

ISSN 2707-3017

НАУКОВИЙ ВІСНИК

Карпатського університету

імені Августина Волошина

Збірник
наукових праць

Карпатський
університет
ім. Августина Волошина

Україна, м. Ужгород

- ◇ Історія ◇
- ◇ Філософія ◇
- ◇ Економіка ◇
- ◇ Психологія ◇
- ◇ Педагогіка ◇
- ◇ ІТ-технології ◇
- ◇ Правознавство ◇

НАУКОВИЙ
ВІСНИК

КАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
імені Августина Волошина

2025
Випуск 9

КАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені Августина Волошина

НАУКОВИЙ ВІСНИК

КАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
імені Августина Волошина

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 9, 2025

Ужгород – 2025

УДК 001.89 (477.87)

Збірник наукових праць «Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина» висвітлює зміст авторських наукових доробків (статей, повідомлень, рецензій) учених, педагогів, дослідників-практиків, докторантів, аспірантів, студентів різних типів закладів освіти за напрямками «Історія», «Право», «Економіка», «Політологія», «Менеджмент», «Педагогіка», «Психологія», «ІТ-технології», «Філософія», ін.

Засновник та видавець: Карпатський університет імені Августина Волошина (рішення Вченої ради КаУ імені Августина Волошина 31 жовтня 2019 року, протокол № 3).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Віктор БЕДЬ, проф., д-р. богослов. наук,
д-р. юрид. наук, єпископ (голова редколегії) /
Україна;

Михайло БАСАРАБ, проф. кафедри богослов'я,
філософії та гуманітарних наук КаУ ім. Авгу-
стина Волошина, д-р. філософії в галузі історії
(відповідальний редактор) / Україна;

Олена ШИМКО, проф., д-р. богослов. наук,
д-р. філософії в галузі філософії (відповідаль-
ний секретар) / Україна;

Валерій БЕБИК, проф., д-р. політ. наук / Україна;

Віктор Вк. БЕДЬ, доц., д-р. філософії в галузі пра-
ва, д-р. філософії в галузі богослов'я / Україна;

Юліан БЕДЬ, доц., д-р. філософії в галузі права,
д-р. філософії в галузі богослов'я / Україна;

Майя АРТЬОМОВА, проф., д-р. філософ. наук /
Україна;

Ігор БРІТЧЕНКО, проф. д-р. економ. наук /
Греція

Антоніна ВЧОРАШНЯ, проф., д-р. пед. наук /
Україна;

Микола ГЕЛЕТЮК, доц. д-р. богослов. наук /
Україна;

Володимир ГРЕХ, проф., д-р. богослов. наук., д-р.
філософії в галузі географічних наук / Україна;

Марина ДУБ, проф., д-р. педагог. наук / Україна;

Марія ЖАБЛЯК, проф., д-р. пед. наук / Україна;

Андрій КИЧ, проф., д-р. юрид. наук / Україна;

Василь КУТ, проф., д-р. філософії в галузі техніч-
них наук / Україна

Януш КОВАЛЬЧИК, проф., д-р. філософії в галузі
політології / Польща;

Євген НІКОЛЬСЬКИЙ, проф., д-р. філолог. наук,
д-р. богослов. наук / Україна;

Юрій ЛАВРЕНТЬЄВ, проф., д-р. юрид. наук /
Україна;

Лариса ЛУГОШ, проф., д-р. економ. наук /
Україна;

Ольга МАДЯР, доц., д-р. філософії в галузі еконо-
міки / Україна;

Володимир МАРТИНЕНКО, проф., д-р. наук з
держ. управл. / Україна;

Василь МАЦОЛА, проф., д-р. економ. наук /
Україна

Наталія МІЩЕНЮК, проф., д-р. психолог. наук/
Україна;

Дмитро ОНУФРІЙ, доц., д-р. юрид. наук /
Україна;

Юрій ОСТАПЕЦЬ, проф., д-р. політ. наук /
Україна;

Роман ОФЦІНСЬКИЙ, проф., д-р. іст. наук /
Україна;

Олексій ПАЙДА, проф., д-р. юрид. наук /
Україна;

Віктор ПЕТРЕЦЬКИЙ, проф., д-р. філософії в
галузі історії / Україна;

Галина САГАЧ, проф., д-р. пед. наук, д-р. тео-
логії / Україна;

Наталія СІВНІЙ, проф., д-р. психолог. наук /
Україна;

Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина: збірник наукових праць. Випуск 9 / Карпатський університет імені Августина Волошина. Редкол.: гол. ред. проф. В. Бедь, відп. ред. проф. М. Басараб, чл.: проф. В. Бебик, проф. Р. Офіцинський, проф. Я. Ковальчик (Польща) та ін. Ужгород, 2025. 270 с.

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Карпатського університету
імені Августина Волошина 27 листопада 2025 року, протокол № 10*

Реєстрація в міжнародній базі даних періодичних видань: ISSN 2707-3017

(Paris, December 12, 2019. Certificate of ISSN assignment by the ISSN International Centre) Відповідаль-
ність за точність і достовірність інформації в журналі несуть виключно автори матеріалів.

© Карпатський університет імені Августина Волошина, 2025

© Редколегія, автори, упорядники статей, 2025

ЗМІСТ

► ІСТОРІЯ. ФІЛОСОФІЯ. БОГОСЛОВ'Я. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Віктор Бедь. Деградація еліт і криза моралі у сучасному світі початку XXI століття	5
Василь Ісаков. Супервізія – «невидимий щит» для душі військового капелана	19
Валентин Петрик. Витоки російського шовінізму в контексті філософії Івана Ільїна	26
Юрій Гал. Шляхи реабілітації колишніх членів тоталітарних сект у лоні православної церкви: духовно-психологічний підхід	33
Віктор Орловський. Духовно-ціннісні детермінанти професійної стійкості соціальних працівників: християнський аспект.....	40
Віталій Пронюк. Військові капелани: моральна місія та пастирська відповідальність у зоні бойових дій.....	51
Юрій Когут. Безпекова політика в умовах гібридної війни	57
Володимир Михайлов. Теорії глобального соціального циклу та суспільного колапсу: міждисциплінарна візія.....	62
Орест Геча. Паломництво як явище сучасного українського виміру	79
Петро Дешко. Кельтський вектор у дискусії про походження Русі: критичний огляд.....	83
Мирослав Денис. Антиукраїнські наративи у грузинському суспільстві: роль православної церкви	91
Олексій Писарчук. Історико-богословська рецепція проголошення апостольської конституції «Munificentissimus Deus»	101
Василь Фуфалько. Карпатські монастирі як осередки культурно-релігійної місії: історико-філософський та богословський виміри	111

► СУЧАСНІ ІННОВАЦІЙНІ СИСТЕМИ ПСИХОЛОГІЇ, ПЕДАГОГІКИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Марина Дуб. Вплив цифрових технологій на когнітивну гнучкість особистості: можливості та ризики	118
Дарина Блохин. Ідеї української національної освіти та виховання в працях Г.Г. Ващенко.....	126
Ірина Сіданіч. Духовно-моральне становлення особистості як стратегічне завдання держави	140
Майя Артьомова. Духовна освіта й наука як складові формування духовної безпеки в Україні в сучасних умовах	144
Антоніна Вчорашня. Ліна Костенко: життя і слово, що стало совістю нації	166
Аліна Волощук. Митець-педагог у сучасному суспільстві: нові ролі та функції	172

Василина Хайруліна. Духовність як основа консолідації суспільства в умовах воєнного стану (за концепцією педагогіки добротворення й доброчестя)	177
Марина Дуб, Юрій Галас. Психологічні детермінанти ефективності навчальної діяльності студентів в умовах змішаної (гібридної) освіти	181
Марія Жабляк, Оксана Бута. Визначна роль мистецтва у формуванні духовної особистості дитини	195
Марія Жабляк, Олена Петрище. Творчість як спосіб самопізнання та духовного зростання школярів у контексті української духовної культури	202
Марія Жабляк, Марія Куруц. Музичне мистецтво як фактор формування духовно-моральних цінностей особистості.....	210
Василь Омельчук, Олександр Калініченко, Іван Мельник. Духовна безпека в Україні: реалії сьогодення, проблеми, перспективи	215
Ірина Поп. Роль емоційного інтелекту у забезпеченні освітнього процесу студентів закладів передвищої освіти.	224
Оксана Шип. Український театр як носій духовності та етичних цінностей: від вертепної драми до сучасних сценічних практик	231

► ЕКОНОМІКА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Лариса Лугош. Вплив тіньової економіки на економічну безпеку держави.....	236
Тетяна Басараб. Аналіз досліджень розвитку маркетингових технологій у сучасному вітчизняному науковому просторі	243

► ПРАВОЗНАВСТВО ТА КАНОНІЧНЕ ПРАВО

Сергій Кузніченко. Конвергенція християнської доктрини та правової системи України.....	251
Олександр Шамара, Володимир Комашко. Підготовка кадрів для системи органів правосуддя в контексті реалізації окремих положень дорожньої карти з питань верховенства права	256

ІСТОРІЯ. ФІЛОСОФІЯ. БОГОСЛОВ'Я. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

=====

УДК 321.01:172

ДЕГРАДАЦІЯ ЕЛІТ І КРИЗА МОРАЛІ У СУЧАСНОМУ СВІТІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Віктор БЕДЬ

Анотація: У статті здійснено ґрунтовний богословсько-філософський, політико-правовий і цивілізаційний аналіз глобальної моральної кризи, що охопила сучасний світ на початку ХХІ століття. Автор розкриває явище деградації політичних, економічних, дипломатичних, медійних та релігійних еліт, які втратили моральний і духовний стрижень та дедалі частіше замінюють служіння суспільству цинізмом, маніпуляціями й культом вигоди.

Особливу увагу приділено російсько-українській війні як духовно-цивілізаційному вододілу сучасності, що оголив неспроможність значної частини світових еліт, міжнародних інституцій і церковних структур назвати зло злом і стати на захист людської гідності та права. Україна постає в статті не лише як жертва агресії, а як моральний критерій і духовне дзеркало для всього світу.

У роботі обґрунтовується теза, що головною загрозою сучасній цивілізації є не лише війни чи диктатури, а глибока деградація еліт, відрив влад від служіння та втрата етичних орієнтирів. Стаття завершується концептуальним баченням шляхів виходу з цивілізаційної кризи через відновлення моральної відповідальності, духовної культури, правди й гідності як фундаментальних засад майбутнього людства.

Ключові слова: деградація еліт; криза моралі; глобальна цивілізаційна криза; політична відповідальність; духовність; міжнародне право; російсько-українська війна; гібридна Третя світова війна; моральний вибір; людська гідність; Церква і суспільство.

Abstract: *The Degradation of Elites and the Moral Crisis in the Contemporary World of the Early 21st Century*

This article offers an in-depth theological, philosophical, political, and legal analysis of the global moral crisis that has come to define the early twenty-first century. The author examines the progressive degradation of political, economic, diplomatic, media, and religious elites who have lost their moral and spiritual foundations, replacing public service with cynicism, manipulation, and the pursuit of power and profit.

Special attention is given to the Russian-Ukrainian war as a spiritual and civilizational watershed of our time, revealing the profound weakness of many global elites, international institutions, and religious structures that have failed to clearly name evil as evil and to defend human dignity, justice, and truth. Ukraine is presented not only as a victim of aggression, but as a moral benchmark and a mirror reflecting the ethical condition of the contemporary world.

The article argues that the primary threat to modern civilization lies not only in wars or authoritarian regimes, but in the deep moral degradation of elites, the separation of power from service, and the erosion of ethical responsibility. The study concludes with a conceptual vision for overcoming the civilizational crisis through the restoration of moral accountability, spiritual culture, truth, and human dignity as foundational principles of humanity's future development.

Keywords: *degradation of elites; moral crisis; global civilizational crisis; political responsibility; spirituality; international law; Russian-Ukrainian war; hybrid World War III; moral choice; human dignity; Church and society.*

Вступ: цивілізаційна криза і втрата морального центру

Світ увійшов у XXI століття не як у добу духовного зростання, мудрості й гуманізму, а як у фазу глибокої цивілізаційної та моральної кризи. Декларації про «демократію», «прогрес», «права людини», «національні інтереси», «захист національних меншин», «боротьбу з міграцією», «протидію глобалізму» чи «стримування розширення НАТО» дедалі частіше приховують не служіння людині, а брехню, цинізм, маніпуляції, корупцію та жадобу влади.

У глобальній політичній практиці ми бачимо одну й ту саму закономірність: під виглядом політики, що нібито захищає народ, дедалі частіше реалізуються інтереси правлячих кланів, корпоративних груп та так званих «еліт», які давно втратили духовний і моральний центр. Сучасні політичні, економічні та медійні середовища у багатьох країнах світу – від демократичних до авторитар-

них – перестали мислити категоріями служіння, відповідальності та совісті.

Тенденція нікчемності еліт стала глобальною

І хоча вона проявляється по-різному у США, Китаї, Росії, Україні, країнах Європейського Союзу та на Близькому і Середньому Сході, – її наслідки всюди однакові:

- деградація моральності, знецінення людської гідності, руйнування інститутів, відхід від правди і права, знецінення верховенства права, зростання насильства, знищення державності, внутрішні кризи і зовнішні війни.

У цій глобальній картині особливо виразним є український вимір. Україна – моя країна, але водночас і лакмусовий папірець сучасного світу. Російсько-українська війна 2014–2025 років – це не просто агресія однієї держави проти іншої. Це – фактично гібридна Третя світова війна, яка стала викликом для всього світового правопорядку, міжна-

родного права й самої ідеї цивілізованого співжиття між народами.

Ця війна виявила слабкість не лише російського режиму, який зневажає людське життя, свободу і правду, а й слабкість західних демократій, міжнародних інституцій, церковних структур і значної частини світових еліт, що виявилися нездатними належним чином виконувати свої повноваження в системі державного та міждержавного управління, добросовісно і професійно здійснювати функції політичної влади, назвати зло злом та захистити невинних, забезпечити дотримання й реалізацію фундаментальних норм міжнародного права та конституційних гарантій прав і свобод людини й громадянина.

Водночас Україна показала, що істинна еліта – це не політичні угруповання, а народ, який здатен жертвувати заради свободи, правди й людяності. І ця різниця між справжнім служінням і політичною нікчемністю сьогодні стала очевидною всьому світу.

За красивими гаслами сучасної політики дедалі частіше стоять:

- непомірна жадоба влади;
- приватизація державних ресурсів і національних багатств;
- корупція як норма;
- маніпуляція свідомістю через медіа й цифрові технології;
- технологічний популізм;
- підміна правди вигодою;
- виправдання агресії «історичними» чи «геополітичними» інтересами, що зазвичай базуються на неправдивій, штучно сконструйованій та інспірованій пропаганді;
- використання релігії як інструмента політичного впливу, маніпуляції свідомістю, зомбування та штучного розділення людей;
- організація чи підтримка війн під псевдодипломатичними та псевдоморальними прикриттями.

В Україні ці механізми також проявилися в повній мірі.

І це додатково підсилює нашу відповідальність у правдивому аналізі: деградація еліт – це не лише світова проблема, а й наша внутрішня рана, що відкрилася під час війни з особливою гостротою.

Саме тому російсько-українська війна стала не лише політичним чи територіальним міждержавним конфліктом, а й духовно-цивілізаційним дзеркалом, у якому світ бачить власну моральну вразливість і справжню ціну своїх еліт. Її уроки показують: будь-яке суспільство приречене на занепад тоді, коли його еліта відривається від моральних засад, а політика перетворюється на бізнес, торг, маніпуляцію або прикриття для злочину й безкарності.

Сьогодні, у XXI столітті, світ опинився в ситуації, коли головна загроза цивілізації полягає не лише у війнах чи диктаторах, а у глобальній моральній деградації еліт – політичних, фінансових, церковних, медійних – які втратили духовний стрижень, відповідальність перед народами та здатність відрізняти правду від вигоди, а служіння – від владарювання.

Симптоми моральної катастрофи: еліта без честі

Сучасні еліти – політичні, фінансові, медійні, а подекуди й церковні – дедалі частіше перестають бути носіями моральності, духовної відповідальності та інтелектуальної чесності. Вони нагадують не провідників суспільства, а його заможну, гучну, але внутрішньо порожню периферію.

У багатьох країнах світу – від Сполучених Штатів і країн Європейського Союзу до Китаю, Росії, України та держав Близького Сходу – спостерігається однакова закономірність: еліта відривається від людей, від правди, від морального обов'язку, і замість служіння по-

чинає обслуговувати власні інтереси або інтереси закритих корпоративних груп.

Політика дедалі більше перетворюється на союз влади й капіталу, де бізнес фінансує політику, політика захищає бізнес, а народ використовується як ресурс – для легітимізації рішень, що не мають нічого спільного ні зі свободою, ні з правами людини, ні з розвитком держави.

- Верховенство права у такій системі замінюється красивою декларацією.

- Закон стає інструментом сильного проти слабого.

- Корупція – нормою.

- Зневага до людини – буденністю.

У такому світі «успішність» вимірюється не чесністю чи служінням, а масштабом впливу, прихованого збагачення та можливістю уникати відповідальності.

Український вимір також не є винятком із цієї світової закономірності. Частина нашої політичної верхівки за роки незалежності повторила ті самі моделі популізму, корупції та безкарності, які ми бачимо в інших країнах.

І хоча Україна водночас має й унікальне духовне ядро, яке проявилось під час війни, – проблема деградації еліт, їхньої безвідповідальності, моральної сліпоты та випадків відвертого запродавства є для нас так само болючою й небезпечною, як і для всього світу, а в умовах російсько-української війни – ще небезпечнішою та руйнівнішою.

Брак честі в еліт – це не просто людський недолік. Це симптом глобальної моральної й духовної катастрофи, яка підриває основи цивілізації, перетворює політику на інструмент маніпуляції, релігію – на ідеологічний декор, медіа – на засіб психологічної обробки, а людину – на об'єкт впливу, а не суб'єкт свободи.

Біблія застерігала про це ще тисячоліття тому:

- *«Горе тим, що зло називають добром, а добро – злом; що ставлять темряву за світ-*

ло, а світло – за темряву; що гірке вважають солодким, а солодке – гірким». (Іс., 5:20) [1]

Ці слова стосуються не лише особистої поведінки, а передусім – духовного збою цілих народів, інститутів і держав, коли моральні орієнтири зміщуються, а правду витісняють вигода й страх.

Саме така підміна добра злом і зла добром стала характерною ознакою сучасної глобальної політики, економіки, медіа, а часто й релігійних структур. Коли еліти втрачають здатність розрізняти правду і брехню, коли моральність підмінюється «доцільністю», а служіння – «ефективністю», тоді суспільство неминує входити у фазу духовної і цивілізаційної катастрофи.

Саме так починається глибока цивілізаційна хвороба, коли еліта перестає бути голосом совісті, а перетворюється на носія вигоди, страху, пропаганди та корисливих інтересів. Там, де духовно хвора еліта задає тон життю держави, суспільство рухається у бік моральної прірви, корупції, деградації й війни – навіть тоді, коли зовні демонструє економічне зростання чи технологічний прогрес [2].

У цьому сенсі проблема деградації еліт не є локальною або специфічною лише для авторитарних країн. Вона проявляється у США, Китаї, Росії, Україні, країнах Європейського Союзу та на Близькому і Середньому Сході – по-різному на поверхні, але однаково руйнівні за наслідками. Втрата морального центру стає загрозою для національної безпеки, міжнародного правопорядку, людяності та майбутнього самої цивілізації.

Політична деградація: від лідерства до технологічної маніпуляції

Політичні лідери нового типу – від Путіна й Лукашенка до Орбана, Фіцо, Трампа, Нетаньягу, Сі Цзіньпіна, а також Андрея Бабі-

ша в Чехії, Кароля Навроцького в Польщі та багатьох інших представників подібних політичних течій – стали символами глобального тренду: заміни моральності на технічну спритність, правди – на піар, совісті – на цинізм.

Вони апелюють до «волі народу», але використовують народ як інструмент легітимації власної жадоби до влади, неконтрольованого збагачення, публічного самолюбівання й нав'язування суспільству авторитарних або квазидемократичних моделей управління.

Вони говорять мовою «безпеки» та «стабільності», але за цією риторикою приховано будівництво систем страху, контролю, підпорядкування й залежності. Вони оперують поняттям «успіху», але цей «успіх» ґрунтується на руйнуванні правди, культури, духовності, людської гідності й самого людського життя.

Сучасний світ усе частіше плутає силу з агресією, а професіоналізм – з умінням маніпулювати.

Те, що подається як «ефективність», дуже часто є моральною деформацією.

Професіоналізм без морального виміру – це не компетентність, а технологічна злочинність, яка лише поглиблює хвороби суспільства та пришвидшує його цивілізаційний занепад.

Особливо болючим і сороміцьким є те, що прояви цієї деградації ми бачимо і в Україні – навіть у час смертельної російсько-української війни (2014–2025). Скандали з корупцією в оборонній та енергетичній сферах, розкрадання гуманітарних і військових ресурсів, встановлення небачених мільйонних виплат для так званих топ-управлінців на тлі жебрацьких зарплат і пенсій більшості громадян, призначення на посади за відданість та особисті зв'язки замість компетентності й патріотизму, а також непоодинокі факти запродавства, державної зради та сві-

домої співпраці окремих представників політичних та економічних еліт з державою-агресором – Російською Федерацією, а подекуди й іншими вороже налаштованими до України країнами та їх авторитарними режимами, – усе це завдає Україні не лише внутрішніх руйнувань, а й підриває міжнародну довіру, репутацію та зовнішню підтримку нашої держави.

У той час, коли мільйони українців жертвують життям, свободою, здоров'ям і добробутом, будь-яка корупція або паразитування на війні є не лише юридичним злочином, а й злочином моральним, злочином проти народу, армії, держави та самої ідеї української свободи.

Це – одна з найнебезпечніших форм внутрішньої деградації, яка працює на користь агресора і підсилює його гібридний вплив.

У результаті внутрішньодержавна й глобальна політика дедалі частіше нагадує медійний театр, у якому головні ролі виконують актори, пропагандисти й популісти – яскраві, шумні, але духовно порожні. Їхня красномовність приховує відсутність честі, совісті, інтелекту, освіти та відповідальності.

Політика перетворюється на арену маніпуляцій, у якій:

- вигода замінює істину;
- рейтинг замінює відповідальність;
- сила замінює закон;
- а влада замінює служіння.

Іван Франко ще ХІХ столітті попереджав у своїх поетичних і публіцистичних творах:

- «*Лиш боротись – значить жити!*» [3], а також наголошував, що
- «*Найбільша нужда – се нужда моральна*» [4].

Ці слова сьогодні звучать як вирок політичному світу ХХІ століття.

Вміння брехати й маніпулювати вважається «професіоналізмом», але це – ознака

духовної деградації, яка руйнує державу та людську душу.

Людина, позбавлена духовності й моральності, перестає бути особистістю та перетворюється на духовно спустошену біологічну істоту, керовану інстинктами страху, вигоди, самолюбства й похоті. Така людина стає легкою здобиччю для демагогів, пропагандистів і маніпуляторів.

А коли духовно порожні люди, неспроможні до моральної відповідальності, приходять до влади – шляхом популізму, інформаційного тиску, підкупу або олігархічних домовленостей – вони перетворюються на злочинців у владних кабінетах, які ведуть державу не до розвитку, а до руїни, хаосу, деградації й провалля антигуманності.

Російсько-українська війна як гібридна Третя світова

Російська агресія проти України – це не локальна війна і не звичайне міждержавне протистояння. Це – початок гібридної Третьої світової війни, у межах якої зіткнулися два засадничо різні цивілізаційні полюси:

- світ свободи, гідності, духовності, права й правди;
- і світ страху, імперської брехні, денаціоналізації, насильства й духовної смерті.

Україна стала не лише географічним фронтом, а моральним рубезем людства. Саме тут вирішується питання: чи залишиться світ здатним називати зло злом, чи остаточно стане жертвою політичної брехні, подвійних стандартів і геополітичного торгу.

Ця війна оголила драматичну істину:

- демократії можуть виявитися слабкими, якщо втрачають дух, сміливість і моральний обов'язок стати на захист правди й справедливості;
- міжнародні інституції можуть роками “висловлювати занепокоєння”, поки щодня гинуть діти, жінки, молодь і літні люди;

• дипломати можуть торгувати жертвами, наче товарами на ринку;

• церковні лідери можуть приховувати безсилля під псевдо-нейтралітетом, цитуючи Писання замість того, щоб назвати злочин – злочином;

• цілі народи можуть звикнути до війни, спостерігаючи за масовими звірствами так, ніби це лише інформаційний фон.

Саме тому російсько-українська війна (2014–2025) є не просто національною трагедією України, а духовно-цивілізаційним вододілом ХХІ століття.

На прикладі України світ бачить, чи здатен він ще розрізняти добро і зло, чи остаточно деградував до стану, коли вигода, страх і політична доцільність цінуються більше, ніж правда, гідність і людське життя.

Тарас Шевченко пророче писав:

• *«Борітеся – поборете, вам Бог помагає!» [5].*

Це не просто поезія – це духовний код українського опору, який протистоїть як фізичній агресії, так і глобальній деградації людських цінностей.

Світ, що боїться назвати злочин злочином, виявляється неспроможним духовно і морально. Міжнародні організації, провідні держави, релігійні центри та їх лідери роками обмежувалися дипломатичним «занепокоєнням», поки гинули українські діти, їхні матері, поки руйнувалися міста і тисячі людських доль.

Це – ще одне свідчення глобальної моральної кризи.

Водночас російсько-українська війна показала, що український народ і українські воїни стали тим моральним дзеркалом, у якому весь світ бачить себе без прикрас:

- хто здатен стояти за правду;
- хто обирає вигоду;
- хто допомагає;
- хто торгує чужою кров'ю;

- хто зберіг совість;
- хто давно її втратив.

Саме через це війна в Україні стала центральним вузлом світової боротьби між цивілізацією і варварством.

Вона також вписана в загальний ряд інших сучасних воєн ХХІ століття, які виникають через деградацію еліт, зневагу до людського життя та руйнування міжнародного правопорядку:

- війна в Сирії;
- масові вбивства та гуманітарна катастрофа в Ємені;
- війна та постійна ескалація в Ізраїль–Палестині;
- війна в Нагірному Карабаху;
- російські агресії проти Грузії та Молдови;
- конфлікти та етнічні чистки в Судані й Ефіопії;
- системні китайські репресії проти уйгурів;
- тоталітарна агресивність і воєнна загроза з боку Північної Кореї;
- та десятки «забутих» воєн і збройних конфліктів в Африці, що часто лишаються поза увагою світових медіа і дипломатії.

Всі ці трагедії мають спільну основу:

- морально сліпі еліти, що ставлять владу, збагачення і геополітичні фантазії вище за людське життя.

Російсько-українська війна стала не лише найбільшою трагедією Європи після 1945 року, а й моральним судом над світовим порядком, який показав:

- хто стоїть за людяність – а хто стоїть за вигоду;
- хто захищає життя – а хто торгує смертю;
- хто є елітою – а хто лише носить її титул.

Самопожертва і духовна висота української нації

Українська нація вже понад одинадцять років платить найвищу ціну за свободу – життям, кров'ю, зруйнованими містами й селами, скаліченими долями та мільйонами людських трагедій.

Це не просто оборона території – це боротьба за саме право людства залишатися людяним.

На цьому тлі українська нація постала одним із найпотужніших моральних і духовних аргументів сучасності. Український воїн, українська мати, волонтер, медик, учитель, рятувальник, українська дитина, яка навчається під звуки сирен, – усі вони стали живою відповіддю на питання, чи зберіг людський рід здатність до гідності, жертвовності, вірності, любові та істини.

Ця жертвовність стала моральним відкриттям для світу: вона показала, що є народ, який ставить правду вище за страх, свободу – вище за комфорт, гідність – вище за фізичне виживання, а духовність – вище за страх смерті.

Як сказано в Євангелії:

• *«Ніхто більшої любові не має над ту, як хто душу свою покладає за друзів своїх» (Ів. 15:13) [6].*

Ці слова – живий образ українських воїнів, волонтерів, капеланів і громадян, які несуть на своїх плечах тягар свободи, захищають не лише Україну, а й саму ідею людської гідності та цінності життя у ХХІ столітті.

Україна стала духовним судом над світом, бо її страждання оголили прірву між цивілізацією і варварством, між людяністю й цинізмом, між гідністю та продажністю.

Україна продемонструвала світові, що справжній центр цивілізації – не в багатстві, не в технологіях, не в силі армій, а в серці народу, який здатен до жертвовної любові.

Саме тому український вимір війни – це не лише військовий подвиг, а морально-духовне викриття деградації світових еліт, які виявилися безсилими перед лицем очевидного зла.

Ба більше, український подвиг оголює кризу сучасної «цивілізованості», яка дедалі більше стає декоративною.

- Світ, який пишається «прогресом», але боїться правди;

- світ, який говорить про права людини, але заплющує очі на злочини;

- світ, який має армії, дипломатів і інституції, але не має сміливості;

– такий світ втрачає право називати себе цивілізацією.

І тому українська жертва – це не тільки боротьба за незалежність України, а також боротьба за відновлення морального й духовного сенсу людської цивілізації.

Продажна дипломатія і криза міжнародних інституцій

Міжнародна дипломатія, яка мала б бути інструментом миру, справедливості, верховенства міжнародного права і захисту невинних, дедалі частіше перетворюється на ринок страхів, вигод і політичних торгів. Там, де мала би звучати мова правди й принципів, звучить мова обережності, подвійних стандартів і прихованих інтересів.

Світові структури, створені після Другої світової війни як гарантії безпеки й міжнародного правопорядку – ООН, ОБСЄ, Рада Європи та інші – опинилися у стані системної неспроможності. Вони здебільшого виявилися нездатними вийти за межі декларацій і «висловлення занепокоєння», коли агресори руйнують держави, знищують міста й убивають мирне населення.

Коли агресор і жертва отримують однакове право на мікрофон;

- коли знищення міст називають «ескалацією конфлікту»;

- коли геноцид цілої нації представляють як «гуманітарну кризу»;

- коли міжнародні інституції бояться «роздратувати» військового злочинця – дипломатія перестає бути інструментом миру та правди і стає співучасником злочину.

Байдужість, страх, енергетична чи фінансова залежність, прагнення зберегти економічні вигоди стали новою валютою світової політики. Держави бояться не війни – вони бояться правди про власну слабкість, малодушність і співучасть.

Це і є криза цивілізаційного лицемірства, коли боягузтво називають «реалізмом», байдужість – «нейтралітетом», а зраду – «миротворчістю».

Сьогоднішні війни ХХІ століття показують спільний корінь: деградацію еліт, які ставлять владу, збагачення й імперські амбіції вище за людське життя.

У цьому сенсі російсько-українська війна стала найяскравішим дзеркалом глобальної дипломатичної кризи, бо оголила слабкість навіть тих держав і інституцій, які вважали себе хранителями світового правопорядку.

Сучасні наукові дослідження прямо вказують: багатосторонній світовий порядок, створений після 1945 року, втратив здатність виконувати свою функцію – стримувати агресорів, запобігати війнам, забезпечувати безпеку, захищати права людини. Йдеться про системний розпад багатосторонності, відому як «криза міжнародного порядку» або криза глобального управління [7].

Міжнародні інституції виявилися беззубими, коли потрібно було зупинити російську агресію проти України; вони виявилися безсилими в Сирії, Ємені, Ізраїль–Палестині та інших конфліктах; вони виявилися нездатними покарати воєнних злочинців, захистити жертв і притягнути агресорів до відповідальності.

Усе це – не випадковість, а наслідок деградації дипломатичних, політичних і церковних еліт, які втратили моральний стрижень, перестали служити істині та справедливості й перетворили дипломатію на інструмент торгу, а не на інструмент миру.

Глобальна деградація еліт: псевдоеліта без духовного стрижня

Війна проти України лише остаточно оголила процес, який розгортався десятиліттями: глобальну деградацію політичних, фінансових, медійних і значною мірою інтелектуальних еліт, що втратили духовний стрижень та відповідальність перед своїми народами і людською цивілізацією.

У багатьох країнах світу ці еліти живуть у паралельній реальності – ізольованій від болю простих людей, від історичної пам'яті, від істини й від морального обов'язку.

- Там, де мала би звучати мова служіння, звучить мова вигоди;

- там, де мала би бути мудрість, діє маніпуляція;

- там, де мала би бути відповідальність, панує цинізм.

Як не прикро, але:

- Жадоба збагачення стала сурогатом честі.

- Цинізм – ознакою «зрілості».

- Брехня – нормою політичного дискурсу.

- Масова маніпуляція – повсякденною технологією управління.

- Влада без служіння – стандартом поведінки.

Такі псевдоеліти легко прогнозувати:

- вони діють за однією і тією ж схемою – страх, тиск, приниження, контроль, торг, вигода.

Але «сила», побудована на таких засадах, – лише маска духовної слабкості.

Історія не раз демонструвала: диктатори, популісти і псевдodemократи руйнують не лише народи, якими правлять, а й самих се-

бе, залишаючи по собі руїни, геноцид, поразки й національну ганьбу.

Ілюзія «успішності» без моралі й духовності – це ілюзія перед катастрофою.

Професіоналізм без етики перетворюється на холодно розраховане зло.

Держава, у якій цинічна псевдоеліта стає нормою, неминуче опиняється на межі історичного колапсу – незалежно від економічної потужності чи військових можливостей.

Не випадково ще тисячоліття тому пророк Давид сказав:

- *«Вони зіпсулись, огидні стали в учинках; немає нікого, хто робив би добро» (Пс. 13:1.) [8].*

Ця біблійна істина, актуальна у всі епохи, сьогодні виявляється особливо промовистою, коли еліти – у різних країнах і різних політичних системах – відмовляються від істини, забувають про совість і ставлять себе над законом.

Псевдоеліти діють за логікою страху, приниження, експлуатації та наживи. Вони відокремлюють себе від людей, руйнують інституції, знецінюють право, нищать культуру й використовують релігію як політичний інструмент. Це – шлях не сили, а духовної деградації, замаскованої під владу.

Україна теж відчула на собі дію цієї загальносвітової небезпеки.

За роки незалежності частина українських еліт повторила ті самі моделі корупції, безвідповідальності, деградації та відвертого запродавства, що характерні для інших країн. Але водночас – український народ став антитезою світової деградації, продемонструвавши силу духу, жертвність і вірність правді, якої так бракує сучасному світові.

Саме тому глобальна криза еліт – це не просто політична чи економічна проблема. Це –

- криза духу;

- криза морального стрижня;

- криза духовної відповідальності; яка ставить під загрозу майбутнє людської цивілізації.

Церковна деградація: між покликанням і маркетингом

Криза сучасного світу – це не лише політична чи дипломатична криза. Це також криза релігійного середовища, яке мало б бути моральним і духовним фундаментом суспільства. Війна проти України оголила ще один болючий вимір – деградацію значної частини релігійних еліт, що втратили покликання свідчити істину та стати голосом Бога серед людей.

Московський патріархат фактично перетворився на ідеологічно-релігійний штаб Російської імперії. Благословення війни, освячення зброї, виправдання агресії богословською риторикою, проповіді ненависті під виглядом «захисту православ'я» – усе це є не християнством, а духовним викривленням, що межує з сакралізованим злочином.

У цьому сенсі Російська Православна Церква та її структурні підрозділи у світі – включно з так званою «УПЦ МП» в Україні – стали духовно-ідеологічним компонентом російської імперської війни [9].

Ватикан у низці ключових моментів щодо України продемонстрував небезпечну тенденцію дипломатичного балансування між жертвою й агресором.

Там, де Церква мала б пророчно назвати зло, частина Ватиканської дипломатії обрала морально порожню нейтралітетність, фактично дистанціюючись від істини під приводом «діалогу» чи «посередництва» [10].

Це показало глибоку слабкість церковної дипломатії, коли замість голосу правди звучить голос дипломатичного тактизму.

У протестантському середовищі, особливо у США, теж виникла тривожна тенденція:

- частина рухів перетворила віру на інструмент політичного впливу, прив'язавши духовність до партійних стратегій. Там, де «благословляють» політика за його партійність, а не за служіння добру й справедливості, віра втрачає пророчий сенс і перетворюється на ідеологічний сервіс, далекий від Євангельської істини [11].

Український релігійний вимір також не є вільним від цих проблем. Частина духовенства різних конфесій не витримала випробування війною:

- хтось мовчав, коли треба було говорити;
- хтось шукав вигоди, впливу чи піару;
- хтось намагався «сидіти на двох стільцях», прикриваючись канонічністю чи традиціями;
- хтось вдавав нейтралітет там, де нейтралітет є зрадою правди.

Це – не просто криза церковних інституцій. Це криза віри як моральної реальності, коли форма витісняє зміст, а церковність замінює собою християнство.

На цьому тлі особливо виразно постає **Православна Церква України (ПЦУ)**. З перших днів війни ПЦУ:

- безкомпромісно стала на бік свого народу;
- не піддалася на шантаж, тиск чи маніпуляції агресора;
- говорила правду вголос, коли інші говорили обережно або мовчали;
- несла духовний, моральний і пастирський тягар війни, підтримуючи воїнів, капеланів, волонтерів, поранених та родини загиблих;
- зберегла пророчий голос, який сьогодні є рідкістю у світовому християнстві.

Йдеться не про ідеалізацію, а про фундаментальний факт:

- Православна Церква України обрала сторону правди, життя й гідності.

І саме тому ПЦУ стала силою духовного опору, а не частиною системи деградації.

Бо Церква або називає зло злом, або стає його співучасником – незалежно від титулів, статусу чи історичних заслуг.

Бо, як сказав Ісус Христос:

• «По їхніх плодах пізнаєте їх» (Мт. 7:16) [12].

Український вимір: нація між зовнішньою агресією та внутрішніми спокусами

Україна Український вимір: нація між зовнішньою агресією та внутрішніми спокусами.

Україна сьогодні є не лише жертвою зовнішньої агресії, а й простором глибокого внутрішнього морального та духовного випробування. Ми боремося не тільки з імперією зовні, а й з «імперією всередині себе» – комуністично-радянською спадщиною, звичкою терпіти зло, толерувати безвідповідальність, миритися з корупцією й оцінювати хитрість вище за гідність.

Українська політика нерідко відтворює ті самі моделі популізму, цинізму й безкарності, проти яких український народ і українські воїни борються на фронті. Частина так званих еліт більше зайнята перерозподілом владних ресурсів, збагаченням і внутрішніми війнами, ніж побудовою справедливої держави й утвердженням верховенства права. Це створює реальну небезпеку: перемігши зовнішнього ворога, можна програти внутрішньому моральному розкладанню.

Тому завдання України – не лише вистояти фізично.

Ми повинні очиститися морально й духовно, щоб не стати віддзеркаленням того, з чим боремося на російсько-українській війні. Без внутрішнього оновлення будь-яка зовнішня перемога буде неповною.

Справжня перемога – це становлення держави, у якій гідність, правда, культура,

законність і верховенство права є нормою, а не винятком.

Саме тому наша перемога має два виміри:

- зовнішній – військовий,
- внутрішній – моральний і духовний.

Людство перед прірвою: можливі сценарії майбутнього

Сучасний світ стоїть перед вибором, який більше не можна відкладати. Якщо російсько-українська війна не відкриє очі на справжню природу зла й на масштаб моральної деградації еліт, то нова світова війна – не гібридна, а відкрита – може стати питанням дуже близького часу.

• Світ, який боїться назвати злочин злочином, приречений повторювати зло.

• Світ, який боїться правди більше, ніж війни, поступово втрачає право на майбутнє.

• Світ, у якому вигода остаточно витісняє совість, не може довго існувати навіть за наявності найсучасніших технологій.

Як писав Іван Франко:

• «*Лиш в правді – поступ!*» [13].

Глобальне самознищення може настати не лише від ядерної зброї, а від внутрішнього духовного банкрутства. Там, де руйнується моральна ієрархія – правда над вигодою, служіння над владою, гідність над страхом – там руйнуються держави й цивілізації.

Шлях виходу: культура, гідність і духовний інтелект

Вихід із цієї кризи неможливий лише економічними чи політичними реформами. Він починається з внутрішнього оновлення людини та переосмислення самого поняття еліти.

• Еліта – це не ті, хто володіє владою, а ті, хто служить.

• Мати владу – означає не користуватися нею, а відповідати – перед Богом, народом і власною совістю.

• Мати освіти – означає не лише знати, а й розуміти моральні наслідки знання.

• Освіта без моралі й духовності породжує цинізм.

• Культура без істини – фарисейство.

• Влада без служіння – злочин.

• Віра без любові й правди – обман.

Тому потрібно відновити:

• етичний сенс політики як відповідальності, а не торгу;

• справжнє верховенство права як служіння справедливості, а не інтересам сильних;

• духовний зміст Церкви як свідчення істини, а не інституту впливу;

• культуру як простір формування вільної, гідної та мислячої особистості.

Лише там, де буде відновлено єдність розуму і совісті, права й справедливості, віри й любові, можливе справжнє відродження нації та цивілізації.

І головне:

• еліта будь-якого рівня має повернутися до свого єдиного сенсу – служіння, який благословляється Богом.

Висновок: урок для світу і відповідальність еліт

Світ увійшов у XXI століття з небезпечною ілюзією – що прогрес, технології й економічне зростання можуть замінити моральність, духовність і відповідальність. Проте саме деградація еліт – політичних, економічних, дипломатичних, медійних і релігійних – стала головною загрозою сучасної цивілізації.

Еліти, які мають вести народи, дедалі частіше стають джерелом криз:

• корупції, маніпуляцій, релігійного зловживання, інформаційного зомбування, культу сили, ідеологічної сліпоти й моральної байдужості.

Там, де еліти відриваються від правди і служіння, починається духовне банкрутство

держави, а згодом – і всього міжнародного порядку.

Український досвід у війні проти російської агресії став дзеркалом, у якому видно не лише нас, а весь світ.

Адже російсько-українська війна виявила:

• хто здатен назвати зло злом, а хто – торгує правдою;

• хто захищає життя, а хто виправдовує насильство «інтересами»;

• хто має моральний стрижень, а хто давно його втратив;

• хто служить своєму народу, а хто служить власній вигоді.

Україна не є єдиним фокусом цієї статті, але стала найяскравішим прикладом того, що світ переживає кризу лідерства, кризу цінностей і кризу моралі.

Тому урок України – це не лише урок про війну, це урок про те, що деградація еліт у будь-якій країні веде до руйнації всього міжнародного порядку та несе загрозу самому життю людей.

Поряд із викликами російсько-української війни світ живе з іншою, не менш небезпечною реальністю: глобальна деградація еліт перетворюється на основу нових війн, нових криз і нових трагедій. Це криза, що зводиться до втрати морального орієнтиру, знецінення людського життя та саморуйнування політичного, економічного й духовного про воду людства. Ці загрози існують паралельно – і одна без іншої не зникне. А тому сьогодні ми маємо боротися не лише за кордони держав, а й за кордони людської моралі та цивілізаційної гідності.

Поряд із усім сказаним слід чесно пам'ятати ще одну незмінну істину: який рівень розвитку нації – такий рівень і її еліт. Еліта не виникає у порожнечі й не з'являється випадково. Вона є відображенням народу – його культури й освіти, його

духовності й моральності, його політичної зрілості й правової свідомості. Тому перша й найважливіша відповідальність за формування, становлення й утвердження еліт – лежить не лише на окремих особах, а на самій нації, на народі. Бо який народ у своїй сутності, у своєму характері та цінностях – така й еліта постає над ним, з усіма її чеснотами й вадами.

І коли ми бачимо кризу еліт – політичних, духовних, інтелектуальних – нам потрібно мати мужність запитати самих себе:

• а чи не є ця криза наслідком нашої власної байдужості, недоосвіченості, інфантильності, страху, продажності, зради, бездуховності та падіння моральності?

Адже еліта – це лише збільшене дзеркало народу.

І якщо ми хочемо мати еліту, гідну служіння та гідне і щасливе буття, – маємо самі ставати нацією, гідної правди та істини.

Бо як сказано у святому Євангелії:

• «...якою міркою міряєте – такою й вам відміряють» (Мт, 7:2) [14].

Та це – тема окремої, ще глибшої доповіді.

Список використаних джерел:

1. Біблія. Ісаї 5:20.
URL: <https://www.bibliatodo.com/en/bible/umt/isa-5-20> (дата доступу: 27.11.2025)
2. Transparency International. Corruption Perceptions Index 2023–2024. URL: <https://transparency.org> (дата доступу: 27.11.2025).
3. Франко, І. Я. (1883). *Vivere memento!* (поетичний текст).
URL: <https://osvita.ua/school/literature/f/76504/> (дата доступу: 27.11.2025)
4. Франко, Іван Якович. Цитатник: Рефлексії та сентенції. Онлайн-версія думок і афоризмів Франка, зокрема про моральну потребу людини.
URL: <https://frankolive.wordpress.com/franko/цитатник/рефлексії-та-сентенції/>
(дата доступу: 27.11.2025)
5. Тарас Григорович Шевченко, Кавказ. URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%B1%D0%B7%D0%B0%D1%80%D1%8C_\(1876\)/%D0%A2%D0%BE%D0%BC_2/%D0%9A%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0%D0%B7](https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%B1%D0%B7%D0%B0%D1%80%D1%8C_(1876)/%D0%A2%D0%BE%D0%BC_2/%D0%9A%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0%D0%B7) (дата доступу: 27.11.2025)
6. Біблія. Євангеліє від Івана 15:13. URL: <https://www.biblegateway.com/passage/?search=Від+Івана+15:13&version=UKR>
(дата доступу: 27.11.2025)
7. Аналіз ефективності міжнародних організацій у вирішенні сучасних викликів – висновок: існуючі механізми недостатні для ефективної реакції на глобальні проблеми.
URL: <https://www.democracywithoutborders.org/27551/study-international-institutions-insufficient-to-deal-with-global-issues/> (дата доступу: 27.11.2025)
8. Біблія. Псалом 13:1 (переклад Івана Огієнка). URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/Біблія_\(Огієнко\)/Книги_Старого_Заповіту/Книга_Псалмів/13_\(14\)](https://uk.wikisource.org/wiki/Біблія_(Огієнко)/Книги_Старого_Заповіту/Книга_Псалмів/13_(14)) (дата доступу: 27.11.2025)
9. Резолюція міжнародного наукового круглого столу «Єретична й антихристиянська суть “руського міра” – як загроза цивілізаційного розвитку людства». Карпатський університет імені Августина Волошина. URL: <https://kau.com.ua/60953/>
(дата доступу: 27.11.2025).

10. Catholic Kostiuk O. The Vatican's position on the Russian-Ukrainian war. Multiversum. Філософський альманах. URL: <https://multiversum.com.ua/index.php/journal/article/view/558> (дата доступу: 27.11.2025).
11. Religion News Service (RNS). Why are American evangelicals not backing their counterparts in Ukraine? URL: <https://religionnews.com/2025/02/20/why-are-american-evangelicals-not-backing-their-counterparts-in-ukraine/> (дата доступу: 27.11.2025).
12. Біблія. Євангеліє від Матвія 7:16. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/186/МАТ.7.16.UBIO> (дата доступу: 27.11.2025).
13. Франко Іван Якович. Що таке поступ? (1917). URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/12272-franko-i-shho-take-postup/> (дата доступу: 27.11.2025).
14. Біблія. Євангеліє від Матвія 7:2. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/186/МАТ.7.2.UBIO> (дата доступу: 27.11.2025).

ДЕГРАДАЦІЯ ЕЛІТ І КРИЗА МОРАЛІ У СУЧАСНОМУ СВІТІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Віктор Бедь, доктор богословських наук, доктор юридичних наук, професор, президент Карпатського університету імені Августина Волошина, Ужгородської української богословської академії та Міжнародної академії богословських наук, єпископ Мукачівський і Карпатський, керуючий Мукачівсько-Карпатською єпархією Православної Церкви України.

СУПЕРВІЗІЯ – «НЕВИДИМИЙ ЩИТ» ДЛЯ ДУШІ ВІЙСЬКОВОГО КАПЕЛАНА

Василь ІСАКОВ

Анотація: У статті досліджується роль супервізії у професійній діяльності військового капелана в умовах сучасної війни в Україні. Показано, що супервізія виступає "невидимим духовним щитом", який забезпечує психологічну стійкість капелана, оберігає від емоційного вигорання та вторинної травматизації, допомагає долати етичні та теологічні кризи й підтримує моральну цілісність. Розглянуто основні ризики фронтового служіння та наведено приклади індивідуальної, групової й кризової супервізії. Зазначено, що ефективна система супервізії зберігає особистий ресурс капелана та підвищує морально-психологічну стійкість військових, роблячи її стратегічно важливим елементом розвитку військового капеланства в Україні.

Ключові слова: військове капеланство; супервізія; психологічна стійкість; емоційне вигорання; вторинна травматизація; духовний супровід; етичні дилеми; теологічні кризи; морально-психологічна підтримка; "невидимий духовний щит".

Abstract: The article examines the role of supervision in the professional activity of military chaplains during the ongoing war in Ukraine. It is shown that supervision functions as an "invisible spiritual shield" that ensures the chaplain's psychological resilience, protects against emotional burnout and secondary traumatization, helps overcome ethical and theological crises, and supports moral integrity. The main risks of frontline ministry are analyzed, and examples of individual, group, and crisis supervision are provided. The study emphasizes that an effective system of supervision preserves the chaplain's personal resources and strengthens the moral and psychological resilience of service members, making it a strategically important element in the development of military chaplaincy in Ukraine.

Key words: military chaplaincy; supervision; psychological resilience; emotional burnout; secondary traumatization; spiritual care; ethical dilemmas; theological crises; moral and psychological support; "invisible spiritual shield".

Згідно із Законом України "Про Службу військового капеланства", військове капеланство – це діяльність, пов'язана із задоволенням духовно-релігійних потреб військовослужбовців та їхніх сімей, а також з наданням душпастирської опіки, консультування і морально-етичної підтримки [2].

Особливого значення впровадження Служби військового капеланства та нагальності її розгортання у військових і воєнізованих

формуваннях України набуло в умовах широкомасштабної російсько-української війни, коли українські військовослужбовці та члени їхніх сімей як ніколи потребують душпастирської опіки, духовно-моральної підтримки, духовно-патріотичного виховання та морально-психологічної мотивації. При цьому мова повинна йти про провадження висококваліфікованої, відповідальної, дисциплінованої, високопатріотичної та високодуховної

служби військового капеланства з кадровим забезпечення військовими капеланами на штатній основі та з посіданням офіцерських посад і виокремленням Служби військового капеланства в окремий і самостійний військовий підрозділ. Фактично, мова йде про необхідність формування на загальнодержавному рівні нового роду військ – Духовних військ України [4].

В умовах сучасної війни військовий капелан виконує комплексні функції, які значно виходять за межі традиційного священнослужіння: він фактично поєднує ролі кризового психолога, соціального працівника та консультанта з морально-етичних питань.

Гаслом військового капеланства в Україні є вислів – "Бути поруч завжди". У відповідності до цього, в процесі служіння, капелан постійно занурений у середовище високого стресу, де має супроводжувати військовослужбовців у ситуаціях гострої травми, втрати, екзистенційних переживань і моральної невизначеності. Таким чином, він опиняється в епіцентрі людського болю, страху та надії, стаючи ключовою фігурою морально-психологічної підтримки особового складу. Капелан виступає стабілізуючим чинником, на який спираються військові, забезпечуючи для них емоційний, духовний та комунікативний ресурс у критичних умовах. Однак, закономірно, постає питання: на який інституційний або професійний ресурс спирається сам капелан у той момент, коли його власні психологічні та духовні резерви наближаються до виснаження? Який "невидимий духовний щит" захищає самого капелана, коли його власні сили вичерпуються?

Відповідь на окреслену проблему криється у концепті супервізії, яка постає не формальною процедурою чи адміністративною вимогою, а системним механізмом професійної підтримки та контролю якості діяльності фахівця.

Супервізія – професійна підтримка працівників, які надають соціальні послуги, спрямована на подолання професійних труднощів, аналіз та усунення недоліків, вдосконалення організації роботи, стимулювання мотивації до роботи, дотримання етичних норм та стандартів надання соціальних послуг, запобігання виникненню професійного вигорання, забезпечення емоційної підтримки [1]. В умовах капеланського служіння цей процес формує духовний бар'єр, що оберігає душу священнослужителя від надмірного поглинання чужим болем.

У контексті військового капеланства супервізія виконує функцію критично важливого інструмента забезпечення професійної ефективності, психологічної безпеки та довготривалої стійкості служіння. Вона сприяє своєчасній ідентифікації ознак емоційного виснаження, вторинної травматизації та моральної дезорієнтації, що є характерними ризиками для капеланів, які працюють у зоні бойових дій. Крім того, супервізія створює нормативно та етично регульований простір рефлексії, у межах якого капелан може аналізувати складні пастирські випадки, переосмислювати власні реакції та ухвалювати більш виважені професійні рішення. Таким чином, регулярна супервізія немов підсилює духовну "броню" капелана, що дозволяє йому витримувати тиск воєнних обставин, не втрачаючи здатності співчувати та підтримувати інших.

У сфері капеланського служіння супервізія розглядається не як інструмент адміністративного контролю, або санкційного нагляду, що часто помилково припускається на практиці. Натомість вона становить собою структурований процес професійної підтримки, наставництва та рефлексії, спрямований на підвищення якості служіння, забезпечення психологічної стійкості капелана та поглиблення його компе-

тентностей. Супервізія включає регулярний аналіз практичних ситуацій, етичних дилем, міжособистісних викликів та духовно-пастирських аспектів діяльності. Такий процес сприяє не лише вдосконаленню професійних навичок, а й формує простір для усвідомленого розвитку, профілактики емоційного виснаження та підтримання високих стандартів капеланської опіки.

Супервізія – це безпечний простір, у межах якого капелан має можливість системно аналізувати власний досвід, емоційні реакції та професійні дії за підтримки більш досвідченого колеги – супервізора. Цей простір функціонує як невидимий оборонний рубіж для душі, запобігаючи накопиченню руйнівних переживань. Такий процес слугує своєрідною "психогігієною капеланського служіння", дозволяючи своєчасно усвідомлювати та опрацьовувати психологічні навантаження, уникати емоційного вигорання, а також підтримувати високу якість духовно-пастирської діяльності в умовах критичних і травматичних обставин. Супервізія, таким чином, не лише забезпечує професійний розвиток, а й виступає ключовим механізмом збереження психологічної та духовної стійкості капелана.

Головними у супервізії є довіра та щирість між двома та більше людьми. Супервізія забезпечує особливу форму людських взаємин, яка включає вивчення ефективного використання власних почуттів [6]. Ця атмосфера довіри створює своєрідне духовне укриття, у якому капелан може без страху зняти тягар з серця та відновити внутрішні сили.

Супервізія відрізняється від *сповіді*, яка зосереджена на духовному аспекті прощення гріхів, та від *психотерапії*, що спрямована на лікування особистих психологічних травм, хоча між цими процесами існують певні спільні риси. Основний фокус супервізії лежить на професійній діяльності капелана, зокрема

на тому, як він взаємодіє з військовослужбовцями, як реагує на стресові та кризові ситуації, та яким чином ці реакції впливають на якість і ефективність його служіння. Таким чином, супервізія забезпечує комплексну рефлексію практичного досвіду капелана, сприяє підвищенню професійної компетентності та зміцненню психологічної стійкості в умовах високого навантаження. Вона дозволяє ідентифікувати потенційні професійні ризики та уникати помилок у пастирському супроводі. Крім того, супервізія створює простір для обговорення етичних і моральних дилем, з якими стикається капелан у роботі з військовими. У цьому процесі капелан немов піднімає свій "духовний щит", очищаючи його від напруження та сумнівів, що накопичилися впродовж служіння. Нарешті, регулярні супервізійні зустрічі формують культуру безперервного професійного розвитку та взаємопідтримки серед капеланів, що підвищує загальну ефективність служіння.

Служіння на фронті характеризується унікальними професійними та психологічними ризиками, що роблять супервізію не просто бажаною, а фактично обов'язковою складовою капеланської практики. Основними проблемними питаннями тут є:

1. Профілактика "втоми від співчуття" (Compassion Fatigue).

Капелани постійно вислуховують свідчення про смерть, каліцтва та інші травматичні події війни. Цей феномен, відомий як "вторинна травматизація", може призводити до емоційного виснаження, деперсоналізації або навіть до психологічного "заморожування". Без регулярного осмислення та опрацювання цих переживань капелан ризикує втратити ефективність служіння та внутрішню стійкість. Супервізія ж створює структурований та безпечний простір, у яко-

му капелан може "вивантажити" емоційний багаж, проаналізувати власні реакції та навчитися екологічно проживати чужий біль, не засвоюючи його як власний. Водночас вона допомагає виробляти стратегії самозахисту та професійного відновлення, що є критично важливим для підтримки тривалої стійкості на фронті.

2. Запобігання професійному вигоранню.

Військові капелани часто виконують свої обов'язки у режимі 24/7, перебуваючи постійно в контакт з особовим складом та реагуючи на надзвичайні ситуації. Потужне відчуття місії і відповідальності може змусити їх ігнорувати власні фізичні, психологічні та духовні потреби. У таких умовах зростає ризик професійного вигорання, що проявляється через цинізм, дратівливість, емоційну апатію та зниження ефективності служіння. Супервізор виступає ключовим механізмом ранньої діагностики цих ознак, дозволяючи вчасно коригувати навантаження та впроваджувати стратегії самозбереження. Регулярна супервізійна практика сприяє підтриманню внутрішньої мотивації, професійної компетентності та психологічної стійкості капелана у високонавантажених умовах фронтового служіння.

3. Робота з теологічними кризами.

В умовах війни військові капелани стикаються з глибокими теологічними та екзистенційними викликами, які ставлять під сумнів основи віри та моральні переконання. Зокрема, вони отримують питання на кшталт: «Де був Бог, коли загинув мій побратим?» або «Чи можу я пробачити ворога?». Капелани, будучи людьми з власними переживаннями, теж можуть проходити через подібні кризи віри та морального сумніву. Супервізія створює безпечний простір для відкритого та не осудливого обговорення цих питань, що дозволяє капелану усвідомити власні реакції, знайти внутрішню

рівновагу та виробити зрілі, щирі відповіді для військових. Крім того, супервізія сприяє формуванню професійної стратегії підтримки бійців у їхніх духовних пошуках, одночасно зміцнюючи психологічну стійкість самого капелана.

4. Етичні дилеми.

На війні професійна діяльність капелана часто вимагає прийняття рішень у складних і неоднозначних ситуаціях, де немає однозначно правильного або неправильного вибору. Він може стикатися з моральними конфліктами, наприклад, між таємницею сповіді та безпекою підрозділу, або в питаннях роботи з військовополоненими та цивільним населенням у зоні бойових дій. Такі обставини формують складні моральні лабіринти, які вимагають обдуманого підходу та глибокої рефлексії. Супервізія надає капеланові можливість систематично аналізувати ці етичні виклики, обговорювати їх із досвідченим колегою та виробляти збалансовані рішення, які відповідають як моральним, так і професійним стандартам. Вона сприяє формуванню усвідомленої етики служіння, допомагає уникати імпульсивних рішень під тиском стресу та підвищує здатність капелана діяти відповідально в умовах невизначеності. Регулярна супервізія також підтримує розвиток критичного мислення, що є ключовим для оцінки наслідків прийнятих рішень та забезпечення моральної цілісності служіння. Нарешті, супервізійний процес зміцнює довіру між капеланом і його підлеглими, оскільки рішення, прийняті після обговорення з супервізором, ґрунтуються на професійних та етичних стандартах, а не на емоційних реакціях.

Для забезпечення ефективної діяльності військового капелана доцільно поєднувати різні формати професійної підтримки та супервізії. Надзвичайно важливо, що така ро-

бота відбувається в атмосфері прийняття й довіри, де капелан може бути не "тим, хто підтримує", а просто людиною. Адже Господь говорить до нас не лише через Писання, а й через мудрих людей, яких посилає поруч. Такий підхід дозволяє врахувати індивідуальні потреби фахівця, рівень його досвіду, специфіку пастирської роботи та характер психологічного навантаження, і це відповідає словам Писання: "Носіть тягарі один одного, і так виконаєте закона Христового" (Гал. 6:2).. Різні форми супервізії створюють можливості для глибокого аналізу практичного досвіду, обговорення етичних та теологічних дилем, обміну знаннями та емоційної підтримки. У поєднанні ці формати забезпечують професійну стійкість, зниження ризику емоційного вигорання та підвищення якості служіння. Для ефективної діяльності капелана варто поєднувати різні формати підтримки.

Наступні підpunkти демонструють основні види супервізійної практики, які застосовуються у капеланстві.

- Індивідуальна супервізія – передбачає роботу один на один із досвідченим ментором або супервізором. Цей формат дає можливість глибоко аналізувати конкретні кейси, особисті емоційні реакції та професійні рішення капелана, сприяє усвідомленню власних сильних і слабких сторін та розвитку компетентностей у сфері пастирського супроводу та кризової підтримки.

- Групова супервізія (інтервізія) – реалізується у форматі зустрічей групи капеланів рівного статусу та досвіду. Вона забезпечує відчуття колективної підтримки: "Я не один, інші проходять через подібні виклики". Обмін досвідом у групі сприяє виробленню спільних стратегій взаємодії з військовими, дозволяє спільно розбирати складні ситуації та підвищує професійну компетентність учасників.

- Кризова супервізія – застосовується у випадках негайної потреби психологічної або моральної підтримки, наприклад, після особливо травматичних подій або значних втрат серед особового складу підрозділу. Вона дозволяє капелану швидко проаналізувати емоційний стан, стабілізувати власний ресурс та виробити стратегії подальшої роботи в умовах екстремального навантаження.

Комплексне застосування зазначених форматів супервізії забезпечує системну професійну стійкість капелана, підвищує ефективність та якість пастирського й психологічного супроводу військовослужбовців, а також сприяє формуванню культури безперервного професійного розвитку, рефлексії та взаємопідтримки у межах військового капеланства. Такий інтегрований підхід дозволяє поєднувати індивідуальне наставництво, груповий обмін досвідом та оперативну кризову підтримку, що є критично важливим для збереження психологічного ресурсу та моральної цілісності капеланів у складних умовах бойових дій.

Впровадження регулярної супервізії безпосередньо впливає на ефективність та боєздатність підрозділу через покращення психологічного, емоційного та професійного стану душпастиря. Після супервізійних зустрічей капелан стає більш усвідомленим щодо власних емоцій, реакцій і меж стресостійкості, що дозволяє йому діяти з більшою ясністю та спокійною впевненістю у складних бойових умовах. Він підвищує здатність до об'єктивного аналізу пастирських кейсів, прийняття етичних рішень та надання якісної морально-психологічної підтримки військовослужбовцям. Супервізія зміцнює його професійну стійкість, запобігає емоційному вигоранню та вторинній травматизації, що є критично важливим для тривалого служіння на фронті. Крім того, капелан

після супервізії здатний ефективніше передавати досвід та підтримку молодшим колегам, формуючи систему взаємопідтримки та професійного росту серед капеланів. Таким чином, регулярна супервізія не лише забезпечує особистий духовний ресурс душпастиря, а й опосередковано підвищує загальну морально-психологічну стійкість підрозділу.

У цьому процесі важливо, щоб військовий капелан приймав допомогу так само, як її дає іншим. Часто служителі рідко дозволяють собі визнати втому, бо бояться видатися слабкими чи недостатньо духовними. Але саме смирення й готовність прийняти підтримку є ознакою зрілості. Адже навіть пророки та апостоли мали моменти виснаження й потребували Божої сили. Про це нагадує Господня обітниця з книги пророка Ісаї: "А ті, хто надію складає на Господа, силу відновлять, крила підіймуть, немов ті орли, будуть бігати і не потомляться, будуть ходити і не помучаться!" (Іс. 40:31). Ці слова для багатьох українських капеланів стають джерелом глибокої розради та впевненості.

В Україні, в умовах затяжної та жорстокої війни, ми маємо усвідомити: турбота про того, хто турбується про інших – це стратегічне завдання. Підтримуючи воїнів, капелан сам має бути підтриманим – і саме у цьому полягає справжня мудрість духовного служіння.

Ефективний капелан – це не той, хто ніколи не втомлюється і не має сумнівів. Ефективний капелан – це жива людина, яка знає свої вразливі місця, вміє відновлюватися і має мудрість звертатися за підтримкою. Супервізія повертає капелану його найголовніший інструмент – його власну, зцілену душу, якою він може зігріти інших. Завдяки супервізії капелан повертає собі не лише професійну рівновагу, але й внутрішній мир, який стає джерелом світла для інших.

Служіння військового капелана – це подвиг любові й віри. Але навіть найсильніші потребують часу на відновлення. Супервізія стає тим "невидимим щитом" для військового капелана, який дозволяє зберегти цілісність душі, силу духу і ясність покликання.

Список використаних джерел:

1. "Про соціальні послуги" : Закон України № 2671-VIII від 17.01.2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
2. "Про Службу військового капеланства" : Закон України № 1915-IX від 30.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>
3. Біблія / переклад Огієнко І. – ВБФ "Східноєвропейська гуманітарна місія", 2019. – 1412с.
4. Бедь В. Служба військового капеланства України: досягнення, виклики та перспективи. <https://kau.com.ua/sluzhba-vijskovoho-kapelanstva-ukrainy-dosiahnennia-vyklyky-ta-perspektyvy/>.
5. Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи, 25-26 жовтня 2024 р. : Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. І.В. Данилюка, Т.М. Траверсе. – Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. – 370 с. Online-видання.
6. Волкова О.П. Психологічна супервізія. Навч. посіб. Київ : Академія, 2019.
7. Первинна психологічна допомога і реабілітація в бойових умовах: Навчально-методичний посібник/ А.М. Романишин, О.В. Бойко, І.М. Гузенко. – Львів: АСВ, 2014. – 140 с.

8. Сірко, В. З. – Теоретична модель дослідження психологічного добробуту військових капеланів та стратегій його забезпечення в умовах війни. Журнал “Ментальне здоров’я”, 2025.
9. Carroll M. Supervision: Critical Reflection for Transformational Learning. London : Sage, 2010. 192 p.

СУПЕРВІЗІЯ – «НЕВИДИМИЙ ЩИТ» ДЛЯ ДУШІ ВІЙСЬКОВОГО КАПЕЛАНА

Василь Ісаков, доктор богословських наук, професор, перший проректор з богословської освіти Карпатського університету імені Августина Волошина та Ужгородської української богословської академії, професор кафедри богослов’я, філософії та гуманітарних наук Карпатського університету імені Августина Волошина та Ужгородської української богословської академії.

ВИТОКИ РОСІЙСЬКОГО ШОВІНІЗМУ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ ІВАНА ІЛЬІНА

Валентин ПЕТРИК

Анотація: Філософія Івана Ільїна ґрунтується на ідеях духовного месіанства росії, анти-західництва, авторитаризмі та легітимізації насильства. Він розглядав росію як сакральний організм із унікальним історичним покликанням і відкидав ліберальні демократичні інститути, вважаючи їх руйнівними для національної цілісності. Ідеї Ільїна містять явні риси шовінізму, що виражаються у позиції духовної винятковості російського народу, неприйнятті інакомислення і виправданні агресивної політики. Ці ідеї стали потужним інтелектуальним ресурсом для формування сучасної російської ідеології.

Ідеї Ільїна відіграють ключову роль у формуванні ідеології Олександра Дугіна та Володимира Путіна. Дугін розвинув філософські засади Ільїна у геополітичну доктрину «русского міра» і концепцію неоевразійства, в той час як Путін практично втілює ці ідеї в авторитарній політиці та зовнішній агресії. Обидва використовують концепції духовної винятковості росії, авторитарної влади, легітимності насильства та антизахідництва для зміцнення режиму і виправдання імперських амбіцій. Вплив Ільїна допомагає пояснити ідеологічні основи сучасної російської політики та її дії на міжнародній арені.

Ключові слова: Іван Ільїн, росія, шовінізм, російська ідеологія, праведна влада, винятковість руського народу, духовні цінності, духовне месіанство, церква, духовна винятковість, «русський мір», Захід, Олександр Дугін, Володимир Путін.

Постановка проблеми. У сучасних геополітичних умовах, коли РФ розв'язала повномасштабну війну проти України та активно використовує ідеологічні наративи для виправдання агресії, важливо звертатися до витоків цих ідей. Особливу роль у формуванні сучасного російського шовінізму відіграли філософські праці Івана Ільїна – мислителя, який ще в еміграції сформулював основи авторитарного націоналізму, духовної винятковості росіян та імперського світогляду.

Ідеї Ільїна активно експлуатуються сучасними політичними діячами росії – зокрема, Володимиром Путіним та Олександром Дугіним, що робить вивчення цієї теми не лише теоретично важливим, а й надзвичайно актуальним у практичному, безпековому, гуманітарному та політичному контексті.

Метою статті є: проаналізувати філософську спадщину Івана Ільїна, виявити його погляди щодо держави, народу, насильства та націоналізму, а також виявити вплив його ідеології на сучасну російську політику, зокрема на концепції Олександра Дугіна та світогляд Володимира Путіна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеологію російського шовінізму досліджували різні фахівці [1-5], але системного аналізу філософії Івана Ільїна в контексті впливу на сучасний російський шовінізм не було проведено. У цьому залучається новизна дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідеологічне ядро філософії Івана Ільїна становить ідея про особливу духовну місію Росії в історії людства. Ільїн вважав, що росія є носієм «правдивої християнської духовності»,

яка має бути захищена від зовнішніх і внутрішніх загроз. Він писав про особливу моральну та релігійну сутність російської людини, яку протиставляв західному раціоналізму, індивідуалізму та секуляризму. В його концепції росія – це не просто держава, а сакральний організм, що покликаний відродити «істинну християнську цивілізацію».

У праці «Про сутність правосвідомості» Ільїн стверджує, що правовий устрій держави має будуватись на глибокому моральному і духовному фундаменті, який можливий лише в умовах релігійної єдності. У цьому сенсі він заперечував можливість ліберального правопорядку як такого, що ґрунтується на абстрактному рівноправ'ї та секуляризмі. Він виступав проти ідеї «права заради права» і наполягав на тому, що право має служити цілісності народу, його духовному призначенню.

Центральним поняттям у філософії Ільїна є концепція «праведної влади», що має ґрунтуватися на любові до Батьківщини та служінні єдиному духовному і моральному ідеалу. Ільїн вважав, що демократія – це форма політичного хаосу, яка відкриває шлях до морального розкладу та національного занепаду. Натомість він виступав за сильну державну владу, яка втілює волю народу, проте не підлягає його контролю через вибори чи парламентські механізми.

У своїй праці «Про майбутнє Росії» Ільїн висловився проти республіканської форми правління, відстоюючи монархію як єдину можливу форму влади для росії. Проте це мала бути не династична монархія, а харизматична – влада духовного вождя, якого народ має сприймати як носія історичної істини. Така влада, на думку Ільїна, здатна протистояти хаосу, зберегти єдність народу та гарантувати «внутрішню свободу» – не як свободу вибору, а як свободу від гріха і сумніву.

Однією з найконтroversійніших ідей Ільїна є ідея про «право на насильство». У праці

«Про спротив злу силою» він прямо стверджує, що християнство не забороняє насильства, якщо воно здійснюється з метою захисту правди, віри та нації. Ільїн відкидав пацифізм як антидержавну ідеологію, натомість обґрунтовував легітимність фізичної сили у боротьбі зі злом. Цей аспект його філософії став особливо резонансним у ХХІ столітті, коли його ідеї почали інтерпретуватись як інтелектуальна база для агресивної політики рф. У працях Ільїна містяться фрази про те, що «іноді нація повинна бути жорстокою, щоб вижити», і що «ворог має бути знищений у зародку», якщо він становить небезпеку для духовного тіла народу.

Весь світогляд Ільїна побудований на протиставленні росії та Заходу. Він вважав, що Захід занепадає внаслідок домінування раціоналізму, індивідуалізму, лібералізму та матеріалізму. Водночас росія для нього – це осередок духовної єдності, покори Божественному порядку, жертвності та соборності. У статтях «Що є Захід?» та «Росія та Європа» Ільїн неодноразово називає європейську цивілізацію «духовно хворою» і такою, що втратила свою сутність. Він вбачає головну загрозу для росії саме в ідеологічній експансії Заходу, яка веде до руйнування традиційних цінностей. Його ідеї можна розглядати як джерело сучасного антизахідного дискурсу в російській політиці, що активно використовується в державній пропаганді.

Ільїн вважав, що кожна нація має право на самоідентифікацію та національну гордість. Проте у його працях ця ідея переростає у шовінізм – ідею про перевагу російської нації та її особливу духовну місію. У статтях 1930-х років Ільїн відкрито говорить про те, що «росіянин – це не біологічна, а духовна категорія», яка повинна домінувати на своїй території. Він неодноразово говорив про потребу «очищення» росії від ворожих і чужих елементів, які нівелюють її історичне покликання. Це стосу-

ється не лише Заходу, а й національних меншин, лібералів, революціонерів, євреїв тощо. Саме на основі таких ідей формується ідея «руського міра», яка передбачає експансію не через право, а через силу – з метою об'єднання всіх «справжніх» росіян, де б вони не проживали.

Ільїн розглядає народ не як сукупність індивідів, а як живий духовний організм, що має єдину волю, історичне покликання та унікальну ідентичність. Народ, за Ільїним, не може помилятися, бо є носієм божественної істини. Саме тому демократія як форма індивідуального волевиявлення була для нього згубною: вона роздроблює єдність народу і сприяє хаосу. У своїй роботі «Основи християнської культури» Ільїн порівнює народ з «містичним тілом Христа», що повинне перебувати в злагоді зі своєю головою – вождем. Такий підхід повністю усуває плюралізм, політичну конкуренцію, право на інакшість. Він закладає підвалини для тоталітарного світогляду, в якому будь-який внутрішній опір чи інакомислення трактується як зрада чи єресь.

Ільїн неодноразово звертається до поняття «правосвідомості», під якою розуміє не раціональне знання права, а інтуїтивне відчуття справедливості, що має коріння в духовному досвіді нації. Таким чином, поняття права втрачає універсальність і набуває національного, навіть етнічного виміру. Це створює ґрунт для легітимації подвійних стандартів, виправдання насильства проти «чужих» і заперечення міжнародного права, якщо воно суперечить «духовній істині» народу. У сучасному контексті ця ідея проявляється у відмові РФ визнавати рішення міжнародних судів, запереченні юрисдикції ООН і виправданні агресії проти України як «православного спротиву» Заходу.

Ільїн не лише філософував про духовні основи держави, але й створив цілісну геополітичну візію. Він вважав, що росія повинна бу-

ти не нацією у класичному сенсі, а імперією духовного типу. Її мета – не колонізація, а «відновлення правди» у світі. Така риторика приховує експансіонізм, замаскований під месійність. Ільїн прямо стверджував, що території, де проживають росіяни або де діяла православна культура, мають бути «возз'єднані» з росією. Він також засуджував революційний націоналізм інших народів, таких як українці, грузини чи балти, називаючи їх «руйнівниками російського історичного простору».

У 2000-х роках ідеї Ільїна були не просто переосмислені, а буквально інкорпоровані в державну ідеологію росії. Володимир Путін неодноразово цитував Ільїна, посилався на його твори, а в 2005 році сприяв перепохованню його праху в Москві як акту «національного відродження». У рф видавались мільйонними накладами його твори, зокрема «Наші завдання», «Про національну Росію», «Про майбутнє Росії» – як обов'язкові для вивчення в академіях ФСБ, МЗС і Збройних сил рф. Фактично, філософія Ільїна перетворилася на світоглядну матрицю для російської еліти. Його месійний націоналізм, неприйняття демократії, ідеї про священну державу та виправдане насильство стали ключовими в доктрині «руського міра» та «суверенної демократії».

Іван Ільїн створив ідеологічну систему, що ґрунтується на духовному месіанстві, авторитаризмі, шовінізмі та антизахідництві. Його філософія легітимізує диктатуру як єдино можливу форму правління, виправдовує насильство в ім'я «вищої правди» та ставить націю вище за індивіда і навіть за право. Ці ідеї, хоча й виникли у першій половині ХХ століття, набули особливої актуальності в умовах російської політики початку ХХІ століття.

Окрему увагу у філософії Ільїна варто приділити його поглядам на релігійну основу державності. На його думку, правдива держава не може існувати без релігії, а отже – без церкви. Але Ільїн був прихильником не автономної

церкви, а підпорядкованої державі, яка виконувала б роль ідеологічного провідника. Він вважав, що російська православна традиція є єдиною здатною підтримувати моральний стрижень нації, протистояти ліберальному і атеїстичному впливу Заходу. Його бачення держави – це симфонія духовної та політичної влади, що функціонують як одне ціле. В цьому аспекті Ільїн подібний до середньовічних мислителів, але його проект має сучасний характер – це не теократія, а національна релігійна диктатура.

У працях Ільїна чітко простежується ідеалізація постаті лідера – вождя, який є не просто політичним адміністратором, а пророком, месником і моральним авторитетом. Народ має довіряти такому лідеру інтуїтивно, як «організм, що шукає голову». Цей культ лідера, який не потребує легітимації через вибори чи закони, а лише через духовну відповідність, створює передумови для побудови тоталітарної системи. Вождь у баченні Ільїна – це символ віри, уособлення нації та єдиний носій правди. Таким чином, його філософія не просто виправдовує авторитаризм, а виводить його на рівень сакрального порядку.

Іван Ільїн, хоч і жив у першій половині ХХ століття, став одним із ключових ідеологів, чиї ідеї були використані для виправдання сучасної політики рф. Особливо це стосується двох фігур: філософа Олександра Дугіна – ідеолога «руського міра», і президента Володимира Путіна – лідера, який втілює цю ідеологію у практиці. Дугін запозичив у Ільїна ідею росії як унікального духовного організму, що виконує месійне призначення на світовій арені. Згідно з Ільїним, росія – це не просто держава, а імперія зі священною місією відродження «істинної християнської цивілізації». Дугін розвинув цю ідею в доктрину «руського міра», яка вбачає росію як центр цивілізації, що протистоїть «західній деградації».

Дугін прийняв ідеї Ільїна про сильну централізовану владу, харизматичного лідера, який є втіленням національного духу, і державу як надособистісний організм. Він акцентує увагу на легітимності авторитарної влади, що стоїть вище від демократичних процедур. Як і Ільїн, Дугін вважає, що у війні та захисті інтересів нації насильство є виправданим і необхідним. Цей погляд узгоджується з ідеями Дугіна про «гібридну війну» та «боротьбу цивілізацій», що передбачає використання різних засобів, у тому числі й силових, для досягнення геополітичних цілей.

Дугін активно критикує Захід за «секуляризм», «матеріалізм» і «індивідуалізм», що підривають традиційні цінності. Це безпосередньо корелює з антизахідною позицією Ільїна, який вважав Захід «духовно хворим». Дугін розвиває цю тезу, позиціонуючи росію як «оплот духовності» і «справжню цивілізацію». У 2005 році Путін ініціював перепоховання Ільїна в Москві – це було політичне послання про відродження «традиційних цінностей» і повернення до авторитарних ідей. Цей жест символізував офіційне визнання Ільїна як ідеологічної основи сучасної росії.

Путін використав ідеї Ільїна про «праведну владу», що стоїть над демократією, щоб виправдати жорстку централізацію влади, обмеження свобод та контроль над політичним процесом. Ідея «суверенної демократії» фактично означає авторитаризм під виглядом демократичної форми. Путін активно використовує наратив Ільїна про «російський народ як духовний організм» і «історичне призначення» Росії в промовах і політиці, що підтверджує агресивні дії рф на міжнародній арені (анексія Криму, війна на Донбасі). Путінські заяви про «захист російськомовних», «боротьбу з фашизмом» та «спеціальні військові операції» перегукуються з ідеями Ільїна про легітимність насильства заради захисту духовної істини народу.

Іван Ільїн є однією з найвпливовіших фігур у формуванні сучасної ідеології російського шовінізму. Його ідеї, зокрема про природу держави, влади, нації та насильства, стали фундаментом для таких діячів, як Олександр Дугін та Володимир Путін. Однак кожен із них інтерпретує спадщину Ільїна під свій контекст, надаючи їй різний зміст та функції.

Ільїн наголошував на унікальній ролі росії у світовій історії. Він вважав, що Росія – це не просто держава, а духовний організм, покликаний нести «істинну християнську цивілізацію» у світ. Олександр Дугін, використовуючи цю ідею, розвинув концепцію «руського міра» як геополітичного проекту. Для нього Росія – це центр цивілізації, що протистойть моральному занепаду Заходу. Його геополітична теорія прямо базується на месійності Росії, що має об'єднати всі російськомовні території і відродити імперський порядок. Це виправдовує політику анексії Криму, військові операції в Україні і зовнішню агресію, що подається як захист «руського міра» і єдності російської нації.

Ільїн був критиком демократії як форми правління. Він вважав, що демократія породжує хаос, розбрат і моральний занепад, тоді як Росії потрібен сильний лідер – духовний вождь, який уособлює волю народу і історичну істину. Дугін поділяє цю позицію, вважаючи, що влада має бути зосереджена в руках харизматичного правителя, здатного діяти поза межами демократії і ліберальних інститутів. У його ідеології авторитаризм є основою державної стабільності. Путін реалізував це на практиці, створивши систему «суверенної демократії», де вибори і формальні інститути є лише інструментами контролю, а справжня влада належить одному центру. Авторитарний стиль управління Путіна підтримує ідею «сильного лідера», який стоїть над політичною боротьбою і забезпечує порядок у суспільстві.

Одна з типових ідей Ільїна – право на насильство в захисті духовних цінностей і національного буття. У праці «Про спротив злу силою» він чітко виправдовував насильство, якщо воно слугує «вищому благу». Дугін включає цю ідею у свою концепцію «гібридної війни», де пропаганда, психологічний тиск, диверсії та збройний конфлікт – це цілком прийнятні засоби боротьби. Він підкреслює, що захист інтересів Росії не має обмежень у методах. Путін виправдовує військові операції, анексії та репресії як необхідні заходи захисту «російського світу». Політична риторика Кремля підкреслює, що насильство – це відповідь на зовнішні загрози, і тому є морально виправданим.

Ільїн критикував Захід за втрату духовності, за надмірний раціоналізм і матеріалізм, що веде до морального падіння. Дугін розвинув цей наратив у масштабну культурну війну. Він бачить Захід як агресивного противника, який намагається знищити традиційні цінності Росії і нав'язати ліберальні ідеали. Путін використовує цей антизахідний дискурс у внутрішній і зовнішній політиці, щоб мобілізувати суспільство проти уявного ворога. Це допомагає легітимізувати репресії, цензуру і обмеження свобод під гаслом «боротьби з ворожою ідеологією».

Дугін підкреслює цю ідею колективної ідентичності, протиставляючи її лібералізму і плюралізму. Він вважає, що суспільство має діяти як єдиний організм, де інакомислення – це загроза. Путін реалізує це у політиці контролю над суспільством, через цензуру, пропаганду і репресії проти опозиції. Патріотична ідеологія, що підкреслює єдність і «вірність батьківщині», є інструментом для консолідації влади.

Ільїн наполягав, що право – це не абстрактний універсальний механізм, а інтуїтивне відчуття справедливості, яке живе у свідомості народу. Він називав це поняття «правосвідомі-

стю», тобто особливим, духовно обумовленим розумінням права, що відрізняється для кожної нації. За Ільїним, справжнє право має служити духовним і національним цілям, а не бути нейтральним чи формальним. Цю ідею підхопив Дугін, який просуває ідею «правової держави», де закон і суди мають служити інтересам «русского міра» і духовної єдності, а не універсальним правам людини. Він критикує західну юридичну систему за «формалізм» і «секуляризм». Путін реалізує це через централізований контроль над судами, ігнорування міжнародного права у зовнішній політиці та використання законів для придушення опозиції. Ідея «суверенної демократії» виправдовує обмеження прав національної безпеки.

Ільїн бачив росію як містичну імперію, призначену не просто володіти територіями, а відновлювати духовний порядок. В його концепції відбувається поєднання релігійного містицизму з геополітикою, що надає територіям, на яких історично домінувала православна культура, сакрального значення. Дугін розвинув це у доктрину неоєвразійства, де росія є центром великої геополітичної осі, що протистоїть Заходу. Він підкреслює унікальність росії як цивілізації, що має право на експансію і поширення свого впливу. Путін, апелюючи до ідеї «російського світу», активно використовує цю доктрину для обґрунтування політики розширення сфер впливу, анексії Криму та підтримки сепаратистів на Донбасі.

Ільїн підкреслював, що справжня сила росії полягає у соборності – єдності духу та віри всього народу, яка має бути обов'язковою умовою державного існування. Він розглядав політичну розбіжність і плюралізм як загрозу духовній цілісності. Дугін перетворив цю ідею на інструмент ідеологічного контролю, відкидаючи будь-які спроби ліберальних реформ як «руйнування соборності». Путін використовує це для виправдання жорсткої політики щодо внутрішньої

опозиції, обмеження свободи слова і переслідування дисидентів.

Ільїн у своїх працях чітко висловлювався щодо необхідності «очищення» Росії від чужих елементів, які, на його думку, руйнують національний дух. Це стосувалося і національних меншин, і політичних опонентів, ідеологічних противників. Дугін у своїй концепції прямо говорить про «внутрішніх ворогів», яких треба нейтралізувати, щоб зберегти «російську ідентичність». Путін на практиці реалізує цю ідею через політику етнічного та ідеологічного контролю, часто порушуючи права національних меншин.

Ідеї Ільїна, адаптовані Дугіним і Путіним, стали основою сучасної російської політичної культури. Через засоби масової інформації, освітні програми і офіційну ідеологію ці ідеї поширюються як «державна доктрина». Пропаганда підкреслює месійність росії, викликає антагонізм до Заходу, виправдовує агресивні дії і репресії. Це формує у суспільстві стійкий наратив, що підтримує політику режиму.

Перспективи подальших досліджень. У перспективах подальших досліджень планується розглянути ідеї інших ідеологів сучасного російського шовінізму.

Висновки. У ході дослідження було здійснено всебічний аналіз філософсько-політичної спадщини Івана Ільїна, що дозволило виявити ключові тенденції в його творчості. Зокрема, у працях мислителя простежується чітке прагнення до формування авторитарної державної моделі, заснованої на християнсько-містичних уявленнях про «єдиний народ», духовну місію Росії, ворожість до демократії та лібералізму. Ідеї Ільїна формують ідеологічне підґрунтя для сучасного російського шовінізму, оскільки містять виправдання імперіалізму, насильства та духовної винятковості російського народу.

Дослідження показало, що сутність ідеології Ільїна полягає в поєднанні релігійного фундаменталізму з політичним месіанством, де

«вища духовність» Росії ставиться понад раціональні принципи права, міжнародної етики й прав людини. Його філософія заперечує демократію як «західну хибу» та наголошує на необхідності сильної влади, яка ґрунтується не на виборності, а на «істинній національній волі», злитій із духом народу.

Важливою частиною дослідження став аналіз впливу Ільїна на Олександра Дугіна – сучасного російського філософа та ідеолога неоєвразійства. Було доведено, що Дугін у своїх працях прямо спирається на Ільїна, трансформуючи його релігійно-авторитарні ідеї в геополітичну доктрину, яка обґрунтовує агресивну експансію Росії, ідею «руського мира» та боротьбу з «атлантичною цивілізацією». Дугін фактично є не лише ідейним спадкоємцем Ільїна, але й актуалізатором його доктрини в контексті сучасної гібридної війни.

Порівняльний аналіз ідеологічних установок Ільїна, Дугіна та Путіна виявив як глибинну спорідненість їхніх поглядів, так і функціо-

нальні відмінності. Усі троє апелюють до ідеї духовної винятковості Росії, заперечують демократичну легітимність і спираються на релігійно-культурний наратив. Водночас, якщо Ільїн був філософом-теоретиком, а Дугін – геополітичним стратегом, то Путін трансформував їхні ідеї в реальну політичну практику – агресивну, авторитарну та антизахідну. Він використовує постулати Ільїна для легітимації зовнішньополітичної експансії, знищення опозиції та духовної мобілізації суспільства.

Використання ідей Ільїна у сучасній політиці РФ становить реальну загрозу не лише для демократії всередині країни, а й для міжнародної стабільності. Його ідеологія стала частиною неоімперської концепції, яка виправдовує агресію, тоталітаризм і культурне домінування. Саме тому осмислення та критичне переосмислення спадщини Ільїна є актуальним завданням для сучасної гуманітарної науки, особливо в умовах війни Росії проти України та глобальної кризи цінностей.

Список використаних джерел:

1. Інформаційна безпека у контексті сучасних технологій інформаційно-психологічного протиборства: навчальний посібник / [Петрик В.М., Назаренко О.А., Присяжнюк М.М. та ін.]; за заг. ред. О.А. Назаренка, В.М. Петрика. – К.: «ЦУЛ», 2025. – 258 с.
2. Теорія та практика сучасного інформаційно-психологічного протиборства: навчальний посібник / [В.М. Петрик, С.О. Гнатюк, М.М. Присяжнюк та ін.]; за заг. ред. С.О. Гнатюка, В.М. Петрика та О.А. Смірнова. – К., 2022. – 328 с.
3. Інформаційно-психологічне протиборство: підручник. Видання друге перекладене, доповнене та перероблене / [В.М. Петрик, М.М. Присяжнюк, Я.М. Жарков та ін.]; за заг. ред. В. М. Петрика. – К.: Вид-во ІСЗЗІ КПП імені Ігоря Сікорського, 2018. – 388 с.
4. Снігірьов О. В. Російська політична філософія ХХ століття. – Київ: Наукова думка, 2017. – С. 200-230.
5. Глебов С. В. Ідеологія російського неоімперіалізму. – Санкт-Петербург: ПетрГУ, 2013. – С. 120-150.

ВИТОКИ РОСІЙСЬКОГО ШОВІНІЗМУ КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ ІВАН ІЛЬЇН

Валентин Петрик, кандидат наук з державного управління, доцент, член-кореспондент, заступник керівника – академіка-секретаря / вчений секретар Відділення інформаційно-психологічної та релігійної безпеки людини, нації, суспільства і держави Міжнародної академії богословських наук; доцент спеціальної кафедри № 4 Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського».

ШЛЯХИ РЕАБІЛІТАЦІЇ КОЛИШНІХ ЧЛЕНІВ ТОТАЛІТАРНИХ СЕКТ У ЛОНІ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ: ДУХОВНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Юрій ГАЛ

Анотація: Стаття присвячена проблемі реабілітації колишніх членів тоталітарних релігійних спільнот у контексті православної традиції. Розглядаються психологічні та соціальні наслідки перебування у секті, зокрема синдром «групового мислення», когнітивний дисонанс, емоційні розлади, панічні атаки та депресивні стани. Акцент зроблено на комплексному підході, що поєднує духовну детоксикацію, демифологізацію догм та ритуалів, соціальну адаптацію та пастирську підтримку. Особлива увага приділяється ролі православної громади, терапії спільнотою, групам підтримки та соціальному служінню як механізмам відновлення автономності та критичного мислення. Розглядаються ризики релігійної заміни, синдром розчарування та небезпека «гуруїзму» у пастирському супроводі. Підкреслюється необхідність синхронної роботи священника та психолога, інтеграції когнітивно-поведінкових методів у православну антропологію. Стаття визначає ключові критерії успішної реабілітації: відновлення свободи волі, свідоме включення у церковне життя та відновлення зруйнованих сімейних і соціальних зв'язків.

Ключові слова: реабілітація, тоталітарна секта, православна Церква, демифологізація, духовна детоксикація, психологічна підтримка, соціальна адаптація, синдром групового мислення, когнітивний дисонанс, пастирська опіка, терапія спільнотою, групи підтримки, соціальне служіння, релігійна заміна, синдром розчарування, автономність

Abstract: The article addresses the rehabilitation of former members of totalitarian religious sects within the Orthodox Christian context. It examines the psychological and social consequences of sect involvement, including groupthink syndrome, cognitive dissonance, emotional disorders, panic attacks, and depressive states. The focus is on a comprehensive approach combining spiritual detoxification, demythologization of doctrines and rituals, social adaptation, and pastoral support. Special attention is given to the role of the Orthodox community, community-based therapy, support groups, and social service as mechanisms for restoring autonomy and critical thinking. The article discusses the risks of religious substitution, disappointment syndrome, and the danger of “guruism” in pastoral guidance. Emphasis is placed on the synchronized collaboration of the priest and psychologist, integrating cognitive-behavioral methods within Orthodox anthropology. Key criteria for successful rehabilitation are identified: restoration of free will, conscious participation in church life, and the reconstruction of disrupted family and social ties. The study highlights that true Orthodox healing lies in achieving personal freedom in Christ.

Keywords: rehabilitation, totalitarian sect, Orthodox Church, demythologization, spiritual detoxification, psychological support, social adaptation, groupthink syndrome, cognitive dissonance, pastoral care, community therapy, support groups, social service, religious substitution, disappointment syndrome, autonomy.

Сучасне суспільство стикається з серйозною проблемою деструктивних релігійних спільнот, відомих як тоталітарні секти. Вони відрізняються не лише специфічними догмами та ритуалами, а передусім системним психологічним впливом на особистість. Через постійні маніпуляції свідомістю та емоційним станом учасника руйнується його автономність, підривається критичне мислення, формуються патологічні страхи та глибоке почуття провини. Вихід із такої спільноти не гарантує миттєвого або повного відновлення: колишній член секти часто залишається в пастці когнітивного дисонансу, емоційної травми та соціальної ізоляції. Наслідки перебування в тоталітарній секті проявляються на кількох рівнях одночасно – психологічному, соціальному та духовному – що робить процес реабілітації надзвичайно складним і багатовимірним [18].

Православна традиція пропонує унікальний підхід до цієї проблеми, розглядаючи особистість як цілісність духу, душі та тіла. Це дозволяє поєднати духовне наставництво з психологічною підтримкою та створити основу для комплексного процесу реабілітації. Мета цієї статті полягає у системному аналізі шляхів відновлення колишніх членів тоталітарних сект у лоні Православної Церкви, який поєднує духовну реабілітацію, роботу з психологічними травмами та соціальну інтеграцію. Справжня реабілітація, на думку авторів, полягає не лише у зміні ідеології, а в поверненні свободи волі, психоемоційної рівноваги та здатності до критичного мислення у безпечному православному середовищі [15].

Вихід із тоталітарної секти супроводжується складними психологічними та емоційними труднощами, які проявляються на декількох рівнях одночасно. Основними викликами для колишнього учасника є зниження здатності до критичного мислення та

самостійного прийняття рішень, глибокі емоційні порушення, включно з тривожними станами та депресією, а також психосоціальна дезорієнтація, що ускладнює інтеграцію в нормальне соціальне середовище.

Серед найпомітніших психологічних проявів виділяють синдром «групового мислення». Протягом перебування в секті людина привчається діяти виключно за нав'язаними правилами та шаблонами, що обмежують її автономію. Зникає здатність до критичного аналізу подій та власних дій, людині важко оцінювати реальність незалежно від думки групи. Внаслідок цього колишній учасник може приймати рішення пасивно або під впливом чужого авторитету, повторюючи моделі поведінки, нав'язані сектою [3].

Емоційні порушення у вихідців із сект проявляються у кількох формах. Часто виникає нав'язливе почуття провини перед «лідером» або уявним «богом» секти, яке супроводжується страхом покарання за будь-яке відхилення від встановлених правил. Такі емоційні переживання можуть трансформуватися у тривожні розлади, панічні атаки, депресивні стани та апатію [7]. Особливу небезпеку становлять флешбеки або «плаваюча пам'ять», коли раптово відтворюються травматичні сцени, колишні обряди чи маніпулятивні впливи, що викликають сильний емоційний дискомфорт і порушують адаптацію до повсякденного життя.

Усі ці фактори разом формують складний психологічний портрет колишнього члена тоталітарної секти: особистість виявляється водночас вразливою, тривожною і соціально дезорієнтованою, із порушеним балансом між внутрішньою автономією та нав'язаними стереотипами. Розуміння цих особливостей є критично важливим для побудови ефективного духовно-психологічного підходу до реабілітації, що поєднує пастирську опіку, психо-

терапевтичну підтримку та поступову соціальну інтеграцію [9].

Одним із центральних викликів для колишнього члена тоталітарної секти є когнітивний дисонанс – глибокий внутрішній конфлікт між новим сприйняттям реальності та усталеними нав'язаними установками, що формувалися під час перебування у секті. Протягом цього періоду особистість звикла інтерпретувати світ крізь призму специфічної сектантської ідеології, де панували страх, догматизм і жорстка ієрархія [14].

Після виходу зі спільноти колишній учасник стикається з реальністю, яка не відповідає очікуванням, сформованим у секті. Залишкові страхи часто проявляються у вигляді тривоги перед «кінцем світу», відчуття постійного нагляду або переслідування, магійного мислення, коли буденні події інтерпретуються через призму надприродних причин і наслідків. Перекручена мораль, що діяла у секті, продовжує підштовхувати людину до надмірного самосуду та відчуття провини навіть у відсутності об'єктивної причини [10].

Цей конфлікт часто супроводжується внутрішнім напруженням, безпорадністю та розгубленістю: людина не знає, як оцінювати свої думки, почуття та вчинки, бо весь попередній морально-етичний компас був побудований на маніпуляціях та страху. Без адекватної підтримки та поступового роз'яснення реальності когнітивний дисонанс може призвести до хронічної тривожності, депресивних станів або навіть повної відмови від релігійних практик, коли духовні цінності асоціюються виключно із травматичним досвідом [13].

Ще одним важливим викликом є соціальна дезорієнтація, яка виникає через систематичну ізоляцію людини від рідних, друзів і загалом від здорового соціального середовища під час перебування у секті. Сектантські структури свідомо руйнують соціальні

зв'язки, щоб посилити контроль над особистістю та сформувати залежність від групи. Після виходу колишній учасник часто відчуває глибоку самотність, втрату опори та відчуття «збентеженості» у звичному соціальному просторі [11].

Відновлення соціальних контактів стає критичною складовою реабілітації. Це включає не лише повернення до родини та друзів, але й навчання відновлювати довіру, будувати здорові міжособистісні відносини та інтегруватися у нові спільноти, зокрема церковні та соціальні. Соціальна дезорієнтація може проявлятися у страху комунікації, униканні соціальних контактів або надмірній залежності від будь-якого нового авторитету, що замінює колишню групу. Лише поступове і безпечне відновлення соціального оточення дозволяє людині відчути стабільність, впевненість і власну автономію [12].

Реабілітація колишніх членів тоталітарних сект є багатовимірним процесом, який вимагає поєднання духовного наставництва, психологічної підтримки та поступової соціальної інтеграції. Ключовими компонентами цього процесу є демифологізація та духовна детоксикація, кожна з яких спрямована на поступове звільнення особистості від шкідливих установок та відновлення внутрішньої гармонії.

Етап демифологізації передбачає раціональний аналіз догм, ритуалів та практик секти. Мета цього етапу – допомогти людині усвідомити механізми маніпуляції, які застосовувалися протягом перебування у спільноті. Важливо робити це делікатно, без агресії чи осуду, щоб не провокувати захисні реакції та відторгнення нового знання [6]. На цьому етапі колишній учасник поступово вчиться критично оцінювати інформацію, відрізняти реальні духовні цінності від ілюзорних нав'язаних правил і формувати власне розуміння світу. Демифологізація не полягає у

спробі «зібити людину з пантелику» – навпаки, вона спрямована на відновлення автономії, здатності до самостійного мислення та відчуття контролю над власним життям.

Паралельно з демифологізацією проводиться духовна детоксикація. Вона включає очищення молитовної практики від сектоутворених нашарувань, які часто спотворюють традиційні релігійні практики. Колишній учасник вчиться відокремлювати канонічні православні обряди та молитви від тих, що були нав'язані сектою для контролю та маніпуляції. Поступове ознайомлення з канонічною православною духовністю допомагає людині відчути внутрішню свободу, усвідомити цінність особистого духовного досвіду та відновити гармонію між духом, душею та тілом [5].

Разом ці два етапи створюють фундамент для подальшої роботи над соціальною адаптацією та інтеграцією колишнього члена секти в життя православної громади. Демифологізація та духовна детоксикація забезпечують психологічну готовність до активного включення в суспільство, усвідомлену участь у релігійному житті та відновлення особистісної автономії [16].

Після завершення етапів демифологізації та духовної детоксикації особлива увага приділяється соціальній адаптації колишнього члена секти. Вона полягає у відновленні контактів із родиною та суспільством, які часто були зруйновані або серйозно підірвані під час перебування в тоталітарній спільноті. Важливо створити безпечне середовище, де людина може поступово відновити довіру до близьких, відчути себе частиною здорової спільноти та навчитися взаємодіяти в соціальних колах без страху та почуття провини.

Ключовим інструментом соціальної адаптації є залучення до безпечних соціальних груп та парафіяльних спільнот. У церковному контексті громада стає новою «сім'єю»,

що підтримує особистість і заміщує штучну єдність, нав'язану сектою. Через участь у спільних богослужіннях, благодійних ініціативах та групах підтримки людина отримує можливість поступово відновлювати соціальні навички, відчувати себе потрібною та вчитися здоровим міжособистісним стосункам [17].

Паралельно з соціальною адаптацією реалізується пастирська підтримка, яка враховує психологічні особливості колишнього учасника. Важливо, щоб священник виступав не як новий «гуру», а як наставник і люблячий батько, здатний підтримати, не застосовуючи авторитарного тиску чи маніпуляцій. Такий підхід дозволяє уникнути заміни однієї тоталітарної моделі контролю на іншу та створює безпечну основу для внутрішнього зцілення [8].

Особлива увага приділяється роботі з почуттям провини, яке часто залишається від колишньої секти. Під керівництвом священника людина вчиться трансформувати хворобливе почуття провини у здорове покаєння, усвідомлюючи, що помилки минулого не визначають її цінності в очах Бога. Поступово формується здатність до самостійного духовного вибору, відновлюється внутрішня свобода та гармонія між емоційною, соціальною і духовною сферами життя.

Таким чином, соціальна адаптація і пастирська підтримка працюють у тісній взаємодії, забезпечуючи комплексну реабілітацію особистості: людина не лише відновлює зв'язки із зовнішнім світом, а й отримує внутрішню опору для тривалого духовного і психологічного зцілення.

Одним із найпотужніших інструментів відновлення колишніх членів тоталітарних сект є терапія спільнотою. Православна громада в цьому контексті виступає не лише як релігійне середовище, а як безпечний соціальний простір, де людина може «відіграти» душу

після довготривалої ізоляції та маніпуляцій. У колі парафіяльної спільноти відновлюється відчуття прийняття, довіри та приналежності, що є критично важливим для психологічного та духовного відновлення [4].

Додатковим елементом терапії спільнотою є участь у групах підтримки та соціальному служінні. Спілкування з тими, хто пройшов подібний шлях, допомагає подолати відчуття самотності і зміцнює впевненість у власних силах. Залучення до конструктивної діяльності, такої як благодійні ініціативи чи соціальна допомога, дозволяє перенести фокус із внутрішніх травм на конкретні дії, що приносять користь іншим. Це сприяє формуванню здорового відчуття власної цінності та розвитку внутрішньої автономії.

Водночас процес реабілітації супроводжується певними психологічними та духовними ризиками, які потребують уважності з боку священника та громади.

Ризик релігійної заміни полягає у тому, що колишній учасник секти може перенести старі моделі поведінки в православне середовище: фанатизм, сліпе підпорядкування авторитету або пошук «старця-кумира». Така тенденція ускладнює процес справжнього зцілення, оскільки людина повторює патерни тоталітарної залежності, замість того щоб відчувати свободу духовного вибору.

Ще одним ризиком є синдром розчарування, коли травматичний досвід у минулому призводить до повної відмови від релігії або негативного ставлення до віри загалом. Колишній член секти, розчарований у духовних авторитетах і традиційних практиках, може уникати будь-якої духовної діяльності, що уповільнює процес відновлення та соціальної інтеграції [2].

Не менш важливим є попередження «гурізму» серед духовних наставників. Священник, який супроводжує реабілітацію, повинен постійно контролювати власну по-

зицію, щоб не стати новим тоталітарним авторитетом для колишнього учасника. Важливо забезпечити баланс між духовним керівництвом і підтримкою автономії особистості, дозволяючи людині самостійно приймати рішення та поступово відновлювати власну свободу волі.

Таким чином, терапія спільнотою і свідоме управління ризиками формують основу безпечного і ефективного процесу реабілітації, де колишній член секти не лише відновлює соціальні та духовні зв'язки, а й отримує можливість зцілитися від внутрішніх травм у стабільному та підтримуючому середовищі.

Ефективна реабілітація колишніх членів тоталітарних сект неможлива без чіткої координації між духовним наставництвом та професійною психологічною підтримкою. Взаємодія священника та фахівця-психолога дозволяє охопити весь спектр травм – духовних, емоційних та когнітивних – і забезпечує поступове відновлення особистості [6].

Першим критично важливим кроком є визначення меж компетенції. Священник повинен розуміти, коли випадки травми виходять за межі його можливостей і потребують втручання фахового психотерапевта. Це стосується насамперед посттравматичного стресового розладу (ПТСР), тяжких депресивних станів, панічних атак та інших психічних розладів, які потребують клінічної діагностики та спеціалізованої терапії. Раннє залучення психолога або психотерапевта допомагає уникнути поглиблення травматичних переживань і забезпечує безпечну основу для подальшої духовної роботи.

Паралельно із цим здійснюється інтеграція когнітивно-поведінкових методів у контекст православної антропології. Це означає, що психологічні техніки корекції мислення, емоційної регуляції та поведінки поєднуються з духовними практиками, такими як молитва, сповідь та розважання над духовними

текстами. Наприклад, священник може допомогти людині осмислити свої страхи та провини через православну концепцію покавання і милосердя, водночас психолог працює над розпізнаванням і корекцією автоматичних негативних думок і страхів, сформованих під впливом секти. Такий підхід дозволяє уникнути конфлікту між релігійним і психологічним досвідом і забезпечує гармонійне відновлення цілісності особистості [8].

Найважливішим принципом є комплексна робота, коли духовні та психологічні методи діють синхронно. Священник і психолог координують свої дії: одне лікує душу, інше – психіку, але обидва напрямки підтримують процес соціальної адаптації та розвитку автономності особистості. Такий синхронний підхід дозволяє поступово зменшувати наслідки когнітивного дисонансу, трансформувати хворобливе почуття провини, відновлювати критичне мислення і одночасно укріплювати духовні цінності.

У підсумку, співпраця священника та психолога створює безпечне і збалансоване середовище, де колишній член секти отримує можливість не лише подолати травму, а й навчитися жити у гармонії з собою, іншими людьми та власною вірою.

Реабілітація колишніх членів тоталітарних сект є тривалим і багатовимірним процесом, що потребує терпіння, емпатії та ретельно

продуманої методології, яка поєднує духовну опіку, психологічну підтримку та соціальну інтеграцію. Її ефективність визначається відновленням автономності та критичного мислення, здатністю людини свідомо приймати рішення, оцінювати реальність та відмежовуватися від шкідливих впливів минулого. Особлива увага приділяється формуванню свідомої участі у житті Церкви, коли віра проявляється не через страх чи обов'язок, а як внутрішнє рішення, засноване на любові та духовній гармонії. Одночасно важливо відновити зруйновані сімейні та соціальні зв'язки, створюючи відчуття стабільності, приналежності та безпеки. Справжнє православне зцілення досягається лише через віднайдення особистої свободи у Христі, коли духовна гармонія поєднується з емоційною рівновагою та соціальною інтеграцією [14].

Перспективи дослідження цієї теми полягають у подальшому вивченні ефективних моделей взаємодії духовної та психологічної підтримки, розробці структурованих методик соціальної адаптації та інтеграції колишніх членів сект у парафіяльне життя, а також у систематичному аналізі ризиків релігійної заміни та синдромів розчарування, що дозволить підвищити якість реабілітаційних програм та забезпечити безпечне й гармонійне відновлення особистості.

Список використаних джерел:

1. Гуз Н. В. Психологічні методи залучення й утримання adeptів релігійних сект: психологічний аналіз // Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2009. – Т. 14, № 5. – С. 136–177.
2. Ташматов В., Папінян В., Руденко Є. Особистість жертви авторитарного культу (секти) // Журнал соціальної та практичної психології. – 2025. – № 5. – С. 52–61.
3. Almendros C., Carrobbles J. A., Rodríguez-Carballeira A., Jansa J. Psychometric properties of the Spanish version of the Group Psychological Abuse Scale // Cultic Studies Review. – 2003. – Vol. 2, № 2. – P. 132–159.
4. Chambers W. V., Langone M. D., Dole A. A., Grice J. W. The Group Psychological Abuse Scale: a measure of the varieties of cultic abuse // Cultic Studies Journal. – 1994. – Vol. 11, № 1. – P. 88–117.

5. Gasde I., Block R. A. Cult experience: psychological abuse, distress, personality characteristics and changes in personal relationships reported by former members // *Cultic Studies Journal*. – 1998. – Vol. 15, № 1. – P. 1–20.
6. Hadding C., Semb O., Lehti A., Fahlström M., Sandlund M., DeMarinis V. Being in-between: exploring former cult members' experiences of an acculturation process using the cultural formulation interview (DSM-5) // *Frontiers in Psychiatry*. – 2023. – Vol. 14. – Art. 1142189.
7. Langone M. D. Psychological abuse // *Cultic Studies Journal*. – 1992. – Vol. 9, № 2. – P. 121–142.
8. Langone M. D. *Recovery from Cults: Help for Victims of Psychological and Spiritual Abuse*. – New York: W. W. Norton & Company, 1995. – 384 p.
9. Lalich J. *Bounded Choice: True Believers and Charismatic Cults*. – Berkeley: University of California Press, 2004. – 343 p.
10. Lofland J. *Doomsday Cult: A Study of Conversion, Proselytization, and Maintenance of Faith*. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1966. – 162 p.
11. Martin P. R., Langone M. D., Dole A. A., Wiltrout J. Post-cult symptoms as measured by the MCMI before and after treatment // *Cultic Studies Journal*. – 1992. – Vol. 9, № 2. – P. 219–230.
12. Matthews C. H. Second-Generation Adult Former Cult Group Members' Recovery Experiences: Implications for Counseling // *International Journal for the Advancement of Counseling*. – 2013. – Vol. 35, № 3. – P. 214–229.
13. Richardson J. T. *Regulating Religion: Case Studies from Around the Globe*. – New York: Springer, 2004. – 290 p.
14. Singer M. T. Therapy with ex-cult members // *Journal of the National Association of Private Psychiatric Hospitals*. – 1978. – Vol. 9. – P. 12–18.
15. Singer M. T., Lalich J. *Cults in Our Midst: The Hidden Menace in Our Everyday Lives*. – San Francisco: Jossey-Bass, 1996. – 418 p.
16. Skonovd N. Leaving the cultic religious milieu // Bromley D. G., Richardson J. T. (eds.). *The Brainwashing/Deprogramming Controversy*. – Lewiston: Edwin Mellen Press, 1983. – P. 91–104.
17. Tobias M. L., Lalich J. *Captive Hearts, Captive Minds: Freedom and Recovery from Cults and Other Abusive Relationships*. – Alameda, CA: Hunter House, 1994. – 312 p.
18. Zablocki B., Robbins T. *Misunderstanding Cults: Searching for Objectivity in a Controversial Field*. – Toronto: University of Toronto Press, 2001. – 512 p.

ШЛЯХИ РЕАБІЛІТАЦІЇ КОЛИШНІХ ЧЛЕНІВ ТОТАЛІТАРНИХ СЕКТ У ЛОНІ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ: ДУХОВНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Протоієрей Юрій Гал, Протоієрей Юрій Гал, доктор філософії у галузі богослов'я, доцент кафедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук Карпатського університету імені Августина Волошина та Ужгородської української богословської академії, секретар Мукачівсько-Карпатської єпархії Православної Церкви України, настоятель парафії святих апостолів Петра і Павла Мукачівсько-Карпатської єпархії ПЦУ в с. Лазещина Рахівського району Закарпатської області.

ДУХОВНО-ЦІННІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ СТІЙКОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ: ХРИСТІЯНСЬКИЙ АСПЕКТ

Віктор ОРЛОВСЬКИЙ

Анотація: У статті досліджується роль християнських духовно-ціннісних орієнтирів у формуванні професійної стійкості соціальних працівників, особливо в умовах війни, соціальної нестабільності та масових травм. Розглянуто основні психологічні та теологічні підходи до resilience, включно з концепціями професійного вигорання, копіngu та сенсу праці. Особлива увага приділяється християнській антропології, де особистість розглядається як *Imago Dei*, що забезпечує усвідомлене служіння і запобігає дегуманізації клієнтів. Показано, що любов-агапе, смирення, покликання, есхатологічна надія та практики молитви, рефлексії і участі у спільноті формують когнітивні, емоційні та поведінкові механізми стійкості. Обґрунтовано важливість інтеграції духовно-етичних дисциплін у підготовку соціальних працівників та створення культури підтримки в соціальних службах. Запропоновано перспективи подальших досліджень, пов'язані з емпіричною оцінкою впливу духовності на запобігання вигоранню та розвиток внутрішніх ресурсів фахівців.

Ключові слова: професійна стійкість, соціальні працівники, духовність, християнська антропологія, покликання, агапе, вигорання, психогігієна, молитва, рефлексія, спільнота, есхатологічна надія, супервізія, культура підтримки

Abstract: This article examines the role of Christian spiritual and value-based orientations in the development of professional resilience among social workers, particularly under conditions of war, social instability, and widespread trauma. Key psychological and theological approaches to resilience are analyzed, including concepts of professional burnout, coping strategies, and the meaning of work. Special attention is given to Christian anthropology, which views the person as *Imago Dei*, fostering conscious service and preventing the dehumanization of clients. The study demonstrates that agape love, humility, vocation, eschatological hope, and practices such as prayer, reflection, and community participation create cognitive, emotional, and behavioral mechanisms that sustain resilience. The importance of integrating spiritual and ethical disciplines into social work education and of establishing a culture of support within social services is substantiated. Prospects for further research are proposed, including empirical evaluation of spirituality's impact on burnout prevention and the development of social workers' internal resources.

Keywords: professional resilience, social workers, spirituality, Christian anthropology, vocation, agape, burnout, psychohygiene, prayer, reflection, community, eschatological hope, supervision, support culture

Постановка наукової проблеми. Проблема професійного вигорання сьогодні набула статусу глобального виклику для всіх допоміжних професій. Насамперед це стосу-

ється соціальної роботи, де щоденна діяльність пов'язана з людським стражданням, кризами та необхідністю постійної емоційної залученості. Систематичний контакт із трав-

матичним досвідом клієнтів, високий рівень відповідальності та обмежені ресурси формують стійке середовище хронічного стресу, що зумовлює ризик професійного виснаження.

В українському контексті ця проблема набуває особливої гостроти. Повномасштабна війна, внутрішнє переміщення населення, соціально-економічна нестабільність і масова травматизація суспільства істотно розширили спектр завдань соціальних працівників. Їхня діяльність дедалі частіше пов'язана з роботою у кризових ситуаціях, що поєднують втрату, насильство, бідність та психологічні травми. За таких умов навантаження на фахівців зростає не лише кількісно, але й якісно, оскільки зростає складність і тривалість випадків, з якими доводиться працювати.

Традиційні підходи до профілактики вигорання, зосереджені переважно на організаційних змінах або психологічних техніках саморегуляції, демонструють обмежену ефективність у ситуаціях тривалих соціальних криз. Вони здатні частково зменшити симптоми виснаження, проте не завжди забезпечують глибинну стійкість, пов'язану з переживанням сенсу професійної діяльності. У зв'язку з цим дедалі більшої уваги потребує дослідження внутрішніх, ціннісно-світоглядних ресурсів фахівця, здатних підтримувати його в умовах тривалого стресу [4].

Попри значний обсяг досліджень професійної стійкості, духовно-ціннісний вимір цієї проблематики залишається недостатньо розробленим. Більшість сучасних моделей резильєнтності сформувалися в межах секулярної наукової парадигми та зосереджуються на психологічних, поведінкових і соціальних чинниках. Такий підхід, безперечно, має значну евристичну цінність, однак він не повною мірою враховує екзистенційні пи-

тання сенсу, покликання та внутрішньої мотивації, які відіграють ключову роль у діяльності допоміжних професій.

Домінування секулярної моделі професійної стійкості призводить до звуження дослідницького поля та фактичного ігнорування духовних ресурсів особистості. Водночас соціальна робота історично формувалася під впливом релігійно-етичних традицій служіння, милосердя та відповідальності за ближнього. Ігнорування цього виміру створює теоретичну прогалину між історичними витоками професії та сучасними моделями її підтримки.

У цьому контексті постає потреба інтеграції теологічного та психологічного підходів до осмислення професійної стійкості. Така інтеграція дозволяє розглядати фахівця не лише як носія професійних компетентностей, але і як особистість із ціннісною та духовною ідентичністю. Саме на перетині цих підходів відкривається можливість глибшого розуміння механізмів запобігання професійному вигоранню та формування довготривалої життєстійкості соціальних працівників.

У сучасній психологічній науці професійна стійкість (resilience) розглядається як динамічна здатність особистості зберігати функціональність, психологічну рівновагу та професійну ефективність в умовах тривалого стресу. На відміну від уявлень про стійкість як вроджену рису, більшість сучасних дослідників трактують її як процес, що формується під впливом індивідуальних, соціальних і ціннісних чинників.

Вагомий внесок у розуміння механізмів стійкості зробили теорії стресу і копінгу. Класичні моделі, зокрема транзакційна теорія стресу Р. Лазаруса і С. Фолкман, акцентують увагу на когнітивній оцінці стресової ситуації та виборі стратегій подолання. У межах цих підходів професійна стійкість пов'язується зі здатністю інтерпретувати

труднощі як керовані та знаходити адаптивні способи реагування. Водночас у допоміжних професіях ефективність копінг-стратегій часто залежить не лише від навичок, а й від глибинних переконань і цінностей фахівця.

Вигорання визначається як синдром емоційного виснаження, деперсоналізації та зниження відчуття професійної досягненості. Для соціальних працівників цей синдром є особливо загрозливим, оскільки деперсоналізація підриває саму етичну основу професії, трансформуючи взаємодію з клієнтом у формальний або захисно-відчужений контакт. У цьому контексті професійна стійкість постає не лише як протилежність вигоранню, але і як здатність зберігати людяність у професійних взаєминах.

Значний теоретичний потенціал для осмислення стійкості має концепція сенсу праці, запропонована Віктором Франклом у межах логотерапії [7; 8]. Франкл підкреслював, що здатність людини витримувати екстремальні умови значною мірою залежить від переживання сенсу власної діяльності. У професійному контексті це означає, що усвідомлення значущості праці може виступати потужним захисним фактором проти виснаження. Для соціальних працівників, чия діяльність не завжди дає швидкі або видимі результати, сенс стає ключовим чинником довготривалої мотивації та стійкості [10].

Окрему увагу в сучасних дослідженнях приділено ролі цінностей у формуванні професійної стійкості. Емпіричні дані свідчать, що фахівці, чия професійна діяльність узгоджується з їхніми особистісними ціннісними орієнтаціями, демонструють вищий рівень резильєнтності та нижчі показники вигорання. Таким чином, цінності виконують функцію внутрішнього регулятора, який визначає ставлення до стресу, межі залученості та здатність знаходити сенс у складних професійних ситуаціях [6].

Соціальна робота як професійна діяльність із самого початку ґрунтувалася на чітко окреслених етичних принципах. Серед них ключовими є повага до людської гідності, гуманізм, соціальна справедливість і служіння вразливим групам населення. Ці принципи закріплені в міжнародних та національних етичних кодексах соціальної роботи і визначають нормативні рамки професійної поведінки.

Разом із тим сучасна етика соціальної роботи здебільшого формулюється в межах секулярного гуманізму. Людська гідність у такій парадигмі визнається як самоочевидна цінність, що не потребує трансцендентного обґрунтування. Це дозволяє зберігати універсальний характер етичних норм, проте водночас породжує низку теоретичних і практичних обмежень. У кризових умовах, коли фахівець стикається з радикальним злом, несправедливістю та стражданням, суто секулярна етика не завжди надає достатні внутрішні ресурси для збереження віри в сенс і цінність власної праці.

Межі секулярної етики особливо виразно проявляються у феномені професійного вигорання. Коли гуманістичні ідеали не підкріплені глибинним світоглядним підґрунтям, вони можуть перетворюватися на формальні декларації, що не витримують тиску реальних професійних викликів. У такій ситуації фахівець ризикує втратити внутрішню мотивацію, оскільки його діяльність більше не сприймається як екзистенційно значуща [6].

У зв'язку з цим актуалізується потреба метафізичного обґрунтування гуманізму в соціальній роботі. Християнська традиція пропонує розуміння людської гідності як похідної від трансцендентної цінності особистості, створеної за образом і подобою Божою. Такий підхід надає етичним принципам соціальної роботи не лише нормативного, але й онтологічного статусу. У результаті

служіння іншому перестає бути виключно професійним обов'язком і набуває виміру покликання, що суттєво посилює внутрішню стійкість фахівця в умовах тривалих криз.

Формування соціальної роботи як професійної діяльності історично пов'язане з релігійними традиціями милосердя та опіки над уразливими групами. Християнська соціальна етика протягом століть виробляла уявлення про відповідальність за ближнього, цінність допомоги та моральний обов'язок підтримки тих, хто перебуває у стані потреби. У сучасній науці ці підходи дедалі частіше осмислюються в межах окремого міждисциплінарного напрямку – теології соціальної роботи, що поєднує богослов'я, соціальну етику та практику допоміжних професій.

Дослідження християнської соціальної етики зосереджуються на концептах любові до ближнього, справедливості, солідарності та відповідальності. Вони пропонують бачення соціальної допомоги не лише як професійної функції, але як моральної відповіді на потреби іншої людини. У цьому контексті важливим є розуміння соціальної роботи як простору реалізації етичних принципів, що мають глибоке антропологічне та духовне підґрунтя. Такий підхід дозволяє розглядати професійну діяльність як форму служіння, що виходить за межі утилітарних завдань і набуває екзистенційного значення.

Центральним поняттям християнської теології соціальної роботи є концепція діаконії (служіння). У біблійній традиції діаконія означає практичне втілення любові через конкретні дії допомоги, турботи та підтримки. У сучасному богословському дискурсі цей термін використовується для позначення соціального виміру християнської віри, який передбачає активну участь у подоланні бідності, нерівності та соціального виключення. Для соціального працівника ідея діаконії створює нову рамку розуміння професії: дія-

льність постає не лише як виконання службових обов'язків, а як форма відповідального служіння суспільству.

У межах сучасної теології значний внесок у розвиток соціально-етичної проблематики зробили такі дослідники, як Мирослав Вольф [15]. У своїх працях він наголошує на важливості взаємного прийняття, солідарності та участі в житті іншого як фундаментальних принципів соціальної взаємодії. Його підхід підкреслює, що служіння не може обмежуватися зовнішньою допомогою, а передбачає глибше включення у досвід іншої людини та визнання її гідності. Подібні ідеї знаходять відображення і в працях інших сучасних теологів, які розглядають соціальну роботу як простір практичного втілення християнських цінностей у суспільному житті.

Таким чином, теологія соціальної роботи формує концептуальне підґрунтя для інтеграції духовних ресурсів у професійну діяльність. Вона розширює розуміння мотивації фахівця, підкреслює значення служіння та пропонує світоглядну основу, здатну підтримувати професійну стійкість у складних соціальних умовах.

Логічним продовженням розгляду теології соціальної роботи є звернення до християнської антропології, яка визначає фундаментальне бачення людини та її гідності. Саме антропологічні уявлення формують ціннісні орієнтири професійної діяльності, впливають на характер взаємодії з клієнтом і визначають межі професійної відповідальності. У цьому контексті християнська традиція пропонує концептуальні підвалини, здатні поглибити розуміння професійної ідентичності соціального працівника.

Ключовим положенням християнської антропології є уявлення про людину як носія образу Божого. Це означає, що гідність особистості має безумовний характер і не залежить від соціального статусу, рівня функціо-

нальності чи поведінкових характеристик. У професійному контексті соціальної роботи таке бачення створює принципово іншу систему координат, у якій кожен підопічний розглядається як унікальна і цінна особистість.

Принцип безумовної гідності має важливе значення для запобігання дегуманізації клієнтів. У ситуаціях тривалої роботи з кризовими випадками існує ризик формування захисної дистанції, що проявляється у знеособленні клієнта або редукції його життєвої історії до набору проблем. Християнська антропологія протидіє такій тенденції, нагадуючи, що навіть у найскладніших життєвих обставинах людська гідність залишається незмінною. Це дозволяє соціальному працівникові зберігати повагу до клієнта та уникати професійного цинізму.

У межах цього підходу потребує переосмислення саме поняття «соціальний випадок». Воно традиційно використовується як професійний термін, проте може сприяти зведенню складної людської реальності до адміністративної категорії. Християнська антропологія пропонує змінити фокус із проблеми на особистість, розглядаючи соціальну допомогу як взаємодію двох суб'єктів, а не як управління випадком. Така перспектива сприяє формуванню емпатійної, але водночас стійкої професійної позиції.

Розуміння людини як носія безумовної гідності природно підводить до критичного аналізу процесів функціоналізації в соціальній роботі. Сучасні соціальні служби часто функціонують у межах складних бюрократичних систем, де ефективність вимірюється кількістю опрацьованих випадків, дотриманням процедур і звітністю. Хоча такі механізми необхідні для організації діяльності, вони можуть призводити до поступового зміщення акценту з особистості клієнта на адміністративні процеси [11].

Бюрократизація створює ризик формалізації взаємодії, коли головною метою стає виконання процедурних вимог. У таких умовах фахівець може переживати внутрішній конфлікт між професійними стандартами та власними етичними переконаннями. Християнська антропологія пропонує альтернативну перспективу, в якій процедури розглядаються як інструмент, а не як кінцева мета діяльності.

Переорієнтація з процедур на особистість передбачає зміну професійного фокусу: від управління процесами – до супроводу людини. Такий підхід сприяє відновленню гуманістичного змісту професії та зменшує ризик емоційного виснаження, оскільки взаємодія набуває сенсового та ціннісного виміру.

Розгляд особистості як центру соціальної роботи природно приводить до осмислення професійної діяльності через категорію покликання. У християнській традиції праця сприймається як відповідь на поклик служити іншим і реалізовувати власні здібності на благо суспільства. Така інтерпретація надає професійній діяльності глибшого сенсу та виходить за межі суто інструментального підходу до праці.

Відмінність між «роботою» і «місією» полягає передусім у джерелі мотивації. Робота може розглядатися як спосіб забезпечення матеріальних потреб або виконання службових обов'язків. Місія, натомість, пов'язана з внутрішнім переконанням у значущості діяльності та її суспільній цінності. Для соціального працівника така трансформація сприйняття професії створює більш стійку основу мотивації, яка не залежить виключно від зовнішніх обставин [2].

Усвідомлення професійної діяльності як покликання позитивно впливає на довгострокову мотивацію. Воно дозволяє фахівцеві зберігати відданість професії навіть у ситуаціях, коли результати праці є відкла-

деними або малопомітними. Таким чином, категорія покликання виступає важливим чинником професійної стійкості, оскільки формує внутрішній сенс діяльності та підтримує здатність долати труднощі тривалого характеру.

Перехід від антропологічних засад до аналізу конкретних духовно-ціннісних чинників дозволяє конкретизувати механізми, через які світоглядні орієнтири впливають на професійну витривалість. У цьому розділі розглядаються ключові чесноти християнської традиції, здатні виконувати функцію внутрішніх ресурсів фахівця соціальної сфери.

Центральним поняттям християнської етики є любов-агапе, яка розуміється як безумовне, безкорисливе прагнення добра іншій людині. На відміну від емоційної симпатії або прихильності, агапе має вольовий і ціннісний характер. Вона не залежить від особистих почуттів, результативності взаємодії чи поведінки адресата допомоги. Саме ця особливість робить її важливим ресурсом для допоміжних професій.

У професійному контексті безкорисливе служіння означає орієнтацію на благо іншого без очікування негайної винагороди або швидкого результату. Така установка зменшує фрустрацію, пов'язану з повільними або нестабільними змінами в житті клієнтів. Діяльність перестає оцінюватися виключно через призму ефективності, а набуває внутрішнього сенсу, що підтримує довготривалу мотивацію.

Важливим є розрізнення любові-агапе та емоційного співпереживання. Емпатія передбачає глибоке емоційне включення у переживання іншого, що може призводити до виснаження у разі постійного контакту з травматичними історіями. Агапе, натомість, базується на ціннісному виборі діяти на благо людини, не обов'язково занурюючись у повний спектр її емоційних станів. Такий

підхід дозволяє поєднати співчуття з професійною дистанцією.

Завдяки цьому любов-агапе може розглядатися як чинник запобігання явищу *empathy fatigue* – емоційного виснаження, що виникає внаслідок тривалого співпереживання. Переорієнтація з емоційної реакції на ціннісну позицію дозволяє соціальному працівникові зберігати стабільність і здатність до допомоги навіть у складних і тривалих випадках.

Наступним важливим духовно-ціннісним чинником професійної стійкості є смирення, яке в християнській традиції розуміється як реалістичне усвідомлення власних можливостей і обмежень. У професійному контексті ця чеснота має виразний психологічний вимір і пов'язана з подоланням перфекціоністських установок.

Перфекціонізм є поширеним ризиком серед представників допоміжних професій, оскільки діяльність спрямована на подолання складних соціальних проблем. Очікування повного контролю над результатами або прагнення до швидких змін можуть призводити до хронічного розчарування. Смирення допомагає прийняти той факт, що соціальна робота має справу з процесами, які не завжди піддаються прогнозуванню чи швидкому вирішенню [3].

Прийняття обмеженості людських можливостей не означає пасивності або зниження професійних стандартів. Навпаки, воно створює реалістичну основу для діяльності, зменшує внутрішній тиск і сприяє формуванню стійкішої професійної позиції. Усвідомлення того, що результат залежить від багатьох факторів, дозволяє фахівцеві зберігати внутрішню рівновагу навіть у складних випадках.

Смирення також сприяє формуванню здорових професійних меж. Соціальний працівник визнає, що не може повністю контролювати життя клієнта і не несе абсолютної відповідальності за всі результати. Така позиція

допомагає уникати надмірної залученості, що є одним із ключових чинників професійного вигорання. У підсумку смирення і прийняття виступають важливими механізмами підтримання довготривалої професійної витривалості [9].

Розгляд любові та смирення логічно підводить до питання самопожертви, яке традиційно займає важливе місце у християнській етиці. У професійному середовищі допоміжних професій ця ідея нерідко трактується спрощено – як вимога постійного самовіддання без урахування власних ресурсів. Однак богословська традиція пропонує більш збалансоване розуміння, у якому самопожертва поєднується з відповідальністю за збереження власного життя і внутрішньої цілісності.

Баланс між служінням і самозбереженням впливає з принципу любові до ближнього «як до самого себе». Це формулювання підкреслює нерозривність турботи про іншого та турботи про себе. У професійному контексті соціальної роботи такий підхід запобігає крайнощам надмірного самовиснаження, коли допомога іншим здійснюється ціною втрати власного психологічного та духовного ресурсу.

Турбота про себе у цьому світогляді постає не як прояв егоїзму, а як моральний обов'язок. Соціальний працівник, який ігнорує власні потреби, поступово втрачає здатність до ефективного служіння. Відтак збереження внутрішнього ресурсу стає необхідною умовою довготривалої професійної діяльності. Такий підхід сприяє формуванню здорового ставлення до відпочинку, меж професійної залученості та розподілу енергії.

Важливим елементом цього балансу є саморегуляція і духовний відпочинок. Християнська традиція наголошує на необхідності ритму праці та відновлення, що знаходить відображення у практиці регулярного відпо-

чинку, молитви та внутрішньої рефлексії. Для соціального працівника ці практики можуть виконувати функцію психогігієни, сприяючи відновленню емоційних і духовних сил [9].

Наступним ключовим чинником професійної стійкості є надія, яка в християнській традиції має глибокий екзистенційний вимір. На відміну від оптимізму, що ґрунтується на прогнозі позитивних змін, надія пов'язана з переконанням у наявності сенсу навіть у ситуаціях, де позитивний результат не є очевидним.

Есхатологічний вимір надії полягає у переконанні, що людські зусилля мають цінність, яка виходить за межі безпосереднього історичного результату. Для соціального працівника така перспектива відкриває можливість зберігати внутрішню мотивацію навіть тоді, коли результати допомоги є непомітними або відкладеними у часі.

Особливого значення надія набуває у роботі з так званими «безнадійними» випадками, де спостерігаються повторні рецидиви, тривалі кризи або відсутність швидких змін. У таких умовах ризик професійного розчарування є надзвичайно високим. Християнське розуміння надії дозволяє переорієнтувати увагу з негайного результату на сам факт присутності, підтримки та служіння іншій людині.

У цьому контексті праця соціального працівника набуває сенсу поза виміром миттєвої ефективності. Кожна дія, спрямована на благо іншого, розглядається як значуща сама по собі. Такий підхід зменшує залежність професійної мотивації від зовнішніх показників успішності та сприяє формуванню довготривалої професійної витривалості [1].

Розглянуті духовно-ціннісні чинники професійної стійкості потребують подальшого осмислення на рівні конкретних психологічних механізмів. Для цього доцільно звер-

нутися до багаторівневої моделі, що охоплює когнітивний, емоційний та поведінковий виміри професійної діяльності. Такий підхід дозволяє показати, як духовні орієнтири трансформуються у практичні ресурси запобігання вигоранню.

На когнітивному рівні духовність впливає передусім через зміну інтерпретації професійного досвіду. Сприйняття стресових ситуацій значною мірою залежить від того, яке значення надає їм фахівець. Християнський світогляд пропонує рамку, у якій труднощі розглядаються не лише як загроза, але і як простір служіння, зростання та реалізації покликання.

Переосмислення стресу через призму сенсу зменшує його руйнівний потенціал. Коли складні ситуації сприймаються як частина значущої діяльності, вони втрачають характер безглузлого навантаження. Така когнітивна переорієнтація дозволяє зберігати внутрішню стабільність навіть за умов тривалого тиску.

Важливим наслідком цієї трансформації є зниження фрустрації через зміну очікувань. Якщо професійна діяльність оцінюється виключно за швидкістю та видимістю результатів, неминучі труднощі сприймаються як поразка. Духовна перспектива дозволяє прийняти тривалість і складність соціальних змін, що зменшує напруження і підтримує психологічну рівновагу [12].

На емоційному рівні духовні орієнтири сприяють формуванню більш збалансованого ставлення до переживань клієнтів. Постійний контакт із людським стражданням створює ризик емоційного виснаження, особливо коли співпереживання набуває надмірної інтенсивності. У цьому контексті важливим стає вміння регулювати рівень емоційної залученості.

Духовна перспектива дозволяє трансформувати співпереживання у форму співслужіння. Такий підхід передбачає збереження

емпатії без повного емоційного занурення, що зменшує ризик виснаження. Емоційна участь поєднується з внутрішньою опорою на цінності, що забезпечує більш стабільний психологічний стан.

Перехід від виснаження до співслужіння означає зміну емоційного фокусу: від переживання чужого болю як особистої трагедії – до усвідомлення своєї ролі як помічника і супутника в процесі подолання труднощів. Це дозволяє зберігати співчуття без втрати внутрішньої рівноваги.

На поведінковому рівні духовність проявляється у формуванні конкретних професійних практик і моделей поведінки. Одним із ключових аспектів є встановлення здорових професійних меж, що захищають фахівця від надмірного навантаження. Усвідомлення власної обмеженості та відповідальності сприяє реалістичному розподілу сил і часу [15].

Формування таких меж допомагає уникати надмірної залученості, яка часто стає передумовою вигорання. Соціальний працівник навчається поєднувати відданість професії з турботою про власний ресурс, що забезпечує довготривалу ефективність діяльності.

Збереження довгострокової мотивації також пов'язане з духовними орієнтирами. Коли діяльність сприймається як покликання і служіння, вона набуває стійкішого мотиваційного підґрунтя. У результаті професійна активність підтримується не лише зовнішніми стимулами, але й внутрішнім переконанням у значущості виконуваної праці.

Реалізація духовно-ціннісних детермінантів потребує регулярних практик, які забезпечують відновлення внутрішніх ресурсів. Молитва виступає не лише як акт поклоніння, але й як форма емоційного розвантаження. Вона створює безпечний простір для вербалізації тривоги і напруження, дозволяє зни-

жувати внутрішню напругу та відновлювати психологічну рівновагу. У поєднанні з рефлексією молитва допомагає усвідомлювати сенс діяльності, формує внутрішню цілісність і підкреслює екзистенційний вимір професійної роботи.

Духовна спільнота (койнонія) виступає важливим соціальним ресурсом, що дозволяє подолати професійну ізоляцію. У спільноті фахівець може обговорювати складні випадки, отримувати підтримку, проходити духовний дебрифінг через спільну молитву або наставництво. Сповідь і духовне наставництво сприяють звільненню від почуття провини, відновлюють внутрішню свободу і допомагають усвідомити професійне покликання у ширшому ціннісному контексті.

Регулярність практик доповнюється ритмом праці і відпочинку. Сабатичний принцип підкреслює необхідність відпочинку як частини життєвого циклу, а не лише як винагороди за працю. Дотримання цього ритму запобігає хронічному виснаженню, відновлює мотивацію та підтримує баланс між професійною діяльністю і особистим життям. У сукупності духовні практики формують цілісну систему психогігієни, що підтримує психологічну, емоційну і духовну стійкість соціального працівника [14].

Розвиток професійної стійкості соціальних працівників передбачає системний підхід до їх підготовки та підтримки, який охоплює освітній, професійний та інституційний рівні. На освітньому рівні важливо інтегрувати дисципліни духовно-етичного спрямування у навчальні програми, формуючи у студентів здатність усвідомлювати моральні та екзистенційні аспекти допомоги. Це дозволяє майбутнім фахівцям підходити до роботи не лише як до виконання технічних завдань, а як до діяльності, що потребує розуміння людської цінності, сенсу страждання та моральних меж власної відповідальності.

Водночас міждисциплінарність підготовки – поєднання психології, соціології, етики, філософії та елементів богословських студій – формує комплексне бачення особистості клієнта і допомагає уникнути редукції його проблем лише до соціально-адміністративних або психологічних категорій.

Не менш важливим є рівень професійної підтримки. Освітня підготовка сама по собі не забезпечує довготривалої стійкості, тому необхідні системні механізми супервізії та духовного наставництва, які дозволяють фахівцю аналізувати складні випадки, усвідомлювати власні емоційні реакції та отримувати підтримку у процесі професійної діяльності. Регулярна супервізія і наставництво допомагають соціальному працівникові поєднувати професійну відповідальність з внутрішнім балансом, а також усвідомлювати сенс своєї роботи у ширшому ціннісному і духовному контексті. Профілактичні програми проти вигорання, що включають тренінги з емоційної саморегуляції, групи підтримки, ретрити та навчання навичкам балансування між роботою та особистим життям, мають стати невід’ємною частиною професійного середовища [13].

Нарешті, інституційний рівень визначає ефективність усіх цих заходів. Культура підтримки у соціальних службах, де визнається складність та емоційна напруженість професії, заохочується звернення по допомогу, створюються умови для регулярного відпочинку та професійного розвитку, стає ключовим фактором довготривалої стійкості працівників. У таких організаціях супервізія та наставництво стають нормою, а обговорення професійних труднощів без страху осуду формує безпечний простір для підтримки і розвитку фахівців.

Таким чином, лише комплексне поєднання освітніх програм, систем професійної підтримки та інституційної культури дозволяє

формувати соціальних працівників, здатних працювати ефективно, зберігаючи внутрішню стійкість, гуманність та відданість поклонянню у складних соціальних умовах.

Висновки. Проведений аналіз показує, що духовно-ціннісні орієнтири християнської традиції є важливим ресурсом професійної стійкості соціальних працівників, особливо в умовах кризових та травматичних обставин. Любов-агапе, смирення, усвідомлене самозбереження та есхатологічна надія формують когнітивні, емоційні та поведінкові механізми, які дозволяють фахівцю зберігати внутрішню рівновагу, підтримувати мотивацію та уникати професійного вигорання. Духовні практики, такі як молитва, рефлексія, участь у спільноті та дотримання ритму праці і відпочинку, виконують роль системи психогігієни, інтегруючи духовний, емоційний і соціальний виміри професійної діяльності.

Інтеграція духовно-етичних аспектів у підготовку соціальних працівників на освітньому, професійному та інституційному рівнях створює умови для формування стійких, ціннісно орієнтованих фахівців. Освітні програми, що поєднують міждисциплінарний підхід, супервізія та наставництво, а також інституційна культура підтримки, сприяють

розвитку професійної ідентичності, де служіння клієнту поєднується з турботою про власний ресурс.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з кількома напрямками. По-перше, необхідно емпірично оцінити ефективність інтеграції духовних практик у систему підготовки та підтримки соціальних працівників, зокрема через дослідження впливу молитви, рефлексії та спільноти на рівень вигорання і професійної стійкості. По-друге, перспективним є вивчення когнітивних та емоційних механізмів трансформації стресу під впливом духовних цінностей, що дозволить розробити практичні методики психогігієни для допоміжних професій. По-третє, доцільно досліджувати роль інституційної культури у формуванні середовища підтримки, що забезпечує довготривалу мотивацію і збереження цілісності особистості працівника.

Таким чином, християнський світогляд не лише надає глибокий смисловий контекст професійній діяльності, а й виступає дієвим інструментом розвитку внутрішньої стійкості, що робить його інтеграцію в професійну освіту і практику соціальних служб актуальним завданням для сучасної науки та практики.

Список використаних джерел:

1. Главатська О. Особливості професійного вигорання соціальних працівників / О. Главатська // *Social Work and Education*. – 2021. – №3. – С. 45–59.
2. Карамушка Л. М., Креденцер О. В. Психологічні чинники розвитку резильєнтності у працівників організацій / Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер // *Organizational Psychology Review*. – 2022. – Vol. 8, №1. – С. 77–94.
3. Кокун О., Мельничук Т. Резилієнс-довідник: практичний посібник. – Київ : Psychological Publishing, 2019. – 248 с.
4. Мойoleyюк С. Психологічні ресурси та стратегії підтримки професійного благополуччя представників органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану / С. Мойoleyюк // *Psychology Journal*. – 2023. – Т. 11, №2. – С. 27–40.
5. Старунчак С. Т. Особливості професійного вигорання та життєстійкості працівників соціальної сфери. – Львів : Lviv Polytechnic Publishing, 2022. – 152 с.

6. Costello S. J. The Spirit of Logotherapy / S. J. Costello // Religions. – 2016. – Vol. 7, №1. – P. 3 (Article). DOI: 10.3390/rel7010003
7. Frankl V. E. Man's Search for Meaning. – Boston : Beacon Press, 1959. – 200 p.
8. Frankl V. E. The Doctor and the Soul: From Psychotherapy to Logotherapy. – New York : Random House, 1955. – 321 p.
9. Freudenberger H. J. Burn-out: The high cost of high achievement. – New York : Bantam Books, 1980. – 286 p.
10. García-Alandete J. The place of religiosity and spirituality in Frankl's logotherapy: Distinguishing salvific and hygienic objectives / J. García-Alandete // Journal of Religion and Health. – 2024. – Vol. 63, №1. – P. 6–30. DOI: 10.1007/s10943-023-01760-4
11. Hobfoll S. E. Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress / S. E. Hobfoll // American Psychologist. – 1989. – Vol. 44, №3. – P. 513–524.
12. Maslach C., Jackson S. E. The measurement of experienced burnout / C. Maslach, S. E. Jackson // Journal of Organizational Behavior. – 1981. – Vol. 2, №2. – P. 99–113. DOI: 10.1002/job.4030020205
13. Maslach C., Schaufeli W. B., Leiter M. P. Job burnout / C. Maslach, W. B. Schaufeli, M. P. Leiter // Annual Review of Psychology. – 2001. – Vol. 52. – P. 397–422.
14. Uemura K. Viktor Frankl's Meaning-Seeking Model and Positive Psychology / K. Uemura. – London : David Publishing, 2018. – 158 p.
15. Volf M. Work in the Spirit: Toward a Theology of Work / M. Volf. – Minneapolis, MN : Fortress Press, 1991. – 316 p.

Ієрей Віктор Орловський, доктор філософії у галузі богослов'я, доцент кафедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук Карпатського університету імені Августина Волошина та Ужгородської української богословської академії, священнослужитель кафедрального храму Андрія Первозванного Мукачівсько-Карпатської єпархії ПЦУ в м. Ужгород.

ВІЙСЬКОВІ КАПЕЛАНИ: МОРАЛЬНА МІСІЯ ТА ПАСТИРСЬКА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ЗОНІ БОЙОВИХ ДІЙ

Віталій ПРОНЮК

Анотація: Стаття присвячена ролі військових капеланів у сучасних збройних конфліктах, зокрема в умовах війни в Україні. Розглядається моральна місія капелана як «дзеркала» для солдата, що допомагає зберегти людяність та моральний компас у хаосі бойових дій. Окремо аналізуються пастирська відповідальність, міжконфесійна підтримка та супровід горя, а також особливості роботи з моральною травмою (*moral injury*) у порівнянні з психотерапевтичними методами. Показано, як присутність капелана у строю, участь у ритуалах та щоденне співжиття з бійцями сприяють формуванню стійкості, єдності підрозділу та збереженню духовного здоров'я. Особлива увага приділяється викликам «тихої праці», включаючи психологічне вигорання та трансформацію віри самого капелана. У статті окреслюються перспективи розвитку інституту військового капеланства в Україні після завершення бойових дій.

Ключові слова: військовий капелан, моральна місія, пастирська відповідальність, бойові дії, моральна травма, психологічна підтримка, присутність, міжконфесійність, етика війни, духовне здоров'я, ритуал, гуманізація, служіння, стійкість війська, супровід горя

Abstract: The article explores the role of military chaplains in modern armed conflicts, focusing on the war in Ukraine. It examines the chaplain's moral mission as a "mirror" for soldiers, helping them preserve humanity and moral compass amid the chaos of combat. The study highlights pastoral responsibilities, interfaith support, and grief accompaniment, as well as approaches to moral injury in contrast to psychological methods. It demonstrates how a chaplain's presence in the unit, participation in rituals, and daily shared life with soldiers contribute to resilience, unit cohesion, and spiritual well-being. Special attention is given to the challenges of this "silent work," including psychological burnout and the transformation of the chaplain's own faith. The article also outlines the prospects for developing the military chaplaincy institution in Ukraine after the end of hostilities.

Keywords: military chaplain, moral mission, pastoral responsibility, combat zone, moral injury, psychological support, presence ministry, interfaith, ethics of war, spiritual health, ritual, humanization, ministry, military resilience, grief accompaniment.

Постановка наукової проблеми. Сучасні збройні конфлікти, зокрема війна в Україні, ставлять перед військовим персоналом не лише фізичні, а й глибинні моральні випробування. Військовий капелан виступає специфічним агентом підтримки, здатним зберегти людяність воїна, його моральний ком-

пас та внутрішню стійкість у хаосі бойових дій.

Проблема дослідження полягає в аналізі функцій капелана на передовій: як перебування серед війська без застосування зброї забезпечує запобігання моральним травмам, супроводжує горе та формує єдність підрозділу.

Метою статті є виявлення специфіки моральної місії та пастирської відповідальності військових капеланів, оцінка їхнього впливу на психологічну та духовну стійкість бійців, а також окреслення перспектив розвитку інституту капеланства в умовах післявоєнної реабілітації українського війська.

Військовий капелан виконує функцію духовного офіцера, що формує моральний орієнтир для особового складу. Його присутність у строю забезпечує критичну опору, здатну стримувати дегуманізацію, підтримувати цілісність цінностей і регулювати моральні вибори бійців у екстремальних умовах бойових дій.

Актуальність проблеми зумовлена законодавчим закріпленням Служби військового капеланства в Україні та необхідністю інтеграції цього інституту в сучасні структури Збройних Сил. Закон «Про Службу військового капеланства» створює формальні рамки для легітимного виконання капеланами своїх обов'язків і підкреслює їхню роль у забезпеченні моральної стійкості війська.

Мета статті полягає у системному аналізі впливу капелана на збереження людяності солдата, підтримку його морального компасу та забезпечення боєздатності підрозділу. Дослідження окреслює конкретні механізми, через які духовна присутність перетворюється на ефективний інструмент збереження психологічного та морального здоров'я особового складу.

Виклад основного матеріалу. В умовах бойових дій людська психіка зазнає надзвичайного навантаження, а солдат ризикує перетворитися на інструмент руйнування. Саме тут проявляється головна місія військового капелана: допомогти бійцю зберегти власну ідентичність і внутрішню цілісність. Його завдання полягає не лише у духовних практиках, а й у створенні середовища, де солдат може усвідомити свою

людяність і моральний вибір навіть під обстрілами [4].

Перебування капелана серед підрозділу – це більше ніж формальна участь у житті війська. Він розділяє з бійцями всі труднощі фронтового існування: спить у тих самих бліндажах, їсть ту саму їжу, відчуває ті ж ризики та загрози. Така присутність створює психологічну опору: солдат бачить, що його цінність як людини визнається навіть у хаосі війни. Спільне життя у «сірій зоні» формує довіру та почуття спільності, що критично важливо для підтримки морального стану підрозділу. Цей контакт стає першим кроком у захисті внутрішнього світу воїна.

Надалі, перебування капелана виконує роль морального «дзеркала». Він допомагає солдату усвідомити, що його особистість не зводиться до функції бойового інструменту. Через розмову, спостереження та духовні практики капелан надає бійцю можливість відокремити власні цінності від вимог війни. Ця функція критично важлива для запобігання дегуманізації ворога та зниження ризику морального вигорання. Солдат може рефлексувати над власними діями, оцінювати їх у контексті особистих переконань і тим самим зберігати внутрішню цілісність [11].

Ще одним ключовим аспектом моральної місії є роз'яснення концепції «справедливої війни». Капелан допомагає солдату усвідомити правомірність захисту рідного дому та близьких, що дозволяє зняти внутрішній конфлікт між релігійною заповіддю «не вбий» і військовим обов'язком. Це не абстрактне моральне повчання, а конкретний аналіз етичних дилем, який допомагає інтегрувати бойові дії в систему особистих цінностей. Усвідомлення «справедливої війни» дозволяє солдату діяти усвідомлено, не втрачаючи моральної цілісності навіть у складних і небезпечних ситуаціях [10].

Нарешті, капелан працює з комплексом етичних дилем і моральних переживань: почуттям провини за вцілілих товаришів, страхом, гнівом, сумнівами щодо правомірності власних дій. Він не нав'язує готові рішення, а створює простір для рефлексії та морального саморозгляду. Ритуали очищення совісті, молитви та духовні бесіди дозволяють трансформувати внутрішній хаос у свідоме переживання, мінімізуючи ризик тривалої моральної травми. Завдяки цьому солдат отримує підтримку у збереженні власної людяності та формуванні моральної стійкості навіть в екстремальних умовах бойових дій ^{xlii}.

У сучасних військових дослідженнях чітко окреслюється різниця між психічними розладами, зумовленими бойовими стресорами, та травмою совісті, що виникає через порушення глибинних моральних принципів. Військовий досвід може залишати сліди не лише на психіці, а й на моральному статусі людини, формуючи особливу категорію – моральну травму.

Психологічна допомога традиційно орієнтована на психіку: вона спрямована на усунення симптомів тривоги, страху, депресії або нав'язливих спогадів. Психолог працює з реакціями нервової системи та поведінковими проявами стресу, застосовує техніки регуляції емоцій, когнітивної реконструкції та відновлення адаптаційних навичок [8].

Капелан, натомість, працює з «пораненою совістю». Його увага зосереджена не на симптомах, а на внутрішньому конфлікті, який виникає, коли дії, які солдат вимушений здійснити, суперечать його моральним і релігійним переконанням. Це можуть бути ситуації, коли необхідно завдати шкоди ворогу, залишити пораненого товариша, прийняти рішення, що суперечить власній етиці. Завдання капелана – допомогти пережити ці

конфлікти, відновити моральну цілісність та зберегти людяність.

Моральна травма постає не як прямий наслідок фізичної небезпеки чи стресу, а як результат усвідомлення того, що власні дії або бездіяльність суперечать глибинним переконанням і цінностям людини. Вона може виникати в ситуаціях, коли військовий змушений позбавляти життя ворога, навіть якщо це конфліктує з релігійними чи етичними засадами; коли стає свідком страждань цивільних або побратимів і не має можливості допомогти; коли бере участь у місіях, що сприймаються як такі, що порушують особисті моральні принципи; або переживає так звану «провину вцілілого». За відсутності своєчасного опрацювання ці переживання можуть призводити до тривалої деморалізації, втрати відчуття власної моральної цілісності та поступової соціальної ізоляції.

Капелан застосовує конкретні духовні практики для трансформації моральної травми. Молитви, спільне поминання загиблих побратимів та символічні ритуали дозволяють перевести почуття провини в пам'ять, шану та осмислений моральний досвід. Такі дії не знімають фізичний стрес, але відновлюють внутрішню гармонію і моральний баланс, надають солдату відчуття приналежності до спільноти та усвідомлення, що його людяність збережена.

«Психолог каже, що ти в порядку, бо твоя реакція нормальна. Капелан каже, що ти в порядку, бо залишився людиною, незважаючи на пекло.» Ця думка концентрує головне завдання капелана: не лише відновити функціональні реакції солдата на стрес, а зберегти його образ людини, моральний компас і здатність жити після війни. Робота військового капелана на фронті часто виглядає непомітною та неефектною на перший погляд, але насправді вона вимагає надзвичайної моральної витривалості та психологічної стійкості.

ті. Кожен день у зоні бойових дій капелан стикається з особливими викликами, які можуть впливати як на його власний стан, так і на ефективність підтримки підрозділу.

Капелан є нонкомбатантом згідно з Женевськими конвенціями: він не має права брати до рук зброю і безпосередньо брати участь у бойових діях. Це накладає як юридичну, так і моральну відповідальність. З одного боку, капелан має забезпечувати духовну присутність на фронті, але водночас залишатися поза прямим насильством. Такий статус ускладнює роботу в умовах, коли підрозділ знаходиться під обстрілами, і часто капелану доводиться залишатися свідомо беззахисним, розділяючи ризик загибелі з бійцями. Юридичні рамки та етичні норми формують унікальну позицію капелана: він служить моральним і духовним орієнтиром, а не фізичною силою [5].

Капелан часто виступає «контейнером» для емоційного та морального болю солдатів. Він вислуховує страхи, провини, сумніви та трагедії, які військові не можуть розповісти ні командирі, ні родині. Така постійна взаємодія створює високий ризик психологічного вигорання. Для протидії цьому капелан повинен дбати про власну духовну гігієну: регулярні молитви, ритуали очищення, обговорення пережитого з колегами, наставниками або іншими капеланами. Інакше накопичення чужого болю може призвести до емоційного виснаження, втрати ефективності та зниження морального впливу на підрозділ [6].

Військова служба на фронті не лише впливає на солдатів, а й трансформує самого капелана. Священнослужитель піддається щоденним стресовим та моральним випробуванням, що можуть змінювати його віру, духовні переконання та світогляд. Деякі ситуації ставлять його перед моральними дилемами, коли неможливо зберегти внутріш-

ню гармонію без глибокої внутрішньої роботи. Ця вразливість водночас є ресурсом: вона дозволяє капелану краще зрозуміти бійців, емпатично увійти в їхні переживання та надавати більш ефективну моральну підтримку.

Найпотужніший інструмент капелана на фронті – здатність слухати. Солдат часто не може поділитися своїми переживаннями з командиром або родиною через страх, сором або відчуття провини. Капелан створює безпечний простір для висловлення цих почуттів, дозволяючи пережити травму, структурувати моральні конфлікти та отримати моральну підтримку. Слухання тут перетворюється на активний інструмент моральної роботи: через уважну присутність і емпатію капелан відновлює внутрішню цілісність воїна та зміцнює моральний дух підрозділу [7].

Військовий підрозділ у бойових умовах стає унікальним соціальним і духовним простором, де традиційні релігійні і конфесійні межі відходять на другий план. Тут пріоритет отримує спільна мета – виживання та ефективність підрозділу, що створює природний контекст для екуменічного підходу. Капелан, перебуваючи серед бійців, виконує роль мосту, який сприяє єдності, попереджає конфлікти на релігійному ґрунті та підтримує моральний дух війська.

На передовій релігійні суперечки та доктринальні розбіжності відходять на другий план. Капелан виступає як нейтральний координатор духовного середовища: він вислуховує представників різних конфесій, забезпечує доступ до ритуалів та таїнств, відповідає на моральні та духовні питання незалежно від віровизнання солдатів. Через такий підхід створюється атмосфера взаємоповаги, знижується ризик конфліктів і формуються спільні моральні орієнтири, що дозволяють підрозділу діяти як єдиний організм. Капе-

лан стає «мостом» між різними переконаннями, допомагаючи бійцям усвідомити спільні цінності, такі як честь, відповідальність і захист побратимів [9].

Спільне служіння капелана підвищує дисципліну та довіру всередині підрозділу. Ритуали пам'яті, молитви, спільні обряди створюють відчуття спільноти і приналежності, що критично важливо в умовах війни. Солдати бачать, що незалежно від особистих переконань кожен отримує підтримку і моральне визнання, що зміцнює взаємоповагу. Така робота капелана формує колективну стійкість, запобігає моральній деградації та послабленню дисципліни, оскільки підрозділ отримує єдиний моральний орієнтир і усвідомлення спільної відповідальності [2].

Таким чином, армія перетворюється на екуменічний простір, де капелан виконує ключову роль у збереженні єдності, взаємоповаги та морального балансу підрозділу, забезпечуючи ефективність бойової взаємодії та стійкість духу бійців.

Висновки. Військове капеланство доводить свою критичну роль у сучасних збройних конфліктах як невидима, але надзвичайно ефективна сила. Присутність капелана безпосередньо впливає на боєздатність підрозділу через підтримку морального та духовного стану солдатів, збереження їхнього морального компасу та запобігання дегуманізації у бойових умовах. Його діяльність поєднує безпосереднє перебування у строю,

міжконфесійний діалог та ритуальні практики, що трансформують моральні конфлікти у цілісну систему цінностей. Капелан забезпечує психологічну стабільність і збереження людяності в екстремальних умовах, працюючи з моральною травмою та «пораненою совістю», що дозволяє солдату адаптуватися до бойових дій і зберегти здатність повернутися до цивільного життя після війни [12].

Після завершення бойових дій інститут капеланства в Збройних Силах України може стати платформою для інтеграції військового досвіду у цивільні практики моральної та психологічної підтримки. Це передбачає систематизацію навчальних програм для капеланів із урахуванням фронтового досвіду, створення міжконфесійних мереж підтримки цивільного населення та ветеранів, впровадження ритуальних практик для реабілітації та запобігання моральним травмам, а також дослідження ефективності капеланського впливу на колективну стійкість підрозділів у різних типах конфліктів.

Принцип «Бути поруч» визначає всю діяльність капелана. Він не потребує зброї, аби стати незамінним елементом бойової стратегії, адже його вплив проявляється у моральній стійкості, духовній витривалості та збереженні людяності воїна. Саме ця «тиха зброя духу» формує фундаментальний ресурс для виживання та ефективності війська, забезпечуючи стійкість не лише окремого бійця, а й колективу в цілому.

Список використаних джерел:

1. Владиченко Л. Досвід запровадження військового капеланства у Збройних силах України // Схід. 2014. № 2. С. 94–98.
2. Ворошук О. М. Використання досвіду капеланства іноземних держав у Збройних Силах України // Scientific Heritage. 2021. № 62. С. 45–49.
3. Голяченко І. П. Публічне адміністрування інституту військового капеланства в Україні : дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 2025. 210 с.
4. Калениченко Т. А. Формування образу військових капеланів в Україні // Українське релігієзнавство. 2015. № 76. С. 112–120.

5. Костюк О. Вплив військового капеланства на стабільність та ефективність сил оборони України // Науковий вісник. 2023. № 3. С. 101–109.
6. Лук'янова Г., Бекерська Т. Функціонування інституту військових капеланів в Україні : монографія. Львів : Львівська політехніка, 2025. 180 с.
7. Маковський А., Маковська Н. Роль військового капелана у збереженні психічного здоров'я військовослужбовців // Психологічні перспективи. 2023. № 41. С. 87–96.
8. Руснак Ю. Формування служби військового капеланства у Збройних Силах України // Культурологічний альманах. 2024. № 2. С. 58–66.
9. Сірко В. З. Теоретична модель дослідження психологічного добробуту військових капеланів // Mental Health Journal. 2025. № 1. С. 45–55.
10. Терещук О. Досвід служби військового капеланства у збройних силах провідних держав // Честь і закон. 2025. № 1. С. 132–140.
11. Doebling C. The Practice of Pastoral Care: A Postmodern Approach. Louisville : Westminster John Knox Press, 2015. 240 p.
12. Grimell J. Ukrainian Military Chaplaincy in War // Health and Social Care Chaplaincy. 2024. Vol. 12(1). P. 23–39.

ВІЙСЬКОВІ КАПЕЛАНИ: МОРАЛЬНА МІСІЯ ТА ПАСТИРСЬКА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ЗОНІ БОЙОВИХ ДІЙ

Протоієрей Віталій Пронюк, доктор філософії у галузі богослов'я, доцент кафедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук Карпатського університету імені Августина Волошина та Ужгородської української богословської академії, священнослужитель кафедрального храму Андрія Первозванного Мукачівсько-Карпатської єпархії ПЦУ в м. Ужгород.

БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Юрій КОГУТ

Однополярність, яка була характерна світовій економіці й політиці протягом минулих десятиріч, активно розвивається у напрямку формування кількох центрів економічної і політичної могутності у XXI столітті. Домінування однієї наддержави поступилося місцем складній і суперечливій багатопolarity, де кілька центрів сили на глобальному рівні змагаються за вплив, ресурси та ідеї – за політичне, економічне, військове та технологічне лідерство. На фоні активізації та посилення процесів руху світу у напрямку багатопolarity у нових масштабах зростає загроза гібридних та традиційних збройних міждержавних протистоянь, міжнародного тероризму, все складнішими стають регіональні конфлікти, тому й багатовимірнішими мають бути підходи до їх владнання.

Дослідники визначають ключові тенденції, що характеризують сучасну еволюцію світової політики, а саме структурне послаблення міжнародної системи безпеки і формування багатопolarity моделі світопорядку, яка водночас теж не гарантує стабільність, бо співіснування різних центрів економічної і політичної могутності не обов'язково призведе до мирного співіснування і створення багатосторонньої консенсусної системи [7, с. 32]. У світі посилюється процес деглобалізації та поділу світової економіки на регіональні сегменти, які прагнуть підвищити свою економічну незалежність та відстояти відокремленість [9]. Поряд з вказаним, руйнується система міжнародних відносин, сформована після Другої світової війни та побудована на спільних інституціях, інтегрованих економіках і глобальній архітектурі безпеки,

із центром впливу у США [8]. Після завершення «холодної» війни і періоду однополярного світового порядку з лідерством США, який тривав до середини 2000-х рр., зараз починають формуватися нові, складні та багатогранні моделі міжнародних відносин [3, с. 73]. Сучасна система безпеки у світі перебуває у стані перевірки її дієвості та реформування для ефективного подолання безпекових загроз.

Зазначимо, що безпе́ка (англ. *safety*, *security*; фр. *securite*) як багатозначний термін, виражає стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, спільноти, суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз через властивість предметів, явищ, процесів, які зберігатися за руйнівних впливів, де суб'єктами безпеки є людина, суспільство, держава.

Звіт Мюнхенської конференції з безпеки (Munich Security Conference (MSC)) від 14 – 16 лютого 2025 р., мав назву «Мультиполярність» та розкриває проблему, що світ стає дедалі більш мультиполярним, хоча ступінь цієї мультиполярності у звіті ще обговорюється [4]. Влада розподіляється між більшою кількістю «гравців», що посилює ідеологічні суперечності та ускладнює міжнародну співпрацю. Так, Індія, Бразилія та Південна Африка прагнуть більшого впливу, Китай є найактивнішим прихильником багатопolarity, а росія продовжує докладати багато зусиль, щоб змінити існуючий міжнародний порядок [4].

У XXI ст. безпекові виклики значно ускладнили геополітичну ситуацію, впливаючи на стабільність та міжнародний порядок

[5, с. 162]. Нові загрози виходять за межі традиційних сфер безпеки. Зростання ядерних спекуляцій, міжнародного тероризму, гібридних атак, регіональних озброєних конфліктів вимагає комплексного підходу до вирішення таких проблем, які охоплюють як військові, так і політичні та економічні засоби [5, с. 162]. У цих умовах сучасних викликів і можливостей, що визначають нову архітектуру безпеки у XXI ст., питання міжнародної, національної та корпоративної безпеки набувають особливої актуальності та зовсім іншого виміру. Така трансформація глобальної системи безпеки суттєво змінює природу міжнародних відносин та ставить нові виклики безпеки перед державами, міждержавними об'єднаннями, міжнародними організаціями, транснаціональними корпораціями, іншими компаніями й суспільством загалом.

Безпека як стан захищеності особи та суспільства від ризику зазнати шкоди регламентується в Україні такими важливими у нормативно-правовими документами:

– *Конституцією України* як найвища соціальна цінність (ч. 1 ст. 3); захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної (ст. 17), екологічної безпеки (ст. 16);

– *Законом України «Про національну безпеку України»* (2018, із змінами 2025 рр.): ч. 2 ст. 1; ч. 3 ст. 1); ч. 4 ст. 1; ч. 9 ст. 1.; ч. 17 ст. 1.;

– *Державним стандартом України 2293-99*;

– *Статутом ООН* через об'єднання зусиль міжнародного співтовариства для підтримки безпеки;

– *Заключним актом країн-учасниць ОБСЄ* від 01. 08. 1975 (ст. 5) щодо утримання від будь-яких дій, які можуть погіршити ситуацію до такої міри, що виникне загроза щодо підтримки безпеки.

На сьогодні сучасні безпекові виклики визначаються такими рівнями: *глобальному* (колективна та дипломатія); *національному* (оборонна, економіка, національна безпека); *корпоративному* (стійкість і безпека даних).

1. Глобальний рівень. Міжнародна безпека все більше визначається конкуренцією, загостренням геополітичного суперництва та боротьбою за ресурси між геополітичними акторами та кризою колективних механізмів врегулювання безпеки. Багатополярність створює нові можливості для партнерства, але водночас породжує непередбачуваність, коли традиційні союзи втрачають стабільність, а нові ще не набули зрілості, при цьому раніше створені міжнародні організації вже не забезпечують глобальну безпеку. Усе це вимагає нової архітектури глобальної безпеки, заснованої не на односторонньому домінуванні, а на балансі інтересів і взаємній відповідальності.

2. Національний рівень. Для держав головним викликом є пошук ефективної моделі захисту суверенітету в умовах глобальної взаємозалежності. Сучасна національна безпека виходить далеко за межі оборонної сфери: вона охоплює економічну стабільність, продовольчу та енергетичну безпеку, інформаційний простір, захист критичної інфраструктури. Держави змушені одночасно протистояти зовнішнім загрозам і внутрішнім ризикам, серед яких – корупція, політична нестабільність, соціальні кризи. Баланс між силовим потенціалом і розвитком стійких інституцій стає визначальним для майбутнього кожної держави.

3. Корпоративний рівень. Безпека бізнесу більше не зводиться лише до фізичної охорони чи управління фінансовими ризиками. Компанії стають учасниками глобальних геополітичних та національних процесів, адже саме вони володіють технологіями, ресурсами та мережами, від яких залежить

функціонування цілих держав. Кібератаки на корпорації можуть паралізувати економіку, витоки даних – загрожувати мільйонам людей, а монополізація інновацій – змінювати баланс сил на світовій арені. Тому корпоративна безпека набуває стратегічного значення і виходить за межі суто бізнес-інтересів. Водночас на корпоративному рівні важливо враховувати ризики та загрози на міжнародному та національному рівнях. Глобальні виклики (геополітична конкуренція, економічні кризи, транснаціональні конфлікти, кіберзагрози та гібридні війни) створюють нові ризики для бізнесу.

При цьому за сферами забезпечення у *структурі соціальної системи* необхідно розрізняти ще й такі види безпеки: банківська; виробнича; воєнна; гуманітарна; демографічна; духовна; екологічна; економічна; енергетична; інформаційна; інвестиційна; майнова; міжнародна; моральна; національна; пожежна; політична; правова; продовольча; психологічна; радіаційна; соціальна; техногенна; транспортна; трудова; фізична; ядерна тощо.

Досягнутий рівень національної безпеки загалом залежить від ефективності практичних заходів держави, соціальних інститутів та соціальних спільнот щодо прогнозування, виявлення, нейтралізації та зниження рівня загроз. Він забезпечується через визначених у стратегії національної безпеки, зокрема, України дотримання основних принципів (верховенство права в питаннях захисту прав і свобод людини і громадянина; застосування мирних засобів у розв'язанні конфліктів; своєчасність і адекватність заходів захисту інтересів реальним загрозам) та *пріоритетів* (відстоювання суверенітету та незалежності; відновлення територіальної цілісності в межах міжнародно визнаного кордону; розвиток людського капіталу; захист прав, свобод та законних

інтересів громадян; європейська та євроатлантична інтеграція).

Резонансні світові події XXI століття, революційні зміни влади та збройні конфлікти у Афганістані, Абхазії, Венесуелі, В'єтнамі, Боснії, Кувейті, Лівії, Нікарагуа, Нагірному Карабасі, Південній Осетії, Придністров'ї, Сирії, довготривалій з 2014 року війни російської росії проти України засвідчують про появу нових форм і методів, застосовуючи *«гібридні війни»* як *новітню концепцію ведення міждержавних конфліктів*, яка поєднує різні засоби й методи війни, включаючи використання всього спектру політичних, військових, економічних, дипломатичних, інформаційних, кібернетичних, технологічних важелів впливу. Гібридна агресія ведеться одночасно в усіх чотирьох сферах: політичній, економічній, інформаційній та воєнній, включаючи елементи економічного, психологічного, диверсійного, терористичного, інформаційного протистояння [1, с. 148 – 190]. При чому суто військові інструменти стають допоміжними в досягненні воєнно-стратегічних цілей, які ставить перед собою агресор.

Таким чином, в умовах багатополлярності виникає потреба у комплексному розумінні взаємозв'язку та взаємозалежності різних рівнів безпеки – міжнародного, національного та корпоративного, оскільки жоден з них не може ефективно функціонувати ізольовано. А перетворення гібридних воєн, що стали невід'ємною частиною нових політичних реалій, на основний інструмент геополітичного протистояння актуалізує пошук таким загрозам.

Висновки. Отже, сучасні виклики безпеці у світі неможливо розглядати ізольовано. Загрози міжнародній, національній, корпоративній безпеці стають дедалі комплекснішими і включають кібератаки, конкурентну розвідку, кримінальні посягання, рейдерські

захоплення, політичний тиск, корупційні ризики, недобросовісну конкуренцію, інформаційні війни. Перш за усе, ефективна корпоративна безпека сьогодні – це не просто фізичний захист або контроль за фінансами. Це системна тріада «Політика – ресурси – інформація», яка включає систематичний аудит корпоративної безпеки, розробку приватних моделей загроз, конкурентну розвідку, антикорупційні механізми, інструменти підтримки прийняття рішень, виділення ресурсів на побудову комплексної системи корпоративної безпеки, розробку Політики безпеки. Важливим аспектом цього процесу є постійна адаптація Політики корпоративної безпеки до змін міжнародного та національного середовища, що забезпечує здатність бізнесу оперативно реагувати на нові виклики. Бізнес, який успішно інтегрує міжнародні та національні фактори безпеки у свою стратегію, стає частиною цілісної системи, здатної передбачати ризики, мінімізувати втрати та адаптуватися до швидкозмінного середовища. При цьому модернізація корпоративної безпеки має передбачати формування чіткої системи відповідальності, оцінку ефективності служби безпеки та контроль її взаємодії з іншими підрозділами. Це створює механізм, який не лише захищає бізнес-інтереси, а й мінімізує ризики для економічної стабільності компаній.

З метою протидії гібридним загрозам основні зусилля з розвитку сектору безпеки і оборони на національному рівні доцільно зосередити на поетапному й узгодженому нарощуванні оперативних спроможностей сил безпеки і оборони та рівня їх готовності до невідкладного реагування на виклики і загрози національній безпеці держави, які можна звести до трьох основних типів:

- поступлива стратегія гібридним (асиметричним) проявам;
- непоступлива стратегія гібридним (асиметричним) проявам;
- запобіжна стратегія гібридним (асиметричним) проявам.

Основними напрямками досягнення необхідних спроможностей сил і засобів сектору безпеки і оборони під час гібридної війни проти держави можуть здійснюватися через:

- формування системи управління силами безпеки і оборони залежно від типу кризової ситуації та урахуванням багатогранності ризиків національній безпеці;
- удосконаленні системи планування застосування, управління та взаємодії сил безпеки і оборони;
- створення єдиної системи моніторингу, аналізу, прогнозування, моделювання та підтримки прийняття рішень у сфері національної безпеки і оборони держави за єдиними методиками.

Список використаних джерел:

1. Безпекова політика в сучасному світі / Ю. І. Когут – Київ: Консалтингова компанія «СІДКОН». Київ. ВД «Дакор», 2026. – 472 с.
2. Безпілотні літальні апарати як загроза безпеці критичної та військової інфраструктури / Ю. І. Когут – Київ : Консалтингова компанія «СІДКОН» ; 2025. – 364 с.
3. Беняс В. Роль НАТО у формуванні європейської системи безпеки: практичний досвід для України. Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія. 2025. Вип. 20. С. 69–75. URL: <https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/224/219>.
4. Березіна А. Мюнхенська конференція з безпеки стартує сьогодні. Головні теми та програма MSC 2025. РБК-Україна. 2025. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/myunhenska-konferentsiya-bezpeki-startue-1739465130.html>.

5. Буряченко О.В. Безпекові виклики геополітики XXI століття: вектори та пріоритети політики безпеки. Політикус. 2024. Вип. 3. С. 157–163.
6. Кібервійна та безпека об'єктів критичної інфраструктури: практичний посібник / Ю. І. Когут; за ред. док-ра тех. наук, проф. А. С. Довгополого. 2-ге вид. змін. на доп. – Київ: Консалтингова компанія «СІДКОН»; ВД Дакор, 2024. – 368 с.
7. Мицик Л. Еволюція глобального лідерства США в сучасній системі міжнародних відносин. Історичні і політологічні дослідження. 2019. №1 (64). С. 29–36. URL: <https://jhpr.donnu.edu.ua/article/view/6446>.
8. Паливода В. Кінець епохи глобалізації та майбутнє НАТО: фактор Дональда Трампа. Інститут глобальної політики. 2025. URL: <https://igp.org.ua/publikacii/majbutnye-nato>.
9. США визнали ризик підризу панування долара: що відбувається насправді. Мінфін. 2023. URL: <https://minfin.com.ua/ua/currency/articles/ministr-finansov-ssha-priznala-risk-podryva-gospodstva-dollar-cho-proishodit-na-samom-dele/>.

БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Юрій Когут, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (за сумісництвом), професор кафедри правознавства та канонічного права Карпатського університету імені Августина Волошина (за сумісництвом), дійсний член (академік), заступник голови зарубіжного та регіонального наукового Відділення, центрів Міжнародної академії богословських наук, експерт у сфері забезпечення комплексного управління ризиками підприємств та об'єктів критичної інфраструктури, генеральний директор, власник ТОВ «Консалтингова компанія «СІДКОН».

ТЕОРІЇ ГЛОБАЛЬНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЦИКЛУ ТА СУСПІЛЬНОГО КОЛАПСУ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ВІЗІЯ

Володимир МИХАЙЛОВ

Анотація: У статті визначено основні теоретичні концепції глобального соціального циклу та суспільного колапсу, який потенційно може статися за умов настання граничних, екстремальних подій. Важливе місце займають розгляди конкретних історичних подій з цієї актуальної наукової та практичної проблематики. Розвідка виконана, виходячи із міждисциплінарного бачення цих процесів в межах циклічної парадигми суспільного розвитку. Висновки та приклади, наведені у статті, можуть бути корисними із позицій розбудови сучасної України.

Ключові слова: глобальний соціальний цикл, суспільний колапс, міждисциплінарні дослідження, історичні приклади, циклічна парадигма.

Abstract: The article defines the main theoretical concepts of the global social cycle and social collapse, which could potentially occur under conditions of extreme events. An important place is given to the consideration of specific historical events related to this topical scientific and practical issue. The research is based on an interdisciplinary view of these processes within the cyclical paradigm of social development. The conclusions and examples given in the article may be useful from the perspective of the development of modern Ukraine.

Key words: global social cycle, societal collapse, interdisciplinary research, historical examples, cyclical paradigm.

Ми дотримуємось поглядів відносно того, що циклічність є універсальною та загальною формою руху усіх цивілізаційних, політичних, економічних і соціальних процесів незалежно від того, на яких рівнях соціуму вони відбуваються.

Метою даної статті є критичний розгляд традиційних та сучасних концепцій циклічного розвитку суспільних систем в історичному контексті та їх можливого колапсу за граничних обставин й окреслення ключових моментів щодо подальших наукових та філософських розвідок з цієї проблематики на перспективу, базуючись на міждисциплінарній візії цієї глобальної проблематики.

З точки зору філософського-історичного та історико-соціологічного підходу, людина, суспільство та цивілізація загалом у своєму

розвитку поетапно проживають великий соціальний цикл, який на глобальному рівні складається з п'яти малих циклів. Наприклад, онтогенетичний розвиток особистості можна описати чотирма малими циклами соціалізації та одним (заклучним) – великий цикл самореалізації людини. Натомість соціальні цикли суспільства, навпаки, розгортаються від великого циклу праісторії до малих циклів самореалізації суспільства. Аналогічним за формою онтогенетичному розвитку особистості є генезис розвитку людства (глобальної цивілізації). Таким чином, для моделювання процесу соціального розвитку даними науковцями було введено поняття універсального соціального циклу.

Під соціальним циклом можна розуміти певний стан системи, в якому вона може пе-

ребувати на будь-якому етапі свого розвитку, і який вже був з точки зору психостатичних станів властивим їй у минулому. «Ієрархія циклів структурно-функціонально складається з трьох «великих» абстрактних циклів: вищого цивілізаційного, «середнього» національно-державного та «базового» циклу особистісного розвитку», зазначають Е. Афонін, О. Бандурка та А. Мартинов [1, с. 119–120].

Наведемо далі узагальнену класифікацію соціальних циклів відповідно до поглядів цих дослідників. Вони, зокрема, вважають, що саме особистісний цикл розгортається найшвидше. Він регулюється через зміну поколінь. Ще відомий іспанський філософ Х. Ортега-і-Гасет наголошував, що ротація поколінь є важливим історичним механізмом. Різкі інституційні зміни можуть зламати індивідуальну біографію, адже радикальна трансформація ламає життєві плани. В інволюційному стані циклу для особи усвідомлена соціальна позиція об'єктивно обумовлюється певним соціальним інтересом. У коеволюційному стані йде спочатку демонстративна презентація позиції, потім вже формується інтерес. Еволюційний етап розгортання особистісного циклу характеризується діалектичним поєднанням інтересів і суспільних тенденцій розвитку.

Цивілізаційний цикл є найбільш тривалим. Його ритм залежить від багатьох національно-державних утворень, які входять до соціокультурного ареалу певної цивілізації. Наприклад, М. Данилевський вважав, що розглядаючи історію певного культурного типу, якщо цикл його розвитку цілком належить минулому, ми точно і безпомилково можемо визначити вік цього розвитку – можемо сказати, – тут закінчується його дитинство, його юність, його зрілий вік, тут починається його старість. Кожний конкретний цикл утворює окремі фази, які змінюють од-

на одну. При цьому «революція» є своєрідним підсумковим та початковим пунктом розвитку соціальної системи. Саме на цьому етапі циклу узагальнюється попередній досвід історії і разом з тим здійснюється вибір нового шляху розвитку.

Таким чином, роблять висновок ці дослідники, різноманітні соціальні цикли: економічні, політичні, культурні, геополітичні, суспільних організацій, тощо, принципово відрізняються від природних циклів за багатьма параметрами. Насамперед слід звертати увагу на асиметричність соціальних циклів, які, на відміну від різноманітних природних циклів, хоча в силу фізіологічних та частково психічних ознак і залежать від останніх, не мають чіткого ритму розгортання, їм властива дихотомія, вони можуть бути незавершеними, принципово іншою є механізм зворотних процесів. Якщо для природних циклів властивою є маятникова характеристика інверсії, то для соціальних циклів прийнятною є складна біфуркаційна модель зворотних процесів, які не обов'язково з фотографічною точністю повторюються за обставин, що змінилися, попередні атрибути соціального розвитку [1, с. 119–138].

Далі, на наш погляд, доцільно знов зробити певний ретроспективний екскурс і докладніше розглянути деякі базові теорії соціального та суспільного циклу, які стали основою сучасних уявлень про циклічність соціального розвитку загалом.

Як відомо, теорії соціального циклу є одними із найбільш ранніх загальносоціологічних та історико-філософських уявлень про динаміку руху суспільних утворень загалом. Трактуювання історії як повторюваних циклів «темних» і «золотих» віків було поширене у багатьох стародавніх культурах та протонаукових візіях. У європейських античних країнах концепції соціального

циклу вперше були запропоновані ще Платоном, Аристотелем, та найбільш детально, – Полібієм. Усі ці мислителі запропонували власну інтерпретацію таких циклів та можливі рішення, як «розірвати» цикл, оскільки вважали відповідно до їх бачення соціальний цикл дещо шкідливим.

Так, Платон описує свій цикл урядів у праці «Держава» (книги VIII та IX) [2]. Він розрізняє п'ять форм правління: аристократію, тимократію, демократію та тиранію. І зазначає, що уряди відповідно переходять у цьому порядку від аристократії до тиранії. Цикл урядів Платона пов'язаний з його антропологією правителів, які приходять з кожною формою правління. Аристократією керують аристократичні люди, правління яких керується їхньою раціональністю. Запад аристократії до тимократії відбувається, коли до влади приходять люди, які менш кваліфіковані для правління. Їхнє правління та прийняття рішень ґрунтується на честі. Тимократія перетворюється на олігархію, як тільки ці правителі починають діяти в гонитві за багатством; олігархія перетворюється на демократію, коли правителі діють від імені свободи; і нарешті, демократія перетворюється на тиранію, якщо правителі переважно прагнуть влади. Ця філософія переплітається з тим, як відбувається цикли урядів. Зрештою, Платон вважав, що мати царя-філософа і, отже, мати аристократичну форму правління є найбільш бажаним соціальним станом.

Аристотель пише про цикл урядів у своїй «Політиці» [3]. Він вважає, що цикл починається з монархії і закінчується анархією, і що він не починається заново. Він також називає демократію виродженою формою правління багатьох і називає добродетельну форму «politeia», що часто перекладається як «конституційна демократія». Перехідний період часто супроводжувався б насильством

і заворушеннями, і значна частина циклу проходила б із дегенеративними формами правління.

Найважливішим для Аристотеля у збереженні конституції є освіта: якщо всі громадяни знають закон, історію та законодавство, вони намагатимуться підтримувати «хороший уряд».

Відповідно до Полібія, який має найбільш повно розроблену версію «кіклоса», він обертається через три основні форми правління: демократію, аристократію та монархію, а також три вироджені форми кожного з цих правлінь: охлократію, олігархію та тиранію.

Спочатку суспільство перебуває в охлократії, але з'являється найсильніша фігура, яка встановлює монархію. Нашадки монарха, позбавлені чесноти через могутність родини, стають деспотами і монархія вироджується в тиранію. Через надмірності правителя тиранія повалена провідними громадянами держави, які заснували аристократію. Вони дуже швидко забувають про чесноти, і держава стає олігархією. Ці олігархи повалені людьми, які встановили демократію. Демократія незабаром стає корумпованою та вироджується в охлократію, починаючи цикл заново. Концепція циклу урядів Полібія називається «анациклозом». Полібій, на відміну від Аристотеля, зосереджується на ідеї змішаного правління: ідеї, що ідеальний уряд – це той, який поєднує в собі елементи монархії, аристократії та демократії. Аристотель згадує це поняття, але приділяє йому мало уваги. Полібій бачив Римську республіку, як втілення цієї змішаної конституції, і це пояснило б, чому Римська республіка була такою могутньою і чому вона залишалася стабільною протягом тривалого часу. Опис такого «анациклозу» (відсутності циклічних змін) Полібієм можна знайти в VI книзі його «Історії» [4].

Ці та деякі інші ідеї соціального циклізму фактично стали ґрунтом для розроблення і розповсюдження подальших циклічних ідей відомих мислителів, філософів, істориків, соціологів і зрештою вплинули на появу ідей цивілізаційних, соціальних та економічних циклів у таких авторів, як Н. Макіавеллі, Дж. Віко, М. Данилевський, О. Шпенглер, А. Дж. Тойнбі, П. Сорокін, Л. Гумільов, Е. Тофлер, М. Туган-Барановський, М. Кондратьєв, Й. Шумпетер та інших мислителів та дослідників, науковий доробок яких ми розглядали у попередніх частинах нашої книги.

Далі, на наш погляд, варто більш докладно охарактеризувати деякі сучасні ключові концепції та методологічні підходи щодо соціальних циклів, які зарекомендували себе серед наукової спільноти в якості ефективного інструментарію дослідження таких циклів.

Так, О. Делофе (1903–1978) розробив математичну модель соціальних циклів, яка, на його думку, відповідає історичним фактам. У своїй книзі «Математика історії» (каталонською мовою, опублікована в 1951 році) він стверджував, що цивілізації та імперії проходять цикли. Він стверджує, що кожна цивілізація проходить щонайменше три цикли по 1700 років. Як частина цивілізацій, імперії мають середню тривалість життя 550 років. Він також заявив, що, знаючи природу цих циклів, можна було б змінити цикли таким чином, щоб зміни були мирними, а не призводили до війни [5].

Дж. Модельскі, який виклав свої ідеї в книзі «Довгі цикли у світовій політиці» (1987), є головним архітектором сучасної теорії довгих циклів. Теорія довгого циклу описує зв'язок між циклами війни, економічною перевагою та політичними аспектами світового лідерства [6]. Довгі цикли, або довгі хвилі, пропонують погляди на глобальну політику, дозволяючи «ретельно до-

сліджувати шляхи повторення світових воєн, а провідні держави, такі як Британія та Сполучені Штати, змінювали одна одну впорядкованим чином». Довгий цикл, за словами іншого дослідника Д. Кокса, – це період часу, який триває приблизно від 70 до 100 років. Наприкінці цього періоду «титул наймогутнішої нації світу переходить з рук в руки». Натомість, Модельскі поділяє довгий цикл на чотири фази. Якщо врахувати періоди глобальної війни, які можуть тривати до однієї чверті загального тривалого циклу, цикл може тривати від 87 до 122 років.

Багато традиційних теорій міжнародних відносин, включаючи інші підходи до гегемонії, вважають, що базовою природою міжнародної системи є анархія. Проте теорія тривалого циклу Модельскі стверджує, що війна та інші дестабілізуючі події є природним продуктом тривалого циклу та глобального системного циклу. Вони є частиною живих процесів глобального державного устрою та соціального порядку. Війни – це «системні рішення», які «регулярно переривають рух системи». Оскільки «світова політика – це не випадковий процес попадання чи промаху, виграшу чи програшу, залежно від удачі в жеребкуванні чи грубої сили учасників», анархія не відіграє ролі; довгі цикли протягом останніх п'яти століть забезпечували засіб для послідовного вибору та функціонування багатьох світових лідерів.

Модельскі вважав, що довгі цикли були продуктом сучасного періоду. Він припускає, що кожен із п'яти довгих циклів, які відбулися приблизно з 1500 року, є частиною великого циклу глобальної системи, або сучасної світової системи.

У 1988 році Дж. С. Голдштейн висунув концепцію політичної кризи середнього віку у своїй книзі «Теорія довгого циклу. Довгі цикли: добробут і війна в сучасну епоху»,

яка пропонує чотири приклади цього процесу [7]:

- Британська імперія та Кримська війна (1853–1856): через століття після успішного початку Британією промислової революції та після подальшого британського «залізничного буму» 1815–1853 років Британія під час Кримської війни напала на Російську імперію, яка сприймалась як загроза для Британської Індії та східно-середземноморських торгових шляхів до Індії. Кримська війна підкреслила незадовільний стан британської армії, на що потім звернули увагу, і Британія зосередилася на колоніальній експансії та більше не брала участі в європейських війнах до початку Першої світової війни в 1914 році.

- Німецька імперія та Перша світова війна (1914–1918): за правління канцлера Отто фон Бісмарка Німеччина була об'єднана між 1864 і 1871 роками, а потім 40 років пережила швидку промислову, військову та колоніальну експансію. У 1914 році план Шліффена щодо завоювання Франції за вісім тижнів мав супроводжуватися підкоренням Російської імперії, залишаючи Німеччину господарем Середньої Європи (Центральна Європа). В результаті Франція, Великобританія, Росія та Сполучені Штати боролися з Німеччиною до безвиході, до поразки та до принизливого мирного врегулювання у Версалі (1919) і створення нестабільної Веймарської республіки Німеччини (1919–1933) напередодні Другої світової війни.

- Радянський Союз і Карибська ракетна криза (1962): Радянський Союз швидко індустріалізувався під керівництвом Й. Сталіна, а після Другої світової війни став конкурентом Сполучених Штатів ядерної наддержави. У 1962 році лідер СРСР Микита Хрущов, маючи намір забезпечити стратегічний паритет зі Сполученими Штатами, таємно, за підтрим-

ки Фіделя Кастро, відправив ядерні ракети на Кубу Кастро, розташовану за 70 миль від американського штату Флорида. Президент США Джон Ф. Кеннеді заблокував (термін «карантин» використовується, оскільки блокада є актом війни), острів Куба та домовився про виведення радянських ракет з Куби (в обмін на наступне виведення ракет США з Туреччини).

- Сполучені Штати та війна у В'єтнамі (1955–1975): під час Другої світової війни та наступного післявоєнного періоду Сполучені Штати значно розширили свій військовий потенціал і промисловість. Після того, як Франція, фінансово підтримана США, зазнала поразки у В'єтнамі в 1954 році, і ця країна була тимчасово розділена на Північний і Південний В'єтнам згідно з Женевськими угодами 1954 року. Зрештою спалахнула війна між Північчю та Півднем В'єтнаму. Після поразки Південного В'єтнаму та Сполучених Штатів, керівна віра США в те, що поразка Південного В'єтнаму призведе до того, що вся залишилася материкова Південно-Східна Азія стане «комуністичною» (як проголошує «теорія доміно» США), виявилася помилковою.

Останнім часом найважливіший внесок у розробку математичних моделей довгострокових («світських») соціально-демографічних циклів зробили С. Нефьодов, П. Турчин, А. Коротаєв і С. Малков. Важливо те, що на основі своїх моделей Нефьодов, Турчин і Малков зуміли продемонструвати, що соціально-демографічні цикли були основною рисою складних аграрних систем (а не специфічно китайським чи європейським феноменом).

Стало можливим моделювати цю динаміку математично досить ефективним способом. Зауважимо, що сучасні теорії політико-демографічних циклів не заперечують наявність трендової динаміки та намагають-

ся дослідити взаємодію циклічної та трендової складових історичної динаміки.

При цьому, інтерцикл – це ситуація, коли функціонуючий стан руйнується і потрібен деякий час для його відновлення. Фази дезінтеграції зазвичай не мають безперервного безладу, а натомість періоди боротьби, що чергуються з відносно мирними періодами. Це чергування, як правило, має період приблизно в два покоління людей (40–60 років), і Турчин називає це циклом «батьків і синів» [8].

Далі, теорія поколінь Штрауса – Гоу (Хоу), також відома як «теорія четвертого повороту» або просто «четвертого повороту», створена Вільямом Штраусом і Нілом Гоу (Хоу), описує теоретизований повторюваний цикл поколінь в американській історії. Згідно з цією теорією, історичні події пов'язані з повторюваними поколіннями персон (архетипів). Особистість кожного покоління розв'язує нову еру (яку називають поворотом), у якій існує новий соціальний, політичний та економічний клімат. Відповідні специфічні економічні роботи зазвичай тривають приблизно 20–22 роки. Вони є частиною більшого циклічного «saeculum» (довге людське життя, яке зазвичай триває від 80 до 90 років, хоча деякі saecula тривали довше). Теорія стверджує, що після кожного saeculum в американській історії повторюється криза, за якою настає відновлення. Під час цього відновлення інституції та суспільні цінності міцні. Зрештою, наступні архетипи поколінь атакують і послаблюють інституції в ім'я автономії та індивідуалізму, що, відповідно, створює бурхливе політичне середовище, яке створює умови для нової кризи [9]. Існують й інші теорії соціальних та демографічних циклів, наприклад, теорія демографічного переходу, їх модифікацій, комбінацій та симбіозів, проте їх розгляд виходить за межу до-

слідницької проблематики та спрямованості наукових розвідок.

Загалом, на наш погляд, пошуки «детермінанти» різних вимірів історії людства призводили до абсолютизації розвитку техніки, економіки, свідомості, культурних цінностей, ролі і значення біологічних факторів, географічних і природних чинників, чисельності населення, «життєвої сили», «волі до влади» та ін. Як вже було сказано вище, ще із доісторичних часів людство усвідомлювало роль циклічності, ритміки, фактично займалося ідентифікацією історичних трендів. Наприклад, ще у книзі Екклесіаста сказано «Буває таке, що про нього говорять: «Дивись, – це нове! Та воно вже було від віків, що були перед ними!» (Еккл. 1:10). Аналогічні «спостереження», як вже йшлося, є у давньоіндійських Ведах, подібні принципи фактично проголошувались давніми китайцями, та вже у XX столітті багато мислителів і філософів дотримувались схожих поглядів (зокрема, Р. Генон).

Серед таких циклів на початку XXI століття найбільш відомими науці є «цивілізаційні» цикли Тофлера тривалістю 1000–2000 років, цикли Форестера, пов'язані із принциповими змінами у використанні енергії та матеріалів (тривалість до 200 років), цикли («довгі хвилі») Кондратьєва, які характеризують технічний прогрес та структурні зміни в економіці (40–60 років), будівельні цикли Кузнеця (19–25 років), інвестиційні (бізнесові) цикли Жюгляра (7–12 років), цикли Кітчина, які висвітлюють оновлення окремих складових капіталу (2–4 роки) тощо. Циклічність проявляється і протягом року (так звана сезонність), і вона пов'язана із біологічними особливостями сільськогосподарського виробництва, продажами тих чи інших товарів у різні пори року, специфікою будівельного процесу тощо. Крім того, циклічність може мати

«мікропрояви», наприклад, щоденні коливання вартості акцій на біржових торгах, які так само мають певну закономірність і, зокрема, описуються моделями із застосуванням Фібоначчі (цикли Еліота) [10, с. 153–154].

Загалом, фактично йдеться про існування фундаментальних характеристик еволюції людських суспільств, які зберігаються тисячоліттями, хоча їхні прояви можуть істотно змінюватися. Ці цикли, відповідно до нашого бачення цієї проблематики, накладаються один на другий і, таким чином, формується сукупний тренд, магістраль того чи іншого економічного і соціального процесу на макрорівні. Така циклічність іноді «збивається» із свого звичайного темпоритму під впливом надзвичайних обставин глобального характеру, таких як епідемії, посухи, стихійні лиха, катастрофи, та, особливо, війни.

Наші часи можна охарактеризувати як період перманентних криз та мультикриз. Поточна ситуація також свідчить і про певну переорієнтацію із більш традиційного геополітичного бачення масштабних соціальних подій на візію крізь призму гео-економіки. Зауважимо тут, що сам термін «геоекономіка» був введений в науковий обіг лише наприкінці 80 рр. ХХ століття відомим американським істориком, стратегом, фахівцем із міжнародних відносин Едвардом Люттваком. Все вищезазначене також вкладається у глобальну парадигму циклічного розвитку.

Циклічність соціальних процесів, які ми стисло розглядали вище, зазвичай супроводжується настанням криз різного рівня та спрямованості. Після подолання головних причин і наслідків цих криз суспільна система може продовжувати свій поступовий рух по своїй умовній траєкторії. Водночас, за деяких граничних обставин суспільна система може руйнуватись, розкладатись та

увійти до стану колапсу. Розглянемо деякі базові підходи, що характеризують суспільний колапс, починаючи із найбільш загальних уявлень та міркувань.

Як зазначив П. Колеснік, спираючись на результати досліджень РБК–Україна (проект Styler), людська історія наповнена як тріумфальними здобутками, так і похмурими періодами, коли людство стикалося з катастрофами та лихами. Від епідемій і воєн до природних катаклізмів та економічних криз – деякі періоди залишили глибокий слід у колективній пам’яті людства як найтрагічніші та нещасні моменти в його історії [11].

Катастрофа Тоба, період: 77000–69 000 рр. до н. е.

Виверження супервулкана Тоба, що відбулося близько 77000-69000 років тому на території сучасної Індонезії, стало катастрофою, яка, ймовірно, призвела до скорочення значної частини тогочасної людської популяції. Хоча точна дата події невідома, дослідження геологічних даних та ДНК сучасних людей дозволяють оцінити його масштаби.

Внаслідок викидів попелу вулканічна зима тривала близько 10 років, призводячи до охолодження планети на 3–5 градусів Цельсія. Оцінити кількість жертв неможливо, проте кількість людей, які вижили, можна приблизно визначити. Жителі Африки значною мірою уникли небезпеки, тоді як жителі Європи та Азії зазнали найбільших наслідків виверження. Генетичний аналіз свідчить, що чисельність населення Землі скоротилася до 2000-10000 осіб.

Фактично, людство опинилося на межі вимирання в результаті так званого «ефекту пляшкового горла». Ми є нащадками тих небагатьох, хто пережив катастрофу Тоба. Цей період, ймовірно, був одним із найнебезпечніших в історії людства, коли весь

наш біологічний вид зіткнувся з реальною загрозою зникнення.

Бронзовий колапс, період: 1205–1150 рр. до н. е.

Події, які називаються «катастрофою бронзового віку», є рядом серйозних потрясінь у соціальній, економічній та політичній сферах, що відбулися в різних частинах Євразії та Середземномор'я.

Історичні записи на той час свідчать про вторгнення деяких «народів моря» в мікенські царства, Хетське царство в Анатолії та Сирії, і навіть Єгипетську імперію у Сирії та Ханаані. Ці події призвели до краха багатьох цивілізацій та культур. Торгові маршрути було зруйновано, економіка зіткнулася з труднощами, і почалася епоха дефіциту ресурсів та зниження грамотності.

Безліч розвинутих держав розпалися чи стали об'єктами варварських нападів. Письменності мікенців повністю зникли. Міста від Трої до Гази були практично повністю зруйновані внаслідок воєн, набігів та внутрішніх заворушень. Багато хто з них так і залишився порожнім.

Історик Роберт Дрюс з Кембриджу описує Бронзовий колапс як «можливо, найстрашніше лихо в давній історії, навіть катастрофічніше, ніж крах Західної Римської імперії». Прогрес у таких галузях, як суднобудування, архітектура, металообробка, водопостачання, ткацьке мистецтво та живопис, був забутий на довгі роки і відродився лише приблизно через 500 років – у період пізньої архайки. Однак серед усіх лих є й користь: завдяки цій кризі більшість народів Європи та Азії перейшли від бронзи до заліза.

Вулканічна зима та Юстиніанова чума, період: 536–549 рр.

У 536 році відбулося перше з трьох потужних вивержень вулканів в Ісландії, які призвели до початка пізньоантичного малого льодовикового періоду. Європа, Близький

Схід та частина Азії огорнулася темрявою протягом цілих 18 місяців. Прокопій Кесарійський писав: «Сонце майже весь рік мізерно випускало світло, померкнувши, наче місяць, і те, що відбувалося, нагадувало затемнення».

В результаті постійних сутінок влітку 536 року середня температура планети знизилася на 1,5-2,5 градусів Цельсія, що призвело до початка найхолоднішого десятиліття протягом останніх 2300 років. По всьому світу почалися посухи та низькі врожаї, а в Китаї влітку випав сніг, що спричинило голод. Ірландські хроніки відзначали низькі врожаї з 536 по 539 роки.

У 541 році найбільші імперії того часу – Сасанідська та Візантійська – були вражені першою пандемією бубонної чуми. Імператор Візантії Юстиніан I захворів на цю хворобу, але пережив її, і тому хвороба була названа його ім'ям. Чума охопила все Середземномор'я, ставши однією з найбільш смертоносних в історії – вона забрала життя понад 100 мільйонів людей. Візантія, наприклад, втратила половину населення. Хвороби та несприятливі погодні умови призвели до політичного хаосу та довгострокової стагнації в Європі, яка тривала до 640 року. Цей період отримав назву «Темні віки».

Великий голод та чорна смерть, період: 1315–1353 рр.

Життя в середньовічній Європі було важким і повним різних труднощів, але в 1315 відбулося особливо тяжке лихо. Весь весняний і літній період не припинялися дощі, температура залишалася низькою, що призвело до масових неврожаїв. Запаси соломи та сіна були зіпсовані через вологу, і не вистачало корму для худоби. Наприклад, у Лотарингії ціни на пшеницю зросли на 320 відсотків, що зробило хліб недоступним навіть для знаті, не кажучи вже про селян. Це спри-

чинило початок періоду, який називається «Великим голодом».

Масштаби лиха були такі, що навіть королю Англії Едуарду II доводилося недоїдати. Згідно з міськими хроніками Брістоля, в 1315 «великий голод був такий страшний, що живих ледь вистачало, щоб ховати мертвих. Кінське і собаче м'ясо вважалося за делікатес». Крім того, негода негативно позначалася на здоров'ї людей, багато хто страждав від пневмонії, бронхіту та туберкульозу. Період голоду, за деякими оцінками, тривав до 1322 року.

Однак ще тяжчим стало існування в Середньовіччі після прибуття до Східної Європи в 1346 монгольського хана Джанібека. Його армія привезла із собою чумні бактерії. Під час облоги генуезького міста Каффи в Криму «хитромудрий» хан вигадав катапультивати трупи своїх солдатів, що померли від чуми, за стіни фортеці. Це призвело до епідемії в місті, а панічна втеча генуезьких купців на своїх кораблях поширила заразу по всій Європі.

Так почалася друга пандемія чуми в історії після Юстиніанової. Її пік припав на період з 1346 по 1353 рік, проте окремі осередки хвороби продовжували виникати навіть у XIX столітті.

Відома як «чорна смерть», хвороба стала однією з найруйнівніших подій в історії людства. Пандемія забрала життя близько 200 мільйонів людей у Європі та Азії, і призвела до скорочення населення світу на 22 відсотки. Відновлення чисельності населення зайняло понад 300 років.

Малий льодовиковий період та Тридцятирічна війна, період: 1600–1648 рр.

У 1600 році також почався один із найважчих періодів в історії людства. 19 лютого цього року сталося сильне виверження вулкана Уайнапутіна в Перу, яке стало найруйнівнішим у Південній Америці. Ця

подія спровокувала настання так званого малого льодовикового періоду.

Глобальне похолодання викликало серйозні наслідки у різних куточках планети. У Китаї літні температури значно знизилися, що призвело до неврожаїв та епідемій. У Кореї посуха 1670 року призвела до загибелі 20 відсотків населення.

У Європі також спостерігалися екстремально холодні літні періоди, які тягнулися практично все століття. Середня температура планети знизилася на 1-2 градусів Цельсія. Льодовики покрили Гренландію, і норвезькі поселення зникли з острова. Навіть південні моря холоднішими, що дозволило кататися на санчатах по Темзі та Дунаю. Холод призвів до зменшення врожайності, нестачі їжі, голодних хвилювань і бунтів. Спалахи інфекційних хвороб стали ще небезпечнішими через брак харчування та погані гігієнічні умови.

А з 1618 по 1648 роки в Європі вирувала Тридцятилітня війна, що стала одним із найжорстокіших релігійних конфліктів в історії. Боротьба між католицькими і протестантськими силами супроводжувалася безліччю битв, облог, погромів і руйнувань, охопивши більшу частину континенту. Кліматична катастрофа, голод та війни, за оцінками експертів, забрали життя майже третини населення Землі того часу.

Війни та пандемія іспанського грипу, період: 1914–1945 рр.

Перша половина XX століття також була періодом надзвичайних лих. У 1914 році розпочалася Перша світова війна, яка відрізнялася масштабом та використанням передових військових технологій, таких як артилерія, авіація, танки та отруйні гази. Після війни зникли чотири імперії (Німецька, Австро-Угорська, Османська та Російська), а кількість загиблих, включаючи бійців та мирних жителів, перевищила 14 мільйонів людей.

1918 року світ охопила пандемія іспанського грипу. Точна кількість загиблих від неї невідома – оцінки варіюються від 17,4 до 100 мільйонів осіб, тобто від 0,9 до 5,3 відсотка населення Землі. Смертність від цієї хвороби була особливо високою серед молодих людей через недоїдання, переповнені медичні заклади та недостатню гігієну.

У 1930-х роках світова економіка зіткнулася з Великою депресією, яка призвела до різкого зниження виробництва, масового безробіття та погіршення життєвих умов для багатьох. Ця криза також викликала масові банкрутства та голод.

У 1939 році розпочалася Друга світова війна, яка стала найруйнівнішим конфліктом в історії людства. Вона призвела до смерті десятків мільйонів людей і перетворила більшу частину Європи на руїни. Війна супроводжувалася геноцидом, масовими вбивствами та використанням ядерної зброї [11].

Тут варто зазначити, що у менш глобальному вимірі, суспільний колапс (відомий також як цивілізаційний колапс) – це падіння складного людського суспільства, що характеризується втратою культурної ідентичності та соціально-економічної складності, падінням уряду та зростанням насильства [12]. Можливі причини суспільного колапсу включають природні катастрофи, війни, епідемії, голод, економічний колапс, суттєве зменшення чисельності населення, масову міграцію та ін. Розвалене суспільство може повернутись до більш примітивного стану, бути поглиненим сильнішим суспільством або ж повністю зникнути.

Практично всі цивілізації спіткала така доля, незалежно від їх розміру та складності, але деякі з них згодом відродилися та трансформувалися, наприклад, Китай, Індія та Єгипет. Однак інші так і не відновилися, наприклад, Західна та Східна Римські імперії, цивілізація майя тощо. Суспільний

колапс зазвичай відбувається швидко, але не часто різко [13].

При цьому антропологи, історики, які користуються кількісними методами, соціологи запропонували різноманітні пояснення краху цивілізації під впливом таких факторів як зміна навколишнього середовища, виснаження ресурсів, нестійка складність соціальної системи, вторгнення ворогів, хвороби та епідемії, занепад когнітивних здібностей, розпад соціальної єдності, зростання нерівності тощо. Вивчення колапсу суспільства (колапсологія) є темою окремих наукових розвідок фахівців з історії, антропології, соціології, політології. Останнім часом в рамках міждисциплінарного бачення до цих досліджень долучились спеціалісти з кліодинаміки та вивчення складних систем [14].

Так, Дж. Тейнтер розглядає суспільний колапс у книзі «Колапс складних суспільств» (1988), основоположній праці наукової дисципліни про суспільний колапс. Він уточнює, що «колапс» – це «широкий термін», але в сенсі колапсу суспільства він інтерпретіє його як «політичний процес». Він далі звужує суспільний колапс як швидкий процес (протягом «кількох десятиліть») «суттєвої втрати соціально-політичної структури», роблячи історичний прецедент падіння Західної Римської імперії «найбільш відомим випадком краху» в західному світі [15].

Інші дослідники, зокрема у відповідь на популярну книгу «Колапс» (2005) Дж. Даймонда [16] ще нещодавно стверджували, що суспільства, які обговорюються як випадки колапсу, краще розуміти через стійкість і соціальну трансформацію або «реорганізацію», особливо якщо крах розуміється як «повний кінець» політичних систем, який, згідно з Шм. Айзенштадтом, не відбувся жодного разу. Айзенштадт також зазначає, що чітке розмежування між повним або частковим занепадом і «можливостями реге-

нерації» є вирішальним для превентивної мети дослідження суспільного колапсу [17].

Ця система відліку часто відкидає термін «крах» і критикує уявлення про те, що культури просто зникають, коли це роблять політичні структури, які організовують роботу для великих археологічних проєктів. Наприклад, хоча стародавніх майя часто рекламують як яскравий приклад краху, насправді ця реорганізація була просто результатом усунення політичної системи божественного царювання переважно у східних низовинах, оскільки багато міст у західних високогір'ях Мезоамерики підтримували цю систему «божественного царювання» в 16 столітті. Майя продовжують опосередковано підтримувати культурну та мовну спадкоємність до наших днів [17].

Відомий соціолог Л. Кемп проаналізував десятки цивілізацій, які він визначив як суспільство з сільським господарством, кількома містами, військовим домінуванням у своєму географічному регіоні та постійною політичною структурою, починаючи з 3000 року до нашої ери до 600 року нашої ери, і підрахував, що середня тривалість життя людської цивілізації складала близько 340 років [18].

Статистичний аналіз життєвого циклу імперій, проведений фахівцем зі складних систем С. Арбесманом, довів, що крах, як правило, є випадковою подією і не залежить від віку цивілізаційного утворення. Це аналогічно тому, що еволюційні біологи називають «гіпотезою (ефектом) Червоної королеви», яка пов'язана з ймовірністними процесами [19].

Оскільки людські суспільства є складними системами, загальні чинники можуть сприяти їхньому занепаду: економічні, екологічні, демографічні, соціальні та культурні, і вони можуть каскадом перетекати в інші й наростати до такого рівня, що можуть подо-

лати будь-які механізми, які раніше підтримували певну стабільність системи. У деяких випадках стихійне лихо (таке як цунамі, землетрус, пандемія, масштабна пожежа або кардинальна зміна клімату) може спровокувати обвалення. Інші фактори, такі як «мальтузіанська катастрофа», перенаселення або виснаження ресурсів можуть бути чинниками, що також сприяли краху суспільства. Значна несправедливість і відкрита корупція можуть поєднуватися з недостатньою лояльністю до встановлених політичних інституцій і призвести до повстання пригнобленого нижчого класу та захоплення влади у меншій заможній еліті в результаті революції. Дж. Даймонд припускає, що відповідні суспільства зазнали краху через вирубку лісів, втрату родючого ґрунту, обмеження торгівлі або зростання «ендемічного насильства» [16].

На суспільний колапс за історію людства, як вже йшлося, впливали й так звані «кліматичні апокаліпсиси». Наприклад, виверження вулканів можуть різко вплинути на клімат. Під час великого виверження діоксид сірки (SO_2) викидається у стратосферу, де він може залишатися роками та поступово окислюватися в сульфатні аерозолі. Маючи високу відбивну здатність, сульфатні аерозолі зменшують падаюче сонячне світло та охолоджують поверхню Землі. Шляхом буріння льодовиків і крижаних покривів вчені можуть отримати доступ до архівів історії складу атмосфери. Команда міждисциплінарних дослідників під керівництвом Дж. Макконнелла з Інституту дослідження пустелі в Ріно, США, штат Невада, дійшла висновку, що виверження вулкана сталося в 43 році до нашої ери, через рік після вбивства римського імператора Юлія Цезаря на Бєрезневі Іди (15 березня) у 44 р. до н.е., що залишило вакуум влади та призвело до кровопролитних громадянських воєн. Згідно з історичними хроніками, це також був період

поганої погоди, неврожаю, повсюдного голоду та хвороб [20].

Іноземні вторгнення та масова міграція також можуть служити ключовими факторами у суспільних колапсах і катастрофах. Так, варварські вторгнення зіграли вирішальну роль у падінні Західної Римської імперії. У третьому столітті до нашої ери євразійський кочовий народ хунну (гуни) почав загрожувати кордонам Китаю, але до першого століття до нашої ери їх було повністю вигнано. Потім вони звернули свою увагу на захід і витіснили різні інші племена у Східній і Центральній Європі, що призвело до каскада подій. Племінний вождь Атілла прийшов до влади як лідер гунів та розпочав кампанію вторгнень і грабежів і дійшов аж до Галлії (приблизно територія сучасної Франції). Гуни Атілли боролися з Римською імперією, яка вже була розділена на дві половини буцімто для зручності управління на Західну і Східну Римську імперію. Незважаючи на те, що Атіллу вдалося зупинити у битві при Шалоні в 451 році нашої ери, римляни не змогли завадити Атіллі напасти безпосередньо на римську Італію наступного року. Міста Північної Італії, такі як Мілан були спустошені. Гуни більше ніколи не становили загрози для римлян після смерті Атілли, але піднесення гунів також витіснило германські народи з їхніх територій і змусило ці племена просуватися до частини Франції, Іспанії, Італії та навіть далеко на південь, як Північна Африка. Саме місто Рим зазнало нападу вестготів у 410 році та було розграбоване вандалами в 455 році. Поєднання внутрішніх чвар, економічної слабкості та невпинних вторгнень германських народів підштовхнуло Західну Римську імперію до остаточного занепаду [20].

Голод, економічна депресія та внутрішні чвари також в історичному періоді сприяли настанню глибокої кризи та згодом і сус-

пільного колапсу. Приблизно в 1210 році до нашої ери Нове Єгипетське царство відправляло велику кількість зерна до Хетської імперії, що розпадалася. Таким чином, нестача їжі була в Анатолії, але не в долині Нілу. Однак незабаром це змінилося. Хоча Єгипту вдалося завдати рішучої й остаточної поразки народам моря в битві при Ксосі, сам Єгипет різко занепав. Крах усіх інших суспільств у Східному Середземномор'ї порушив усталені торговельні шляхи та спричинив широку економічну депресію. Державні чиновники і службовці стали отримувати замало платні, що призвело до соціальних заворушень і підірвало владу фараона. Поганий урожай через зменшення повені на Нілі призвів до великого голоду. Ціни на продукти харчування зросли у вісім разів порівняно з нормальними цінами, а іноді навіть досягали двадцяти чотирьох разів. Напади лівійців і нубійців ще більше погіршили ситуацію. Протягом XX династії (приблизно 1187–1064 рр. до н. е.) Стародавній Єгипет перетворився з великої держави в Середземномор'ї на глибоко розділену та ослаблену державу, якою пізніше правили лівійці та нубійці [21].

Водночас, спалахи інфекційних захворювань, епідемії, пошесті також впливали на стійкість суспільних систем у минулому та сприяли в ряді випадків колапсуванню тогочасного соціуму. Загалом, історично «світанок» сільського господарства призвів до зростання інфекційних захворювань. Порівняно з мисливсько-збиральськими групами, аграрні суспільства, як правило, були осілими, мали вищу щільність населення, часто контактували з худобою та були більш схильні до забрудненої води та більшої концентрації сміття. Погані санітарні умови, відсутність медичних знань, забобони, а іноді й сукупність катастроф посилювали проблему.

Прикладом може стати так звана Антонінова чума, яка відбулася упродовж 165–180 років на теренах Римської імперії та країн Близького Сходу. Історичні джерела свідчать, що Римські війська вперше захворіли на Сході перед тим, як повернутися додому. Антонінова чума, вразивши незаймане населення, мала жахливі показники смертності; загинуло від третини до половини населення, 60–70 мільйонів чоловік. Римські міста страждали від перенаселеності, поганої гігієни та нездорового харчування. Вони швидко стали епіцентрами. Невдовзі хвороба досягла аж Галлії та потрощила римську оборону вздовж Рейну. Ряди раніше грізної римської армії довелося поповнити звільненими рабами, германськими найманцями, злочинцями, гладіаторами. Це зрештою не змогло перешкодити германським племенам перетнути Рейн. Щодо цивільного населення, Антонінова чума призвела до різкої нестачі вільних підприємців, що сприяло погіршенню торгівлі, а також землеробов, що зрештою призвело до продовольчої кризи. Послідувала економічна депресія, державні доходи впали. Деякі звинуватили імператора Марка Аврелія і його «співімператора» Луція Вера, (обидва були жертвами хвороби), в образі богів, але інші мешканці звинуватили християн. Проте, Антонінова чума фактично зміцнила позиції монотеїстичної релігії християнства в колишньому політеїстичному суспільстві, оскільки християни завоювали суспільне захоплення своїми добрими справами. Зрештою, римська армія, римські міста, розмір імперії та її торговельні шляхи, необхідні для існування римської влади та її впливу, водночас сприяли поширенню хвороби. Деякі історики вважають Антонінову чуму також відправною точкою для розуміння занепаду та подальшого падіння Західної Римської імперії [22].

Існують певні докази того, що люди також демонструють популяційні цикли. Такі різноманітні суспільства, як суспільства Англії та Франції в римську, середньовічну та ранню сучасну епохи, Єгипет під час греко-римського та османського правління та різні династії в Китаї, демонстрували подібні моделі політичної нестабільності та насильства, які ставали значно більш поширеними після часи відносного миру, процвітання та постійного зростання населення. У кількісному відношенні періоди заворушень включали у багато разів більше подій нестабільності за десятиліття і відбувалися, коли населення зменшувалося, а не зростало. Доіндустріальні аграрні суспільства зазвичай стикалися з нестабільністю після одногодвох століть стабільності. Однак лише населення, яке наближається до своєї «пропускної спроможності», недостатньо, щоб спровокувати загальний занепад, якщо люди залишаються єдиними, а правлячий клас сильним. Треба було залучити й інші фактори, що призводило до соціальної боротьби, і хронічної інфляції, яка своєю чергою спричиняла падіння доходів і загрожувала «фіскальному здоров'ю» держави. Зокрема, надлишок особливо молодого дорослого чоловічого населення передбачувано призводив до соціальних заворушень і насильства, оскільки сини третього та вищого порядку мали проблеми з реалізацією своїх економічних бажань і ставали більш відкритими до крайніх ідей і дій. Дорослі у віці 20 років особливо схильні до радикалізації. Більшість історичних періодів соціальних заворушень, у яких не було зовнішніх тригерів, таких як природні катаклізми, і більшість геноцидів можна також пояснити як результат накопиченої молоді. Коли ці тенденції посилювалися, вони поставили під загрозу соціальну структуру, що сприяло занепаду, колапсу та війні [23].

При цьому наочно динаміку військових та цивільних жертв у глобальному вимірі за період із 1400 року на 1000000 населення можна проілюструвати наступним графіком (рис. 1), якій відображає оцінкові дані такої смертності на фоні найбільших воєнних конфліктів за цей період. Візуально із нього також можливо зробити висновок про певну циклічність та «пульсацію» процесів загибелі людей у війнах, військових конфліктах різної інтенсивності, що зокрема, були обумовлені вищезазначеними факторами. Більш ранішня та верифікована належним чином статистика реально не доступна сучасним дослідникам і є не завжди достовірною.

Також, серед моделей, що пояснюють суспільні кризи і колапси певну розповсюдженість отримали підходи, пов'язані із соціальною та екологічною динамікою. Згідно з ними, у міру того, як населення зростає, а технологія полегшує використання ресурсів, що виснажуються, зменшується віддача навколишнього середовища прихована від очей. У такому разі соціальна складність опиниться під потенційною загрозою, якщо вона розвинеться за межі того, що є фактично стійким, і послідує неупорядкована реорганізація. Модель «ножиць мальтузіанського колапсу», в якій населення зростає без обмежень, але не ресурсів, є ідеєю великих протилежних сил навколишнього середовища, які врізаються одна в одну.

Повний розпад економічних, культурних і соціальних інститутів з екологічними відносинами є, мабуть, найпоширенішою ознакою колапсу. У своїй відомій книзі «Колапс. Чому одні суспільства занепадають, а інші успішно розвиваються» згаданий вище Джаред Даймонд пропонує п'ять взаємопов'язаних причин краху, які можуть підсилювати одна одну: нестабільна експлуатація ресурсів, зміни клімату, зменшення підтримки з боку дружніх суспільств, ворожі сусіди

та неадекватне ставлення до необхідних змін [16, с. 255-267].

Водночас у своїй фундаментальній 12-томній праці «Дослідження історії» (1934–1961) видатний британський історик Арнольд Дж. Тойнбі дослідив розквіт і занепад 28 цивілізацій і дійшов висновку, що цивілізації загалом зазнали краху в основному через внутрішні фактори, фактори їхнього власного виробництва, але зовнішній тиск також зіграв свою роль. Він припустив, що всі цивілізації проходять кілька чітких стадій: генезис, зростання, час лиха, універсальний стан і розпад. Для Тойнбі цивілізація народжується тоді, коли «творча меншість» успішно відповідає на виклики, які висуває її фізичне, соціальне та політичне середовище. Однак зацикленість на старих методах «творчої меншості» призводить до того, що вона врешті-решт перестає бути творчою і вироджується лише в «домінуючу меншість» (яка змушує більшість коритися, не заслуговуючи на покору), яка не вміє визнавати нові способи мислення. Він стверджує, що творчі меншини погіршуються через поклоніння своєму «колишньому я», через що вони стають гордими, і вони не в змозі адекватно вирішити наступний виклик, з яким вони стикаються. Тойнбі стверджував, що остаточною ознакою краху цивілізації є те, що панівна меншість формує «універсальну державу», яка пригнічує політичну творчість. Він також стверджував, що:

По-перше, панівна меншість намагається силою утримати – всупереч будь-якому праву та розуму – позицію успадкованого привілею, яку вона перестала заслуговувати; і тоді «пролетаріат» відплачує за несправедливість образою, за страх – ненавистю, а за насильство – насильством, коли він виконує свої акти відділення. Але весь рух закінчується позитивними актами творення – і це

з боку всіх учасників трагедії розпаду. Панівна меншість створює універсальну державу, внутрішній пролетаріат – універсальну церкву, а зовнішній пролетаріат – зграю варварських бойових загонів.

Тойнбі писав, що в міру розпаду цивілізацій вони утворюють «внутрішній пролетаріат» і «зовнішній пролетаріат». Внутрішній пролетаріат утримується в покорі панівною меншістю всередині цивілізації, і стає озлобленим; зовнішній пролетаріат існує поза цивілізацією в злиднях і хаосі і зростає заздрисним. Він стверджував, що в міру занепаду цивілізацій також відбувається «суспільний розкол» [24, с. 346–395].

Ще у 1990-х роках згаданий вище еволюційний антрополог та кількісний історик Пітер Турчин помітив, що рівняння, які використовуються для моделювання популяцій хижаків і жертв (до речі модель «хижак-жертва» має високу ступінь універсальності при описуванні поведінки складних систем, що працюють в режимі автоколивань та використовуються в екології, економіці, кібернетиці тощо) також можна використовувати для опису онтогенезу людських суспільств. Він спеціально досліджував соціальні фактори, такі як нерівність доходів були пов'язані з політичною нестабільністю. Дослідник виявив повторювані цикли заворушень в історичних суспільствах, таких як Стародавній Єгипет, Китай і Росія. Він конкретно виділив два цикли, один довгий і один короткий. Довгий цикл, який він називає «світським циклом», триває приблизно два-три століття. Суспільство спочатку виглядає досить рівним. Його населення зростає, а вартість робочої сили падає. З'являється заможний вищий клас, і життя робітничого класу погіршується. У міру зростання нерівності суспільство стає більш нестабільним, нижчий клас стає нещасним, а вищий клас втягується у внутрішні чвари. Загострення соціальної

турбулентності зрештою призводить до краху й колапсу. Коротший цикл триває приблизно 50 років і складається з двох поколінь, одного мирного та одного «бурхливого» [25].

У цій статті зважаючи на обмеження обсягу тексту не можливо критично розглянути усі теорії настання суспільного колапсу. Деякі із таких теорій ще не отримали достатнього наукового визнання та не пройшли ґрунтовної практичної апробації. Тому лише наведемо тут такі бачення як «зниження когнітивних здібностей і втрата креативності», «повернення інвестицій в енергію», «моделі суспільної реакції», «зникнення цивілізаційних утворень шляхом поглинання», «зникнення цивілізацій шляхом повернення або спрощення», «зникнення соціумів шляхом залишення» тощо. Усі ці підходи та візії потребують подальших поглиблених міждисциплінарних досліджень.

Отже, за настання граничних умов, основні із яких були розглянуті вище, суспільний (соціальний) цикл може кардинально порушитись, а соціальна система на глобальному і локальних рівнях наблизитись до своєї повної катастрофи, руйнування й слугувати причиною суспільного колапсу.

Висновки. На даному етапі цивілізаційного розвитку можна простежити певні ознаки настання глобальної кризи і колапсу, що виражено у зростанні кількості військових конфліктів та їх жертв, руйнуванні глобалізаційного, усталеного дотепер порядку, збільшення ролі і значення процесів локалізації, перехід міжнародних відносин із блокової структури до системи ситуативних союзів, кризи валютно-фінансових відносин, демографічної кризи, екологічної кризи тощо. Все це, на нашу думку, достатньо щільно кореспондує з циклічною парадигмою соціального розвитку. Ці теоретико-методологічні міркування

та практичні приклади варто брати до уваги сучасної України, а також виходячи із для прийняття стратегічних управлінських міждисциплінарної сутності даних глобальних рішень на перспективу з урахуванням реалій них проблем.

Список використаних джерел:

1. Афонін Е.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід / Українське товариство сприяння соціальним інноваціям, Українська технологічна академія. – Х.: Вид-во «Титул», 2008. – 504 с.
2. Платон. Держава / Пер. з давньогр. Дзвінка Коваль. – К.: Орієнтир, 2017. – 336 с.
3. Арістотель. Політика. Переклад з давньогрецької і примітки О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
4. Скржинська М. В. Полібій // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2011.
5. Deulofeu A. La Matemàtica de la Història (Математика історії), Figueres, Editorial Emporitana, 1967.
6. Modelski G. Long Cycles in World Politics: University of Washington Press, 1987. – 244 p.
7. Goldstein J. Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age. – New Haven: Yale University Press, 1988. – 430 p.
8. Турчин П. В., Нефедов С.А. Вековые циклы. Пер. с англ. С.А. Нефедова. Оригинальное издание: Oxford and Princeton: Princeton University Press, 2009. – 328 с.
9. Strauss W., Howe N. The Fourth Turning: What the Cycles of History Tell Us About America's Next Rendezvous with Destiny. – Crown, 1997. – 400 p.
10. Михайлов В. С. Філософська традиція Китаю: людський вимір та вплив на сучасність: монографія / Михайлов Володимир Сергійович. – К., ТОВ «СІК ГРУП УКРАЇНА», 2014. – 252 с.
11. Колеснік П. 5 періодів, які вважаються найгіршими та найтрагічнішими в історії людства: -<https://www.rbc.ua/rus/stylar/temni-plyami-minulogo-tsi-periodi-vvazhayutsya-1712158597.html>
12. Kemp, Luke (18 February 2019). «Are we on the road to civilisation collapse?». BBC Future. Retrieved 5 September 2020.
13. Spinney, Laura (18 February 2020). «Panicking about societal collapse? Plunder the bookshelves». Nature. 578 (7795): 355–357. Bibcode: 2020 Natur. 578..355 S. doi:10.1038/d41586-020-00436-3
14. Pasha-Robinson, Lucy (7 January 2017). «Society could end in less than a decade,' predicts academic». The Independent. Retrieved 21 May 2019.
15. Tainter Joseph A. The Collapse of Complex Societies. New Studies in Archaeology. Cambridge University Press. – 1988.
16. Даймонд Дж. Колапс. Чому одні суспільства занепадають, а інші успішно розвиваються. / Перекл. з англ. Володимира Горбатюка. – К.: КМ-БУКС, 2023. – 688 с.
17. Shmuel Eisenstadt (1991). «Beyond Collapse». In Norman Yoffee; George L. Cowgill (eds.). The Collapse of Ancient States and Civilizations. – p. 242.

18. Kemp, Luke (19 February 2019). «The lifespans of ancient civilisations». BBC Future. Retrieved 6 September 2020.
19. Wilson, R. Mark (1 September 2020). «An Alaskan volcano, climate change, and the history of ancient Rome». Physics Today. 73 (9): 17–20.
20. Joshua J. Mark (2 September 2009). «Sea Peoples». World History Encyclopedia. Retrieved 1 October 2020.
21. National Geographic 2007, pp. 94–97.
22. Horgan, John (2 May 2019). «Antonine Plague». World History Encyclopedia. Retrieved 1 October 2020.
23. Turchin, Peter (2013). «Modeling Social Pressures Toward Political Instability». Cliodynamics. 4 (2). doi:10.21237/C7clio4221333.
24. Тойнби, А. Дж. Постижение истории / А. Дж. Тойнби; пер. с англ. Е. Д. Жаркова. – М.: Айрис-пресс. 2010. – 640 с.
25. Turchin, P. Quantitative Analysis of Movement: measuring and modeling population redistribution in plants and animals. – Sunderland, MA: «Sinauer Associates», 1998.

ТЕОРІЇ ГЛОБАЛЬНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЦИКЛУ ТА СУСПІЛЬНОГО КОЛАПСУ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ВІЗІЯ

Володимир Михайлов, доктор економічних наук, кандидат філософських наук, професор, завідувач кафедри теоретичних дисциплін коледжу хореографічного мистецтва «Київська муніципальна академія танцю ім. Сержа Лифаря».

ПАЛОМНИЦТВО ЯК ЯВИЩЕ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ВИМІРУ

Орест ГЕЧА

Анотація: У статті аналізуються історичні етапи розвитку паломництва, а також розкрито основні віхи історії паломництва в Україні. Паломництво на українських землях виникло разом з християнством. Паломництво в Україні не є лише традицією минулого – воно активно трансформується, реагуючи на виклики часу. З одного боку, зберігаються давні осередки духовності (Києво-Печерська та Почаївська лаври, Зарваниця, Гошів, Унів), а з іншого – формуються нові форми прочанства: молодіжні проці, волонтерсько-паломницькі ініціативи, хресні ходи за мир, віртуальні паломництва.

Попри значну кількість праць із релігієзнавства та туризмознавства, паломництво як соціокультурний феномен, що відображає духовні потреби та самоідентифікацію українців у XXI столітті, досліджене лише фрагментарно.

Ключові слова: Україна, паломництво, релігія, національна ідентичність, самовизначення.

Abstract: The article analyzes the historical stages of the development of pilgrimage, and also reveals the main milestones in the history of pilgrimage in Ukraine. Pilgrimage on Ukrainian lands arose together with Christianity. Pilgrimage in Ukraine is not just a tradition of the past - it is actively transforming, responding to the challenges of time. On the one hand, ancient centers of spirituality (Kyiv-Pechersk and Pochaiv Lavra, Zarvanytsia, Goshiv, Univ) are preserved, and on the other hand, new forms of pilgrimage are being formed: youth pilgrimages, volunteer pilgrimage initiatives, pilgrimages for peace, virtual pilgrimages. Despite a significant number of works in religious studies and tourism studies, pilgrimage as a socio-cultural phenomenon that reflects the spiritual needs and self-identification of Ukrainians in the 21st century has been studied only fragmentarily.

Keywords: Ukraine, pilgrimage, religion, national identity, self-determination.

Постановка проблеми. У контексті останніх подій – війни, внутрішнього переміщення населення, пошуку нових духовних опор – паломництво набуло додаткового значення як форма духовної підтримки, солідарності, відновлення. Паломництво як соціокультурний феномен відіграє важливу роль в якості головного компонента сучасного релігійного, культурного та історичного ландшафту України. Також, в Україні відбувається регулярне, активне використання паломницьких маршрутів, святинь, як форм

релігійного туризму. Українське паломництво дозволяє вивчити, як національні традиції, конфесійну різноманітність, так й історичні умови (Середньовіччя, Нові часи, радянське минуле, сучасну війну), що впливають на характер ідентичності «в українському вимірі».

Метою статті є комплексний аналіз сучасного стану та розвитку наукового інтересу релігійного паломництва в Україні як соціокультурного, історичного та духовного явища, через свою багатогранність та склад-

ність, що розвивався поступово. Процес дослідження поєднує важливі для нашого часу аспекти: духовні та культурні зміни, соціальні процеси, розвиток інфраструктури релігійного туризму, а також дозволяє звернути увагу на унікальні українські виміри цієї практики.

Виклад основного матеріалу. Паломництво як форма релігійної практики має глибоке історичне коріння на українських землях. Воно відображає не лише духовні пошуки людини, але й суспільно-культурні трансформації, що відбувалися впродовж віків. Українське паломництво формувалося на перетині християнської традиції, народної релігійності та національної ідентичності, набуваючи власних змістів і форм [1].

Традиція паломництва в Україні бере свій початок із прийняттям християнства у 988 році. Уже в добу Київської Русі прочанство стало важливою формою релігійного життя. Відомі випадки подорожей руських князів і духовенства до Константинополя, Афону, Єрусалима. Нестор Літописець у «Повісті минулих літ» згадує про подорожі до святих місць Візантії. Особливої слави набули Печерські угодники, які самі ставали об'єктом паломництва: Києво-Печерська лавра з XI ст. перетворилася на головний центр духовного життя і місце прочанства.

В XI–XIII ст. паломництво набуває нових форм – поєднуючи православну, греко-католицьку і римо-католицьку традиції. Українці здійснювали подорожі до Почаївської лаври, Зарваниці, Унівської лаври, Свято-Гірського монастиря на Донеччині. З утворенням Унійної церкви (1596 р.) поширюється практика відпустів – масових святкових паломництв до чудотворних ікон та мощей.

У складі Російської та Австро-Угорської імперій паломництво українців мало подвійний характер, з одного боку, воно підтримувалося церквою (особливо православною), з

іншого – влада прагнула контролювати його, використовуючи як інструмент впливу на населення. Найпопулярнішими місцями паломництва в Україні того часу були: Києво-Печерська лавра, Почаївська лавра, Свято-гірська лавра, а також паломництво до Єрусалима, Афону, водночас у Західній Україні (Галичині, Буковині) поширюються масові відпусти до Зарваницької Богородиці, Гошівської ікони Божої Матері, Калуського та Крилоського святилищ.

За радянської влади паломництво офіційно заборонялося, релігійні центри закривалися, а віруючих переслідували, однак навіть у цих умовах національна українська традиція вижила у прихованій формі – люди продовжували відвідувати святі місця, особливо у Західній Україні, де Церква зберігала міцні позиції. У 1960–80-х роках існували неформальні групи прочан, які таємно відвідували святині. Паломництво в цей час виконувало не тільки функцію опору атеїстичній ідеології, але й збереження національної ідентичності.

Після здобуття незалежності відбулося справжнє відродження релігійного життя: відновлено роботу монастирів і лавр, створено паломницькі центри при православних, греко-католицьких і римо-католицьких структурах.

Створюються та розвиваються нові маршрути (до Зарваниці, Унева, Гошева, Люрду, Фатіми). Паломництво стало не лише духовним, а й культурним і туристичним явищем, що сприяє внутрішньому туризму, національній самоідентифікації та міжконфесійній взаємодії.

Сьогодні в Україні активного розвитку набули всі сучасні форми паломництва – індивідуальні, групові, хресні ходи, молодіжні прощі – відображають динаміку релігійного життя, відкритість до нових форматів та адаптацію до суспільних викликів [2].

Індивідуальні прочанські подорожі – одна з найдавніших і водночас актуальних форм паломництва. Її сутність полягає у особистому духовному пошуку, прагненні до внутрішнього оновлення через відвідування святих місць.

Сучасні індивідуальні паломники часто подорожують:

- до національних центрів віри – Києво-Печерської лаври, Почаївської лаври, Зарваниці, Гошева, Унева, Маняви;
- до зарубіжних святинь – Єрусалима, Ватикану, Фатіми, Люрду, Медугор'є.

Індивідуальне паломництво стає проявом особистої релігійності, яка не завжди пов'язана з організованими структурами Церкви. Часто такі мандрівки мають і психологічний вимір – пошук миру, подяка за пережите, духовна терапія після травматичних подій (особливо у контексті війни).

Групові форми прочанства організовуються релігійними громадами, паломницькими центрами, туристичними компаніями або самими віруючими. Такі подорожі мають спільнотний характер, поєднуючи віру, комунікацію та культурний обмін.

В Україні активно діють паломницькі структури при церковних осередках:

- Паломницький центр УГКЦ (м. Львів);
- Паломницький центр Української Православної Церкви (ПЦУ);
- Центр «Рафаїл-Тур» при Римокатолицькій Церкві [5].

Типовими напрямками групових прочанств є маршрути:

- внутрішні – Зарванця, Почаїв, Унів, Гошів, Святогірська лавра;
- зовнішні – Ватикан, Свята Земля, Афон, Фатіма, Люрд.

Групові паломництва сприяють розвитку релігійного туризму, духовній єдності та культурному обміну між регіонами України.

Ще однією масовою формою сучасного паломництва в Україні є Хресна хода – це масова форма паломництва, що поєднує молитву, фізичну подорож і свідчення віри. В Україні ця традиція має глибоке коріння і сьогодні активно відроджується.

Найвідоміші приклади:

- Всеукраїнська проща до Зарваниці (щорічно з участю десятків тисяч вірян);
- Паломництво до Почаївської лаври;
- Піша проща Львів–Унів (одна з найстаріших молодіжних ініціатив);
- Хресні ходи миру та молитви за Україну, що проходять у багатьох регіонах під час війни.

Хресна хода має не лише духовний, але й соціально-символічний вимір – це форма публічного свідчення віри, солідарності та молитви за мир. Вона об'єднує представників різних поколінь, конфесій і соціальних груп [4].

Сучасне паломництво в Україні характеризується різноманітністю форм і змістів яскравим прикладом є віртуальні прочанства (особливої популярності набули під час епідемії COVID-19). Сучасні технології та соціальні виклики породжують інноваційні формати паломництва:

- віртуальні паломництва (онлайн-трансляції з Ватикану, Єрусалима, Зарваниці під час пандемії COVID-19);
- автомобільні та велосипедні прочанства, що набувають популярності серед мирян;
- духовно-патріотичні прощі – до місць поховань воїнів, героїв Небесної Сотні, каплиць військових частин [3];
- паломництва-пам'яті, спрямовані на вшанування мучеників ХХ ст. або жертв війни.

Такі новітні практики поєднують традиційні релігійні елементи з актуальними сучасними темами, формуючи новий, «український» тип паломництва ХХІ століття.

Індивідуальні мандрівки підкреслюють особистісний вимір віри; групові подорожі зміцнюють церковну спільність; хресні ходи виконують місію духовної єдності та свідчення; молодіжні прощі формують нове покоління віруючих. Паломництво сьогодні – це не лише шлях до святині, а й життєвий шлях духовного оновлення, соціальної солідарності та національної свідомості.

У ХХІ столітті паломництво в Україні набуло нових форм і значення. Воно вийшло за межі традиційного релігійного акту, перетворившись на явище, що поєднує духовну, культурну, комунікаційну та навіть соціальну складові [1].

Висновки. Історія українського паломництва – це багатовіковий процес, у якому поєдналися релігійна традиція, культурна спадщина та національна ідентичність. Від княжих часів до сьогодення паломництво залишається джерелом духовної сили, що об'єднує українців навколо спільних цінностей віри, любові та служіння.

Паломництво в українському вимірі постає як складне багатовимірне явище, що поєднує духовно-релігійні, культурні, соціальні та комунікативні аспекти життя суспільства.

Його історичний розвиток від доби Київської Русі до сучасності демонструє неперервність релігійної традиції та здатність адаптуватися до змін соціально-політичних умов.

Історія паломництва в Україні засвідчує, що воно не лише слугувало формою вияву віри, а й виконувало функції збереження національної ідентичності, духовної консолідації та культурного самоствердження. У періоди релігійних переслідувань або суспільних криз (зокрема, у радянський період та в умовах війни) паломництво залишалося засобом внутрішнього опору, способом збереження духовної єдності народу.

Сучасний стан розвитку паломництва в Україні характеризується розширенням його форм та змістів. Індивідуальні й групові подорожі, хресні ходи, молодіжні прощі, а також новітні практики – онлайн-паломництва чи духовно-патріотичні мандрівки – відображають тенденцію до інтеграції традиційної релігійності з сучасними соціокультурними реаліями. Вони сприяють формуванню нового типу релігійного досвіду, який поєднує духовну глибину з громадянською активністю та національною свідомістю.

Список використаних джерел:

1. Савчук Л. Паломництво і релігійний туризм у сучасній Україні. // Наукові записки ТНПУ. – 2018. – №2. – С. 45–54.
2. Клименко Т. Духовні практики України у воєнний час. // Українознавство. – 2023. – №1. – С. 88–97.
3. Боднар С. Молодіжні прощі як форма духовного виховання молоді. // Гуманітарні студії. – 2020. – №4. – С. 122–129.
4. Паламарчук В. Соціокультурний вимір хресних ходів в Україні. – Київ: Інститут філософії НАНУ, 2019.
5. УГКЦ. Паломництва як форма нової євангелізації. – Львів: Свічадо, 2021.

ПАЛОМНИЦТВО ЯК ЯВИЩЕ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ВИМІРУ

Орест Геча, здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти Карпатського університету імені Августина Волошина.

КЕЛЬТСЬКИЙ ВЕКТОР У ДИСКУСІЇ ПРО ПОХОДЖЕННЯ РУСІ: КРИТИЧНИЙ ОГЛЯД

Петро ДЕШКО

Анотація: У статті здійснено критичний аналіз кельтської концепції походження Русі в контексті антинорманістичного дискурсу та переосмислення етногенетичних процесів раннього середньовіччя. Простежено археологічні, лінгвістичні й історико-культурні чинники, які підтверджують наявність кельтського компонента у формуванні протоукраїнського етносу. Показано, що в українській мові збереглися риси кельтського субстрату, зокрема у функціонуванні суфікса *-ина* та в лексичних відповідниках. Аналіз топонімії (Рось, Росава, Росдорф, Руцарамарка тощо) свідчить про спадковість культурної традиції кельтських рутенів у Наддніпрянській Русі. Доведено, що кельтська гіпотеза є переконливою альтернативою норманській теорії та концепції «давньоруської народності», які втратили наукову достовірність і мають ідеологічне підґрунтя. Підкреслено значення антинорманізму як методологічного підходу у відновленні історичної тяглості української державності.

Ключові слова: Русь, кельти, кельти-рутени, етногенез, антинорманізм, лінгвістика, археологія, топонімія, С. Шелухін.

Abstract: The article presents a critical analysis of the Celtic concept of the origin of Rus' within the framework of the anti-Normanist discourse and the re-evaluation of early medieval ethnogenetic processes. Archaeological, linguistic, and historical-cultural factors are examined to substantiate the presence of a Celtic component in the formation of the Proto-Ukrainian ethnos. The study reveals traces of Celtic linguistic influence in Ukrainian, particularly in the suffix *-yna* and certain lexical layers. Toponymic evidence (Ros', Rosava, Rosdorf, Rucaramarca, etc.) indicates the cultural continuity of the Celtic Rutenians in the Middle Dnipro region. The Celtic hypothesis is argued to be a convincing alternative to the Norman theory and the concept of the «Old Rus' ethnicity», both of which have lost scholarly credibility and bear ideological features. The role of anti-Normanism is emphasized as a methodological approach for restoring the historical continuity of Ukrainian statehood.

Keywords: Rus', Celts, Celtic Ruthenians, Ruteni, ethnogenesis, anti-Normanism, linguistics, archaeology, toponymy, S. Shelukhin.

Постановка проблеми. Упродовж тридцяти чотирьох років від моменту відновлення державної незалежності України зростає інтерес до кельтської гіпотези походження Русі, витoki якої сягають праць Сергія Павловича Шелухіна 1920-х років ХХ століття. Ця концепція логічно узгоджується з етногенетичною моделлю формування укра-

їнців раннього середньовіччя, запропонованою Леонідом Залізняком. Водночас у російській історіографічній традиції й надалі зберігається тенденція до заперечення самотності українського етносу, його окремого шляху державотворення та спадковості з Київською Руссю. Натомість продовжують відтворюватися застарілі ідеологічні конс-

трукції – теорія «давньоруської народності» та норманська концепція походження Русі, що втратили наукову легітимність. Порушення проблематика набуває особливої ваги в контексті сучасної російсько-української війни, коли псевдоісторичні наративи використовуються як інструмент легітимації імперської експансії та виправдання злочинів проти українського народу.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є всебічний і критичний розгляд етногенетичних процесів у контексті історико-культурних передумов кельтської гіпотези походження Русі. Завдання полягає у науковому обґрунтуванні цієї концепції як органічної складової історичного процесу формування українського етносу та становлення його державності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній українській історіографії проблема кельтської генези Русі розглядається у міждисциплінарному контексті, що поєднує археологічні, лінгвістичні та історико-правові підходи. Ґрунтовну реконструкцію етногенетичних процесів раннього середньовіччя запропонував видатний український археолог і історик Леонід Залізняк [6; 7; 8; 9; 10], особливо у працях останніх років [7; 8; 10], де простежується чітке відмежування українського етногенезу від російського. У межах кельтської парадигми концептуальні засади було сформульовано ще у 1920-х роках Сергієм Павловичем Шелухінім [21], який обґрунтував можливість участі кельтських племен у формуванні політичної та культурної основи Русі.

Мовознавчий аспект цієї гіпотези поглибив Віталій Григорович Скляренко [12; 13; 14], який виявив низку лексичних і фонетичних паралелей між кельтськими та українськими архаїчними мовними пластами.

З позицій політико-правового аналізу спадщину С. П. Шелухіна комплексно до-

слідила Ярина Богданівна Турчин [19; 20; 23], зосереджуючи увагу на питаннях державотворчої тяглості українського народу. Окремим напрямом досліджень виступають праці автора цієї статті [2; 3; 4; 5; 22], у яких здійснено спробу переосмислення та критичної оцінки кельтської концепції походження Русі в контексті сучасної історіографічної дискусії.

Виклад основного матеріалу. Упродовж тривалого історичного періоду в російській академічній традиції панували концепції, що викликають обґрунтовані сумніви з наукового погляду, – насамперед доктрина «давньоруської народності» та норманська теорія походження Русі. Саме на цих засадах формувалися основні положення етногенезу російського народу. Водночас етногенетичні процеси, пов'язані з формуванням українського та білоруського етносів, у межах російської історіографії тривалий час або ігнорувалися, або свідомо заперечувалися.

На відміну від цього, концепція етногенезу українців, розроблена Леонідом Залізняком, спирається на історико-археологічний підхід і доводить, що більшість європейських народів, які перебували у сфері культурного впливу Римської імперії, сформувалися ще в ранньому середньовіччі (V–VII ст.). До цього кола він відносить французів, англійців, сербів, хорватів, поляків, українців та інші народи [7, с. 225]. На думку вченого, імперські утворення – Рим, Англія, Іспанія та Київська Русь – стали джерелом виникнення так званих «дочірніх етносів» (романської, англійської, іспанської та руської груп), розвиток яких відбувався у межах відповідних імперських цивілізацій [7]. Звідси випливає, що русини-українці не лише не є похідною частиною російського етносу, а, навпаки, становили один із чинників формування фінсько-московитської (російської) етнічної спільноти.

Додатковим аргументом на користь раннього формування українського етносу є результати лінгвістичних студій Костянтина Тищенка. Учений переконливо довів, що українська мова розвивалася під впливом низки давніх етносів, які залишили виразний слід у її фонетиці, лексиці та структурі. Дослідник виокремив десять історичних «свідків» української мови, що відображають різноетнічні етапи її становлення:

I. Перший свідок існування праукраїнської мови – верхньолужицька мова.

II. Другий свідок існування праукраїнської мови – полабська мова.

III. Третій свідок існування праукраїнської мови – лідсько-лоївське пасмо ізоглос.

IV. Четвертий свідок давності низки українських мовних рис (XI–XII ст.) – новгородські грамоти.

V. П'ятий свідок прадавніх складників української мови (IV ст.) – готська мова.

VI. Шостий український свідок (II ст. н. е.) – кельтські сусіди. *Кельтський родовід суфікса -ина*.

VII. Сьомий український свідок – народно-латинський майбутній недоконаний час (II ст. н. е.).

VIII. Восьмий український свідок як «годинник» для праслов'янської (II ст. н. е.) – список М. Сводеша. *Зіставлення списків Сводеша слов'янськими мовами*.

IX. Несподіваний дев'ятий український свідок (V ст. до н. е.) – скіфи. *Аристофан про скіфську вимову*.

X. Десятий український свідок – сама українська мова [15].

Отже, спираючись на висновки Костянтина Тищенка, можна стверджувати, що мова як базовий компонент етносу засвідчує початок формування української етнічної спільноти задовго до виникнення етногенетичних процесів на території сучасної Росії. Це, у свою чергу, унеможлиблює існування єдиного етносу, що нібито охоплював простір від Галича й

Києва до Новгороду та Суздаля, а відтак заперечує концепт так званої «давньоруської народності».

Особливу увагу як додатковий аргумент на підтримку кельтської гіпотези походження Русі привертає так званий шостий мовний аргумент, що має безпосередній зв'язок із кельтським етнокультурним середовищем (II ст. н. е.). Одним із показових проявів цього впливу може бути поширення в українській мові суфікса *-ина* (*людина, дівчина, родина, тварина, драбина*), який, імовірно, сформувався під впливом кельтських мовних моделей. Крім того, Костянтин Тищенко виокремлює низку лексем, що потенційно можуть мати кельтське походження, серед них: *слуга, влада, ліки, безь, щит, молитися, сало* тощо [18, с. 34].

На нашу думку, кельтське плем'я рутенів могло відіграти визначальну роль у процесі формування протоукраїнського етносу, суттєво вплинувши на його етнокультурну ідентичність, самоназву (ендоетнонім) та ранні форми державної організації. У цьому контексті слушним видається розгляд етимологічного аспекту, зокрема можливого зв'язку назви «Русь» із латинізованим етнонімом «Ruthenia», що, імовірно, зазнав фонетичних трансформацій у процесі мовної адаптації. Водночас низка слів у кельтських і споріднених мовах – *route, rute, rut, rood, roud* – має значення «дорога», «шлях», «тракт», що може слугувати додатковим аргументом на користь кельтської гіпотези походження Русі.

Ймовірно, міграційні процеси кельтів-рутенів відбувалися ще до формування Київської держави, а їхня присутність засвідчується топонімічними назвами Балтійського регіону (*Руг, Ругенгоф, Ругард, Рушвіц, Ругенвальд*) та Подунав'я (*Ротуларіус, Реодарій, Росдорф, Руська Мюль*). Крім того, значна кількість європейських топонімів, імовірно, має спільне походження з етнонімами «рутени» або «руси» (див. рис. 1), що становить додаткове підтвердження цієї гіпотези.

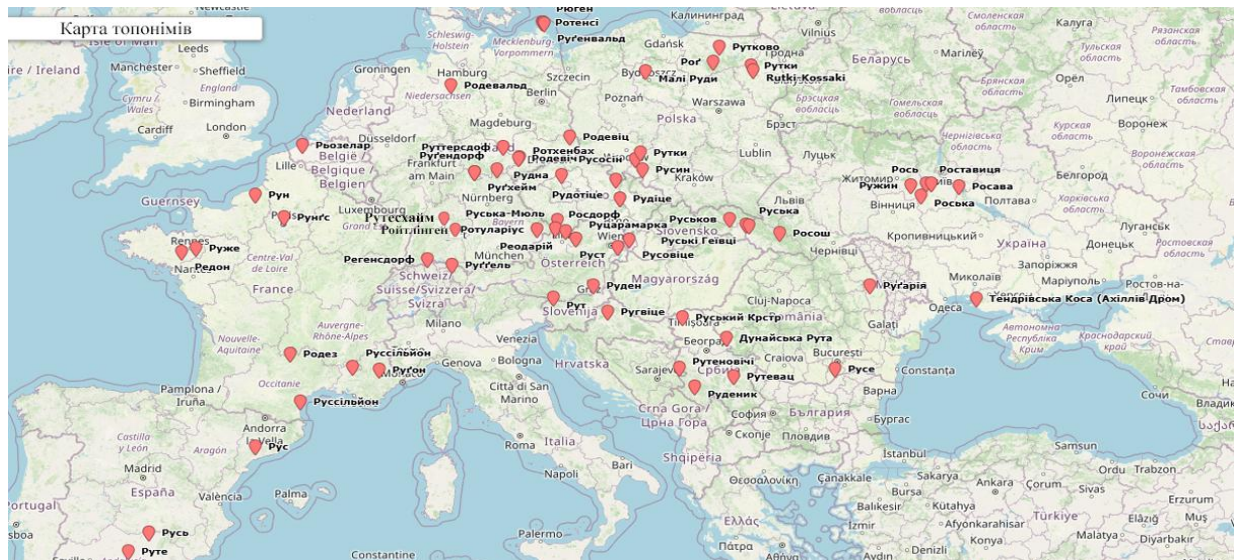

Рис. 1. Карта топонімів, пов'язаних з етнонімами «рутени», «рути», «русини»
(Джерело: Сформоване автором)

Історичні джерела також містять відомості про зв'язок русів із кельтами. Так, хроністи Симеон Логофет (Метафраст), Галл Анонім та Сугерій ототожнювали русів із нащадками кельтів. Відповідно до цієї гіпотези, кельти-рутени, які проникли на територію сучасної України, могли відіграти важливу роль у формуванні праукраїнського етносу, залишивши свій ендоетнонім, що згодом став основою назви держави Русь. Відомо, що у Нарбонській Галлії (сучасна південна Франція) існувало кельтське плем'я рутенів, яке, ймовірно, мігрувало на схід.

Ці дані корелюють із висновками, викладеними у праці «Генезис та становлення Русі (VI–X ст.)» [2] та у статті «Переосмислення концепції “давньоруської народності” у світлі кельтської теорії походження Русі» [4]. Згідно із запропонованою концепцією, ймовірна міграція кельтів-рутенів відбулася між 469 р. (після розпаду гунської імперії) та 562 р. (утворення Аварського каганату). Водночас археологічні свідчення дозволяють припускати їхню присутність у Наддніпрянщині ще раніше. Надалі рутени, вірогідно, асимілювалися зі слов'янами, які у той період входили до союзних об'єднань із гунами.

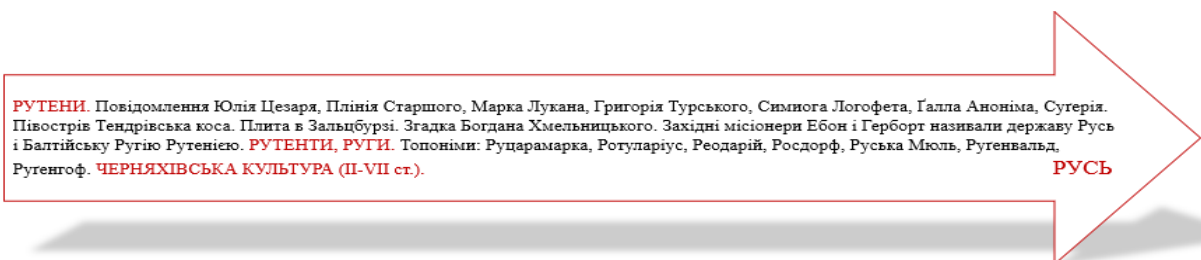

Рис. 2. Головні елементи трансформації рутен в Наддніпрянську Русь
(Джерело: Сформоване автором)

Протягом тривалого часу запропонована С. Шелухіним та нами концепція перебувала в тіні норманської теорії походження Русі,

яка, однак, характеризується низкою істотних недоліків. Розглянемо її основні постулати:

1. Припущенні про походження назви «Русь» від фінського слова «Ruotsi», яким позначали шведів.

2. Інтерпретації імен руських князів і назв Дніпровських порогів у скандинавському ключі.

Щодо першого постулату, то, за гіпотезою С. П. Шелухіна, фіни називали шведів «Руотці» тому, що ті вели активну торгівлю з Руссю, так само як у Києві торговців, які торгували з Грецією, називали «гречниками» [21, с. 53].

Слід також зауважити, що у жодному руському чи візантійському джерелі немає свідчення про запозичення слова «Русь» із фінської мови. Більше того, самоназва «Русь» засвідчена ще до встановлення тісних контактів зі скандинавами. Також важливо, що етнонім «Русь» охоплює значно ширший ареал, ніж територія фінсько-скандинавських зв'язків. Якби ця гіпотеза була правильною, слід було б очікувати її поширення лише на північні землі, проте назва «Русь» міцно закріпилася за середньонадніпрянськими територіями.

Другий постулат – інтерпретація імен руських князів та назв Дніпровських порогів, згаданих Костянтином VII Багрянородним. Візантійські автори нерідко передавали чужоземні топоніми у формах, зрозумілих грецькій традиції або через посередництво інших народів, що не доводить їхнього скандинавського походження. Крім того, серйозною вадою цього постулату є відсутність системності: не всі Дніпровські пороги отримали скандинавські відповідники, а більшість їхніх найменувань має слов'янську або тюркську етимологію. Відтак спроба подати ці назви як суто скандинавські є вибірковою й тенденційною.

Щодо ранніх імен руських князів, то запозичення антропонімів між різними етнічними та культурними середовищами є типовим

і багаторазово засвідченим історичним процесом. У античну добу римське суспільство широко переймало грецькі особові імена, тоді як у середовищі германських племен поширювалися імена латинського походження. Подібним чином християнізація слов'ян спричинила входження до іменного репертуару східнослов'янських спільнот значної кількості біблійних і класичних імен – передусім єврейського, грецького та латинського походження (зокрема Михайло, Олександр, Віктор). Водночас сам факт уживання таких імен не може розглядатися як індикатор етнічної переваги відповідних народів у складі населення України, оскільки йдеться про культурно-релігійні, а не етнодемографічні запозичення.

Разом із тим, варто говорити про взаємодію, а не домінування: наявність окремих скандинавських впливів у Київській Русі не заперечує її місцевого, слов'янського чи кельтського підґрунтя. Скандинави могли виступати торговцями, найманцями або навіть окремими князями, проте це не означає, що саме вони заснували державу Русь.

Отже, ця концепція є радше політичною ідеологією, ніж об'єктивним історичним поясненням, тоді як кельтська теорія походження Русі дедалі активніше розвивається у науковому дискурсі.

Досить поширеною є думка, ніби кельтські племена рутенів не могли зберегтися як окрема етнічна спільнота до V–VII ст. н. е. Водночас історія знає численні приклади тривалої «консервації» етносів та етнографічних груп у географічно відокремлених регіонах – у горах, болотистих місцевостях, лісових масивах чи на островах. Так, етнос басків зберігся на Піренейському півострові; іраномовні осетини продовжують мешкати на Кавказі; грузини – автохтонне населення Закавказзя, відоме ще за часів Колхиди та Іберійського царства. Подібні процеси мож-

на спостерігати і серед карпаторусинів: ця етнографічна група українців пов'язується з племенами білих хорватів. Русини, до яких належить і сам автор, зберігають власні говірки, специфічні культурні риси та традиції, відмінні як від загальноукраїнського, так і від польського чи словацького середовища.

Кельтський світ являв собою масштабне політико-племінне та військове об'єднання, що інтегрувало елементи багатьох народів і регіональних традицій. Територія поширення кельтів охоплювала простір від Британських островів і Піренейського півострова до Малої Азії та Леванту (достатньо згадати галатів і галілеян). Не дивно, що окремі кельтські археологічні культури поступово розчинилися серед германських чи інших племен; однак елементи матеріальної культури та топонімії ще тривалий час домінували у цих середовищах. Лінгвіст Костянтин Тищенко, зокрема, виокремив 53 топоніми кельтського походження, серед яких – «Рось» та «Роставиця» [16].

Кельтський вплив простежується й на пшеворській та черняхівській археологічних культурах, про що свідчать характерні орнаментальні мотиви (ромбоподібні, зигзагоподібні, спіралеподібні та колоподібні візерунки на кераміці) й елементи технології гончарства. Добре задокументованими є численні приклади далеких міграцій кельтських племен (бої, галати), які залишали топонімічні та культурні сліди на тисячі кілометрів від прабатьківщини. Хоча наразі відсутні безпосередні археологічні чи письмові свідчення пересування рутенів із Нарбонської Галлії до Східної Європи, сама можливість такого переміщення не суперечить відомій мобільності кельтських спільнот латенської доби.

Топонімічні дані Центральної та Східної Європи додатково підтримують цю гіпотезу (див. рис. 1). Серед прикладів можна назвати такі назви: *Руська-Мюль*, *Реодарій*, *Росдорф*,

Руцарамарка, *Рудотіце*, *Рудіце*, *Русовіце*, *Руст*, *Руден*, *Руські Геївці*, *Руська*, *Росош*, *Ружин*, *Рось*, *Росава*, *Роставиця* тощо.

Висновки. Кельтська концепція походження Русі обґрунтовується численними свідченнями авторів, які ототожнювали русів із рутенами, а також поширенням відповідних топонімів (зокрема *Ротуларіос*, *Реодарій*, *Росдорф*, *Руська Мюль*, *Руцарамарка*, *Рудотіце*, *Руст*, *Руден*, *Рось*, *Росава* та ін.). Археологічні дані засвідчують відчутний кельтський вплив на слов'янські культури – від пшеворської до черняхівської, що проявляється у специфічних формах кераміки (ромбоподібні, зигзагоподібні, спіралеподібні та колоподібні орнаменти), у гончарній традиції кельтського походження, а також у таких характерних явищах, як ритуальне згинання мечів тощо.

З лінгвістичного погляду, за К. Тищенком, простежується кельтський компонент в українській мові, зокрема у функціонуванні суфікса **-ина** та певного шару лексики. Також слід додати, що етимологія назви «Русь», на думку прихильників кельтської гіпотези, найпереконливіше пояснюється через «*Ruthenia*» із подальшими фонетичними спрощеннями, де слова *route*, *rute*, *rut*, *rood*, *roud* у кельтських та суміжних мовах означають «дорога», «шлях», «тракт», «перебіг». Візантійський історик Симеон Логофет називав русів «дромітами» (від грец. δρόμος – «біг») за те, що руси пересувалися з великою швидкістю, а назва Тендрівської коси («Ахіллів дром» – «Ахіллів біг») могла бути пов'язана з перебуванням там рутенів.

Територія поширення кельтів у добу їхньої експансії охоплювала простір від Британських островів і Піренейського півострова до Малої Азії та Леванту (достатньо згадати галатів та галілеян). Не дивно, що окремі кельтські археологічні культури пос-

тупово асимілювалися серед германських та інших етносів; проте елементи матеріальної культури та топонімії ще тривалий час зберігалися у цих середовищах, що, ймовірно, й успадкувала Наддніпрянська Русь від кельтів-рутенів.

Список використаних джерел:

1. Брайчевський М. Ю. Походження Русі. Київ: Наукова думка, 1968. 228 с.
2. Дешко П. П. Генезис та становлення Русі (VI–X ст.): кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» / П. П. Дешко; МОН України; ПВНЗ «МЕГУ ім. акад. С. Дем'янчука»; Ф-т. географії, іст. та туризму; Каф. іст., теорії держ. і права та філософії. Рівне: 2024. 88 с.
3. Дешко П. П. Кельтська концепція походження Русі в контексті археології. *Актуальні питання та перспективи інноваційного розвитку науки та освіти в умовах євроінтеграції*: збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 14 листопада 2024 року). Рівне, 2024. Ч. I. С. 96–97.
4. Дешко П. П. Переосмислення концепції «давньоруської народності» у світлі кельтської теорії походження Русі. *Актуальні проблеми гуманітарних наук*. 2025. Т 1, № 87. С. 59–69. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-7>
5. Дешко П. П. Походження Русі в контексті кельтської теорії. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2024. Т. 35 (74), № 3. С. 28–31 <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2024/3.5>
6. Залізник Л. Л. Від склавинів до української нації. Київ: Бібліотека українця, 1997. 256 с.
7. Залізник Л. Л. Етапи формування українського народу як локальний прояв універсальних етногенетичних процесів Європи. *Українознавство*. 2023. № 3 (88). С. 222–235. [https://doi.org/10.30840/2413-7065.3\(88\).2023.288060](https://doi.org/10.30840/2413-7065.3(88).2023.288060)
8. Залізник Л. Л. Києворуська версія україногенези. Аргументи «за» і «проти». *Українознавство*. 2023. № 1 (86). С. 93–107. [https://doi.org/10.30840/2413-7065.1\(86\).2023.275329](https://doi.org/10.30840/2413-7065.1(86).2023.275329)
9. Залізник Л. Л. Первісна історія України. Київ: Вища школа, 1999. 263 с.
10. Залізник Л. Л. Універсальні закономірності етногенези народів середньої смуги Європи. *Українознавство*. 2023. № 2 (87). С. 252–275. [https://doi.org/10.30840/2413-7065.2\(87\).2023.282261](https://doi.org/10.30840/2413-7065.2(87).2023.282261)
11. Овчарук М. Концепція етногенезу українців Леоніда Залізняка: історіографія проблеми. *Українознавство*. 2025. № 2 (95). С. 87–99. [https://doi.org/10.17721/2413-7065.2\(95\).2025.331411](https://doi.org/10.17721/2413-7065.2(95).2025.331411)
12. Складенко В. Г. Походження етноніма русини. *Життя у слові: Збірник наукових праць на пошану акад. В. М. Русанівського*. Київ: Видавничий дім Д. Бураго, 2011. С. 96–104. 71.
13. Складенко В. Г. Походження назви Русь. *Мовознавство*. 2011. № 3. С. 16–25. 72.
14. Складенко В. Г. Русь і варяги: Історико-етимологічне дослідження. Київ: Довіра, 2006. 119 с.
15. Тищенко К. М. Десять історичних свідків прадавності української мови. *Вісник НТШ*. 2023. № 67. С. 64–76.

16. Тищенко К. М. Кельтські назви селищ на витоках річок України. *Народна творчість та етнографія*. 2003. № 5-6. С. 63–73.
17. Тищенко К. М. Кельтські назви селищ на витоках річок України. *Народна творчість та етнографія*. 2004. № 3. С. 87–96.
18. Тищенко К. М. Контури лексико-топонімічної стратиграфії України і етногенез українців. *Народна творчість та етнографія*. 2005. №. 4. С. 31–44.
19. Турчин Я. Б. Суспільно-політичні погляди та державотворчі ідеали С. Шелухіна: дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / Національний ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2005. 190 с.
20. Турчин Я. Б. Теорія кельтського походження України-Русі С. Шелухіна та її значення в обґрунтуванні легітимності відродження української держави 1917 – 1920 рр. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Львів: Львівська політехніка, 2006. № 17. С. 34 – 40.
21. Шелухін С. П. Звідкіля походить Русь. Теорія кельтського походження Київської Русі з Франції. Прага: A Fišer, Strašnice, 1929. 134 с.
22. Dешко Р. Р. The Celtic Theory of the Origins of Rus' as an Alternative to Normanism and the Concept of the «Old Rus' Ethnicity». *Scientific and Theoretical Almanac «Grani»*. 2025. Vol. 28, No. 4. P. 70–79. <https://doi.org/10.15421/172586>
23. Turchyn Y., Ivasechko O. Serhiy Shelukhin's Theory of the Celtic Origin of Ukraine-Rus'. *Echa Przeszłości*. 2021. Vol. 22, No 1. P. 9–27. <https://doi.org/10.31648/ep.6706>

КЕЛЬТСЬКИЙ ВЕКТОР У ДИСКУСІЇ ПРО ПОХОДЖЕННЯ РУСІ: КРИТИЧНИЙ ОГЛЯД

Петро Дешко, магістр з історії та права, начальник навчальної частини Карпатського університету імені Августина Волошина та Ужгородської української богословської академії.

АНТИУКРАЇНСЬКІ НАРАТИВИ У ГРУЗИНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: РОЛЬ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Мирослав ДЕНИС

Анотація: У статті досліджується роль російської православної церкви як інструмента гібридного впливу на пострадянські країни на прикладі Грузії та механізми формування антиукраїнських настроїв у суспільстві через релігійний дискурс, інформаційні наративи та позицію Грузинської православної церкви. Автор аналізує, як позиція обережного нейтралітету ГПЦ щодо автокефалії Православної церкви України та війни росії проти України сприяє нормалізації проросійських меседжів, ерозії солідарності та ослабленню регіональної координації. Використано міждисциплінарний підхід, що поєднує теорію сек'юритизації, аналіз дискурсу, memory studies та дослідження символічної влади, що дозволяє виявити механізми поступового дистанціювання від України та підризу взаємної довіри. У статті також пропонуються шляхи протидії, які включають розвиток громадянського суспільства, внутрішньоцерковний діалог, інформаційну демістифікацію та зміцнення українсько-грузинської співпраці. Дослідження має як теоретичну, так і практичну значущість, оскільки дозволяє зрозуміти особливості релігійно-інформаційного впливу росії, а також визначити інструменти посилення регіональної стійкості та солідарності між сусідніми державами, що перебувають під тиском гібридних загроз.

Ключові слова: російська православна церква, Грузія, Україна, антиукраїнські настрої, Грузинська православна церква, автокефалія ПЦУ, гібридний вплив, сек'юритизація, релігійний дискурс, символічна влада, пам'ять, інформаційна війна, регіональна солідарність, громадянське суспільство, демократичні цінності, пострадянський простір

Abstract : This article examines the role of the Russian Orthodox Church as a tool of hybrid influence in post-Soviet countries, focusing on Georgia, and analyzes the mechanisms of shaping anti-Ukrainian sentiments in society through religious discourse, information narratives, and the position of the Georgian Orthodox Church. It explores how the cautious neutrality of the GOC regarding the autocephaly of the Orthodox Church of Ukraine and Russia's war against Ukraine contributes to the normalization of pro-Russian messages, erosion of solidarity, and weakening of regional coordination. A multidisciplinary approach is applied, combining securitization theory, discourse analysis, memory studies, and symbolic power research, allowing for the identification of mechanisms of gradual distancing from Ukraine and undermining mutual trust. The article also proposes strategies for counteraction, including civil society development, intra-church dialogue, informational demystification, and strengthening Georgian-Ukrainian cooperation. The study has both theoretical and practical significance, as it clarifies the characteristics of Russia's religious and informational influence and identifies instruments for enhancing regional resilience and solidarity among neighboring states facing hybrid threats.

Keywords: Russian Orthodox Church, Georgia, Ukraine, anti-Ukrainian sentiments, Georgian Orthodox Church, OCU autocephaly, hybrid influence, securitization, religious discourse, symbolic power, memory, information warfare, regional solidarity, civil society, democratic values, post-Soviet space.

Сучасні міжнародні відносини на пострадянському просторі дедалі частіше формуються не лише через класичні дипломатичні чи військово-політичні механізми, а й за допомогою інструментів символічного та культурного впливу. Одним із таких інструментів виступає релігія, зокрема православ'я, яке в окремих країнах регіону зберігає високий рівень суспільної довіри та здатність впливати на політичні орієнтації населення. У цьому контексті російська федерація послідовно використовує релігійний чинник як складову гібридної стратегії впливу, спрямованої на утримання пострадянських держав у власній орбіті та на підлив альтернативних інтеграційних проєктів.

Саме у цьому аспекті Грузія становить особливий інтерес для аналізу з огляду на поєднання кількох чинників: історично сильну позицію Грузинської православної церкви, травматичний досвід збройного конфлікту з росією, наявність окупованих територій, а також деклароване прагнення до європейської та євроатлантичної інтеграції. У цих умовах релігійний дискурс стає полем прихованої конкуренції, де питання «традиційних цінностей», канонічності та православної солідарності використовуються для легітимації політичних наративів, вигідних москві. Особливої актуальності ця проблема набула після початку повномасштабної війни росії проти України, коли релігійний фактор почав застосовуватися не лише для внутрішнього впливу на грузинське суспільство, а й для формування дистанції та недовіри у грузинсько-українських відносинах.

Метою дослідження є комплексний аналіз релігійного виміру російської гібридної політики в грузинському контексті, визначення його наслідків для українсько-грузинських відносин та окреслення можливих напрямів протидії такому впливу в умовах сучасних безпекових викликів.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах гібридних конфліктів російська федерація дедалі активніше використовує позадержавні та квазідержавні інститути як інструменти впливу на внутрішньополітичні та суспільні процеси в пострадянських країнах. Одним із ключових таких інструментів є релігійний чинник, передусім – православна церква, яка в низці держав Південного Кавказу та Східної Європи зберігає високу легітимність й символічний капітал [1].

А така прекрасна країна, як Грузія в цьому контексті посідає особливе місце. З одного боку, вона є країною з глибоко вкоріненою православною традицією, де Грузинська православна церква (ГПЦ) виступає не лише релігійною, а й культурно-цивілізаційною матрицею національної ідентичності. З іншого – Грузія є державою, що зазнала прямої російської військової агресії, втратила контроль над частиною своїх територій та водночас задекларувала стратегічний курс на євроатлантичну інтеграцію. Саме ця подвійність робить грузинський простір особливо вразливим до непрямих форм зовнішнього впливу, переважно через використання непрямих політичних механізмів, «м'якої сили», зокрема [3].

Нагадаймо, що у класичному розумінні «м'якої сили» (soft power) релігійні інститути належать до тих агентів, які здатні формувати довготривалі ціннісні орієнтації, не вдаючись до прямого примусу. А російська федерація, повністю інтегрувавши російську православну церкву (РПЦ) у власну державну, при тому й антихристиянську ідеологію, фактично трансформувала її на елемент ідеологічного апарату держави, що діє як у середині рф, так і за її межами. Для Кремля православ'я перестає бути виключно конфесійною категорією та набуває рис цивілізаційного маркера, протиставленого Заходу. У цій логіці формується бінарна опозиція:

«традиційний православний світ» – «ліберально-секуляризований Захід».

Саме через цю опозицію росія вибудовує дискурсивні конструкції, які дозволяють їй втручатися у внутрішні дебати інших держав, не апелюючи безпосередньо до політики. Кавказькі країни у цьому сенсі не виключення. Так, у Грузії, де рівень довіри до ГПЦ традиційно перевищує рівень довіри до політичних інститутів, такий підхід виявляється особливо ефективним. Релігійний дискурс сприймається не як ідеологічний, а як морально-етичний, що значно ускладнює, на превеликий жаль, його критичну рефлексію в суспільстві.

Підкреслимо й те, що Грузія розташована на перетині кількох цивілізаційних зон – православної, мусульманської та секулярно-західної. Цей факт систематично використовується російською пропагандою для формування екзистенційних страхів, зокрема наративу про «загрозу ісламізації». Акцент робиться на географічному сусідстві з Туреччиною, Азербайджаном та Північним Кавказом, що подається як потенційна демографічна і культурна небезпека [4].

Ось чому у межах цього дискурсу росія позиціонує себе як єдиного «гаранта православної безпеки», а будь-які євроінтеграційні процеси в Грузії – як такі, що нібито відкривають шлях до розмивання традиційної ідентичності. Важливо підкреслити, що йдеться не про прямі політичні заяви, а про поступове насадження рамок інтерпретації, в яких Захід асоціюється з моральним занепадом, а росія – з охороною сакрального порядку.

Варто зазначити, що у данній системі координат Україна виступає не самостійним об'єктом аналізу, а символічним прикладом «неправильного вибору». Український шлях – Майдан, автокефалія ПЦУ, розрив із Москвою – подається як застереження для Грузії. Саме тут зароджується потенціал для фор-

мування антиукраїнських настроїв, котрі не обов'язково мають форму відкритої ворожості, але проявляються у вигляді скепсису, дистанціювання та моральної релятивізації російської агресії.

Таким чином, антиукраїнський дискурс у грузинському релігійному середовищі є інструментальним: він слугує не стільки для атаки на Україну, скільки для «дисциплінування» грузинського суспільства, демонструючи можливі «наслідки» виходу з російської орбіти впливу [6].

Отже, російський вплив на Грузію через православну церкву не є ані випадковим, ані суто релігійним явищем. Йдеться про структурно вибудовану стратегію, що поєднує елементи м'якої сили, інформаційної війни та цивілізаційного дискурсу. Церква в цьому випадку виконує роль медіатора між геополітикою та повсякденною свідомістю, надаючи політичним меседжам форму моральної норми. А російська православна церква, це варто підкреслити ще раз, у сучасній російській федерації давно вийшла за межі суто релігійної інституції. Вона функціонує як складова державної ідеології. Часом – як її м'який, але наполегливий виконавець.

Звернемо увагу й на наступне: після розпаду СРСР РПЦ МП була реінтегрована у владну вертикаль як носій «історичної тягlostі» та символ відновленої імперської суб'єктності. Це не був спонтанний процес. Його цілеспрямовано підтримували політичні еліти, для яких церква стала зручним каналом легітимації нової авторитарної моделі під прикриттям традиції, духовності та «особливого шляху». У цьому сенсі РПЦ виконує подвійну функцію. Зовні – пастирську. Внутрішню – політичну. Це все призвело к формуванню ідеології так званого «русского мира». Формально вона апелює до спільної духовної спадщини, хрещення Русі та православної єдності. Фактично ж йдеться про

наднаціональний простір лояльності до москви, в якому релігійна ідентичність підпорядковується геополітичному центру [3].

Цей концепт принципово не визнає повної рівності автокефальних церков. Він вибудовує ієрархію, де москва виступає не лише як «перша серед рівних», а як носій особливої цивілізаційної місії. У такій схемі будь-яка самостійність – богословська, культурна чи політична – трактується як відхилення, а інколи й як зрада [10]. Саме тому «русский мир» є несумісним з ідеєю справжньої церковної автокефалії. І саме тому він так болісно реагує на український та грузинський контексти.

А тут виникає наступне питання, про співвідношення автокефалії та реальної незалежності помісних церков, особливо у справах внутрішньої політики та ідеології, якщо говорити мовою світської науки. Грузинська православна церква формально/номінально є автокефальною та має одну з найдавніших традицій у християнському світі. Це факт. Проте автокефалія не означає повної імунності від зовнішнього впливу. А саме вплив РПЦ на ГПЦ здійснюється переважно неінституційними методами. Через особисті контакти ієрархів. Через спільні богословські конференції. Через навчання грузинських священнослужителів у російських духовних академіях. Через спільний інформаційний простір православних медіа. Ці зв'язки не виглядають загрозливо. Саме в цьому їхня сила. Вони подаються як братерські. Як традиційні. Як «природні». Проте на рівні дискурсу вони поступово формують залежність – не адміністративну, а світоглядну. У межах цієї залежності московські інтерпретації глобальних подій починають сприйматися як «нормальні», «збалансовані» або «духовно виважені».

Все це має саме пряме ставлення до політики. А одним із центральних елементів

впливу РПЦ в грузинському контексті є послідовне протиставлення православної ідентичності європейській інтеграції. ЄС і НАТО в церковному дискурсі подаються не як політичні союзи, а як носії секуляризму, морального релятивізму та загрози «традиційним цінностям». Цей наратив не потребує доказів. Він апелює до страху. До уявлення про втрату сакрального порядку. Особливу роль тут відіграє тема гендеру, прав людини та релігійного плюралізму, які навмисно редукуються до карикатурних образів «розбещеного Заходу». У такій логіці росія постає не агресором, а бастіоном. Не загрозою, а захисником. І саме цю рамку сприйняття РПЦ транслює в грузинський простір – не прямо, а через узгоджені інтонації, теми та мовчання в ключових моментах [8].

Окремим, але надзвичайно чутливим напрямом впливу є експлуатація теми «ісламської загрози». Географічне положення Грузії дозволяє легко активізувати страхи, пов'язані з демографією, міграцією та культурною ідентичністю. Саме тут росія знову пропонує себе як «старшого брата». Як охоронця кордонів. Як останню лінію оборони православ'я. Церква, свідомо чи несвідомо, ретранслює ці страхи, перетворюючи геополітичну маніпуляцію на моральну дилему. Захід – небезпечний. Схід – загрозливий. А ось москва – нібито єдина стабільна опора. Це хибна, але психологічно ефективна конструкція. Їй не дивно, що російська православна церква діє в Грузії не як зовнішній адміністратор, а як тонкий ідеологічний модератор. Вона не нав'язує прямих директив. Вона формує рамки допустимого мислення. У цих рамках росія перестає бути агресором. Україна – перестає бути жертвою. Захід – стає загрозою. А нейтралітет – видається духовною чеснотою [10].

Як ми бачимо, антиукраїнські настрої в грузинському суспільстві не виникають сти-

хійно. Вони не є масовими. І тим більше – не є домінантними. Саме тому вони становлять особливий інтерес для аналізу. Йдеться не про відкриту ворожість, а про повільне зміщення інтерпретаційних рамок, у межах яких Україна перестає сприйматися як природний союзник та поступово перетворюється на «проблемний приклад». Цей процес відбувається на перетині релігійного дискурсу, історичної пам'яті та інформаційної війни.

У грузинському релігійно-консервативному дискурсі Україна дедалі частіше фігурує як попередження, а не як модель. Майдан трактується не як боротьба за гідність, а як початок хаосу. Автокефалія ПЦУ – не як акт духовної емансипації, а як політичне втручання в сакральну сферу. Ці інтерпретації не завжди озвучуються прямо. Частіше – через натяки. Через інтонацію. Через мовчання. У результаті формується образ України як країни, що «поспішила», «зруйнувала баланс» та «заплатила високу ціну за розрив із традиційним православним світом». Для грузинського суспільства, травмованого війнами та окупацією, такий образ є психологічно вразливим [11].

Вразливим він стає тому, що постійно апелює до страху повторення. А страх – завжди поганий радник. Наведемо приклади. Ось один з них. Окремий пласт антиукраїнського дискурсу був пов'язаний із селективним використанням подій 1990-х років, зокрема теми участі окремих українських добровольців у конфліктах в Абхазії та Південній Осетії. Ці епізоди вириваються з контексту, узагальнюються та подаються як доказ «історичної невірності» України. Тут важливий не факт, а його інтерпретація. Не історія, а пам'ять. А між тим російська пропаганда, зокрема через церковні та напівцерковні середовища, досить для себе вдало використовує ці сюжети для створення емоційного фону недовіри. Україна в такій логіці

перестає для грузин бути співжертвою російської агресії та перетворюється на «неоднозначного актора». А це класичний прийом постправди. Фрагмент – замість цілого. Емоція – замість аналізу.

Іншою мовою, антиукраїнські настрої в Грузії формуються не через пряму конфронтацію, а через повільну ерозію солідарності. Релігійний дискурс у цьому процесі відіграє роль каталізатора, надаючи політичним меседжам моральної легітимності. Важливо підкреслити: не йдеться про централізовану змову чи прямі накази. Значно ефективнішим є механізм нормалізації наративів через авторитет окремих священнослужителів. Їхні проповіді, коментарі та публічні виступи формують «зону прийнятного», у межах якої антиукраїнські меседжі звучать не як пропаганда, а як «стримана позиція». Священник не каже: «Україна винна». Він каже: «Усе не так однозначно». Цього достатньо.

Отже, Україна в цій схемі потрібна росії не як ворог. А як застереження. Як приклад того, «як не треба». Й не дивно, що у такому контексті питання автокефалії Православної церкви України вийшло далеко за межі канонічного спору. Воно стало політичним маркером. І водночас – цивілізаційним розломом.

Якщо все це розглядати у теоретичних категоріях це класичний приклад сек'юритизації релігійного питання, коли певне явище переводиться з площини нормального публічного обговорення в площину екзистенційної загрози. Саме так російська федерація та пов'язані з нею церковні структури інтерпретують автокефалію ПЦУ. Бо згідно з теорією сек'юритизації (Buzan, Wæver), загроза не існує об'єктивно – вона конструюється через дискурс. У випадку ПЦУ цей механізм проявляється особливо виразно. Автокефалія подається не як внутрішній церковний процес, а як: «удар по єд-

ності православ'я»; «політичний проєкт Заходу»; «прецедент руйнування сакрального порядку». Ці формули повторюються. Вони варіюються. Але їхній смисловий каркас незмінний.

У результаті створюється ситуація, в якій будь-яка підтримка ПЦУ автоматично означає вихід за межі допустимого. Не просто помилку. А загрозу. Але при всьому тому формально ГПЦ займає позицію обережного нейтралітету щодо ПЦУ. Це виглядає як компроміс. Насправді – як фрейм. Пояснимо нашу думку. З точки зору теорії фреймів (Goffman), важливим є не лише те, що говорить, а й те, в яких рамках це інтерпретується. Нейтралітет ГПЦ подається не як тимчасова позиція очікування, а як «мудра стриманість», «збереження миру» та «вірність традиції». Отже, у цьому фреймі Україна постає як сторона, що «порушила спокій». А Москва – як та, що «змушена реагувати». Сам факт російської агресії при цьому опиняється поза рамкою обговорення. Мовчання тут не є відсутністю позиції. Мовчання – це позиція.

Згадаймо й те, що автокефалія ПЦУ підриває символічну владу Московського патріархату, адже демонструє можливість виходу з його орбіти без «канонічної катастрофи». Для РПЦ це небезпечний прецедент. Не лише для України. Для всієї пострадянської зони. Саме тому тиск на ГПЦ має не адміністративний, а символічний характер. Йдеться про утримання спільного простору значень, у якому Москва залишається центром. Визнання ПЦУ з боку ГПЦ означало б руйнування цього простору. Це був би жест. Сильний. І незворотний. [8]

Продовжимо нашу тему, бо з позицій досліджень колективної пам'яті автокефалія ПЦУ становить загрозу ще й тому, що вона переписує наратив минулого. Київ перестає бути «молодшим братом». Він повертає собі

статус джерела. Для грузинського контексту це особливо чутливо. Адже ГПЦ сама має досвід тривалої боротьби за автокефалію, після входження грузинських царств до складу російської імперії та у радянський період. Проте актуалізація цього досвіду в контексті України створила б небезпечну аналогію. А саме аналогії – це вороги імперських наративів [9].

Й цілком закономірно, що у цій складній системі координат Україна знову опиняється в ролі порушника рівноваги. Не агресора. Але й не жертви. Скоріше – тригера. Саме так формується антиукраїнський ефект: не через ненависть, а через дистанціювання. Україна стає «надто політизованою». «Надто радикальною». «Надто західною». Цього достатньо, щоб солідарність з боку грузин ослабла.

Але попри все грузинсько-українські відносини мають глибоке історичне підґрунтя [5]. Вони формувалися не лише на рівні дипломатії. А й на рівні спільного досвіду втрат, травм і боротьби з імперським тиском. Саме тому будь-яке охолодження між цими двома країнами не може бути пояснене виключно поточними політичними обставинами. Воно є симптомом глибших процесів, пов'язаних із переформатуванням поля солідарності під впливом зовнішніх акторів.

Одним із ключових наслідків російського впливу через релігійні та квазірелігійні канали є поступова ерозія міждержавної солідарності між Грузією та Україною. Йдеться не про відкритий розрив і не про конфлікт. Йдеться про втрату емоційної інтенсивності підтримки. Солідарність не зникає раптово. Вона слабшає. Стає умовною. Час плине, а у суспільній свідомості формується установка: «Ми співчуваємо, але тримаємо дистанцію». Така позиція виглядає прагматичною. Насправді ж вона є ідеальним ґрунтом для нейтралізації союзницьких відносин.

Коли нейтралітет стає моральною нормою, агресія втрачає чіткі контури. Війна перетворюється на «трагедію», а не на злочин. Жертва й агресор опиняються в одній площині співчуття. Для грузинсько-українських відносин це означає зсув від активної підтримки до обережного дистанціювання. Формально – без зради. Фактично – без солідарності.

Але попри все це звернемо увагу на те, що Грузія та Україна мають об'єктивні підстави для стратегічного партнерства: окуповані території, конфлікт із росією, прагнення до інтеграції з ЄС та НАТО. Проте релігійно забарвлений антиукраїнський дискурс у Грузії ускладнює формування спільної регіональної позиції. Замість координації з'являється обережність. Замість спільного голосу – мовчання. Замість ініціативи – реакція.

Для Кремля це достатньо. Йому не потрібна ворожість між Тбілісі та Києвом. Йому потрібна відсутність єдності. А це відбувається через свідомому та послідовну деформацію суспільної думки. А в цьому контексті особливо важливим є вплив на рівні міжлюдських і міжсуспільних зв'язків. Антиукраїнські наративи, навіть у пом'якшеній формі, створюють атмосферу підозри. Україна починає сприйматися як «емоційно нестабільний партнер», а не як співстраждальна сторона. Довіра – ресурс крихкий. Вона відновлюється довше, ніж руйнується.

Саме тут релігійний чинник відіграє ключову роль, адже він впливає не на раціональні аргументи, а на глибинні установки – на те, що здається «природним» і «правильним».

А у більш ширшому контексті ослаблення грузинсько-українських зв'язків впливає на баланс сил у Чорноморському регіоні. Втрата синхронності між двома країнами, які перебувають під тиском росії, створює вікно

можливостей для подальшої експансії російського впливу. Це не завжди видно одразу. Але наслідки накопичуються.

Релігійний дискурс у цьому випадку виступає не причиною, а каталізатором – механізмом, що пришвидшує процеси фрагментації. А російський вплив через православну церкву в Грузії має довготривалі наслідки для грузинсько-українських відносин. Йдеться не про розрив, а про втрату глибини партнерства. Не про конфлікт, а про охолодження. Не про зраду, а про втому. Саме така форма ослаблення є найбільш вигідною для Кремля.

Повстає закономірне питання, а які можуть бути форми супротиву цьому злу на загально-національному грузинському рівні? Протидія російському впливу через православну церкву в Грузії не може бути прямолінійною. Вона не може бути конфронтаційною. І тим більше – антирелігійною.

Будь-яка спроба грубого тиску на церковні інституції лише підсилить наративи Москви про «переслідування традиційних цінностей». Саме тому ефективна стратегія має бути багаторівневою, довгостроковою і вбудованою в саму тканину суспільства [7].

Першим і базовим рівнем протидії є розвиток громадянського суспільства, здатного пропонувати моральні аргументи поза церковною ієрархією. Йдеться не про секуляризацію в агресивному сенсі, а про плюралізацію морального авторитету. Коли церква стає єдиним джерелом «правильних» відповідей, вона неминуче політизується. Коли поруч існують інші моральні голоси, простір стає стійкішим. У цьому контексті особливе значення мають незалежні інтелектуальні платформи, університетське середовище, експертні кола та культурні ініціативи, здатні говорити про війну, відповідальність та солідарність мовою етики, а не пропаганди.

Принципово важливо не протиставляти державу та громадянське суспільство Грузинській православній церкві як такі. Усередині ГПЦ немає монолітності. Там існують різні позиції, різні покоління та різні рівні чутливості до зовнішнього впливу. Робота має вестися точково. Без публічного тиску. Без ультиматумів. Йдеться про підтримку внутрішньо-церковного діалогу, богословських дискусій та повернення до власної грузинської традиції автокефалії як історичного досвіду, а не як політичного гасла. Парадоксально, але саме апеляція до традиції може стати інструментом емансипації від московського впливу.

Третім рівнем є системна робота з інформаційним простором. Не через контрпропаганду, а через демістифікацію. Бо російські наративи ефективні доти, доки вони виглядають «природними» і «самоочевидними». Завдання полягає не в тому, щоб переконувати, а в тому, щоб пояснювати. Не нав'язувати позицію, а відкривати механізми.

Освітні програми, публічні лекції, аналітичні матеріали мають показувати, як працює маніпуляція, як сек'юритизуються релігійні питання і як моральний дискурс використовується в політичних цілях.

Окремого розгляду потребує відновлення та переосмислення солідарності між Грузією та Україною. Вона не може будуватися лише на політичних деклараціях. Вона має бути вкорінена в спільному досвіді та взаємному розумінні. Спільні академічні проекти. Культурні обміни. Публічні дискусії між богословами, істориками, філософами. Саме ці формати здатні зруйнувати образ України як «чужого прикладу» і повернути її в рамку співстраждання, а не дистанціювання.

Найважливішим є усвідомлення того, що протидія російському впливу – це не короткострокова кампанія. Це процес. Повільний. І часто непомітний. У цьому процесі не буде

гучних перемог. Але будуть збережені зв'язки. І відновлена довіра.

Зазначимо окремо, що російська федерація використовує православну церкву в Грузії як інструмент гібридного впливу, спрямованого на ослаблення регіональної солідарності та формування дистанції між Грузією та Україною. Протидія цьому впливу можлива лише за умови поєднання поваги до релігійної традиції з чітким розумінням політичної реальності. Співпраця між Грузією та Україною в цьому контексті є не просто бажаною. Вона є структурно необхідною.

Бо імперії завжди працюють через роз'єднання. А суверенітет – через солідарність.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що релігійний чинник, зокрема діяльність і дискурсивний вплив російської православної церкви, є важливим елементом гібридної стратегії російської федерації на пострадянському просторі. У випадку Грузії цей вплив реалізується не через пряме інституційне підпорядкування, а через складну систему символічних, ідеологічних та інформаційних механізмів.

Грузинська православна церква, зберігаючи формальну автокефалію, опиняється в полі тяжіння московського церковно-політичного дискурсу, що обмежує її здатність до самостійної позиції у ключових питаннях сучасного православного світу. Особливо виразно це проявляється у ставленні до автокефалії Православної церкви України та до російсько-української війни загалом.

Антиукраїнські настрої в грузинському суспільстві, які фіксуються на маргінальному, але помітному рівні, не є спонтанними чи органічними. Вони формуються як побічний, проте закономірний результат релігійно забарвленої інформаційної політики, спрямованої на сек'юритизацію українського прикладу та нормалізацію нейтралітету як моральної чесноти.

У підсумку російський вплив через церковні структури не веде до відкритого конфлікту між Грузією та Україною, але сприяє ерозії солідарності, ослабленню регіональної координації та поступовому охолодженню історично близьких міждержавних і міжсупільних відносин.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що релігійний чинник, зокрема діяльність і дискурсивний вплив російської православної церкви, є важливим елементом гібридної стратегії російської федерації на пострадянському просторі. У випадку Грузії цей вплив реалізується не через пряме інституційне підпорядкування, а через складну систему символічних, ідеологічних та інформаційних механізмів. Грузинська православна церква, зберігаючи формальну автокефалію, опиняється в полі тяжіння московського церковно-політичного дискурсу, що обмежує її здатність до самостійної позиції у ключових питаннях сучасного православного світу.

Особливо виразно це проявляється у ставленні до автокефалії Православної церкви України та до російсько-української війни загалом. Антиукраїнські настрої в грузинському суспільстві, які фіксуються на маргінальному, але помітному рівні, не є спонтанними чи органічними, а формуються як побічний, проте закономірний результат релігійно забарвленої інформаційної політики, спрямованої на сек'юритизацію українського прикладу та нормалізацію нейтралітету як моральної чесноти. У підсумку російський вплив через церковні структури не веде до відкритого конфлікту між Грузією та Україною, але сприяє ерозії солідарності, ослабленню регіональної координації та поступовому охолодженню історично близьких міждержавних і міжсупільних відносин.

У ході дослідження було встановлено, що російська православна церква функціонує як транснаціональний актор гібридного впливу,

поєднуючи релігійний авторитет із політичною лояльністю до Кремля. Вплив РПЦ на Грузинську православну церкву має переважно неформальний характер і здійснюється через дискурсивні фрейми, символічну владу та контроль над інтерпретацією «традиційних цінностей». [7]

Антиукраїнські наративи в Грузії формуються через механізми дискурсивної інверсії відповідальності, селективну роботу з історичною пам'яттю та сек'юритизацію автокефалії ПЦУ. Позиція обережного нейтралітету ГПЦ щодо України та ПЦУ об'єктивно працює на користь російської геополітичної стратегії, навіть за відсутності відкритої про-російської риторики. Це призводить до ерозії солідарності, зниження рівня взаємної довіри та ослаблення потенціалу спільних регіональних ініціатив. Водночас дослідження пропонує комплексну модель протидії, яка ґрунтується на поєднанні розвитку громадянського суспільства, роботи з релігійним середовищем, інформаційної демістифікації та поглиблення українсько-грузинської співпраці.

Перспективи подальших досліджень стосуються, перш за все, міждисциплінарного аналізу ролі православних церков у гібридних стратегіях Росії в інших пострадянських країнах, таких як Молдова, Сербія та Чорногорія, а також проведення емпіричних соціологічних досліджень впливу релігійного дискурсу на зовнішньополітичні орієнтації населення Грузії. Важливим є також глибше вивчення внутрішньоцерковної динаміки ГПЦ та потенціалу альтернативних богословських позицій, аналіз взаємодії релігії та політики пам'яті в контексті постімперських трансформацій, а також оцінка можливостей міжцерковного діалогу як інструменту регіональної безпеки. Подальше осмислення цих питань є важливим не лише для академічної науки, а й для формування ефективних стратегій протидії гібридним загрозам у регіоні Чорного моря.

Список використаних джерел:

1. Барбаре Д. Релігія, політика і modernity в Грузії: дебати навколо подій 17 травня 2013 р. // Політична наука. 2016. № 2. С. 89–104.
2. Берегута В. В. Нормативно-правові засади двосторонніх відносин України з державами Південного Кавказу // Політичне життя. – 2025. – № 2. – С. 149–159. – DOI: 10.31558/2519-2949.2025.2.17.
3. Дейнега Є. Динаміка внутрішньоправославних відносин в Україні в ситуації російсько-української війни // Схід. – 2022. – № 3(4). – С. 43–49. – DOI: 10.21847/1728-9343.2022.3(4).270054.
4. Демчишак Р. Б. Євроатлантична інтеграція крізь призму зовнішньополітичних пріоритетів країн Південного Кавказу // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. – 2019. – № 24. – С. 245–252.
5. Джеджула А. Є. Международные экономические отношения Украины в 1920–1922 гг. – Киев : Наукова думка, 1967. – 789 с.
6. Кремль експортує «православ'я» як елемент гібридного впливу : аналітичний матеріал // Detector Media. 2025.
7. Berkta D. Russian Orthodox Church as an Instrument of Russian Foreign Policy // Bulletin of International Relations. 2023. No. 2. P. 61–67.
8. Chedia B. Risk Assessment of Russian Religious and Political Influence on Georgia's Orthodox Church and Conservative Groups. Berlin : Caucasus Watch, 2022. 34 p.
9. Hudson V. A. The Georgian Orthodox Church and the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate: 'tools' of Russian soft power? // Religion, State and Society. 2019. Vol. 47, no. 3. P. 290–305.
10. Lytvynchuk O., Shevchuk A., Hrytsyshena Z. Hybrid War: The Influence of the Russian Orthodox Church on the Ukrainian Media // Religion, State and Society. 2023. Vol. 51, no. 4. P. 389–405.
11. Pkhaladze T. Religion as the Instrument of Russian Foreign Policy towards Neighboring Countries: Georgia, Latvia, Ukraine // Central European Journal of International and Security Studies. 2014. Vol. 8, no. 3. P. 7–28.

**АНТИУКРАЇНСЬКІ НАРАТИВИ У ГРУЗИНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ:
РОЛЬ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ**

Денис Мирослав, здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти Ужгородської української богословської академії.

ІСТОРИКО-БОГОСЛОВСЬКА РЕЦЕПЦІЯ ПРОГОЛОШЕННЯ АПОСТОЛЬСЬКОЇ КОНСТИТУЦІЇ «MUNIFICENTISSIMUS DEUS»

Олексій ПИСАРЧУК

Анотація: У статті досліджуються історико-культурні засади, процеси та факти формування та проголошення папою Пієм XII Апостольської Конституції «*Munificentissimus deus*». Проведено герметивтично-структурний аналіз тексту Апостольської Конституції як важливого наративу християнської традиції. Проаналізовано богословський вимір догми про внебовзяття Пресвятої Богородиці та її значення в традиції Римо-Католицької Церкви й християнській історії спасіння.

Ключові слова: догма, внебовзяття Пресвятої Богородиці, папа Пій XII, Апостольська Конституція, небесна слава, маріологія.

Abstract: The article examines the historical and cultural foundations, processes, and facts surrounding the formation and proclamation of the Apostolic Constitution «*Munificentissimus Deus*» by Pope Pius XII. A hermeneutical and structural analysis of the text of the Apostolic Constitution is carried out as an important narrative within the Christian tradition. There is analyzed the theological dimension of the dogma of the Assumption of the Blessed Virgin Mary and its significance in the tradition of the Roman Catholic Church and in the Christian history of salvation.

Key words: dogma, Assumption of the Blessed Virgin Mary, Pope Pius XII, Apostolic Constitution, heavenly glory, Mariology.

Питання Успіння та внебовзяття Пресвятої Діви Марії належить до основних проблем християнської маріології, котра впродовж багатьох століть ретельно досліджує роль Пресвятої Діви Марії у справі спасіння людства та місійного паломництва Церкви. Аналіз згаданої проблеми є вельми актуальним не тільки в контексті виключно католицької теології, але й в екуменічному процесі, особливо із православними церквами, в котрих місце Богородиці також є глибоко шанованим як в академічному богослов'ї, так і в літургійній та поза літургійній, народній практиці.

Проблематика поняття внебовзяття Пресвятої Діви Марії у богословській та релігійно-науковій науці мало досліджувалася, хоча науково-теоретичний та практичний потенціал її

вельми значний, у чому і полягає **актуальність** нашої розвідки.

Метою представленої статті є аналіз історико-культурних умов та богословської рецепції проголошення Апостольської Конституції «*Munificentissimus Deus*».

Відповідно, основними **завданнями** визначено такі:

- висвітлити історичні передумови проголошення Апостольської Конституції «*Munificentissimus Deus*»;
- окреслити богословський зміст догмату про внебовзяття Пресвятої Діви Марії в католицькій теології;
- охарактеризувати значення Апостольської Конституції «*Munificentissimus Deus*» в історії наративної традиції католицизму.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на полеміку що виникла на заході Римські Папи в основному не заперечували щодо вільного поширення передання про тілесне вознесіння Пречистої Діви та обережно сприяли зростанню інтересу до цього передання. І як наслідок вже з II половин XVII ст. почали отримувати прохання щодо догматичного закріплення цього церковного передання, що надає підстави стверджувати про наявність потужного руху «За небовзяття» в середині Католицької церкви [2].

Першим проханням щодо догматичного визначення внебовзяття Пресвятої Богородиці виклав Р. Чезаріо Скуанин (1692-1769) у своєму листі до папи Климента XIII (1758-1769). З плином часу кількість таких листів збільшувалась, зокрема в 1859 р. кардинал Стерк архієпископ Мілану та монсерйор Занхех архієпископ Осми в Іспанії коментуючи енцикліку папи Пія X (1846-1878) «*Ineffabilis Deus*», в якій папа проголошував догму про непорочне зачаття висловили також побажання проголосити Догму про тілесне прийняття Матері Божої. Слід виділити лист іспанської королеви Ізабелли датований 1863 р. ще до Папи Пія IX з проханням про догматизацію вчення про Внебовзяття Пресвятої Богородиці, що в вважається першим в контексті підготовки проголошення догми.

Учительський уряд Церкви в XIX ст. висунув богословський аргумент, який отримав назву «Маріології Привілеї» і згідно з яким внебовзяття опираючись на христологійній методології маріології сприймалося як аналогічний факт до внебовзяття Ісуса. Маріологічна думка цього періоду ставила собі за мету висвітлити усі привілеї Божої Матері завдяки яким вона отримала усі церковні титули.

Особливо актуально західні теологи почали розвивати догму про Внебовзяття після I Ватиканського Собору (1869-1870), 204 уча-

сники якого підписали прохання до папи Пія IX проголосити це вчення догмою. У 1902 р. Фрайбурський католицький конгрес своєю особливою постановою просив папу Лева XIII (1878-1903) «піднести до рівня догми вчення про тілесне вознесіння Богоматері на небо» [5].

У 1921-1937 роках зароджується рух, що активно виступає на захист тілесного вознесіння Пресвятої Діви на небеса (*matu assumptionistico*) [6, с. 96]. Ці прихильники концентруються не стільки на богословській аргументації можливості самого факту внебовзяття, скільки на практичній доцільності проголошення Догми, оскільки традиція внебовзяття тісно увійшла в культову-обрядову практику. Відтак виходячи з такої практичної доцільності папа Пій XI дуже обережно піддав проголошену істину біблійній верифікації підкреслюючи, що істина про внебовзяття Богородиці опирається передусім на вчення про Марію, що є інтегральною частиною доктрини Католицької Церкви.

Папа Пій XII наступним чином охарактеризував останній період підготовки до прийняття догми: «Ми вирішили, що необхідно дізнатися думку братів Єпископів, щоб кожен з них чітко висловив Нам свою точку зору. З цією метою 1 травня 1946 р. ми звернулись до них у посланні «*Deipae Vurginis Mariae*», в якій поставили наступне запитання: Достойні Брати чи вважаєте Ви, згідно з своєї великої мудрості та розсудливості, що тілесне взяття у Небесну Славу Пресвятої Діви Марії може бути проголошене публічно та визначене як догма віри, і чи бажаєте Ви, разом з вашим духовенством та вірними, щоб це відбулося» [4].

Вчення про внебовзяття Пресвятої Богородиці папа Пій XII обґрунтовує користуючись теологічною методологією Пія IX, який обґрунтував догмат про Непорочне Зачаття. Пій XII не стверджує, що Святе Письмо без-

посередньо свідчить про внебовзяття Богородиці, але підкреслює, що ця богословська константа є частиною віри божого народу і виявляється як у літургії так і в приватній побожності та народному благочесті. Папа стверджує, що така віра притаманна не лише християнам XX ст., вона опирається на велике церковне передання, яке є своєрідним віддзеркаленням Священного Писання. Адже Біблія засвідчує глибокий неперевершений та нерозривний зв'язок Матері із Сином: від предвічних Божих планів через непорочне зачаття та присутність Марії у таємниці спасіння, здійсненого Христом, схиляючись перед цією таємницею, передає поширює її також і на посмертну долю Богородиці. Сприймаючи нерозривну єдність Святого Писання та Святого Передання, а також важливість благочестивого досвіду віри (*sensus fidei*), Католицька церква вбачає у проголошенні Марійних догматів промисел духа істини.

Папа Пій XII повторив шлях обораний папою Пієм IX ставши своєрідним модератором «внутрішньоцерковного собору». Результатом внутрішньоцерковного собору стали відповіді від 1901 єпископської кафедри, що становила 94% від їх загальної кількості, не вистачало лише відповідей з 86 єпископських митрополій, розташованих у віддалених місіонерських територіях. Позитивно щодо ініціативи Папи висловились 1022 правлячих єпископи, 111 з них ще до цього опитування вислали на адресу апостольського престолу прохання щодо проголошення догми. Навіть єпархії, якими управляли апостольські адміністратори та капітульні вікарії (*sede vacante*) надіслали 36 позитивних відповіді [6, с. 97].

Лише 22 єпископи, тобто 1,8 % згадували про труднощі, які стосувалися не стільки самої можливості проголошення догми скільки актуальних обставин, що повинні були супроводжувати її проголошення. З 22 єпис-

копів лише 6, тобто 0,4 % висунули зауваження щодо теологічних передумов проголошення такої догми. Було враховано прохання 2523 архієпископів та єпископів, 82000 священників та більш ніж 8 мільйонів вірних. Це стало для понтифіка вирішальним аргументом, який він прокоментував: «Із зальної згоди ординарного церковного учительського уряду можна зробити правильний та незаперечний висновок, що тілесне взяття Пресвятої Діви на небо – це відкрита Богом істина» [10, с. 408].

Аналізуючи підхід та рішення Папи Пія XII, можемо стверджувати, що Він не бажав діяти так, ніби він стоїть над Церквою, прислухаючись до того, що Святий Дух говорить Церкві та звіщаючи те, у що Церква вже і раніше вірила. Річ у тому, що після завершення I Ватиканського Собору постійно збільшувалась кількість прохань і побажань, щодо проголошення цієї догми, зокрема було створено спеціальні молебні, написано цілий ряд богословських розвідок щодо цієї проблеми, які завершувались проведення Марійних Конгресів. На початок понтифікату папи Пія XII було більше 2500 як індивідуальних так і колективних прохань. Саме тому, цим папою було ініційовано проведення науково-теологічного дослідження цієї справи, а також класифікацію усіх прохань, що надійшли на адресу апостольського престолу з цього приводу.

1 листопада 1950 р. папа Пій XII апостольською конституцією «*Munificentissimus Deus*» («Бог найщедріший»), проголосив догму про внебовзяття Діви Марії тілом і душею у небесну славу Отця [1].

У вступі до Апостольської Конституції «*Munificentissimus Deus*» папа Пій XII обґрунтовує проголошення догми подаючи історико-теологічну еволюцію найважливіших трансформацій Марійного культу, що виявляє саму необхідність проголошення

догми. Святіший Отець констатує, що Бог споглядаючи на Маріїне особливе уподобання, «коли надійшла повнота часу» (пор. Рим. 8, 28), реалізував план свого божественного провидіння, щоб ті переваги, яким він наділив Пресвяту Діву, найяскравішим світлом засяяли у його церкві, наповнюючи її досконалою гармонією.

У першій частині конституції папа посилаючись на учительський уряд Церкви розкриває глибинний зв'язок між догмою про внебовзяття та непорочним зачаттям. Цей зв'язок можна окреслити теологічною формою «взята в небесну славу, оскільки непорочна» [1]. Також перша частина конституції розкриває переконаність самих вірних у внебовзяття Марії, що виявляє головну практичну рацію для проголошення догми. Пій XII з цього приводу конкретно висловлюється наступним чином: «Ці два привілеї (непорочне зачаття та внебовзяття) тісно між собою пов'язані. Адже Христос своєю славною смертю переміг гріх та смерть... саме тому Бог забажав, щоб благословенна діва Марія, яка дала життя Христу не була піддана загальному закону смерті, адже завдяки своєму привілею непорочного зачаття Діва повністю перемогла гріх і тому з одного боку не могла бути піддана тлінню у гробі, а з іншого не повинна була чекати на воскресіння власного тіла аж до кінця часів» [1].

Папа Пій XII акцентує на однастайності єпископів, свідченні отців та докторів Церкви, а також подає особливий теологічний аргумент, що полягає у визнанні Церквою особливої єдності Матері і Сина. Безпосередньо цитуючи першу частину апостольської конституції з приводу численного бажань вірних щодо проголошення догми зазначимо наступне: «Не лише конкретні вірні, але і представники цілого ряду церковних одиниць і навіть багато отців I Ватиканського Собору посильно намагалися проголошення

догми від Апостольської Столиці... велика кількість прославлених богословів включилися у розробку богословської аргументації з цього приводу. Результатом чого логічно стало саме проголошення Догми» [1].

Власне посилення на однастайність єпископів папа Пій XII говорить наступним чином: «Слід розуміти, що рішення, як Ми проголосимо цією Конституцією. Має надзвичайно велику вагу і тому ми вважали слушним звернутися до всіх достойних братів у єпископстві, щоб кожний зміг висловитися з цього приводу... і яких Святий Дух встановив єпископами майже однастайно позитивно висловилися на запропоновану тему... і тому ми вирішили, що така однадушність щодо тілесного внебовзяття Божої Матері, має право на догматичне проголошення оскільки являє собою солідарний вираз ординарного навчання церкви та повністю узгоджується із вірою Божого народу, яка є осердям церковного вчення» [1].

Саме тому з певністю можемо стверджувати, що істина про внебовзяття є привілеєм нашої віри, частиною об'явлених істин, які Христос довірив своїй нареченій (церкві), щоб вона оберігала та непомилково пояснювала цю істину [10]. Вихідним положенням у процесі проголошення догмату є соборна віра Церкви, про те що її учительський уряд не чисто людськими засобами, а під натхненням духа істини. Як вчить I Ватиканський собор Святий Дух обіцяний наступникам Петра не з метою проголошення нового вчення, а натомість для збереження та належного пояснення отриманого апостольського об'явлення, що становить так званий «депозит віри» [9]. Саме це є підґрунтям для належного теологічного аргументу з якого випливає необхідність проголошення догми про тілесне внебовзяття Діви Марії, яке слід сприймати як об'явлену істину, що неспроможний пояснити жоден людський розум.

Тому прийняття цієї догми вимагає сильної та незламної віри усього божого народу. Практичним виразом цієї віри як зазначає автор Конституції є численні святині, чернечі ордени, названі на честь Внебозяття Матері Божої, а також одна з таємниць вервиці (розарію), що подана вірним для розважання.

Подаємо оригінал догматичної формули за допомогою якої була проголошена догма: *Postquam supplices etiam atque etiam ad Deum admovimus preces, ac Veritatis Spiritus lumen invocavimus, ad Omnipotentis Dei gloriam, qui peculiarem benevolentiam suam Mariae Virgini dilargitus est, ad sui Filii honorem, immortalis saeculorum Regis ac peccati mortisque victoris, ad eiusdem augustae Matris augendam gloriam et ad totius Ecclesiae gaudium exultationemque, auctoritate Domini Nostri Iesu Christi, Beatorum Apostolorum Petri et Pauli ac Nostra pronuntiamus, declaramus et definimus divinitus revelatum dogma esse : Immaculatam Deiparam semper Virginem Mariam, expleto terrestris vitae cursu, fuisse corpore et anima ad caelestem gloriam assumptam* [1].

З цієї формули випливають наступні істини католицького віровчення:

1. Божа Матір була взята у небесну славу.
2. Божа матір була взята у небесну славу з тілом і душею.
3. Цей факт є божественно об'явленою догмою.

Відтак слід наголосити, що не було проголошено зазначеною вище догматичною формулою. По-перше не було вказано, чи померла Мати Божа, адже латинська фраза «*expleto terrestris vitae cursu*» дослівно перекладається «завершивши шлях свого земного життя».

У частині теологічного обґрунтування проголошеної догми Конституція посилається на аргумент зв'язку таїнств. Автор бере до уваги методологію теології, яка вказує на

внутрішній зв'язок, який існує між багатьма божественними таємницями: таємниця Творення, пов'язана з таємницею божественної могутності; таємниця втілення Ісуса Христа відповідно з Божою любов'ю і милосердя; Тайна Спасіння із таємницею життя Пресвятої Тройці. Кожна така таємниця глибоко та нерозривно пов'язана з іншими, цей зв'язок у теології називається «*nexus misteriotum*» (нерозривність зв'язків). Саме розмірковуючи над цими зв'язками й таким чином застосовуючи відповідний теологічний метод формуються догматичні положення, на які не має виразних та чітких вказівок у Святому Письмі. В обґрунтуванні, котре базується на «*nexus misteriotum*» Святіший Отець стверджує наступне: «Існує нерозривний зв'язок таємниці Марії із спасительними таємницями Ісуса Христа, також ми вказуємо на предивну гармонію непорочного зачаття (повного звільнення від гріха) та дівицтва Марії (непорочності тіла у материнстві) з таємницею Її Успіння» [6].

Безпосередньо після смерті Марії, Її найчистіша душа була поставлена у небесних оселях по-правіці Ісуса Христа. Марія єдина з усіх смертних не підлягала особистому суду, якому підлягають усі потомки Адама. Будучи Царицею усього створіння та Марію Творця Богородицю ніби вилучили «з під юрисдикції цього закону». У присутності усіх святих Божий Син промовив до одвічного Отця: «Моя найулюбленіша Матір, Твоя улюблена Донька, найдорожча обручниця Святого Духа, приходить, щоб навіки отримати корону та славу, яку ми приготували для неї як нагороду за її заслуги. З-поміж дітей Адама Вона народилася немов троянда без шипів, чиста та красива. І тому вона гідна, щоб ми взяли її на свої руки та посадили на те місце, на якому ніхто народжений із первородним гріхом сидіти не може. Саме вона є нашою єдиною та улюбленою Обра-

ницею. У ній ми зложили великий скарб нашого божества, який вона вірно оберігала протягом свого земного життя. Вона ніколи не відступала від нашої волі і саме тому заслужила собі благодать. Наш маєстат, о Мій Улюблений Отче, є милосердний та справедливий і ми повинні щедро винагороджувати за добро, тому справедливо, щоб Марія отримала свою нагороду, адже протягом усього життя усіма своїми вчинками вона прагнула до нас уподібнитись настільки їй це дозволяв потенціал творіння. Нехай же зараз вона стане до нас подібною у красі нашої слави» [8].

В наступних частинах Конституції папа зупиняється на так званих літургійних аргументах, говорячи про те, що літургійна традиція як східної, так і західної церкви в процесі своєї еволюції витворила розуміння, що пресвятому тілу Пресвятої Богородиці належить гідність, як Матері Воплченого слова.

На завершення Папа говорить, про те, що саме написання Конституції було здійснене на славу всемогутнього Бога, який обвив особливу благодать Пречистій Діві Марії, на прославу Його Сина, безсмертного царя віків, переможця гріха та смерті, а також для збільшення слави Пресвятої Владичиці Богородиці та на радість усієї церкви.

Документ завершується такими словами: «якщо хто наважиться публічно заперечувати, або добровільно піддавати сумніву істини проголошені цією конституцією, то його слід вважати за межами Божої та Католицької віри» [1]. Саме тому Конституція виступає гарантією правильної віри і невід'ємною частиною учительського уряду Церкви.

Таким чином, у документі Святіший Отець розкриває особистий вимір внебовзяття. Теологічна концепція Пія XII полягає в тому, що внебовзяття як прослава Марії разом із тілом є виявом її найвищого привілею. Характер цього привілею виявляється через

особливі титули, які власне і використав Папа у своїй конституції.

Формуючи визначення догми, Папа особливо наголошує на Богоматеринстві і Непорочному зачатті та дівоцтві Марії, що дозволили їй по завершенні свого земного шляху бути взятою із тілом і душею у небесну славу. Особливість та унікальність цього привілею постійно підкреслюється Пієм XII, зокрема стверджує, що «Марія була ніби винята із загального закону, якому підпорядковуються всі інші люди, що підлягатимуть загальному воскресінню тільки після досягнення кінця часів» [1]. Таку винятковість Пречиста Діва заслужила своїм непорочним зачаттям, завдяки якому була позбавлена необхідності чекати і отримала згідно формулювання Папи «останній привілей», тобто внебовзяття, який Пій XII називає «найдорогоціннішим елементом у короні привілеїв Марії» [4].

Святіший Отець звертає велику увагу на еклезіальні та екзистенційні аспекти догми, крім трактування догмату як особистого привілею Марії. Папа в контексті його інтерпретації зупиняється на душпастирському та морально-етичному значенні проголошення цієї віронавчальної істини. У промові до колегії кардиналів від 30 жовтня 1950 р. Пій XII стверджував: «Я покладаю особову надію, що Преблагословенна Діва Марія засяє новим світлом зі своїх небесних осель для всіх людей, а особливо для тих, які вірять у її особливе внебовзяття і саме ця віра може стати для них належною умовою, щоб після завершення свого земного життя разом із Марією втішатися у небі найбільшим щастям» [1]. В іншій частині промови святіший Отець говорить: «Після свого внебовзяття Богородиця ще більшою силою пригортає до себе усіх тих, які помирають через духовну нужду, стають жертвами пристрастей, або з якихось інших причин сходять з істинного

шляху... Наша найласкавіша Мати піднесена у небесну славу, променями цієї слави освітлює увесь світ, що перебуває у темряві гріхів, а також уділяє людству свою небесну підтримку, яка здатна піднести у гору людські душі зранені великим болем» [1].

Пій XII розкриває у тому числі есхатологічні перспективи, що відкриваються вірним після проголошення Догмату називаючи їх «світлом, яке тілесне внебовзяття Марії пролило на майбутнє людства і на перспективи вічного життя» [6]. Внебозята Марія в есхатологічному сенсі сприймається папою як праобраз тієї славної переміни, яку отримують тіла спасених у момент другого приходу Христа, який судитиме живих і померлих. Папа наголошує, що «життя майбутнього віку» про яке йдеться в остатньому фрагменті символу віри отримало в особисті благословенної Богородиці своєрідний архетип та найвище сповнення. Адже з точки зору папи саме внебовзяття означає досягнення мети, остаточне сповнення повноту радості і щастя (пор. Пс. 44,10.14-16). Внебозята Богородиця в есхатологічному вимірі зміцнює людську надію, оскільки Божий народ таким чином вбачає у ній реалізацію своїх одвічних сподівань.

Апостольська конституція також відзначає, що Марія не повинна була чекати кінця світу, щоб спасти своє тіло. Таким чином, Богородиця як твердить документ стала винятком із правила, що будь-яке людське тіло піддається тлінню. Вона пережила смерть згідно із замислом Творця, однак ця смерть була для неї завершенням, а переходом у повну єдність із Богом. Тіло ж Богородиці, яке вже на землі було особливою світлицею Святого Духа було перемінене увійшовши у Божу реальність [7, с. 128]. Народження і смерть Марії повністю розкривають її роль у Сотеріологічній місії Христа, адже Бог особливим чином керував її народженням вчини-

вши, що вона прийшла у світ не маючи гріха, подібно Бог прийняв її у хвилину смерті дозволивши їй подібно до Сина перейти у життя. Завдяки Ісусу Марія відходячи довірила своє існування Богу, а Він прийняв та затвердив особистий, індивідуальний шлях Марії, дозволивши їй увійти у славу свого сина Ісуса Христа у Святому Дусі. Звідси випливає, що Марія є першою серед людей, які воскресли у Христі, вона є першою з поміж тих, які повністю пройшли свій життєвий шлях й остаточно завершили його участю в тринітарному житті Отця Сина і Святого Духа. Властне у цьому сенсі, щоб підкреслити цілісність людини вжив щодо Марії фразу «з душею і тілом» папа Пій XII формулюючи догматичне визначення. У такий спосіб було підкреслено, що все єство Марії вже досягнуло остаточне довершення в Бозі [7, с. 129].

Слід також зазначити, що у самому тексті Догми папа не розв'язує суперечки між моралістами та іморталістами. Католицькою догматикою моралістів поставлено два обмеження: не можна вважати Богородицю померлою, але не воскреслою, оскільки це не суміσιμο з догмою про тілесне внебовзяття на небо; не можна вважати її смерть покаранням за гріхи, як особисті так і первородний, оскільки це не сумісно з догмою про Непорочне зачаття.

Папа Пій XII був іморталіст, але не став нав'язувати свого переконання всім католикам. Слід відзначити, що логічний зв'язок догм про непорочне Зачаття та внебовзяття односторонні. Йдеться про те, що оскільки вона була непорочно зачата, то повинна була стати внебовзятою. Але з іншого боку, для того, щоб стати внебовзятою, не обов'язково бути непорочно зачатою, адже Енох та Ілля непорочно зачатими не були, а внебовзятими стали (пор. Бут. 5, 24; Сир. 44, 15; 49, 16; Евр. 11, 5). Слід підкреслити різницю у цьому контексті між вознесенням Христа і Бого-

родиці. Христос як Бог вознісся своєю силою, тому його вознесіння називається *Ascensio (лат)* – Сходження на небеса. Богородиця була взята в небесну славу Богом, з його милості. Не маючи власної сили, щоб вознестись. Тому її вознесіння називається *Assumptio* – *взяття на небеса*. Саме тому стосовно Успіння Богородиці Західна традиція коректним вважає термін саме внебовзяття, а не вознесіння.

Загалом понтифікат Пія XII можна трактувати як апогей маріології в Католицькій Церкві, адже окрім проголошення догми цей папа посвятив весь світ серцю Марії в 1944 р. а в 1954 р. проголосив Марію Царицею всесвіту. Проголошення догми заслуговує на те, що її трактували як знак часу здатний формувати наше християнське життя та Марійну духовність. Особливо важливим аспектом вчення Пія XII вчення про внебовзяття є його екзистенційність, яка полягає у тому, що саме прийняття догми християнами повинне повертати їх до усвідомлення по новому мети свого власного життя. У цей спосіб Пресвята Марія наданим їй Господом привілей звертає увагу усієї Церкви на необхідність посилювати віру у вічне життя та справжнє призначення кожного християнина. Таке розуміння є своєрідною гарантією християнської церковної ідентичності, що може надати правильне спрямування притаманному кожній людській істоті шуканню сенсу життя. Саме небо як остаточне сповнення повинно бути постійним горизонтом очікувань та шукань віруючої людини. Догма про внебовзяття Богородиці повинна стати ефективним дороговказом переживання вже тут на землі цього нового небесного способу існування доступ до якого людство отримало через смерть та воскресіння Ісуса Христа. Внебовзяття виражає перспективу нашого власного спасіння, реалізація якої була розпочата через Марію. Важливий ас-

пект розуміння внебовзяття полягає в усвідомленні місії посередництва Марії, адже після воскресіння її Сина, вона ще якийсь період продовжувала жити і діяти в історичному часі як мати людей. За цей проміжок Вона стала зразком усіх чеснот, на яких базується християнська антропологія.

У дослідженні структури тексту Апостольської Конституції «*Munificentissimus Deus*» вбачається його діалогічний характер, що дозволяє реалізувати інтерпретацію Внебовзяття Марії через три фундаментальні аспекти, кожен з яких заслуговує на богословське опрацювання. По-перше, констатація факту, що Марія померла, особливим чином завершивши свій земний шлях та віддавши душу і тіло у Божі руки. Тим самим промовивши власне «*fiat*», вона уможливила досягнення повноти часів у своєму бутті. По-друге, Бог приймає її та підносить з мертвих: «приймаючи її слово творець робить іншим усе її життя даючи їй можливість «знову народитись», тепер остаточно» [8, с. 127]. Потретьє увесь шлях Богородиці реалізується тільки завдяки силі Христа і Святого Духа, адже Марія не створила власного пасхального виміру, її не можна вважати спасителькою (вона не Месія). Однак завдяки Божий благодаті є першою з поміж тих, які отримують життя від Ісуса та воскресають. До цього і зводиться католицька теологічна аргументація догми про Внебовзяття Богородиці [7, с. 121].

Висновки. Західна теологічна традиція інтерпретуючи особистий вимір внебовзяття Пресвятої Богородиці інколи приписує можливість досягнення цього привілею усіма людьми доброї волі. Однак треба сказати, що з точки зору, концепції Пія XII таке трактування не правильне, хоча у самому догматичному визначенні не має безпосередньої вказівки, яка стверджувала одиничність преференцій Марії. Однак ця преференція на вне-

бовзяття широко визнається та доводиться опосередкованим чином у різних місцях Конституції. Особливо коли Папа трактує внебовзяття у тісному зв'язку з привілеями Богородиці, які мають одиничний характер, адже йдеться про богоматеринство, непорочне зачаття та постійне дівоцтво.

Слід зазначити особливу богословську мужність Папи Пія XII, адже він проголошує Догму опираючись більшою мірою на аргумент актуальної віри Божого народу ніж на біблійно-теологічну аргументацію. Продовжуючи та актуалізуючи цю віри мільйонів християн папа надав догматичної регламентації факту, що вже століттями був однозначно інтерпретований церковним переданням. Іншим важливим елементом теології внебовзяття Пія XII є її христологічна наповненість. Пій XII стверджує, що внебовзяття було «наперед визначеним» Небесним Отцем: «Марія, як і її Син повністю перемігши смерть з тілом і душею була перенесена у небесну славу, щоб там засяяти як цариця по правиці свого Сина безсмертного Царя віків» (пор. Лк 22,32). Те що Марія була взята у небесну славу, означає той факт, що вона увійшла у пас-

хальний час воскресіння померлих. При цьому слід зазначити, що Марія не є Богом і в цьому сенсі не є одвічною, але через Христа, вона отримала повноту існування. Марія не переживає змін часу, як всі інші люди на землі. Для неї настала повнота часу, у тому часі що вона у Христі бере участь у новому створінні, яке наділене повнотою життя.

Отже, в нашому дослідженні виявлено історичні та культурно-релігійні передумови до проголошення догми та розкрито смислотворчі богословські характеристики тексту проголошення догми про Внебовзяття, котрі слід звести до наступних висновків: догма була проголошена на славу пресвятої Тройці, з якою Пресвята Богородиця пов'язана особливим чином; догма була проголошена, щоб християни ще більш досконало вшановували свою Небесну Матір; проголошення догми мало на меті, щоб християни були ревнішими у процесі досягнення єдності містичного тіла; догма була прийнята, щоб християни більшою мірою усвідомили цінність людського життя, відчували необхідність жертвувати своє життя Бога та виконувати Його волю за прикладом Марії.

Список використаних джерел:

1. Apostolic Constitution of Pope PIUS XII «*Munificentissimus Deus*». URL: http://w2.vatican.va/content/pius-xii/en/apost_constitutions/documents/hf_p-xii_apc_19501101_munificentissimus-deus.html
2. Burghardt, Walter J. The Testimony of the Patristic Age Concerning Mary's Death. *Marian Studies*: Vol. 8. Article 8, Pages 58-99. URL: https://ecommons.udayton.edu/marian_studies/vol8/iss1/8
3. *Dei Filius*. Servus Servorum Dei Sacro Approbante Concilio URL: https://www.vatican.va/archive/hist_councils/i-vatican-council/documents/vat-i_const_18700424_dei-filius_la.html
4. *Deipae Vurginis Mariae*. URL: https://www.vatican.va/content/pius-xii/en/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_01051946_deiparae-virginis-mariae.html
5. Enciclopedia Cattolica. col. 202. URL: <https://archive.org/details/enciclopedia-cattolica-vol.-2/page/n1/mode/2up>
6. Napiórkowski, S. Dogmat o Wniebowzięciu w 50. rocznicę ogłoszenia // *Mariologia na przełomie wieków*, 2001, s. 95-115. URI <http://theo-logos.pl/xmlui/handle/123456789/7559>

7. Pikaza Xabier, O. de M. Maryja, pierwsza osoba w historii. *SALVATORIS MATER* 8(2006) nr 1-2, s. 114-141
8. Sergiusz J., Pek K. Matka Jezusa wśród pielgrzymującego Kościoła. Wydawnictwo księży Marianów, Warszawa 1993, s. 457.
9. Sobór Watykański I URL: https://sobory.ovh/html/Sobor_watykanski1.htm.
10. Węsierski, K. Teologiczne racje odpowiedniości Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. *Studia Pelplińskie* [online]. 20 październik 2018, T. 52, s.407–420. URL: <https://doi.org/10.12775/SPLP.2018.025>.

ІСТОРИКО-БОГОСЛОВСЬКА РЕЦЕПЦІЯ ПРОГОЛОШЕННЯ АПОСТОЛЬСЬКОЇ КОНСТИТУЦІЇ «MUNIFICENTISSIMUS DEUS»

Олексій Писарчук, Олексій Писарчук, військовий капелан, здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти Ужгородської української богословської академії.

КАРПАТСЬКІ МОНАСТИРІ ЯК ОСЕРЕДКИ КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНОЇ МІСІЇ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА БОГОСЛОВСЬКИЙ ВИМІРИ

Василь ФУФАЛЬКО

Анотація: У статті здійснено комплексний міждисциплінарний аналіз культурно-релігійної місії карпатських монастирів у духовно-культурному просторі Галичини Х–XVII ст. Монастирі розглянуто як багатовимірні соціокультурні інституції, що поєднували духовне служіння з освітньою, культурною, соціальною, місіонерською та господарською діяльністю. На основі історичних, археологічних, писемних і топонімічних джерел простежено еволюцію монастирської традиції та її вплив на формування конфесійної ідентичності регіону. Особливу увагу приділено ролі провідних чернечих осередків – Манявського Скиту, Унівської Лаври та Мукачівського монастиря – як центрів духовного життя, книжної культури й освіти. У філософсько-богословському вимірі осмислено поняття місії як форми служіння (*missio Dei*), що інтегрує внутрішній аскетичний досвід із активною присутністю монастирів у суспільному житті. Показано, що місійна діяльність карпатських монастирів сприяла збереженню духовних цінностей, розвитку національної культури та формуванню специфічного духовного коду Карпатського регіону. Зроблено висновок про визначальну роль монастирів у забезпеченні історичної тяглості духовної та культурної спадщини України.

Ключові слова: карпатські монастирі, культурно-релігійна місія, духовна спадщина, Галичина, чернецтво, місія (*missio Dei*), сакральний простір, філософія релігії, богословська традиція, національна ідентичність.

Annotation: The article provides a comprehensive interdisciplinary analysis of the cultural and religious mission of Carpathian monasteries within the spiritual and cultural space of Galicia from the 10th to the 17th centuries. Monasteries are examined as multidimensional socio-cultural institutions that combined spiritual ministry with educational, cultural, social, missionary, and economic activities. Based on historical, archaeological, written, and toponymic sources, the study traces the evolution of the monastic tradition and its influence on the formation of the region's confessional identity. Particular attention is paid to the leading monastic centers—Manyava Skete, Univ Lavra, and Mukachevo Monastery—as hubs of spiritual life, book culture, and education. In the philosophical and theological dimension, the concept of mission is interpreted as a form of service (*missio Dei*) that integrates inner ascetic experience with the active presence of monasteries in public life. It is demonstrated that the missionary activity of Carpathian monasteries contributed to the preservation of spiritual values, the development of national culture, and the formation of a specific spiritual code of the Carpathian region. The article concludes that monasteries played a decisive role in ensuring the historical continuity of Ukraine's spiritual and cultural heritage.

Key words: carpathian monasteries, cultural and religious mission, spiritual heritage, Galicia, monasticism, mission (*missio Dei*), sacred space, philosophy of religion, theological tradition, national identity.

Постановка проблеми. У сучасному гуманітарному знанні проблема осмислення духовного спадку карпатських монастирів залишається актуальною, але водночас недостатньо систематизованою в міждисциплінарному вимірі. У наукових дослідженнях монастирі Карпатського регіону здебільшого розглядаються фрагментарно – або в контексті церковної історії, або як архітектурні й археологічні пам'ятки, або як осередки книжної культури. Такий підхід не завжди дозволяє виявити цілісний характер їхньої культурно-релігійної місії, що поєднувала духовне служіння, освітню, соціальну, культурну та місіонерську діяльність. Недостатньо дослідженим залишається також філософсько-богословський вимір місії чернецтва, зокрема її зв'язок із поняттям *missio Dei*, християнською антропологією та етикою. В умовах сучасних соціокультурних трансформацій постає потреба нового наукового осмислення ролі монастирів як чинника формування духовної ідентичності, історичної пам'яті та культурної тяглості регіону. Саме це зумовлює необхідність комплексного аналізу культурно-релігійної місії карпатських монастирів у широкому історичному, філософському й богословському контекстах.

Метою статті є осмислення духовної місії карпатських монастирів Галичини Х–XVII ст. через призму богословської традиції, зокрема ролі монастирів у здійсненні *missio Dei*, духовному наставництві, богослужбовій практиці та формуванні морально-етичних орієнтирів місцевих громад.

Виклад основного матеріалу. Дослідження духовного спадку галицьких монастирів Карпатського регіону Х–XVII ст. як центрів культурно-релігійної місії та духовного буття становить один із пріоритетних напрямів сучасних міждисциплінарних наукових студій. У колі зацікавлень цієї проблематики перебувають богослови, історики, філософи, культурологи, а також фахівці з педагогіки та релігієз-

навства, які розглядають монастир як складний соціокультурний феномен. Системне й багатоаспектне осмислення монастирської традиції дає змогу простежити закономірності її виникнення, еволюції та функціонування в історичному просторі Галичини. Водночас таке дослідження сприяє збереженню та актуалізації духовних цінностей, які формували світогляд місцевого населення протягом століть. Важливе місце у цьому контексті посідає матеріальна спадщина, що дійшла до нашого часу у вигляді печерних келій, підземних храмів і сакральних ландшафтів. Археологічні знахідки, зокрема кам'яні хрести, фрагменти іконопису, залишки керамічних виробів, поглиблюють уявлення про повсякденне та літургійне життя ченців. Не менш значущими є писемні й топонімічні джерела, які фіксують існування Крехівського монастиря, обителів у Луках, Присліпі, Маріямполі, Дубівцях, Залукві, Куличкові та інших населених пунктах середнього Подністров'я. Сукупність цих даних дозволяє розглядати карпатські монастирі як важливі осередки духовної культури та релігійної ідентичності регіону.

Особливе місце серед них посідали Манявський Скит, Унівська Лавра та Мукачівський монастир, які виконували функції духовних, освітніх і культурних центрів місцевого суспільства. Через богослужбову практику, книжну справу, переписування та збереження рукописів ці обителі сприяли утвердженню православної традиції й поширенню елементарної освіти. Цій тематиці присвячено чимало наукових розвідок, зокрема, **І. Альмес** у праці «Втрачена монастирська книгозбірня: ліквідація у 1785 р. Скита Манявського та післяісторія книжкового зібрання» досліджує історію монастирської книгозбірні Манявського Скиту, одного з найзначніших чернечих центрів ранньомодерної України, з огляду на події ліквідації обителі у 1785 році. Автор аналізує причини зникнення бібліотечного фонду, механізми розфо-

рмування книжкових зібрань після австрійських касат чернечих установ, а також шляхи розпорошення книжкових колекцій, які потрапили до університетських і приватних книгозбірень. Ця праця важлива для розуміння культурно-інтелектуального потенціалу монастирів як осередків освіти, книжної культури й духовного єднання, а також показує, наскільки витонченими були процеси збереження і втрати культурної спадщини. Автор приходить до висновку, що «післяісторія втраченої монастирської книгозбірні Скита Манявського, одного з найзнаковіших чернечих осередків ранньомодерної України, слугує показовим прикладом способів і механізмів розформування книжкових зібрань після австрійських касат чернечих осередків останньої чверті XVIII ст. Ліквідація Манявського Скита в 1785 р. зіграла визначальну роль для подальшої долі культурної спадщини обителі, зокрема і книгозбірні. Після ліквідації обителі монастирські книги потрапили до університетських бібліотек Львова і Відня (хоча не вдалося виявити й верифікувати такі дані щодо столиці монархії Габсбургів), приватних власників (о. Антін Петрушевич, Август Бельовський), церковних (Перемишльської греко-католицької капітули та Львівської греко-католицької богословської академії), парафіяльних (с. Раковець), монастирських (Путна, Сучавиця) бібліотек. Подібно до інших монастирів (римокатолицьких чи унійних) після ліквідації православної обителі її майно, зокрема книги, продали чи роздали» [1, с. 50].

Монографія М. В. Кугутяка «Монастирі давнього Галича – духовні обереги української нації» [5] присвячена всебічному аналізу монастирської традиції Галича як одного з ключових духовно-культурних центрів середньовічної Галичини. У праці висвітлено процеси становлення й еволюції монастирів у Галичі-Крилосі та прилеглих поселеннях XII–XVIII ст., їхню роль у структурі єпископської та ми-

трополичої влади, а також значення чернецтва у формуванні християнської ідентичності регіону. Автор здійснює реконструкцію побуту, сакрального простору й ієротопії монаших осередків, залучаючи маловідомі документальні матеріали та археографічні джерела. Окрема увага приділяється скельно-печерним обителям і топографічним особливостям, що поглиблює розуміння процесів християнізації та культурного розвитку Карпатського регіону. Важливою складовою наукового аналізу є проблематика сакралізації простору Крилоської гори, яка в середньовічній традиції постає як осередок раннього чернецтва та духовне ядро давнього Галича. У межах києво-руської агіографічної парадигми заснування монастирів на підвищеному, скельно-гористому рельєфі осмислювалося як вияв ієротопічного задуму та Божого провидіння. Монастир у такому контексті інтерпретувався як земна проекція Небесного Єрусалима, а гора – як просторовий символ святості. Сакральна топографія Крилоської гори охоплювала не лише центральні обителі, а й розгалужену мережу кіновійних і печерних монастирів у структурі Великого Галича, що засвідчує його виняткову роль як потужного духовного центру середньовічної Русі-України.

У даному контексті необхідно зазначити, що загально-історична література дозволяє простежити їхній внесок у зміцнення конфесійної ідентичності регіону в умовах постійних соціально-політичних змін. Водночас монастирі не існували ізольовано від ширшого історичного контексту й були тісно пов'язані з політичними процесами свого часу. Дослідження засвідчують, що вони зазнавали впливу різних державних і воєнно-політичних сил – польської, австрійської, литовської, російської, а також монгольської та турецької експансії. Такі зовнішні чинники часто накладали обмеження на їхню діяльність, змінювали форми організації чернечого життя та економіч-

ного забезпечення. Разом із тим ці ж обставини відкривали нові можливості для адаптації, міжкультурних контактів і трансформації духовної місії монастирів у карпатському соціокультурному просторі[2].

Вагоме значення у висвітленні духовної місії карпатських монастирів посідає філософська література, яка забезпечує теоретико-методологічне підґрунтя для осмислення релігійно-духовних процесів. Філософський дискурс дозволяє інтерпретувати монастирську традицію крізь призму проблем моральності, етики, сенсу людського буття та взаємин людини з трансцендентною реальністю. Особливу цінність становлять праці, пов'язані з християнською філософією східного православ'я, у яких духовний досвід поєднується з раціональним богомисленням. Важливою є також філософська рефлексія взаємодії сакрального й світського, що дає змогу розкрити роль монастирів як посередників між релігійною традицією та суспільним життям.

Філософські твори, присвячені християнській антропології, теодицеї та есхатології, суттєво вплинули на формування чернечої духовності та світоглядних орієнтирів монастирського життя. Осмислення природи людини, проблеми зла та перспективи спасіння визначали внутрішню логіку аскетичної практики й духовного вдосконалення. Значну роль у цьому процесі відігравали етико-філософські концепції любові до Бога і ближнього, що лежали в основі монашого служіння. Праці святих Отців, присвячені чеснотам смирення, віри, надії та любові, формували нормативні засади моральної поведінки ченців і визначали духовний ідеал чернечого життя в карпатських монастирях.

Зокрема у монографії Є. Бистрицького «Трансцендентальність і релігія: українська духовна традиція» [3] досліджується взаємозв'язок трансцендентного та релігійного у контексті української духовної традиції. Автор

аналізує філософські концепції Бога, моральності, духовного самовдосконалення та їх вплив на формування релігійної свідомості. Особлива увага приділяється православній філософії та її ролі у формуванні етичних і моральних орієнтирів українського суспільства.

Важливою для дослідження культурно-релігійної місії життєвого устрою ченців Карпатських монастирів є монографія М. Юхимовича «Духовність як основа національної культури: філософія релігійної місії монастирів Карпат» [7], яка присвячена філософському осмисленню духовної місії карпатських монастирів та їх ролі у формуванні національної культурної ідентичності. Автор аналізує чернечу традицію, християнський аскетизм, моральні цінності та етичні засади чернечого життя. Особлива увага приділяється взаємозв'язку духовності та культурного розвитку регіону. Він акцентує увагу на тому, що монастирі Карпатського регіону впродовж століть виступали не лише як осередки аскетичного життя, а як потужні центри трансляції національних цінностей, де духовний чин ставав фундаментом для збереження етнокультурної самобутності народу, а релігійна місія чернецтва в Карпатах не обмежувалася літургійною практикою; вона трансформувалася у філософію активного служіння, де просвітництво, книжна справа та опіка над нужденними стали формою вираження національної духовності. Автор аргументовано доводить, що сакральний простір Карпат, органічно інтегрований у монастирську архітектуру та повсякденне життя чернецтва, формує унікальний феномен «гірської духовності», де суворість природного ландшафту поєднується з незламністю віри, стаючи основою локальної культури. У цьому контексті духовність виступає не лише як внутрішній досвід ченця, а як життєтворча сила, яка структурує культурне середовище, трансформуючи релігійний досвід у загальнонаціо-

нальне надбання. Таким чином, взаємодія природи та духовної практики сприяє формуванню специфічного культурного коду Карпатського регіону, де монастирі виступають осередками збереження традицій, моральних цінностей і національної ідентичності. Цей симбіоз природного та сакрального забезпечує стійкість духовної та культурної спадщини, роблячи її важливим компонентом історико-культурного ландшафту України [7].

Монографія Я. Ісаєвича «Українська духовна культура в Галичині в епоху бароко» [4] посідає важливе місце у вивченні культурно-релігійних процесів Галичини XVII–XVIII ст., оскільки розкриває специфіку барокової духовності в її тісному зв'язку з монастирською традицією. Автор розглядає бароко не лише як художньо-естетичний стиль, а як цілісне світоглядне явище, що визначало релігійне мислення, освітні практики та форми суспільної комунікації. Значну увагу приділено ролі монастирів як осередків формування духовної культури, де поєднувалися богослужбова практика, книжна справа, мистецька творчість і освітня діяльність. У праці показано, що саме монастирське середовище стало простором трансляції барокових ідей, які формували нові моделі релігійної свідомості та сприяли поглибленню конфесійної ідентичності. Через аналіз проповідницької літератури, полемічних текстів і сакрального мистецтва Ісаєвич демонструє, як духовні ідеали бароко впливали на суспільну мораль і політичну культуру. Таким чином, монастирі постають як ключові інституції духовного та культурного життя, що забезпечували спадкоємність традиції й водночас відкритість до інтелектуальних викликів епохи.

Праця С. Смаль-Стоцького «Духовні витоки і релігійний спадок Галичини: філософія» [6] зосереджена на філософському осмисленні духовної спадщини регіону та її впливі на формування монастирської місії. Автор аналізує християнські уявлення про Бога, моральність і

аскетизм як фундаментальні засади духовного життя, що визначали внутрішню логіку чернечої практики. Особливого значення надається взаємодії релігійної та світської думки, яка в історичних умовах Галичини формувала унікальну модель духовної культури. Смаль-Стоцький показує, що монастирі виступали не лише місцями відокремленого аскетичного життя, а й активними учасниками інтелектуальних процесів свого часу. Через філософський аналіз він розкриває, як релігійні ідеї проникали у повсякденне життя місцевих громад, впливаючи на моральні норми та суспільні цінності. У цьому контексті духовна місія монастирів постає як синтез богословської традиції та філософського осмислення буття, що забезпечувало тривалу життєздатність духовного спадку Карпатського регіону.

У логічному продовженні попередніх міркувань про філософсько-богословські засади духовної місії чернецтва доцільно розглянути багатовимірний характер місійної діяльності карпатських монастирів, яка формувалася як цілісна система служіння людині, спільноті та сакральному простору. Види місій, що їх виконували монастирі Карпатського регіону, відзначалися надзвичайною різноманітністю та взаємодоповнюваністю, що дозволяє розглядати чернечі осередки як комплексні інституції духовного, соціального й культурного впливу. Насамперед провідною залишалася духовна місія, яка реалізовувалася через богослужбову практику, щоденну молитву, здійснення Таїнств, сповідь і духовне наставництво. Саме через ці форми служіння монастирі сприяли внутрішньому моральному вдосконаленню вірних, формуванню християнського світогляду та укоріненню етичних норм у житті місцевих громад. Духовна опіка ченців виходила за межі монастирських мурів, охоплюючи широкі верстви населення і перетворюючи монастир на осередок релігійної стабільності в умовах історичних викликів.

Важливим доповненням духовної була освітня місія, спрямована на поширення грамотності, знань і християнської освіти серед мирян. Монастирі виступали центрами книжної культури, де здійснювалося переписування, переклад і збереження рукописів, формувалися бібліотеки та передавалися традиції богословської й філософської думки. Освітня діяльність ченців сприяла не лише підвищенню інтелектуального рівня населення, а й забезпечувала тяглість духовної традиції, інтегруючи місцеві громади в ширший культурний простір християнської цивілізації. Паралельно реалізовувалася соціальна місія монастирів, що виявлялася у милосердному служінні: допомогти бідним і знедоленим, опіці над сиротами, хворими та подорожніми, організації притулків і лікарняних осередків. У цьому вимірі чернецтво виступало носієм євангельських ідеалів любові до ближнього, перетворюючи абстрактні моральні принципи на конкретну соціальну практику.

Не менш значущою була культурна місія карпатських монастирів, яка полягала у збереженні й розвитку сакрального мистецтва, ремесел, архітектури та елементів народної традиції. Через іконопис, церковний спів, літературну творчість і художні форми монастирі формували естетичні орієнтири регіону та сприяли сакралізації культурного простору. Місіонерська діяльність, у свою чергу, була спрямована на поширення християнської віри серед навколишніх народів і спільнот, а також на заснування нових чернечих осередків, що розширювало мережу духовного впливу в Карпатському регіоні. Водночас економічна місія монастирів забезпечувала їхню матеріальну самодостатність і стабільність місцевих громад через розвиток сільського господарства, ремесел і торгівлі. Монастирські господарства ставали прикладом раціонального використання ресурсів і організації праці. Паломницька та літургійно-богослужбова місії створюва-

ли умови для духовного оновлення прочан і формували ритм християнського життя, тоді як захисна функція полягала в оберіганні сакральних осередків і населення від зовнішніх загроз. У цьому контексті навіть екологічна місія, що виявлялася у шанобливому ставленні до природи як Божого творіння, набувала богословського сенсу, підкреслюючи гармонію між духовним життям людини та природним середовищем Карпат.

У науковому дискурсі термін «місія» трактується як цілісна форма покликання й служіння, спрямована на реалізацію певного духовного, соціального або культурного завдання в конкретному історичному та просторовому контексті. У богословській традиції місія розуміється насамперед як *missio Dei* – дія Бога у світі, до якої долучається людина через свідоме служіння, свідчення віри та трансляцію духовних цінностей. У межах християнського чернецтва місія набуває особливого значення, оскільки поєднує внутрішній аскетичний вимір із зовнішнім служінням спільноті. Для монастирів Карпатського регіону місія не зводилася винятково до проповіді чи літургійної практики, а охоплювала широкий спектр діяльності – від духовного наставництва й освіти до соціальної опіки та культуротворення. Таким чином, місія постає як багатовимірний феномен, у якому інтегруються богословські, філософські й соціокультурні складові, а її реалізація визначається конкретними історичними умовами та потребами суспільства.

Проблематика місії та місійного служіння була предметом осмислення у працях багатьох богословів, філософів і істориків, які наголошували на її фундаментальній ролі у християнській традиції. У патристичній спадщині ідея місії простежується у творах святих Отців Церкви, зокрема Василя Великого та Іоана Золотоустого, які розглядали служіння ближньому як невід’ємний вимір духовного життя. У новітній українській гуманітарній думці до

осмислення місії зверталися Я. Ісаєвич, М. Кугутяк, Є. Бистрицький, М. Юхимович, аналізуючи місійність монастирів крізь призму культурної, освітньої та націєтворчої функції. Філософський вимір місії розкривається також у працях, присвячених християнській антропології та етиці, де місія інтерпретується як форма відповідальності людини за світ і спільноту. У цьому контексті місійна діяльність карпатських монастирів постає як синтез богословського покликання та історично зумовленої практики служіння, що забезпечила їхню тривалу роль у духовному й культурному розвитку регіону.

Висновки. У статті обґрунтовано, що карпатські монастирі Галичини Х–XVII ст. були багатофункціональними духовно-культурними осередками, які поєднували аскетичне служіння з освітньою, соціальною, культурною та місіонерською діяльністю. Їхня присутність забезпечувала стійкість християнської традиції та формування конфесійної ідентичності регіону в умовах складних історичних трансфор-

мацій. Встановлено, що провідні монастирські центри – Манявський Скит, Унівська Лавра та Мукачівський монастир – відігравали ключову роль у розвитку книжної культури, освіти й духовного наставництва, сприяючи збереженню богословської та філософської спадщини й утвердженню духовної тягlosti української традиції. Зокрема, місійна діяльність карпатських монастирів у богословському вимірі може бути осмислена через концепт *missio Dei* як поєднання внутрішнього аскетичного досвіду з активним служінням спільноті. Такий синтез зумовив багатовимірний характер монастирської місії та її адаптивність до соціокультурних викликів.

Зроблено висновок, що сакральний простір Карпат і монастирська традиція сприяли формуванню специфічного духовного коду регіону, який забезпечив збереження моральних цінностей, культурної спадщини та національної ідентичності. Карпатські монастирі постають як визначальний чинник історичної тягlosti духовної та культурної спадщини України.

Список використаних джерел:

1. Альмес І. Втрачена монастирська книгозбірня: ліквідація у 1785 р. Скита Манявського та післяісторія книжкового зібрання. – 2019. – PDF. – Режим доступу: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?portfolioitemid=436>.
2. Архимандрит Кирило (Селецький). Манявський Скит і його духовне життя. Львів: Місіонер, 2015. 290 с.
3. Бистрицький Є. Трансцендентальність і релігія: українська духовна традиція. Київ: Дух і Літера, 2010. 320 с.
4. Ісаєвич Я. Українська духовна культура в Галичині в епоху бароко. Львів: Інститут українознавства, 2005. 400 с.
5. Кугутяк М. В. *Монастирі давнього Галича – духовні обереги української нації: монографія* / М. В. Кугутяк. – Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2023. – 792 с.
6. Смаль-Стоцький С. Духовні витoki і релігійний спадок Галичини: філософія і релігія. Тернопіль: Збруч, 2014. 288 с.
7. Юхимович М. Духовність як основа національної культури: філософія релігійної місії монастирів Карпат. Івано-Франківськ: Карпатський університет, 2016. 360 с.

КАРПАТСЬКІ МОНАСТИРІ ЯК ОСЕРЕДКИ КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНОЇ МІСІЇ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА БОГОСЛОВСЬКИЙ ВИМІРИ

Василь Фуфалько, здобувач вищої освіти третього (освітньонаукового) рівня вищої освіти Ужгородської української богословської академії.

СУЧАСНІ ІННОВАЦІЙНІ СИСТЕМИ ПСИХОЛОГІЇ, ПЕДАГОГІКИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

=====

УДК 159.923:004

ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА КОГНІТИВНУ ГНУЧКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: МОЖЛИВОСТІ ТА РИЗИКИ

Марина ДУБ

Анотація: У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз трансформації когнітивної гнучкості особистості в умовах тотальної цифровізації соціуму. Висвітлено фундаментальну дихотомію між інтенсифікацією доступу до інформаційних масивів та деградацією здатності до їх глибокої аналітичної обробки. Зіставлено полярні наукові парадигми: концепцію «цифрової деменції» М. Шпітцера та теорію «розширеного розуму» Е. Кларка. Особливу увагу приділено механізмам нейропластичності та детермінації виконавчих функцій мозку цифровим середовищем. Обґрунтовано амбівалентний характер впливу технологій на когнітивну сферу. У межах практичного інструментарію запропоновано верифіковані методики діагностики та превентивні стратегії збереження когнітивного здоров'я. Сформульовано висновок про пріоритетність метакогнітивної здатності до перемикавання між цифровими та аналоговими режимами мислення.

Ключові слова: когнітивна гнучкість, цифрові технології, нейропластичність, виконавчі функції, багатозадачність, ефект Google, цифрова гігієна, інформаційна бульбашка.

Abstract: The article provides a theoretical and methodological analysis of the transformation of cognitive flexibility of the individual in the conditions of total digitalization of society. The

fundamental dichotomy between the intensification of access to information arrays and the degradation of the ability to deeply analyze them is highlighted. Polar scientific paradigms are compared: the concept of "digital dementia" by M. Spitzer and the theory of "extended mind" by E. Clark. Special attention is paid to the mechanisms of neuroplasticity and the determination of executive functions of the brain by the digital environment. The ambivalent nature of the impact of technologies on the cognitive sphere is substantiated. Within the framework of the practical toolkit, verified diagnostic methods and preventive strategies for maintaining cognitive health are proposed. A conclusion is formulated about the priority of the metacognitive ability to switch between digital and analog modes of thinking.

Keywords: *cognitive flexibility, digital technologies, neuroplasticity, executive functions, multi-tasking, Google effect, digital hygiene, filter bubble.*

Сьогодні цифрові технології перестали бути просто інструментом і перетворилися на когнітивну екосистему. Ми живемо в умовах «інформаційного вибуху», де швидкість оновлення даних перевищує швидкість їхнього осмислення. [1; 4]

Людський мозок, сформований в умовах обмеженої інформації, тепер змушений адаптуватися до постійних сповіщень, алгоритмічних стрічок та гіпертексту.

Сучасний ринок праці вимагає від особистості високої адаптивності. Когнітивна гнучкість стає ключовою навичкою (soft skill) XXI століття, проте цифрові звички (наприклад, думскролінг) можуть її пригнічувати.

Когнітивна гнучкість – це не просто «вміння швидко думати», це складна структура, яку розглядають з двох ракурсів:

У психології розглядається як здатність свідомо перемикає увагу між різними завданнями та адаптувати стратегію мислення при зміні правил або обставин. Вона дозволяє долати когнітивну ригідність (зацікленість на одному підході).

У нейронауці розглядається як функція виконавчого контролю, що забезпечується переважно префронтальною корою головного мозку та нейронними зв'язками з базальними гангліями. Це динамічна взаємодія мереж, що відповідають за вибір цілей та гальмування нерелевантних імпульсів.

Основний науковий конфлікт полягає у виникненні «цифрового парадоксу»:

З одного боку технології дають миттєвий доступ до будь-яких знань, що мало б розширювати ментальні горизонти, з іншого боку-легкість отримання інформації призводить до «когнітивної скупості». Мозок економить зусилля, віддаючи перевагу поверхневому скануванню (скнінгу) замість глибокого аналізу.

Як наслідок формується фрагментарне, «кліпове» мислення. Людина швидко перемикається (ілюзія гнучкості), але втрачає здатність до тривалої концентрації на складній проблемі, що насправді є ознакою зниження справжньої когнітивної адаптивності.

Нейропластичність – це здатність мозку змінювати свою структуру та функціонування у відповідь на новий досвід.

Процес нейропластичності в умовах глобальної цифровізації набуває специфічних рис, зумовлених постійною взаємодією індивіда з технологічним середовищем. Сучасні нейробіологічні дослідження вказують на суттєву реорганізацію нейронних мереж під впливом сенсорних екранів та інтенсивної візуальної стимуляції. Зокрема, у активних користувачів мобільних пристроїв фіксується збільшення щільності сірої речовини в областях кори, що відповідають за дрібну моторику домінантної руки. Водночас

спостерігається деградація синаптичних зв'язків у мережах, які забезпечують механізми тривалої когнітивної концентрації та селективної уваги.

Еволюційна адаптація мозку за принципом активного функціонування структур призводить до того, що делегування когнітивних завдань цифровим інструментам, як-от GPS-навігація чи автоматизовані обчислення, знижує активність відповідних нейронних центрів. У такому контексті мозок переорієнтовується з накопичення та зберігання внутрішніх даних на розвиток навичок верифікації та швидкого пошуку зовнішньої інформації. Це явище трансформує архітектуру пам'яті, де пріоритет надається знанню алгоритму доступу до ресурсу, а не глибинному засвоєнню контенту.

Зміна характеру сенсорного входу в цифровому середовищі, що характеризується надвисокою частотою стимулів, спричиняє перебудову дофамінової системи винагороди. Така адаптація корелює з підвищенням швидкості сенсомоторних реакцій, проте водночас детермінує зниження толерантності до когнітивних зусиль, що не супроводжуються негайною зовнішньою стимуляцією. Отже, цифровізація виступає потужним чинником функціональної перебудови мозку, що потребує подальшого вивчення в межах когнітивної психології та нейрофізіології.

У сучасній науковій спільноті сформувалися два полярні погляди на характер впливу цифрових технологій на ментальні структури людини. Радикально-критичний підхід представлений теорією «цифрової деменції» Манфреда Шпітцера, згідно з якою делегування базових когнітивних функцій – таких як пам'ять, просторова орієнтація та планування – цифровим пристроям ініціює процеси деградації нейронних мереж. Автор обґрунтовує тезу про те, що відсутність інтенсивного інтелектуаль-

ного навантаження в період формування мозку призводить до передчасного виснаження когнітивного резерву, формуючи симптоматику, аналогічну до дегенеративних розладів.

Альтернативну позицію займає концепція «розширеного розуму» Енді Кларка та Девіда Чалмерса, які пропонують розглядати технології як інтегральну частину людської когнітивної архітектури. У межах цієї парадигми цифрові гаджети класифікуються не як зовнішні об'єкти, а як функціональні модулі «зовнішньої пам'яті». Таке розвантаження рутинних операцій розглядається як конструктивний процес, що дозволяє вивільнити когнітивні ресурси для вирішення складних творчих та стратегічних завдань високого рівня. [2]

Проміжне місце посідає гіпотеза «когнітивного розвантаження», яка фокусується на механізмах прийняття рішень щодо вибору між внутрішніми та зовнішніми ресурсами опрацювання інформації. У цьому контексті когнітивна гнучкість індивіда визначається його здатністю до ефективного балансування між біологічними можливостями інтелекту та інструментарієм цифрових систем, що стає ключовим параметром адаптації в сучасному інформаційному просторі.

Когнітивна гнучкість не є ізольованим механізмом, а функціонує як невід'ємна складова тріади базових виконавчих функцій (Executive Functions), перебуваючи у тісній синергії з іншими когнітивними процесами. Її взаємозв'язок із робочою пам'яттю визначається необхідністю утримувати актуальні операційні правила при одночасному інгібуванні застарілих інструкцій для успішного перемикавання між завданнями. В умовах цифрової трансформації надмірний інформаційний шум може призводити до перевантаження робочої

пам'яті, що критично знижує обчислювальний ресурс, необхідний для здійснення когнітивного маневру. [3]

Паралельно з цим когнітивна гнучкість детермінується рівнем розвитку когнітивного гальмування (Inhibitory Control), оскільки адаптивна зміна стратегії поведінки вимагає здатності пригнічувати автоматичні або імпульсивні реакції. У сучасному цифровому середовищі, орієнтованому на миттєве задоволення потреб, часто відбувається стимуляція імпульсивності, що послаблює механізми гальмування. Це, своєю чергою, робить індивіда менш здатним до вольового перемикання уваги від розважального контенту до складних аналітичних завдань.

Таким чином, когнітивна гнучкість постає як динамічний баланс усієї системи виконавчих функцій. Ефективна адаптація індивіда до мінливих умов можлива лише за умови збереження оптимального навантаження на робочу пам'ять та стабільного функціонування механізмів гальмівного контролю, які разом забезпечують підґрунтя для усвідомленої інтелектуальної діяльності [3].

Порівняння теорії «цифрової деменції» М. Шпітцера [4] та концепції «розширеного розуму» Е. Кларка [2] дозволяє виявити фундаментальні розбіжності у розумінні природи взаємодії людини та технологій.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз концепцій впливу технологій на когнітивну сферу

Параметр порівняння	Теорія «Цифрової деменції» (М. Шпітцер)	Концепція «Розширеного розуму» (Е. Кларк)
Роль гаджетів	Замінник природних когнітивних функцій (пам'яті, орієнтації).	Когнітивний протез, що розширює можливості біологічного мозку.
Вплив на мозок	Атрофія нейронних мереж через відсутність «тренування».	Адаптація та перерозподіл ресурсів для вищих рівнів мислення.
Когнітивна гнучкість	Знижується через звикання до готових алгоритмів та пасивність.	Зростає за рахунок звільнення мозку від рутинних обчислень.
Статус інформації	Повинна бути засвоєна (інтерналізована) для розвитку мозку.	Може зберігатися зовні; головне – вміння нею оперувати.
Метафора	Мозок як м'яз, що слабшає без навантаження (інтелектуальна лінь).	Мозок як хаб у мережі, де технологія – це зовнішній жорсткий диск.
Основний ризик	Передчасне когнітивне старіння та втрата самостійності.	Надмірна залежність від інфраструктури (ризик при втраті доступу).

Підсумовуючи результати порівняльного аналізу, можна констатувати, що дискусія навколо впливу цифровізації на когнітивну сферу виходить за межі простої опозиції «розвиток чи деградація». Виявлені розбіжності між теорією «цифрової деменції» та концепцією «розширеного розуму» відображають глибинну трансформацію розуміння самої природи людського інтелекту в епоху технологічного антропоцену [2].

Синтез цих підходів дозволяє зробити висновки, що цифровізація не просто змінює обсяг або якість знань, а перебудовує архітектуру виконавчих функцій. Ключовим фактором адаптації стає не відмова від технологій чи повне покладання на них, а розвиток метакогнітивної здатності до стратегічного керування власними ресурсами. У цьому контексті когнітивна гнучкість виступає як медіатор, що забезпечує баланс між біологічним потенціалом мозку та розширеними можливостями цифрового інструментарію [3].

Таким чином, сучасний етап наукової дискусії вказує на необхідність переходу від технооптимізму чи технопесимізму до прагматичної моделі «когнітивного менеджменту». Це передбачає збереження інтенсивного інтелектуального навантаження для підтримки нейропластичності при одночасному ефективному використанні зовнішніх систем зберігання та опрацювання даних. Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні оптимальних меж «когнітивного розвантаження», які дозволили б максимізувати творчий потенціал людини без загрози для її фундаментальних когнітивних структур.

Слід виділити позитивний вплив цифрового середовища на когнітивну гнучкість.

Відеоігри є одним із найбільш інтенсивних стимуляторів когнітивної гнучкості завдяки високій щільності прийняття рішень на одиницю часу.

Дослідження (наприклад, Дафни Бавельє) підтверджують, що гравці в екшн-жанри (FPS) мають вищу швидкість сенсомоторної реакції. Їхня когнітивна гнучкість проявляється у здатності миттєво перерозподіляти увагу між центральним зором та периферією, що є основою механізму Task Switching (перемикання завдань).

Стратегії в реальному часі (RTS) вимагають утримання в пам'яті десятків змінних та швидкої зміни плану дій у відповідь на непередбачувані ходи противника. Це розвиває так звану «пластичну адаптивність» – здатність відмовлятися від неефективної стратегії на користь нової без емоційного ступору.

Впровадження ігрових механік (рівні, миттєвий фідбек, нагороди) активує дофамінову систему, що полегшує формування нових нейронних зв'язків і робить процес адаптації до складних завдань менш стресовим.

Цифрові платформи пропонують інформацію у різних форматах одночасно (текст, аудіо, відео, інтерактивна інфографіка). Це формує навичку мультимодального сприйняття.

На відміну від класичного читання, де задіяний переважно один канал, цифрові платформи змушують мозок інтегрувати візуальні та слухові потоки. Це тренує розподілену увагу – здатність стежити за кількома джерелами без втрати якості розуміння.

Можливість миттєво протестувати отримані знання (через симуляції, віртуальні лабораторії) дозволяє особистості швидше коригувати свої когнітивні моделі. Гнучкість тут проявляється у швидкості виправлення помилок на основі отриманого цифрового фідбеку.

Гіпертекст (система посилань в інтернеті) радикально відрізняється від лінійної структури книги, де читання відбувається від сторінки 1 до сторінки 100.

Переходячи за лінками, користувач самостійно будує унікальну траєкторію пізнання.

Це розвиває асоціативну гнучкість – здатність бачити зв'язки між віддаленими за змістом концептами.

Нелінійне середовище вчить мозок структурувати інформацію не як «ланцюжок», а як «мережу». Це сприяє розвитку дивергентного мислення (здатності знаходити багато рішень для однієї задачі).

Навичка швидкої фільтрації релевантних посилянь серед великого масиву даних тренує механізми селективної уваги, що є критично важливим для адаптації в інформаційному суспільстві.

Позитивний вплив технологій спостерігається тоді, коли користувач займає суб'єктну позицію (керує грою, обирає шлях у гіпертексті, взаємодіє з мультимодальною платформою). У цьому разі цифрові інструменти виступають як «тренажери» префронтальної кори, стимулюючи розвиток адаптивних механізмів мислення.

Всупереч поширеним уявленням про ефективність багатозадачності, людський мозок не володіє ресурсом для повноцінної паралельної обробки складних когнітивних завдань. Те, що в популярному дискурсі визначається як мультитаскінг, фактично є процесом швидкого перемикавання уваги (context switching). Дане явище супроводжується значними витратами на перемикавання (switching cost), оскільки кожна зміна фокуса потребує додаткових енергетичних затрат на деактивацію попередньої когнітивної установки та завантаження нової. Це призводить до кумулятивної когнітивної втоми та зниження глибини опрацювання інформації. Постійна стимуляція активує лише поверхневі шари кори, що перешкоджає переходу мозку в стан глибокої інтелектуальної роботи (deep work) і робить когнітивну гнучкість ілюзорною, оскільки втрачається здатність до складного синтезу та розв'язання нетривіальних проблем [5; 7].

Суттєвим чинником трансформації мислення є ефект Google, або цифрова амнезія, що виявляється у схильності мозку ігнорувати запам'ятовування доступної в мережі інформації. Попри теоретичні переваги вивільнення ресурсів, на практиці цей феномен послаблює фундамент для асоціативного мислення. Когнітивна гнучкість безпосередньо залежить від здатності індивіда комбінувати знання, що вже інтегровані в довготривалу пам'ять. Втрата внутрішньої бази даних робить мислення лінійним і залежним від зовнішніх підказок, ускладнюючи формування інтуїтивних здогадок та нестандартних рішень. [8]

Найбільш латентний вплив на когнітивну пластичність здійснюють алгоритми соціальних платформ, які формують феномен ехокамер (echo chambers). Забезпечуючи користувача контентом, що лише підтверджує його існуючі переконання, алгоритми нівелюють потребу в когнітивній адаптації. Це призводить до інтелектуальної стереотипізації та посилення підтверджувального упередження (confirmation bias). За відсутності зіткнення з альтернативними точками зору нейронні мережі, відповідальні за зміну стратегії поведінки, втрачають активність, що спричиняє когнітивне «окостеніння» – стан ригідності мислення, за якого знижується здатність до емпатії та сприйняття альтернативних моделей світу. Таким чином, формування реактивного стилю життя в цифровому середовищі створює умови, за яких когнітивна гнучкість атрофується через відсутність функціональної потреби.

Для перевірки теоретичних припущень було проведено дослідження на базі Карпатського університету імені Августина Волошина, у якому взяли участь 72 студенти віком від 18 до 23 років. Вибірка була розподілена на дві рівні групи залежно від тривалості щоденної взаємодії з цифровими пристроями. До першої групи увійшли активні користувачі (n = 36),

чий екранний час перевищував 6 годин на добу, тоді як другу групу склали помірні користувачі ($n = 36$) із показником до 3 годин щоденного використання гаджетів. Оцінка когнітивних параметрів здійснювалася за допомогою класичного тесту Струпа (Stroop Color and Word Test), спрямованого на виявлення рівня когнітивного гальмування, та Віконсинського тесту сортування карток (WCST), що дозволяє виміряти стратегічну гнучкість і здатність до адаптації.

Аналіз отриманих даних підтвердив висунуту гіпотезу про негативну кореляцію між надмірною цифровою активністю та рівнем

когнітивної адаптивності. Результати порівняльного аналізу демонструють статистично значущі відмінності між групами за обома методиками. Зокрема, у групі активних користувачів середній час виконання тесту Струпа склав 58.7 ± 7.9 сек., що суттєво перевищує показник помірних користувачів 50.2 ± 6.4 сек. Аналогічна тенденція зафіксована і в результатах WCST, де активні користувачі виявили меншу кількість сформованих категорій 4.1 ± 0.9 проти 5.3 ± 0.8 у контрольній групі. Застосування t-критерію Стюдента ($t(70) = 3.62$, $p = 0.0006$) підтверджує достовірність отриманих розбіжностей.

Таблиця 2

Порівняльні показники когнітивної продуктивності дослідних груп

Група	Тест Струпа (сек.)	WCST – кількість категорій
Активні користувачі ($n=36$)	58.7 ± 7.9	4.1 ± 0.9
Помірні користувачі ($n=36$)	50.2 ± 6.4	5.3 ± 0.8

Інтерпретація результатів свідчить, що висока інтенсивність цифрової взаємодії супроводжується сповільненням процесів перемикання уваги та схильністю до персеверативних помилок, тобто «застрягання» на неактуальних стратегіях. Отримані дані дозволяють стверджувати, що фрагментарна цифрова активність, така як паралельне використання вікон та реакція на постійні сповіщення, не сприяє розвитку когнітивної гнучкості, а навпаки, виступає чинником пригнічення справжньої здатності мозку до інтелектуальної адаптації.

Отримані результати значною мірою узгоджуються з концептуальними положеннями М. Шпітцера щодо ризиків «цифрової деменції». Зниження когнітивної продуктивності в групі активних користувачів може бути інтерпретоване як наслідок надмірної автоматизації мислення та делегування базових

функцій зовнішнім носіям. Водночас дані частково верифікують і концепцію «розширеного розуму» Е. Кларка, демонструючи, що у помірних користувачів цифрові інструменти можуть функціонувати як ефективні когнітивні підсилювачі, не спричиняючи деградації внутрішніх структур. Здійснений аналіз дозволяє стверджувати, що вплив цифрових технологій на когнітивну архітектуру є нелінійним. Ключовим детермінантом змін виступає не сам факт використання гаджетів, а специфіка когнітивної взаємодії з ними. На основі проведеного дослідження сформульовано такі висновки [2]:

1. Амбівалентність цифрового впливу. Технології мають двосічний характер впливу на когнітивну гнучкість: вони стимулюють її за умов помірної, цілеспрямованої експлуатації та пригнічують у разі надмірної інформаційної активності.

2. Підтвердження когнітивної дефіцитарності. Емпіричні дані ($n = 72$) статистично підтверджують, що активна цифрова поведінка корелює з нижчими показниками виконавчих функцій ($p < 0.05$), зокрема здатності до гальмування та стратегічного перемикавання.

3. Роль свідомого балансу. Когнітивна гнучкість у цифрову епоху визначається здатністю особистості до усвідомленого балансування між цифровими та аналоговими режимами обробки інформації, що запобігає «окостенінню» мислення.

4. Пріоритет метакогнітивних навичок. Необхідною умовою збереження інтелектуального потенціалу є розвиток здатності до саморегуляції та управління власною цифровою поведінкою (цифрова гігієна).

5. Перспективи подальших досліджень. Особливої актуальності набуває вивчення впливу систем генеративного штучного інтелекту на трансформацію когнітивних стратегій студентської молоді, оскільки ці інструменти пропонують принципово нові моделі розподілу інтелектуальної праці.

Список використаних джерел:

1. Carr N. The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains. W. W. Norton & Company, 2020. 288 p.
2. Clark A., Chalmers D. The Extended Mind. Analysis. 1998. Vol. 58, no. 1. P. 7–19.
3. Diamond A. Executive functions. Annu Rev Psychol. 2013;64:135-68. doi: 10.1146/annurev-psych-113011-143750. Epub 2012 Sep 27. PMID: 23020641; PMCID: PMC4084861.
4. Spitzer M. Digital Dementia: What We Are Doing to Our Minds. Журнал когнітивної ремедіації, том 3 – випуск 2/2014 ISSN 1805-7225, Брно, 2014. С. 31-34 p.
5. Ward A. F. et al. Brain Drain: The Mere Presence of One's Own Smartphone Reduces Available Cognitive Capacity. Journal of the Association for Consumer Research. 2017. Vol. 2, no. 2. P. 140–154.
6. Bavelier D. et al. Cognitive development: How rendering technologies change the mind. Nature Neuroscience. 2013. Vol. 16, no. 10. P. 1314–1316.
7. Loh K. K., Kanai R. Higher media multi-tasking and gray-matter density. PLoS ONE. 2014. Vol. 9, no. 9. doi:10.1371/journal.pone.0106695.
8. Sparrow B. et al. Google Effects on Memory: Cognitive Consequences of Having Information at Our Fingertips. Science. 2011. Vol. 333. P. 776–778.
9. Савченко О. В. Когнітивна психологія: сучасні парадигми та прикладні аспекти : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 350 с.
10. Співак Л. М. Психологія цифрового середовища: когнітивні та особистісні виміри. Психологічний часопис. 2019. Т. 5, № 11. С. 136–151.
11. Чайка Г.В. Позитивні впливи комп'ютерних ігор Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України., Психологія обдарованості (16). 2019. Т. 6. С. 269-278.

ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА КОГНІТИВНУ ГНУЧКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: МОЖЛИВОСТІ ТА РИЗИКИ

Марина Дуб, доктор педагогічних наук, професор, ректор Карпатського університету імені Августина Волошина, завідувач кафедри психології, педагогіки та соціальної роботи Карпатського університету імені Августина Волошина та Ужгородської української богословської академії.

ІДЕЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ В ПРАЦЯХ Г.Г. ВАЩЕНКА

Дарина БЛОХИН

Анотація: У статті висвітлено роль Григорія Ващенко – діаспорного вченого, професора, педагога, автора ряду праць з педагогіки і психології, які не втратили свого значення у наш час при формуванні системи освіти та виховання, наближаючи її до західноєвропейської. Особливе важливе значення має його праця «Виховний ідеал», у якій звертається увага на виховання української молоді на основі історичного досвіду світової педагогіки. Ідеї виховання мають історичні витоки, які споконвіків українцями передавалися з покоління. Ці ідеї слід не забувати, а розвивати в нових умовах побудови системи освіти та виховання у теперішній Українській незалежній державі.

Ключові слова: виховний ідеал української людини, державотворчий чинник виховання, система освіти за Ващенко, національна педагогіка.

Abstract: The article highlights H.Vashchenko – the role of a diaspora scientist professor and teacher. He wrote a number works on pedagogy and psychology, which have not lost their importance in our time to the create system of education and a upbringing what would bring Ukraine closer to West Europe. Of particular importance is his work „The Educational ideal”, in which attention is drawn to the education of Ukrainian Hryhorii Vashchenko youth on the basis of the historical experience of world pedagogies, research by

The ideas of education have historical origins that have been passed down from generation to generation by Ukrainians for centuries. These ideas not forgotten, but developed in the new environment of building the education system of and upbringing in the present Ukrainian independent.

Keywords: the education ideal of a Ukrainian person, the state-building factor of education, Vachchenko's education system, national pedagogy.

«Праця педагога посідає особливе місце серед різних фахів...Педагог майбутнього – це педагог-психолог... Школа майбутнього – це, в першу чергу, творча школа».

«...Виховуючи підростаюче покоління, педагог бере найактивнішу участь у творенні майбутнього свого народу...»

Григорій Ващенко

В умовах розбудови України як суверенної держави, що обтяжується довготривалою, починаючи з 2014 року, гібридною війною росії проти України, перед суспільством особливо гостро постає проблема по-

дальшого розвитку національної освіти й виховання, що повинна базуватися на національно-патріотичній основі через утвердження української національної та громадянської ідентичності [1]. Принагідно варто

пояснити, що під громадянською ідентичністю розуміють стійке усвідомлення політико-правового зв'язку зі своєю державою, народом і громадянським суспільством. А під національною – стійке усвідомлення належності до своєї нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, духовно культурними цінностями (мовою, традиціями). Відмітимо, що утвердження національної та громадянської ідентичності базується на таких суспільно-державних цінностях, як *соборність, самобутність, воля, гідність*. *Соборність* – єдність усіх частин України, усіх її громадян незалежно від національності та віросповідання. *Самобутність* – національна ідентичність, яка визначається історією, культурою. *Воля* – здатність досягти значимої мети, підкріплена героїкою боротьби за незалежність. *Гідність* – відстоювання своїх духовно-моральних і державницьких позицій. Підкреслимо, що національно-патріотичне виховання стосується громадян України і закордонних українців усіх вікових груп.

А звідси, доречно змістити акцент, що серед наріжних підвалин та важливих завдань національно-патріотичного виховання в сучасних, особливо в умовах російсько-української війни, є турбота про етнічну, культурну, мовну і релігійну самобутність української нації, корінних народів і національних меншин, а також усунення впливу росії як держави-агресора і держави-окупанта в інформаційній, освітній, культурній сферах України.

Це вимагає звертатися до «вічної» проблеми людського буття – *«ідеалу»*, як однієї з родових ознак людини, яка не може керуватися лише прагматикою. Саме сьогодні ця «вічна» проблема стає нагальною не тільки для окремого індивіда, але й для всього українського суспільства, котре має потребу

в ідеалі як путівникові, постійно переосмислюючи різні концепції розвитку суспільства, національної освіти і виховання, оскільки від пріоритетів у системі освіти залежить майбутнє нації. Зважмо при цьому, що національна українська освіта та виховання сьогодні визначається як система, спрямована на формування всебічно розвинутої, патріотично свідомої особистості та інноватора, здатного до критичного мислення й громадянської відповідальності через плекання української мови, формування духовної, правової, екологічної культури, єдності і вірності традиціям, толерантності та інтеграцію в європейський простір, зберігаючи при цьому унікальну національну ментальність та українську ідентичність.

Сучасна педагогічна наука демонструє підвищений інтерес до питань змісту освіти, виховання, відродження духовності, переосмислюючи здобутки педагогів початку ХХ століття в контексті викликів сьогодення.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.

У цьому контексті варто виокремити обґрунтовані в педагогічній спадщині видатного українського педагога і психолога зі світовим ім'ям Григорія Вашенка (1887 – 1976 рр.), автора ряду праць з педагогіки і психології, назви яких «Виховний ідеал», «Виховання волі і характеру», «Проект освіти в самостійній Україні», «Загальні методи навчання», «Хвороби в галузі національної пам'яті» та ін. наголошують на основні напрями наукових зацікавлень й підтверджують значимість у наш час при формуванні української системи освіти та виховання, наближаючи її до західноєвропейської.

Аналізуючи наукову, педагогічну, дослідницьку літературу про видатного педагога Григорія Вашенка, ми зазначаємо, що:

– життєвий і творчий шлях, науково-педагогічну діяльність вивчали А. Алексюк, О.Бойко, Г. Васянович, О. Вишневський, О.Гентош, О. Коваль, О. Коновал, А. Погрібний, О.Рожнявський;

– педагогічні ідеї Г. Ващенка у цілому стали предметом вивчення Г. Бугайцевої, С.Головчук, О. Гука, Н. Дем'яненко, В. Огнев'юка;

– питання становлення і розвитку освіти, педагогіки вищої школи досліджували В.Моргун, О. Гук, А. Кузьмінський, Н.Ярмоленко, О. Ярмоленко;

– виховний ідеал у педагогічній спадщині розглядали Л. Кулішенко, С. Сисоєва, А.Тоніха;

– питаннями змісту виховання молоді, проблемами виховання молодого покоління у цілому займалася Г. Бугайцева, М. Рудницька, М. Стельмахович, Г.Хіллуга;

– проблеми виховання патріота-державника у світлі національно-соціальної спрямованості досліджували А. Бойко, С. Головчук;

– філософські погляди, у т.ч. соматичність буття – вольової характерної людини у філософсько-педагогічній концепції Г.Ващенка та образ людини в освітньому вченні охарактеризував В. Довбня;

– роль та місце тіловиховання у структурі виховного ідеалу (за працею Г.Ващенка «Тіловиховання як виховання волі і характеру» (Мюнхен, 1956 р.)) розкриті О. Гауряк;

Метою дослідження є виокремлення у працях Г. Г. Ващенка педагогічних ідей національного характеру за сутністю, змістом, характером при створенні системи української національної освіти та виховання.

Об'єкт дослідження: визначення складових у працях Г. Г. Ващенка щодо розбудови національної освіти й виховання молоді як національно-соціального феномену на основі

відродження історичної пам'яті українського народу, пробудження його національної свідомості, незамінної ролі національно-культурних традицій, духовно-культурних цінностей.

Предмет дослідження: формування національної школи в національній державі, моральних цінностей особистості.

Завдання дослідження:

1. Дослідити і проаналізувати життєвий і творчий шлях Григорія Ващенка як педагога і громадського діяча;

2. Розглянути педагогічні засади моральних цінностей особистості та морального виховання дітей та молоді;

3. Визначити шляхи упровадження педагогічних ідей Григорія Ващенка до сучасної системи виховання дітей та молоді

Методи дослідження:

– *теоретичний* – для уточнення у працях Г. Г. Ващенка змісту понять та базового вчення педагогічних ідей національного характеру за сутністю, змістом, характером;

– *біографічний* – вивчення біографії та основних етапів життєдіяльності Г. Ващенка;

– *аналізу*, який допоможе опрацювати головні праці Г. Г. Ващенка;

– *синтезу* головних ідей, поглядів Г. Ващенка, встановлення зв'язків між ними;

– *прогностичний* – упровадження педагогічних ідей Григорія Ващенка до сучасної системи виховання дітей та молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням наукових результатів.

При викладі матеріалу дослідження визначимо головні етапи становлення та розвитку Г.Ващенка як вченого і педагога [2], звернувши першочергово увагу на біографічні дані.

Серед видатних українських учених із світовим іменем, педагогів першої половини

XX ст. гідне місце посідає Григорій Григорович Ващенко (1878 – 1967 рр.), відомий державний діяч, письменник, учений, педагог, філософ, психолог, ідеолог і фахівець з дидактики і національного виховання в еміграції, дійсний член Наукового товариства імені Т.Шевченка, Української вільної академії наук (УВАН), професор, педагог практик, творець української національної педагогіки, справжній патріот своєї держави. Його педагогічні погляди сформувалися під впливом культурно-історичного контексту України, освітніх традицій, досвіду викладацької роботи, поглибленого вивчення релігії та філософії. враховували традиції української культури та особливості національного виховання. Доля розпорядилась так, що двадцять років Г. Ващенко прожив в еміграції, але українська діаспора високо оцінила його здобутки, а життєвий шлях і творчість і донині вивчають нащадки.

При розгляді етапів становлення та розвитку Г.Ващенка як вченого і педагога, його ролі у національному відродженні та його актуальні освітні ідеї можемо використати ґрунтовно **підготовлений** Збірник матеріалів «Видатний національний педагог Григорій Ващенко», виданий Всеукраїнським педагогічним товариством імені Г. Ващенка у Києві 2003 року до 125-річчя з дня народження діяча й упорядкований А. Погрібним. Упорядник при цьому використав й інші біографічні матеріали [2].

Народився Г. Ващенко 23 квітня 1878 року на Полтавщині у мальовничому селищі Богданівка (тепер – Чернігівська область). Свою початкову та середню освіти він здобув на теренах батьківщини. У автобіографії вчений наголошував на значному впливі батьків на формування свого світобачення, любов до батьківщини і глибоку віру в Бога: мати Параскева Устимівна, колишня селянка-кріпачка, хотіла бачити сина священиком,

а батько Григорій Іванович з козацько-дворянської родини утверджував «любов до рідної землі, почуття наполегливості й сумлінності в роботі».

У 1888–1898 рр. Григорій навчався у Роменській духовній школі та Полтавській духовній семінарії, де, за його словами: «Серед семінаристів тоді панували українські національні настрої, до чого великою мірою спричинився вчитель співу й талановитий диригент Іван Миколайович Різенко». Через викриття семінаристом Ващенко інспектора семінарії архімандрита Агапіта, який спонукав семінаристів до доносів, при вступі в 1898 до Київської духовної академії майбутнього педагога не допустили до конкурсного іспиту як «бунтівника» (так охарактеризував його інспектор). Відтак Григорію довелося розпочати свій професійний шлях на посаді учителя (помічника учителя) Блотницької земської початкової школи у Прилуцькому повіті.

У 1899 р. майбутній педагог вступив до Московської богословської академії з думкою присвятити себе служінню Богові, проте священиком так і не став. Там активно долучався до роботи українського гуртка, там же виступав з промовами та доповідями, організовував та брав активну участь у Шевченківських вечорах, різних літературних заходах тощо. У цей час виходять перші твори Ващенка: оповідання «Німія» (1900) та поема «Сідхарта» (1902).

Упродовж 1903 – 1904 рр. Григорій Григорович працює учителем Полтавської єпархіальної жіночої школи та вчительської школи на Шведській Могилі. У 1904 – 1905 рр. викладає російську та церковнослов'янську мову у Кутаїському духовному училищі, а далі упродовж одного року – викладає російську мову у Полтавському комерційному училищі. У 1906 р. Г. Ващенкові довелося виїхати у м. Тіхвін, де він працював учителем російської

та церковнослов'янської мов у духовному училищі, а також учителем цивільної історії та російської літератури у жіночій гімназії, викладачем російської мови у приватному реальному училищі.

Після революційних подій 1905 р. у Г. Ващенка посилюється почуття національної свідомості й бажання протистояти самодержавству. Про це свідчать його подальші літературні праці – збірка «Пісня в кайдах» (1907), п'єса «Сліпий» (1911).

У 1911 р. Григорій Григорович повертається в Україну і продовжує вчителювання у містах Тульчин, Ромни. У цей час у нього прокидається потяг до наукових пошуків у галузі педагогіки і психології. Коли після Лютневої революції 1917 р. в Україні значно активізувався національний рух і українське громадянство взялося власними силами будувати українське шкільництво та освітню справу, Григорій Григорович Ващенко був у лавах тих викладачів, які самовіддано долучилися до процесу українізації. Він працював над перекваліфікацією вчителів і читав лекції з української мови, літератури й педагогічної психології на курсах педагогів у Прилуках, Ромнах, Хоролі. З жовтня 1917 р. Григорій Ващенко – викладач педагогіки, психології, логіки та теорії і психології художньої творчості Полтавського вчительського інституту.

Досвід, набутий під час викладання у різних гімназіях України та Грузії, він блискуче використав на користь утворення Української Народної Республіки 1917–1920 рр. Бере участь у II Всеукраїнському учительському з'їзді (10–12 серпня 1917 р.) і в своєму виступі пропонує заснувати українську педагогічну академію, а делегатів закликає до упровадження психологічних експериментів з учнями.

Зі встановленням в Україні радянської влади у 1923 р. по 1945 рр. Г. Ващенко про-

ходить великі випробування та переслідування із звинуваченням у буржуазно-національних настроях, виборюючи право на науково-викладацьку діяльність у Полтавському інституті народної освіти, Сталінградському педагогічному інституті (1936–1940) з послідовним поверненням до Полтавського педагогічного інституту та поновленням завідувачем кафедрою педагогіки, кабінетом соціального виховання й аспірантської групи.

Схильність до наукової діяльності спонукає молодого педагога звернутися до поглибленого вивчення спеціальних праць з педагогіки та психології. Коло дослідницьких інтересів Ващенка Г. Г.:

- проблеми дидактики, питання класифікації і номенклатури методів навчання;
- питання педології, вікові та індивідуальні особливості учнів і студентів;
- аналіз вчень Г.Сковороди, К. Ушинського, П. Юркевича, а також методики раннього розвитку дитини Марії Монтессорі, зарубіжних педагогів, зокрема швейцарського психолога Жана Піаже про розвиток мислення дошкільників, операційну концепцію інтелекту;
- творення української системи фізичного виховання дітей через закріплення в їхній свідомості ведення здорового способу життя, формування сили волі й характеру особистості;
- створення теорії національного морального виховання та шляхів можливого реформування системи освіти в Україні.

Педагогічне кредо педагога зосереджено в тезі, згідно з якою головним для українців є «Служба Богові та Батьківщині».

Після 1945 р. Г.Ващенко залишає Україну, і з родиною емігрує до Німеччини. Його подальша педагогічна діяльність пов'язана з Українським вільним університетом (м. Мюнхен). Водночас Григорію Григоро-

вичу вдається співпрацювати із Спілкою української молоді (СУМ) за кордоном, з 1948 року, згодом він стає першим почесним членом цієї організації. У 1946 р. отримав посаду професора педагогіки і психології в Богословській академії в Мюнхені, у 1950 р. був обраний її ректором. В еміграційний період Григорій Ващенко плідно працює над низкою монографій: «Виховний ідеал» (1950), «Виховання волі і характеру» (1952 – 1957), «Основи естетичного виховання» (1956), «Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру» ін. Праці вченого з питань виховання молоді друкуються в газетах та журналах діаспори: «Голос молоді», «Авангард», «Шлях молоді», «Українська трибуна». 2 травня 1967 р. на 90-му році життя Григорія Григоровича не стало, похований на цвинтарі у Мюнхені.

Правомірно стверджувати, що професор Г. Ващенко став творцем української національної педагогіки, яка відповідає духовності українського народу, його історичній місії і потребам державного будівництва України. Основою всякої педагогічної системи Григорій Ващенко «виховний ідеал», від розв'язання якого залежить розв'язання таких проблем, як система освіти й виховання, зміст і методи навчання і т. п.

Зокрема, його праця «Виховний ідеал», яка вийшла у світ в Мюнхені у 1950р.у двох частинах [І ч. 100с., II ч. 94 с.], побудована на найважливіших матеріалах історії та педагогічного досвіду українського народу, яка є глибоко педагогічною. У праці проф. Г. Ващенко створив образ ідеалу української людини. Цей ідеал базується на принципах християнської моралі та української духовності, спрямованих на службу Богові і Україні: закон створення добра і боротьба зі злом, шукання правди, побудова справедливого суспільства на законах української духовності: краси, любові, правди, справедли-

вості. Усі ці національні цінності характерні українському народові з давніх віків. Усе це і є характерне у психіці українського народу: українська гостинність, замилювання красою, любов до пісні і музики, танців, вірність у сімейному житті.

У основу виховного ідеалу Г. Г. Ващенко поклав загальнолюдські та національні цінності, моральні закони творення добра і боротьби зі злом, за побудову справедливого ладу, виплеканого на любові та красі. Ці моральні цінності він виводить з християнської віри і релігії. Таке поєднання, за переконаннями Г. Ващенка, веде людину до виконання подвійної високої мети: служіння Богові й своїй нації. Причому служіння Богові професор Г. Ващенко стверджує як служіння абсолютній Правді, Красі, Справедливості й Любові, а нації як реальній земній спільноті, в якій ці абсолютні вартості мають знайти своє втілення.

Зведений ним «виховний ідеал» українця ґрунтується на двох головних принципах: виховання людини на засадах християнської моралі та на здобутках духовності українського народу. Власне ці принципи склалися упродовж століть і є традиційними в житті та побуті українського народу.

Г. Ващенко вказує на глибину релігійного почуття давніх обрядів, їх глибину релігійного почуття, він цитує приклади з історії письменства княжих чи козацьких часів, спиняючись глибше на релігійності Григорія Сковороди, яка впливає із природи. Він писав: «Любов до Бога має сполучатися з любов'ю до ближнього, що виявляється, передусім, у ділах *благодійности*, в піклуванні про хворих, убогих, сиріт» [4. II ч., с. 18].

Г. Ващенко звертає увагу на центральне значення землі для української вдачі, зв'язок хліборобських занять з матріархатом, етнопсихологічний наслідок якого – жіноча ніжність, почуттєвість, лагідність вдачі

українців. Він звертає увагу на значенні кохання при створенні сім'ї, а не на матеріальних благах. В Україні молоді люди одружувалися за взаємною згодою, на перший план висувалися моменти духовного порядку. Саме такий підхід до створення родини оспівувався в народних піснях, в поезії, які формували високе розуміння любові, відповідальності, християнської вірності, моралі в житті і вихованні дітей. І до такої моральності спричинилася не тільки поезія, але й прилюдна опінія, яка була дуже сувора: «дівчина, що порушила чистоту, ставала предметом осуду односельчан. Їй вимазували дьогтем ворота і ставилися до неї з великим презирством [4, II ч., с. 48].

Характеристика родинного життя у «Виховному ідеалі» Г.Ващенко, її індивідуалізм у протиставленні до великої родини чи роду, має натяк на прив'язання родини до своєї власності: «З любов'ю до волі пов'язана й любов до своєї хати, свого клапця землі», – говорить Ващенко [4, II ч., с.44]. Він цитує народну пісню: «Збудуй хату з лободи, / А в чужую не веди, / Бо чужая такая, / Як свекруха лихая».

У здоровій сім'ї діти виховувалися чуйними, ставилися до батьків з великою пошаною. До революції діти селян, особливо козаків, цілували руку батьків, а коли впав хліб на землю, то піднімали і цілували його.

Григорій Ващенко нагадує всім, що українцям характерна глибина і багатство емоцій. Цитоване Ващенко «про споглядання природи» вказує на інтровертизм вдачі українця, він цитує Г. Сковороду з його порадою «пізнати себе», і підкреслює: «Людина мусить дослідити й пізнати себе та вибрати для себе рід життя й занять відповідно до своїх природних сил і здібностей» [4, II ч., с.53]. «Багатство естетичних емоцій та емоцій кохання» сприяли українцям до обдарованості у мистецтві, зокрема у народних

піснях. Про це писав М. І. Шликевич, що пісня «своїм змістом, багатством, глибиною і різноманітністю переживань, відбитих у них, красою і мелодійністю посідає одно із перших місць серед пісень народів світу» [4, II ч., с. 28], бо музика підсилює емоційні переживання, які не можна передати словами.

Пісня для українців характерна ще з погляду поєднання почуття (мелодія) з розумом (словом). Ващенко у своєму власному ідеалі ставить питання гармонійного поєднання психічних функцій, але він вказує, наскільки воля у нас послабла. Він пише: «Причини нашої недолі треба шукати в чині, в дії, – в тому, що ми не хотіли, або не могли використати для блага Батьківщини своїх багатих природних здібностей. Інакше: причиною нашої не долі є *хиби волі*» [4, II ч., с. 76].

Про замилювання українців до краси не тільки на свято, але на будні, Г.Ващенко пригадує розповіді мандрівників (зокрема, Павла Алепського), яких приємно здивувала охайність селянських хат: огорожа, чистота на подвір'ях, оброблені гарні городи, прикрашені квітами, тощо [4, II ч., с.48]. Чудово, з пошаною описували свої враження про подорожей й іноземні відвідувачі з XIX століття, як Й. Г. Коль у «Die Ukraine. Kleinrussland», 1841, вчений і мандрівник, основоположник антропогеографії, який об'їхав всю Україну від Харкова, Одеси і до Перемишля. Він звертає увагу на житлові умови та побут, українці «жиють у чисто утриманих хатах, що кожного тижня їх миють, як це роблять голяндці, а що два тижні їх білять... чепурненькі світлиці, а на стінах зілля – все було чисте та чепурненьке, ... не можна порівняти їх з поляками та москалями. .. В неділю йдуть дівчата в городи, рвуть величаві квіти і завітчуються неначе князівни. А ще вони люблять співати. Жінки завінчані, за найважчою працею, без-

устанку співають, мов солов'ї. Якщо ми читаємо описи українців деякими письменниками (Клярка чи Гофмана), то цей народ самих Аполлонів». А в іншому місці додає: «Українці – чесніші, пильніші обичайніші та загалом поводяться ліпше від москалів, що їм приписується усі можливі злочинства та не чесности» [9, с. 92]. І далі Коль торкається взаємовідносин між українцями і москалями: «Відраза Українців до москалів, їхніх гнобителів, є така велика, що це можна назвати ненавистю. ...Найгіршим словом, яким Українець називає своїх гнобителів: як поляка називає, «безтолковий поляк», тоді як москаль в уяві українця завжди «проклятий», який носить камінь за пазухою, вони люблять і обожнюють царя. Це є для українців цілковито чуже і незрозуміле» [9, с. 93 – 94].

Автор книжечки В.Січинський «Чужинці про Україну», наводить чудові розповіді мандрівників про Україну [2, с. 92 – 107].

Хочу зауважити, що пов'язаності українців із землею сприяла витворенню почуття постійності, незмінності, тривалості, т. б. традиціоналізм в духовній поставі, що відрізняло українців від інших, як зауважує Г. Ващенко, що це «зберегла українські традиції переважно селянська маса» [4, с. 45].

Традиційними рисами українського народу є працелюбність, правдивість, жертвна любов до України, людяність, щиросердечність, гостинність, вірність і відданість, оптимістичність, замилювання красою і мистецькою творчістю до музики, співу, танців; вірність у коханні, стриманість і здоровий сімейний побут тощо. Ці риси є основою української ментальності.

Український ідеал формувався протягом багатьох століть, поступово накопичуючи нові й нові якості, ніби зводячи своєрідну піраміду, в основу якої покладено риси княжих дружинників, для яких честь і слава України-Руси були чеснотами лицарства,

готового на нові подвиги. Г. Ващенко пише: «Ці риси були передані в козацьку епоху нашої історії і відновлені в часи Визвольних змагань 1917 – 1920 рр., а в найновішому часі – в геройській боротьбі ОУН–УПА проти двох окупантів України – червоного і коричневого. Ця геройська постава характеризує також засланих борців на більшовицьку каторгу в заполярні холодні простори, де були організовані страйки, незважаючи на жорстокі репресії поліційного управління гулагів. Воркута, Колима, Норильськ і Кінгір, де під гусеницями танків було розчавлено 500 українських жінок. Це ті елементи, котрі складаються у виховний ідеал української людини: «Коли в нас відтвориться тип княжого дружинника, тип волелюбного козацтва й новітнього воїна УПА, готового до захисту своєї батьківщини і її Держави, то майбутнє України буде гідне великої культурної нації» [4, I ч., с. 9]. Він наголошує: «Традиційним ідеалом треба визначити той, що витримав іспит історії, найбільше відповідає психології народу та його призначенню, який увійшов у психіку мас, відбитий у народній творчості і в творах кращих мистців та письменників, що стали духовними провідниками народу» [4, II ч., с. 12].

Відчуття власної гідності, яку може дати свобода, гарантована недоторканістю території та повною економічною незалежністю. Підставою якої є рівність, «ідеал», і Ващенко ілюструє прикладами від Святослава, що «...їв те, що їли й інші вояки», аж до Шевченка з його Україною «без хлопа і пана»; державний лад, який відповідав би природному індивідуалізму українця – його прямикування до самовияву, державний лад, який би забезпечував особисті права й волю кожного громадянина й сприяв розвитку й прояву його здібностей» [5, с. 82], який би відповідав природньому індивідуалізму

українця спрямування його до самовияву. Але Ващенко засуджує егоїзм, який виростає на вибуялому індивідуалізмі, і незгідливість пояснює як причину невідрадних політичних умов [4, с. 78, 80], бо, мовляв, українці «не мають нахилу підлягати твердій владі і шанувати її авторитет» [1, с.12]. Ващенко протиставив сильно розвинуте прямування до самовияву, до слабо розвинутого прямування до підпорядкування.

В українців слабо розвинута агресивність і мають лагідність вдачі, гостро засуджують жорстокість, незважаючи на те, що Україна часто підлягала нападу загарбників, завоювань територій. Українці не мали мети завойовувати чужі землі, але почуття захисту своїх територій було притаманне, і тут вони виявляли справжню хоробрість. Ващенко підкреслює, що українці: «...не будучи агресивними, в той час були дуже свободолюбними й не мирилися б зі становищем рабів» [4, II ч., с. 13].

І цим «українці відрізнялися від інших народів (німців чи москвичів); навіть варязька войовничість під слов'янським впливом ставала ушляхетнена, позбавлена кривавої жорстокості» [4, II ч., 12].

Мужність народу Ващенко пов'язує з відчуттям людської гідності, і це «відрізняє її від агресивності, бо хоробрість має чуттєво-розумове, а войовничість – стихійно-інстинктивне підґрунтя» [4, с. 18]. Поєднання мужності з гідністю характерне для ідеалу людини княжої доби (Володимира Мономаха). Жертовний патріотизм і безмежна відвага була головною рисою козацтва. Ващенко підкреслює: «Український лицар живе для Батьківщини: він завжди готовий віддати за неї своє життя» [1, с. 31]. Хоробрість поєднана з глибокою гуманністю, протиставлена люті, тоді вона справжня хоробрість: «Хоробрість завжди пов'язана з ідейністю. Хоробра людина ризикує й жертвує життям в ім'я

якоїсь ідеї (Батьківщина, віра, честь); люта ж людина діє інстинктивно, в стані афекту, подібно до хижої тварини» [4, II ч. с 61].

Праця Г. Ващенко «Виховний ідеал», – це важливе етнопсихологічне джерело, у якій автор звертає увагу на доісторичні часи: «підстави думати, що в доісторичні часи людина мусила ще стисліше дотримуватися загально прийнятих норм поведінки, ніж в нові часи історії, бо тоді була значно суворіша контролю суспільства над особовістю..., доісторичний ідеал людини входив у плоть і кров народу і відбився у його звичаях, обрядах і народному мистецтві» [4, II ч., с. 10].

Народнопісенний здобуток України, її оксамитові багатства, що становлять золотий фонд виховного ідеалу, знав, любив і цінував професор Г. Г. Ващенко, вважаючи, що фольклор і художні твори класиків української літератури, мистецтва, разом узяті, розкривають ідеал людини, власне, ідеал українця від давніх часів княжої доби до сьогодення.

Педагог-гуманіст мріяв про той час, коли на зміну антинародній системі виховання прийде національна, діяльність, якої набуде державотворчий характер. Метою виховання у вільній Україні має бути благо і щастя Батьківщини.

Такою хотів бачити Україну її великий патріот, професор Г.Г. Ващенко. Такою вона повинна стати зусиллями молодих поколінь українців, вихованих системою національної освіти і виховання, на розбудову якої віддано і безкорисливо працював би педагог.

Із здобуттям Українською Державою Незалежності розвиток педагогічної думки України неможливо уявити без творчого добробку видатного педагога, психолога, фахівця з дидактики та національного виховання – Григорія Григоровича Ващенко. Він – один із творців української освітньо-

виховної системи. Г. Ващенко дослідив і порівняв системи освіти в європейських країнах і висловив ряд педагогічних ідей, які мають важливе значення і в сучасних умовах України.

Г. Ващенко – творець вітчизняної виховної системи у формуванні людської особистості, метою якої є певний виховний ідеал, під яким він розумів у – «служінні Богові та Україні». Він має у собі печать вічності: релігійність українця, зв'язок його із землею та природою, з християнською душею. І як всякий мистець-педагог, Г.Ващенко втілює в певні форми свої педагогічні ідеї. Девізом Григорія Григоровича були слова: « Без виховання немає осягання».

В умовах боротьби України, як суверенної Держави, важливе місце відводиться проблемам національного та патріотичного виховання молоді, формування особистісних рис громадян розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Григорій Ващенко став творцем української національної педагогіки, яка відповідає духовності українського народу, його місії і потреби державного будівництва України. Спираючись на аналіз європейських педагогів та української народної традиції, він висуває тезу: стійка мораль може ґрунтуватися лише на міцних релігійних засадах, наріжним каменем його виховання патріотизму та обожнюванням української нації. Він був переконаний, що формування національного світогляду для українців має не матеріалістичне, а ідеалістичне підґрунтя, яке відбувається на ґрунті християнства.

Невід'ємною частиною національної системи освіти, Ващенко називає родинне виховання та зв'язок школи і родини та співпраця з молодіжними організаціями: «Товариство є важливим чинником у вихо-

ванні...Любов до них.... поширюється потім на цілу націю» [4, с.10].

Одна із ключових ідей Г. Ващенка полягає в тому, що виховання має бути спрямоване на формування у людини гуманістичних цінностей: любов, милосердя, чесність, справедливість тощо, які є основою розвитку особистості та суспільства. Він звертав увагу на фізичне виховання, як ідея здорового тіла: «Тіло не є окрема галузь формування людської особистості, а органічна частина його, міцно поєднана з вихованням розумовим, моральним, естетичним. Виконання цих завдань вимагає певних властивостей духа і тіла... і це поєднується із самовихованням. Це означає: 1. Вихованець сам розуміє потреби і сенс тіловиховання; 2.Усвідомлює потреби перед українським народом; 3. Тіловиховання може обернутися як засіб розбудови і духовної культури, які вимагають певних властивостей духа і тіла» [4, с.35].Фізичне виховання потрібне, щоб зміцнити організм, сприяти збільшенню працездатності.

Роль педагога – забезпечити інтереси нації, і не ставити педагога в роль ремісника- виконавця наказів згори, не закриваючи перед педагогом можливостей творчої праці, а також не насилуючи природу дитини.

Ващенко в праці «Виховний ідеал» (1946), дав стислий аналіз розвитку української духовності від найдавніших до сучасних часів . На цій основі будує «Виховний ідеал», що відповідає психічним природним властивостям української людини.

Він писав: «Якщо педагог хоче виховати в українській молоді міцну волю і суцільний характер, слід прищепити їй прагнення до високої мети, яка об'єднувала б увесь український нарід, гаслом якого є: «Служба Богові й Батьківщині». А для цього потрібно:

1.Державна незалежність, можливість для українського народу вільно творити своє

політичне, соціальне, господарське та релігійне життя.

2. Об'єднання всіх українців, незалежно від їх територіального походження, церковної приналежності, соціального стану та ін. в одну спільноту, що пройнята єдиними творчими прагненнями, високим патріотизмом.

3. Справедливий державний устрій, який би підтримував лад у суспільстві і забезпечував особисті права й волю кожного громадянина, сприяв розвитку й прояву його здібностей, спрямованих в бік громадського добра.

4. Високий рівень народного господарства й справедлива його організація, що забезпечувала б добробут всіх громадян.

5. Розквіт духовної культури українського народу: наука, мистецтво, освіта, щоб Україна стала передовою країною в світі.

6. Високий релігійно-моральний рівень українського народу, реалізація в житті вчення Ісуса Христа.

7. Високий рівень здоров'я українського народу, зведення до мінімуму всіх хворіб і вироджень [4, с.56].

Він звертає увагу на виховання волі і характеру молоді, виховання і самовиховання, свобода волі, любов до Батьківщини у праці «Виховання волі і характеру» (1952 – 1957 pp.).

Ідею свободи, Г. Ващенко пояснює, що школа майбутнього не може беззастережно прийняти теорію вільного виховання. Виховання мусить бути таким, щоб дитина весь час себе відчувала його суб'єктом, т. б., щоб здібності дитини пішли на благо суспільства, свідомо входили в норми суспільного життя, заповідям Ісуса Христа і розкритті кращих представників людства. А це можливо тоді, коли дитина у процесі виховання суб'єктивно будучи самостійною, об'єктивно перебуває під продуманим і мудрим керівництвом педагога. Це нелегка справа. А для

цього не досить засвоїти психологію дитини взагалі, а ґрунтовно знати психологію кожної дитини зокрема, застосовуючи способи психологічного спостереження. Педагог майбутнього – психолог. Школа майбутнього – це творча школа» [8].

Г. Ващенко у праці «Виховний ідеал» пише: «Основне завдання школи майбутнього полягає у тому, щоб розвивати творчі сили молоді, виховуючи творців культурних вартостей, людей, що у творчій праці для суспільства будуть знаходити і своє особисте щастя» [1].

Педагогіку майбутнього не слід уявляти собі як зовсім нову систему, що немає коріння в минулому. Вона має бути синтезом того кращого, що є в теорії «вільного виховання» і авторитарній педагогіці. Вона має поєднувати самостійність та ініціативу учнів з високим авторитетом педагога, волю і свідомість своєї гідності учня з свідомою дисципліною, творчі шукання з ґрунтовними знаннями здобутків минулого та кращих традицій його. Але основне місце в ній повинні посісти все ж таки педагогічні ідеї Руссо, Песталоцці, Монтесорі, Дьюї, тих які в більшій чи меншій мірі стояли на засадах теорії «вільного виховання» ... Погляди Г. Сковороди на виховання дуже близькі до поглядів Ж.Руссо. Але між ними є різниця. Виходячи із принципу природовідповідності, Руссо до скрайності розвинув фактично теорію «вільного виховання», згідно якої педагог фактично залишається на становищі спостерігача. Г. Сковорода не доходить до такої скрайності. Він визнає, що педагог не тільки мусить усувати перепони до природного розвитку учня, але й при потребі повинен «відрізати волчиці», що, як хвороба, виростають на тілесному й духовному організмі дитини. Погляди Г.Сковороди більш реальні, ніж Руссо, і тому без значних обмежень можуть бути використані у вихованні молоді....

Рідко кому з філософів і педагогів так, як у Г. Сковороди, слова співпадали з ділом. «Він жив так як учив».

Г. Ващенко акцентує увагу на естетичному вихованні молоді у праці «Основи естетичного виховання». Його праці друкувалися в Мюнхені в журналах і газетах діаспори: «Голос молоді», «Авангард», «Шлях молоді», «Українська трибуна» та ін.

У праці «Гідність особиста і національна» (друкувалася в газеті «Українська трибуна») Г. Ващенко висуває ідею національної гідності, яка міцно пов'язана з особистою гідністю. «Національна гідність перш за все виявляється у любові до своєї Батьківщини, і в її служінні. Національна гідність стимулює людину до жертвовної праці для свого народу, людина повинна шанувати честь свого народу і не дозволяти собі нічого, що могло б заплямувати цю честь. Але національна гідність, як і особиста, мають різні форми. Нижчою формою її є шовінізм, який не має права називатися гідністю, бо це зневага до інших народів, намагання їх підкорити і експлуатувати їхню працю, природні багатства. У той час, як справжня гідність вимагає пошани до інших народів і їхніх прав. Вона є основою мирного співжиття і продуктивної праці окремих народів» [6, с.1].

Ніхто не буде шанувати людини, яка себе не шанує. Так само не буде ніхто шанувати народу, що терпить рабство і не хоче боротися за свою волю. Український народ не мав своєї незалежності на протязі довгої його історії, терпів матеріально і морально. А тому педагог повинен це доносити дітям і учням, що «українець повинен любити свій народ і Україну так, як діти люблять свою матір, любити українську мову, пісню, звичай і гордитися, що він є українцем» [6, там само].

Ідея патріотизму у працях Г. Ващенко є глибокою і переконливою, вона проглядаєть-

ся в усіх його працях: праця кожного для свого народу, популяризація культури, мови, звичаїв, національної самобутності. Він наголошує мету життя: «Це мій народ, я плоть від плоти і кров від крові його, і тому мушу любити його» [7, с. 15].

Кожен українець повинен розмовляти українською мовою, щоб зберегти свою національну ідентичність.

Кожна національна педагогіка має досконало дослідити і будувати систему виховання й освіти своєї молоді, використовуючи ідеї Г. Ващенко.

У книзі Г. Ващенко «Загальні методи навчання», він радить використовувати активні методи навчання в вищій та середній школах, зокрема, принципи: систематичності, зв'язок з життям, принцип природовідповідності та наочності тощо [7, с. 225].

«Праця з педагогіки та психології» Г.Ващенко стосується проблем освіти й організації навчання, змісту чинників та методів виховання, питань психологічної науки.

Висновок. При структуризації поглядів Г. Ващенко в кінцевому підсумку порівняння «виховного ідеалу», спертого на ідеал людини, якого створили століття, складається в ту схему української духовності, яку принесли етнопсихологічні дослідження, і тому аналіз праць Ващенко має вартість і може послужити до загального синтезу української духовності.

Сучасна педагогічна громадськість, і зокрема учительська молодь, наслідуючи заповіти Г. Г. Ващенко, відданого Україні вченого, творця вітчизняної освітньо-виховної системи, вшановує пам'ять звияжця, беручи участь у діяльності «Українського педагогічного товариства імені Григорія Ващенко», вивчає творчий спадок одного з найвизначніших вчених-педагогів України,

прагне втілити у практику відбудови національної школи Незалежної держави найсуттєвіше з того, що нині допомагає створити національну систему виховання та освіти української молоді [3]. Його мета відображена в його словах: «...Виховуючи підростаюче покоління, педагог бере найактивнішу участь у творенні майбутнього свого народу...».

Ціннісним є те, що Григорій Ващенко залишив нам у спадщину проект прийняття такої структури для системи освіти у вільній Україні:

1. Переддошкільне і дошкільне виховання: материнський догляд або ясла (до трьох років), дитячий садок (від трьох до шести років).

2. Початкова школа (від шести до 14 років).

3. Середня школа: класична гімназія, реальна школа, середні технічні школи, учительська семінарія, середня агрономічна школа, середня медична школа (від 14 до 18 років).

4. Висока школа: університет, високі технічні школи, педагогічний інститут, академія мистецтв, консерваторія, військова академія (від 18 до 22 – 23 років).

5. Позашкільна освіта.

6. Науково-дослідні установи: академія наук, академія педагогічних наук.

З огляду на час, епохальні зміни у світопросторі ХХІ століття, утвердження *духовної парадигми* новітнього часу на основі філософії цілісності, вищого синтезу наукового гуманізму, розвитку здібностей, соціальної відповідальності, гармонії інтелектуальних і фізіологічних компонентів індивіда, молоді у цілому, **через цілісність** об'єднання фізичних, ментальних та духовних аспектів людини і Всесвіту, реорганізацію управління і соціальної відповідальності, гармонійного поєднання інтелектуальних і природних компонентів, освіта України сьогодні проходить великий реформаторський шлях через посилення й багатоаспектного підходу до педагогічної спадщини досліджуваного нами Григорія Григоровича Ващенко.

Життєутверджуючими для нас залишаються слова славетного педагога із світовим іменем Григорія Ващенко із славнозвісного підручника «Виховний ідеал»: «Плекаючи свої кращі традиції, борючись за свою самостійну державу, українська молодь разом з тим мусить не тільки плекати загальнолюдські ідеали, а й активно боротись за них – Віримо, що ця боротьба закінчиться перемогою Правди і Добра» [4, II ч., с.93].

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 11 грудня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> 82; Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Наказ Міністерства освіти і науки України від 6 червня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> 6.
2. Збірник матеріалів «Видатний національний педагог Григорій Ващенко» до 125-річчя від дня його народження // авт.упоряд. А. Погрібний. – Київ 2003; / Г. Ващенко. Моя автобіографія // Наук. зап. Укр. вільного ун-ту. Філософ. ф-т. – Мюнхен, 1963. <https://don.kyivcity.gov.ua/news/2764.html> (15.06.2023); Ващенко Г. Г. Виховний ідеал. Полтава, 1994; Погрібний А. Григорій Ващенко: віхи біографії // Григорій Ващенко: повернення в Україну. Львів, 2003. та ін.

3. Блохин Д. Вибрані праці із історії педагогіки. Мюнхен-Тернопіль. – 2023. – 589с.
4. Ващенко Г. Виховний ідеал. Мюнхен, 1950. I ч.100с. II ч. – 94 с.
5. Ващенко Г. Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру. – Вибрані педагогічні твори Г. Ващенка. – Дрогобич: Видавництво «Відродження», 2006. –101 с.
6. Ващенко Г. Гідність особиста і національна. Газета «Українська трибуна»
7. Ващенко Г. Хвороби національної пам'яті. – Київ: В-во «Шкляр», 2003. – 335 с.
8. Загальні методи навчання: підручники для педагогів. – Київ: Укр. видавництво спілка, 1997. – 441с.
9. Січинський Володимир. Чужинці про Україну. – Авсбург. – 1946.– 118 с.

ІДЕЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ В ПРАЦЯХ Г.Г. ВАЩЕНКА

Дарина Блохин, Дарина Блохин, доктор філософії та педагогіки, професор, академік Академії наук вищої школи України, іноземний дійсний член (академік) Міжнародної академії богословських наук, член-кореспондент Української вільної академії наук (УВАН у Нью-Йорку США), президент Німецько-українського наукового об'єднання імені Ю. Бойка-Блохина, засновниця та власниця родинного Музею-Архіву, голова Наукового центру імені академіка д-ра Юрія Бойка-Блохина в Переяславському університеті імені Г.Сковороди, лауреат Премії Фонду імені Т. Г. Шевченка.

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК СТРАТЕГІЧНЕ ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВИ

Ірина СІДАНІЧ

Найважливішими завданнями національної освіти є формування духовно-моральних цінностей особистості в процесі її соціального становлення. Сучасна перебудова освіти України здійснюється на засадах нових принципів, серед яких вагоме місце займають принципи гуманізації, гуманітаризації, пріоритету загальнолюдських цінностей та виховання на їх основі високоморальної, духовно розвиненої особистості громадянина. Нині особливої актуальності набуває проблема формування людини майбутнього як носія високої моральності, духовності та культури.

Об'єктом особливої уваги і стурбованості суспільства стає наявність серед юнацтва значного дефіциту духовності, моральності, прояви соціальної апатії, споживчої ідеології. Гострота ситуації пояснюється ще й тим фактом, що саме цей віковий період характеризується активним формуванням основних рис характеру, морально-духовних та світоглядних основ особистості, визначенням життєвих цінностей та ідеалів. За таких умов пошук шляхів і засобів подолання означеної проблеми набуває державної значущості.

Духовно-моральне виховання дітей та молоді, формування у них системи цінностей і духовних пріоритетів має стати сьогодні першочерговим завданням закладів освіти, а впровадження системи духовно-морального виховання дітей і молоді на засадах загальнолюдських і національних цінностей – важливим соціальним замовленням держави. В ситуації гострого дефіциту ціннісних уста-

новок і орієнтацій дедалі більшу роль повинні відігравати християнські моральні цінності, які є основою гуманістичних цінностей, що виробило людство упродовж тисячоліть.

Оскільки освітня робота в школі підпорядковується завданням формування національно свідомого, духовно багатого громадянина, тому сьогодні особливо актуальною стає проблема формування духовно-моральних цінностей у майбутніх фахівців у процесі фахової підготовки. Проблема духовного розвитку та формування духовної культури особистості особливої актуальності набуває сьогодні, коли проблеми соціально-економічного й політичного розвитку країни боляче вразили молодь.

Виховання людини, яка б протистояла війні, економічним труднощам, духовній деградації, моральному та фізичному виснаженню, мають на себе взяти заклади освіти різних рівнів. Суспільна значущість проблеми та її зміст визначаються словами видатного педагога-гуманіста В. Сухомлинського: «Педагог повинен знати і відчувати, що на його совісті – доля кожної дитини, що від його духовної культури та ідейного багатства залежить розум, здоров'я, щастя кожної людини, яку виховує школа». На думку І. Беха, «цінності людини об'єднуються в єдину систему, володарем якої виступає особистість. Ціннісна система має свою специфічну організацію».

Усі відомі цінності розподіляються за ступенем їх значущості для людини, її існування і прогресивного розвитку. Можна

спостерігати своєрідну класифікацію цінностей, підпорядковану принципу субординації, де кожна цінність по відношенню до тієї, котра стоїть вище за неї, відіграє роль засобу, чи умови, чи наслідку, який впливає з неї.

Серед найважливіших цінностей соціокультурної сфери суспільства особливе місце займають духовно-моральні цінності, які розкривають сутність людини по відношенню до буття, до світу. Духовно-моральні цінності охоплюють турботу про людину, її визнання як цінності й любов до неї, шанобливість і благоговіння перед людським та будь-яким іншим життям. Духовно-моральні цінності становлять ядро гуманістичного світогляду й формуються на основі тих реалій і вчинків, які ми не просто оцінюємо, але й схвалюємо, тобто оцінюємо як добрі, благі, гарні. Загальною категорією для позначення духовно-моральних цінностей є категорія добра, що охоплює всю невизначену сукупність дій, принципів і норм морального.

Цілі покоління вчених достатньо глибоко обґрунтували якості, які мають бути притаманними духовній, гуманній особистості, серед них: всебічна розвиненість; почуття власної гідності; соціальна активність; правдивість; справедливість; чесність; патріотичність; душевна і духовна стійкість; доброта; фізична досконалість; працелюбність; милосердя тощо. Сьогодні не дивує, що саме ці якості особистості визнані загальнолюдськими цінностями. Саме ці якості особистості ми маємо формувати в майбутніх учителів, а вони, зі свого боку, мають формувати в сучасних здобувачів освіти. Основою всіх цінностей є Абсолют Добра. Професійне становлення особистостей майбутніх учителів відбувається в педагогічному вузі. Саме тут молоді люди оволодівають основами професійної май-

стерності, виробляють навички соціальної поведінки та спілкування. У процесі педагогічної підготовки формується особистість майбутнього вчителя з притаманними йому принципами, моральними нормами, ідеалами, ціннісними орієнтаціями.

Становлення цілісної особистості, підготовка молоді до праці, сімейного життя, виконання громадянських обов'язків неможливі без еталону, який має за основу загальнолюдські та вищі цінності, розвинуту духовну культуру. Цінність є тим поняттям, яке привертає увагу в системі суспільних відносин, стає предметом наукових роздумів учених, розглядається в площині психолого-педагогічних творчих пошуків академіків, професорів, богословів, педагогів Алли Богуш, Івана Беха, Назара Єременко, Василя Жуковського, Олени Рогової, Ірини Сіданіч визначається як орієнтаційна основа в освітньому процесі.

Отже, формування духовно-моральних цінностей молоді – найважливіше завдання закладів освіти будь-якого типу. Сьогодні нашій країні потрібен могутній потенціал високодуховної молоді, який би приносив реальну користь власній державі. Сучасні зміни в різних сферах суспільства мають тісний зв'язок з духовною культурою і ціннісною орієнтацією особистості. Від інтересів, потреб, мотивів, ієрархії цінностей залежить вектор спрямованості діяльності людини.

Духовно-моральне виховання є важливим аспектом освіти та виховання підростаючого покоління. Цей процес потребує комплексного підходу та взаємодії сім'ї, школи та громади. Застосування елементів духовного менеджменту в освіті забезпечує підвищення якості професійного педагогічного життя шляхом інтеграції духовних цінностей та принципів в процес управління педагогічним колективом, адаптуючи їх до змінних умов.

Ціннісний досвід людства являє собою сукупність різних уявлень, знань, розуміння, мудрості, глибоких духовно-моральних і естетичних переживань щодо цінностей, які люди вибирають й які є для них значущими протягом життя. Це і система щоденної практики філософії життя, наповненого ціннісним смыслом, і культура, освіта, виховання, мистецтво, символи, образ життя, що формують цілісну особистість. Ми акцентуємо увагу на психології духовності, в основі якої знаходиться система цінностей, культура, почуття любові, добра і зла, тобто ті домінанти, на яких ґрунтується ціннісний досвід людства. Слід підкреслити, що в процесі становлення, удосконалення особистості здійснюється еволюція її духовного зростання – освоєння духовного досвіду людства, збагачення життєвими цінностями, пізнання себе і картини світу як способу бачення гармонії природи і людини.

Глибоко духовна людина здатна вибрати самостійно свій життєвий шлях, будувати свій життєвий світ, не заважаючи робити цього іншим і не за рахунок інших. Слід особливо наголосити на тому, що духовність є ідеальною особливістю людини. Власне

кажучи, гіпотетично можна уявити собі розвиток духовності як ідеал, завдяки якому людина моделює вектор своєї життєвої стратегії, стає центром духовного життя і самоменеджменту:

1. «Без цінностей – знання як злочин» (Освіта без морального орієнтиру).

2. «Виховують розум – забувають про совість!» (Інтелект без етичного фундаменту).

3. «Уміє рахувати – не знає, що важливо!» (Дитина орієнтується на вигоду, а не на сенс).

4. «Про сенс – мовчать, про рейтинги – кричать!!» (Школа навчає досягати, але не замислюватись).

5. «Цінності – не додаток, а основа!» (Мораль не може бути факультативом).

6. «Формуємо компетентності – втрачаємо людей...» (Підготовка «функціонерів», а не цілісних особистостей).

7. «Світогляд без кореня – життя без ґрунту!» (Діти ростуть у хаосі думок, без філософського мислення).

8. «Говоримо про успіх – мовчимо про добро!» (Культ успішності витісняє внутрішні цінності).

Список використаних джерел:

1. М. Й. Боришевський. Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості. // Педагогіка і психологія, 2008. – № 2.. – С. 18–22.
2. Ю. С. Кайданович. Формування управлінської культури державного службовця в галузі освіти. // Інвестиції: практика та досвід, 2011. – № 12. – С. 103–106.
3. О. Кислашко, І. Сіданіч. Християнська педагогіка: навч. посіб. ВБФ «Східноєвропейська гуманітарна місія», 2018. – 328 с.
4. Н. І. Мачинська, Педагогічна освіта магістрантів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю: монографія; С. О. Сисоєва. – Львів, ЛьвДУВС, 2013. – 416 с.
5. Педагогічний словник; М. Д. Ярмаченка, Ред. – Київ: Пед. думка, 2001. – 478 с.
6. Пріоритети державної політики в галузі свободи совісті: шляхи реалізації: зб. наук. матеріалів. – Київ: Світ Знань, 2007.
7. Рівень і характер релігійності українського суспільства», Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості і тенденції розвитку, інформац.-аналіт. матеріали до

«круглого столу» на тему: Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин (8 лют. 2011 р.). – Київ: Центр Разумкова, 2011.

8. Л. В. Ткачук. Духовно-моральні цінності у професійному становленні особистості майбутнього вчителя // Професійна освіта: методологія, теорія та технології/ Ун-т Григорія Сковороди в Переяславі. – Переяслав, 2015. – № 2. – С. 201–215.

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК СТРАТЕГІЧНЕ ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВИ

Ірина Сіданіч, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти», дійсний член (академік) Міжнародної академії богословських наук, дійсний член (академік) Міжнародної академії культури, безпеки, екології та здоров'я «МАКБЕЗ», голова Громадської ради з питань співпраці з церквами і релігійними організаціями у сфері освіти, віце-президент ГО «Християнська академія педагогічних наук України», відмінник освіти України.

ДУХОВНА ОСВІТА Й НАУКА ЯК СКЛАДОВІ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Майя АРТЬОМОВА

Анотація: У статті мотивовано виокремлені основні підходи до проблем духовної освіти й науки в Україні як складових формування духовної безпеки в умовах трансформації системи безпеки в цілому й переходу її до багатопольярного глобалізованого світу. Застосовується новаторський інтегративний підхід із врахуванням концепції «тріади безпеки» (політика – ресурси – інформація) та аналізу штучного інтелекту, як «зброї майбутнього», включаючи онтологію духовної ситуації часу сучасної епохи ліберального Світу Людини суцільного суспільно-особистісного егоїзму – епохи повної світськості або радикального матеріалізму як наслідку західного людинобожжя – антихристиянського по суті спадку відступницьких віків ренесансно-просвітницьких гуманістичних студій.

Розкрито сутність духовної освіти й науки з посиленням багатоаспектного підходу до сучасної філософії освіти, педагогічної теорії і практики до міждисциплінарного філософсько-рефлексивного, інтеграційного аспектів на основі формуючої новітньої парадигми ХХІ століття – духовної освітньо-педагогічної парадигми як загальної парадигми розвитку освіти у контексті «духу епохи», одухотворення нації, що орієнтується на випереджаючий розвиток, нові цінності та партнерство між викладачем і студентом, трансформується в умовах воєнного стану завдяки дистанційному навчанню, цифровізації та новій ролі вчителя/викладача як фасилітатора, що створює умови для самостійного навчання, саморозвитку та самореалізації учнів/ студентів, росту їх потенціалу через рівноправну взаємодію, розвиток комунікативних навичок, організацію та експертність у методах групової та індивідуальної взаємодії, створенню безпечного навчального середовища.

Зроблена спроба розглянути складові концептуальних основ утвердження духовної парадигми розвитку як стратегічного шляху до забезпечення духовної безпеки в Україні в умовах сьогодення на основі визначеної моделі цінностей суспільства, формування ціннісної системи державотворення, ціннісних домінантів гуманізації освітнього простору, трансформації складових національної, громадянської цивілізаційної ідентичностей українства, що співзвучні з викликами у часі.

Ключові слова: цивілізація, українство, духовна освіта, духовність, ціннісні домінанти духовності, морально-духовні цінності, формування духовності особистості, воєнний стан, національна ідентичність.

Abstract: In the article, the author defines the main approaches to the problems of spiritual education and science in Ukraine as components of the formation of spiritual security in the conditions of its transformation in general and its transition to a multipolar globalized world, in particular.

The author applies an innovative integrative approach, namely: takes into account the concept of the "security triad" (politics – resources – information) and analyzes artificial intelligence as a "weapon of the future". The author explores the ontological components of the modern era: the liberal World of Man - a continuous social and personal egoism, the era of complete secularism or

radical materialism as a consequence of Western anthropology - an anti-Christian in essence, the legacy of the apostate ages of Renaissance-Enlightenment humanistic studies.

In the article, the author reveals the essence of spiritual education and science and strengthens the multifaceted approach from modern philosophy of education, pedagogical theory and practice to the interdisciplinary philosophical-reflexive, integration aspect. The author analyzes the newest paradigm of the 21st century - the spiritual educational and pedagogical paradigm as a general paradigm of the development of education in the context of the "spirit of the age", the spirituality of the nation, which is oriented towards sustainable development, new values and partnership between the teacher and the student, transformed in the conditions of martial law due to distance learning, digitalization and the new role of the teacher-lecturer as a facilitator, which creates conditions for independent learning, self-development and self-realization of students, the growth of their potential through equal interaction, development of communication skills, organization and expertise in methods of group and individual interaction, creation of a safe educational environment.

The author made an attempt to consider the components of the conceptual foundations of the establishment of the spiritual paradigm of development as a strategic path to ensuring spiritual security in Ukraine in the current conditions based on a certain model of societal values, the formation of a value system of state building, value dominants of the humanization of the educational space, the transformation of the components of the national, civil civilization identity of Ukraine, which are consonant with the challenges of the time.

Key words: *civilization, Ukrainianness, education, philosophical paradigms of education (classical, non-classical, post-classical), approaches in education, spiritual education, spirituality, value dominants of spirituality, value dominants, article is analyzed to value dominants, moral upbringing, moral and spiritual values, spiritual formation of a person, religious education institution, stakeholders of education, wartime, national identity. interaction.*

Ми зводили свій храм без доторку руки..

Триває бій на світовому полі...

Ліна Костенко

Сьогоднішня реальність у світопросторі, де наростають як цілеспрямовані, так і хаотичні зміни й процеси, вимагає від науковців, педагогічних менеджерів глибокого аналізу та переосмислення цих явищ, формування цілісної та адекватної відповіді на подолання перш за усе криз сучасного світу людини епохи повної світськості або радикального матеріалізму (початок ХХІ ст., новітній час), інновацій, інтелекту, як динамічного періоду глобалізації, інформаційного вибуху та стрімкого технологічного прогресу, яка характеризується інтелектуалізацією праці, цифровізацією усіх сфер життя, а також необхідністю адаптації науково-

педагогічної діяльності до швидких змін, соціально-економічних, екологічних, політико-правових, духовних, міждержавних викликів у контексті «людина – природа», «людина – людина». та формування нового інформаційного суспільства.

Виокремлюється тенденція до

• ***Інтенсифікації інформаційних потоків*** в умовах зростання інформаційного суспільства, його експоненційного зростання, веденням інформаційно-технологічної війни, що вимагає переборення науково-технічної спеціалізації, упровадження нових методів пошуку, аналізу великих масивних даних в контексті універсализації та інтеграції знань

як одного із головних чинників формування нової наукової парадигми. Зважмо при цьому, що сьогодні за 40 хвилин в світі генерується стільки ж інформації, скільки її є в Британській енциклопедії [11];

- *Формування полікультурного, толерантного простору* в умовах глобалізаційно-інформаційних змін суспільства;

- *Цифровізація*;

- *Зростання протистояння*, що вилилося у 190 активних збройних конфліктів, з яких близько 59 – на державному і понад 130 – на регіональному рівнях (найвищий показник за майже за чверть півстоліття), включаючи 11 повномасштабних воєн, у т.ч. найжорстокішої війни сьогодні у Європі, світі, а відтак й у світопросторі, розв'язаної росією – країною-агресором проти України ще у 2014 році (до речі це уже 23 війна росії з часів існування російсько-українських відносин, але нинішня війна – це війна за майбутнє, де Україна має перемогти, що принесе користь і Європі, і всьому світу, і навіть, як не парадоксально, країні-агресору);

- *Тероризму*;

- *Подальшого суспільного прогресу планетарного масштабу*, що нерозривно пов'язані з рівнем духовності кожної особистості, яка є складовою духовної освіти, а, відтак, й духовної безпеки.

Це вимагає багатоаспектного підходу до проблем духовної освіти й науки в Україні як складових формування духовної безпеки в сучасній філософії освіти, педагогічній теорії і практиці, що характеризуються посиленням до міждисциплінарного філософсько-рефлексивного, інтеграційного аспектів інтердисциплінарних, трансдисциплінарних зв'язків, які *виокремлюють*:

- постнекласичну освіту (В. Кизима, В. Лук'янець, В. Лутай, В. Рижко, В. Онопрієнко та ін.); ноосферну освіту (В. Вернадсь-

кий, В. Поздняков, М.Попович, Н.Маслова та ін.);

- філософську інтегративну освіту, що ґрунтується на феноменологічних та герменевтичних засадах комунікативної раціональності (В.Бедь, Р. Арцишевський, А.Артюмова, М. Іванчук, С. Клепка та ін.) та базується на трьох основних концепціях – *гармонійної духовної цілісності*, що сприяє реалізації ідей створення єдиної, цілісної, гармонійної теорії педагогіки і централізованої системи управління освітою, *релятивістсько-плюралістичної*, яка визнає необхідність застосування принципів плюралізму, педоцентризму та релятивізму в педагогічній діяльності, пріоритетність ролі індивідуальних інтересів над громадськими та *синтетичної концепції*, що поєднує обидві попередні концепції освіти (асоціюються з дослідженнями Джона Дьюї, Г.Сковороди, І. Франка, М. Драгоманова, Г. Вашенка, Д. Чижевського, Л. Українки, А. Макаренка, В.Сухомлинського, сучасних дослідників В. Андрущенка, І. Беха, Л.Губернського, С.Гершунського, В. Кременя, С. Кримського, С. Клепка, К. Корсака, М. Култаєвої, В. Лутая, М. Михальченка, О. Пометун, О. Сухомлинської та ін.);

- трансдисциплінарність постнекласичної, ноосферної, синергетичної, інтегративної суспільнознавчої освіти (Л. Губернський, В. Бедь, В. Кремень, Н. Ничкало, В. Онопрієнко, В.Поздняков, М. Артюмова, М. Прокоф'єва, О. Савченко, М. Басараб, О.Шимко та ін.).

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями.

Мотивовано виокремлена проблема духовної освіти й науки в Україні як складової формування духовної безпеки в умовах трансформації системи безпеки в цілому й переходу її до багатополярного глобалізовано-

го світу, що є важливим предметом історико-філософського, богословсько-теологічного, політико-правового дискурсу. Першопочатково відзначимо, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття світ визначається іншим духом – *духом взаємодії і взаємозалежності народів і культур* і водночас – духом внутрішньої самостійності, заснованої на усвідомленні самодостатності і здатності до самостійного розвитку, *духом непокори зовнішнім впливам, нав'язуванню цінностей з боку наддержав*. Дух ХХІ-го століття визначається не стільки його драматичним початком, скільки *тріумфальним кінцем століття ХХ* – розвалом останніх імперій, утвердженням війн, технічних і технологічних катастроф, а також – зростанням авторитету загальнолюдських цінностей, культури миру і демократичного врядування, міжнародної, національної, корпоративної, а, звідси, духовної безпеки.

Освіта першою відреагувала на ці процеси, адже «дух епохи» існує незалежно від нашого розуміння, рефлексії, відчуття і водночас разом з ними, через них, і завдяки ним. Ми проникаємося «духом», мислимо його категоріями, втілюємо їх у полотно культури через діяльність – духовну і матеріальну. Завдяки цьому духові ми живемо в «обіймах» доби як її представники і суб'єкти. Той, хто відмежувався від нього, «випадає» з контексту століття, живе минулим або, випереджуючи час, перетворюється на пророка.

«Дух епохи» є ні чим іншим, як філософським узагальненням найвеличніших наукових і культурних надбань, виходячи з яких людство вибудовує свою соціальність, проєктує майбутнє, готує до життя в ньому підрастаюче покоління. У перекладі з латинської і грецької поняття «дух» буквально звучить як «повітря, що рухається», «подих» (як носій життя). У різних філософських систе-

мах воно характеризується по-різному. Разом з тим, від знаменитих «тіней печери» – великого Платона, через «абсолютну ідею» та «дух часу» не менш значимого Гегеля, «самого життя» – «народний дух» – «корпоративний дух» у Гете, «дух капіталізму» їм співмірного Вебера, «ноосферу» нашого знаменитого земляка Володимира Вернадського, і «пункт Омега» не менш знаменитого Тейяр-де-Шардена проглядається дещо спільне, що й можна розглядати у якості конструктивного начала культуротворення особистості засобами освіти і науки. Християнство пов'язує з ним сутність Бога («Бог є дух»). Не заглиблюючись у деталі, – це тема окремого дослідження, – слідуючи за німецьким філософом-онтологом Миколою Гартманом (1882–1950 рр.), спробуємо осмислити «дух епохи» («об'єктивний дух») як якість, яка узагальнює мову, виробництво і техніку, панівні цінності і мораль, діюче право у структурі державного і церковного будівництва, домінуючий тип поглядів і настроїв, світогляд, нормативне мислення [5; 6].

Отже, «Дух епохи» є тією «філософією освіти», яка дає можливість організувати її (як за змістом, так і за формою) у відповідності до загальноісторичної традиції і викликів нового часу, що стверджується. Він вимагає нових підходів від духовної парадигми (від грецького. *paradeigma* – приклад – взірець, висхідна концептуальна схема, життєва «понятійна сітка»): від фундаментального зсуву Нового часу у світогляді (ХVI–ХVIII ст.), де на зміну теоцентризму (Бог як центр усього) прийшов антропоцентризм (людина як центр) та культ розуму [19] до ДУХОВНОЇ ПАРАДИГМИ НОВІТНЬОГО ЧАСУ – як сукупності фундаментальних уявлень, переконань, цінностей та моделей мислення, які визначають духовний світогляд людини, стратегічний шлях до забезпечення безпеки, де духовні цінності та орієнтири є ключови-

ми при формуванні стійкої національної безпеки. Вона як світоглядна система цінностей, формує «понятійну сітку» для інтелектуального рівня, системи мислення та цінностей, а також визначає способи вирішення життєвих завдань.

Виходячи з різних *типів духовних парадигм новітнього часу* [16], саме освіта є засобом формування ціннісної структури суспільства на основі духовної парадигми новітнього часу, що базується на:

- «*новому холізму*», тобто філософії цілісності, вищому синтезі наукового гуманізму, розвитку здібностей, соціальної відповідальності, гармонії інтелектуальних і фізіологічних компонентів індивіда через цілісність об'єднання фізичних, ментальних та духовних аспектів людини і Всесвіту; вищому синтезі наукового гуманізму, розвитку творчих здібностей індивіда;

- *постматеріалізм*, новому людському вимірі поєднання науки та духовності з цілісним підходом (ноосферна освіта, акмеологія);

- *внутрішній трансформації* через фокус на внутрішньому духовному світі, думках, емоціях та пошуку сенсу життя, вихід за межі звичайних відчуттів та розуму, сприяння всебічному розвитку особистості.

Загалом, переосмислення нових реалій у новому світоглядно-філософському контексті на основі духовної парадигми новітнього часу ми знаходимо у таких фундаментальних працях, як: «Філософія» (2005 р., 5-те видання, за ред. І. Надольного та В. Андрущенка й при участі М. Михальченка, В. Ярошовця та ін.); «Соціальна філософія. Історія. Теорія. Методологія» (автори – В. Андрущенко, М. Михальченко, Л. Губерський. К., 2006. 3-тє видання); В. Андрущенко. Філософія освіти ХХІ століття. Філософія освіти 1(3)/2006; Його ж «Предмет філософії освіти крізь «дух епохи», «Нездолання енергетика розуму –

освіти, науки і культури – в стратегії цивілізаційного розвитку людства» у Філософсько-педагогічній думці України у контексті націєтворення: хрестоматія / Інститут педагогіки НАПН України; за наук. ред проф. Н. П. Дічек: [упорядники-автори: Дічек Н. П., Загородня А. А., Шевченко С. М.]. [Електронне видання]. Київ: Педагогічна думка, 2025. 487 с. – С.9 – 28; Великі філософи. – К., 2005; В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. Культура. Ідеологія. Особистість. – К., 2003; «Науково-освітній потенціал нації». – В 3-х т. – Друге видання. – К., 2005; Базалук О.О. Філософія освіти: навч.-метод. посіб. / О. О. Базалук, Н. Ф. Юхименко. – К.: Кондор, 2010; Філософія сучасної освіти: навч. посіб. / В. С. Лутай. – К.: Магістр-S, 1996. Філософські абрисы сучасної освіти: монографія / Ред. І. Предборська – Суми: Університетська книга, 2006; Прищак М. Д. До питання комунікативного підходу в освіті / Прищак М. Д. // Вісник «ВПП». – 2013. – № 1; «Історія філософії. Словник» (За ред. В. Ярошовця. – К., 2005) та ін.

Результати розробки теми отримали останнім часом апробацію на наукових форумах, зокрема у Києві, Івано-Франківську, Дніпрі, Львові, Миколаєві, Одесі, Острозі, Полтаві, Харкові, Ужгороді.

При цьому, складність проблеми дослідження визначається не тільки наявністю багаторівневої системи освіти в Україні за визначеними її формами навчання, наявними та виокремленими з різними акцентами власне національної освіти, світської й конфесійної богословської (теологічної) освіти, як релігійної складової національної безпеки загалом.

А це вимагає, з одного боку, – усвідомлення негативних наслідків кризи духовності та культури в українському суспільстві, в тому числі і внаслідок причин послаблення єдності українського суспільства, що певною

мірою стало причиною політичних та збройних протистоянь на Сході України, АР Крим, загалом в країні, з *іншого боку*, – ґрунтовного опрацювання основоположних досліджень історико-, соціально-філософських, богословсько-теологічних, психолого-педагогічних підходів до проблем духовної освіти й науки в Україні як складових формування духовної безпеки.

Мета дослідження духовної освіти й науки в сучасних умовах полягає у визначенні ключових аспектів і закономірностей, складових духовної безпеки в Україні як засобу формування ціннісної структури суспільства на основі духу епохи, духовної парадигми новітнього часу, формування у здобувачів освіти духовного потенціалу як основи світобачення та становлення особистості, її духовно-моральних, патріотичних цінностей, світогляду, толерантності.

Предмет дослідження спрямований на розгляд основних напрямів перш за все державної політики, досягнутого рівня міжконфесійного спілкування в умовах легімізації богословської освіти, обґрунтування педагогічних умов, методів та засобів, розробку в навчальних закладах ефективних педагогічних моделей одухотворення нації, її вищих смислів, цінностей із врахуванням особливо значимих змін в Україні в умовах воєнного стану на основі ціннісної системи державотворення, церковного будівництва, домінантів гуманізації освітнього простору, трансформації складових національної, громадянської цивілізаційної ідентичностей українства, виявлення потенціалу розвитку освіти загалом, у т.ч. національної, світської та конфесійної, їх ролі у сучасному публічному просторі.

Зваживши на багатогранність та об'ємність окресленої проблеми дослідження автор допустимо вважає розглядати тему на основі змістових ліній означеного *алго-*

ритму духовної освіти й науки в сучасних умовах:

- Особливостей розвитку духовної освіти у мережі багаторівневої, світської й конфесійної богословської (теологічної) освіти України (оглядово);
- Цивілізаційної ідентичності українства;
- Духовності особистості, ціннісного домобудівництва.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Аналіз свідчить, що основними центрами освітньої діяльності, у т.ч. й духовної освіти, є як наявна мережа багаторівневої системи освіти в Україні (дошкільної, повної загальної середньої – початкової, базової, профільної, позашкільної, спеціалізованої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти за визначеними її формами навчання), так і наявні та виокремлені з різними акцентами власне національної освіти, світської й конфесійної богословської (теологічної) освіти, як релігійної складової національної безпеки загалом.

За оперативними статистичними даними Інституту освітньої аналітики в Україні у 2025 році діють [17]:

– Закладів дошкільної освіти – 11 797, якими охоплені 72 % навчанням дітей дошкільного віку (трагічно, що 129 ЗДО зруйновано війною);

– Закладів загальної середньої освіти – 12 250, де у звичному режимі навчається 65,6 % , дистанційно – 20,4 %, змішано – 14,0 % майже від 3 744 470 осіб від загальної кількості (217 33СО зруйнованих війною); для 47 644 учнів організоване інклюзивне освітнє середовище у 33 927 класах;

– Закладів професійної технічної освіти (ЗПТО) – 690, що включають вищі професійні училища (ВПУ) відповідного профілю, професійні ліцеї, центри професійно-

технічної освіти, навчально-виробничі центри підготовки і перепідготовки робітничих кадрів;

– Закладів позашкільної освіти – 1 381, якими у звичному режимі навчається 63,6 % , дистанційно – 20,4 %, змішаною – 16,0 % майже 12 млн. осіб від загальної кількості (16 ЗПО зруйновані війною);

– 625 закладів, які здійснюють підготовку здобувачів за освітніми програмами вищої освіти початкового рівня (короткого циклу), першого (бакалаврського) рівня, другого (магістерського) рівня, третього (освітньо-наукового або освітньо-творчого) рівня вищої освіти.

Їх діяльність регламентується відповідними нормативно-правовими документами, зокрема: Конституцією України, Конвенцією ООН про права дитини, Законами України про освіту, про дошкільну освіту, про загальну середню освіту, про охорону дитинства, про запобігання корупції, про охорону праці, про доступ до публічної інформації тощо, відповідними постановами Кабінету Міністрів України, указами Президента України, наказами МОНУ, МОЗ України тощо.

Окрему групу в системі освіти і науки складають *наукові установи* [1], які здійснюють наукову або науково-технічну діяльність у межах понад 70% обсягу робіт, спрямованих на проведення фундаментальних та прикладних досліджень. Основу системи складають Національна академія наук України (НАНУ), що об'єднує 168 наукових установ, галузеві академії та наукові підрозділи університетів, науково-дослідні інститути, які функціонують у складі академій або галузевих міністерств, регіональні та галузеві наукові центри, комерційні наукові установи.

Основним стратегічним напрямом освіти й науки в означеній мережі багаторівневої системи освіти в Україні займає концептуа-

льний підхід до *утвердження гуманістичної духовної парадигми XXI століття* в контексті сучасного цивілізованого прогресу людства, досягнення миру й збереження життя людини, дитини. Саме гуманізація як сукупність філософських, гносеологічних, психологічних, соціокультурних, правових поглядів, зумовлює цілі і завдання закладів освіти, науки, влади, політики, суспільства з метою посилення гуманізації духу, саморефлексії людини, її одухотворення

Обмежимо розгляд виокремлених компонентів гуманітарної підготовки в системі освіти перш за все через освітні програми гуманітарного напрямку, курсів духовно-морального спрямування:

1. *У дошкільній освіті* спрямований на всебічний розвиток особистості дитини, її соціалізацію, формування емоційно-ціннісного ставлення до світу, культури та мовлення за визначеною метою – забезпечення цілісного гармонійного розвитку на основі базового компонента дошкільної освіти (стандарту 2021 року) та створення комфортного освітнього простору. Її ключовими аспектами визначені: *освітні лінії* як інваріантна складова, що включає «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина у світі культури», «Мовлення дитини»; *соціалізацію та культуру* через формування у дітей навичок спілкування, засвоєння морально-етичних норм, культури поведінки, ознайомлення з мистецтвом та цінностями суспільства; *мовленнєвий розвиток* через розвиток рідної мови, мовленнєвої компетентності, зв'язного мовлення як основи для спілкування та інтелектуального розвитку; *емоційний розвиток* через надання переваги емоційно-ціннісному підходу, формування самосвідомості та позитивного ставлення до природи та оточення [4]. Важливе місце при цьому відводиться питанням духовно-морального виховання дітей дошкільного віку [20].

2. У *загальній середній освіті* [2] розглядаються як гуманітарний так і суспільно-гуманітарний цикли, що забезпечують формування у здобувачів ціннісних орієнтацій, критичного мислення та національної свідомості учнів, їх національно-патріотичного, духовно-морального виховання, і розглядаються через сукупність навчальних предметів, спрямованих на формування мовної, літературної, історичної та громадянської компетентностей, культури та суспільних процесів, підприємливості, утвердження національної та громадянської ідентичностей, самостійності, відповідальності, соціалізації на основі прав до людини, дитини, духовних цінностей українського народу, оборонної свідомості, громадянської стійкості, патріотизму, суспільно-державних національних цінностей України. Їх *ключовим складовими* серед навчальних предметів визначені: *мовно-літературна галузь* (українська мова, українська література, зарубіжна (світова) література, іноземні мови, мова корінного народу національної меншини); *суспільствознавча галузь* (історія України, всесвітня історія, громадянська освіта, основи правознавства/ правознавство, географія, громадянська освіта, економіка, «Людина і світ», «Захист України», «Основи здоров'я» та ін.); *мистецька галузь* (образотворче мистецтво, музичне мистецтво, мистецтво). В умовах реформування старшої школи та визначеними академічними ліцеями на основі профілів складовими навчальних планів для 10 – 12 класів визначені предмети у межах трьох кластерів: мовно-літературного, соціально-гуманітарного, STEM-кластера.

Починаючи з 1992 року й дотепер, в Україні накопичується значний досвід вивчення учнівською молоддю *курсів духовно-морального змісту* [12], які націлені на поглиблення знань про людину та моральні взаємини в суспільстві, основні моральні норми

та цінності українського народу й людства в цілому, культуру спілкування і поведінки, формування цілісної, духовно зрілої особистості – громадянина України шляхом пізнання й засвоєння багатовікових надбань національної та світової духовної культури, здатності до морального вибору, поваги до гідності людини та активної громадянської позиції, шанобливого ставлення до носіїв відмінних від власної культур і традицій, вміння жити і творити в сучасному полікультурному та поліконфесійному глобалізованому світі, готовності поважати право кожного на свободу совісті. Вони є основою формування особистості та підґрунтям для національно-патріотичного виховання, які виходять із традицій українського державотворення. Нормативно-правова база регламентується Конституцією України (статті 35, 55), законами України «Про освіту (ст. 6, 31, 54), «Про повну середню освіту» (ст. 11, 20, 25, 37), «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (ст. 5, 31, 54), «Про свободу совісті та релігійні організації» (ст. 8, 9), значною кількістю наказів та методичних рекомендацій МОНУ.

Основні предмети та курси духовно-морального спрямування: «Біблійна історія та християнська етика», «Основи релігійної етики», «Основи християнської етики», «Християнська етика в українській культурі», «Духовність і мораль у житті людини і суспільства», «Духовні і моральні основи здоров'я, безпеки та добробуту», «Етика: духовні засади і мораль в житті людини і суспільства», «Основи сім'ї», «Школа подружнього життя», «Культура добросусідства», «Ментальне здоров'я та особистісний розвиток» та ін.

За роки викладання предметів духовно-морального спрямування в Україні сформувалася потужна методична база і кадровий

потенціал, налагоджено співпрацю між школами, громадами та церквами. Неоцінений внесок у цю справу внесли провідні науковці та педагоги, зокрема: В. Жуковський, І. Сіданіч, Д. Грищук, А. Богуш, Г. Сохань, О. Пошетун, І. Губеня, Н. Лахман, В. Пономаренко, О. Рогова, М. Жабляк, Г. Самолук, Т. Саннікова, Є. Сурело, І. Гусаков, Г. Красікова, Н. Красікова, А. Буковинський, О. Олійник, Н. Коваленко, О. Хомич та ін.

Справжніми центрами духовності та підготовки кадрів для викладання предметів та курсів духовно-морального спрямування став Національний університет «Острозька академія», його Науково-дослідницька лабораторія християнської етики, психології та педагогіки, а також Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання (керівник – В. Жуковський, доктор педагогічних наук, професор, академік Міжнародної академії богословських наук, протоієрей, заслужений працівник освіти України), Громадська рада з питань співпраці з Церквами і релігійними організаціями при Міністерстві освіти і науки України, педагогічний журнал з питань християнського виховання дітей та молоді – Християнський духовно-просвітницький часопис «СЛОВО ВЧИТЕЛЮ», єдиний в Україні журнал «Богословська думка в Україні» та ін.

Так, Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання стала ініціаторами першого (2017 р.) та другого (2021 р.) Всеукраїнських з'їздів педагогів духовно-морального спрямування, Всеукраїнської духовно-молитовної та науково-просвітницької конференції «Учитель – носій світла» (2025 р.). На базі науково-дослідної лабораторії християнської етики, психології та педагогіки Національного університету «Острозька академія», починаючи з 2007 р., проводяться Всеукраїнський фестиваль-конкурс «Учитель року предметів

духовно-морального спрямування», з 2008 р. – Всеукраїнська олімпіада «Юні знавці Біблії», тематичні семінари-практикуми, тощо.

У освітніх закладах успішно реалізуються духовно-культурологічні заходи, які включають: тематичні, мистецько-естетичні заходи, активні форми позаурочних занять, соціально-моральну діяльність. Ціннісною є реалізація *комплексної духовно-культурологічної програми «Українська духовна культура»* на базі НДІ української духовної культури Карпатського університету імені Августина Волошина, Ужгородської української богословської академії, єпархіального відділу української духовної культури, сім'ї і молоді Мукачівсько-Карпатської єпархії Православної Церкви України (розробники: єпископ Віктор Бедь – доктор юридичних наук, доктор богословських наук, професор, академік Міжнародної академії богословських наук, президент КаУ, УУБА, МАБН; Марія Жабляк – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент МАБН, директор, голова вищезазначених структурних підрозділів). Уже впрямте проведено Закарпатський обласний фольклорний фестиваль щедрівок та колядок «Різдв'яна надія», вдруге проводитиметься Закарпатський обласний фестиваль народної, духовної, патріотичної, естрадної пісень, поезії, творів образотворчого мистецтва «Духовні скарбниці Срібної Землі», вперше у 2026 р. – Закарпатський конкурс «Знавці української духовної культури».

Об'єднані зусилля науковців сприяли підготовці і випуску комплексного міждисциплінарного дослідження, у якому поєднано філософський, богословський, педагогічний, психологічний і культурологічний підходи до осмислення духовності українського народу, – монографії *«Українська духовна культура»* (авторський колектив В. Бедь, А. Богуш, Г. Зварич, Г. Кравченко, О. Кри-

венко, О. Пономаренко, О. Рогова, І. Сіданіч, І. Січкарик, І. Отамась, М. Жабляк, Л. Папіш), випущеної у 2025 р. на 330 с. видавництвом ТОВ «ЮСТОН».

3. У закладах професійно-технічної освіти, яка базується на Конституції України, законах України «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту» та спрямована на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, уміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності, розвиток компетентності та професіоналізму, виховання загальної і професійної культури за визначеними атестаційними рівнями [18], виокремлюються предмети гуманітарного та духовно-морального спрямування, де основна увага приділяється філософії, етиці, культурології, українській та зарубіжній літературі, історії, а також факультативам, курсам з етики та моралі, професійної, християнської етики, що базуються на загальнолюдських цінностях.

4. У закладах позашкільній освіті [21] виокремлюються різні напрями освітньої діяльності (гуманітарний, художньо-естетичний, еколого-натуралістичний, туристсько-краєзнавчий, військово-патріотичний, дослідницько-експериментальний, науково-технічний, бібліотечно-бібліографічний, фізкультурно-спортивний, соціально-реабілітаційний, оздоровчий тощо), що є ключовими при формуванні національної свідомості та культури спілкування, інтелектуального та духовного розвитку особистості, її самореалізації, соціалізації, патріотизму, формуванні критичного мислення, емпатії, соціальних та мовних навичок.

ЗПО функціонують як центри, комплекси, палаци, будинки, клуби, станції, кімнати, студії, школи мистецтв, дитячі бібліотеки, дитячі стадіони, початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади, оздоровчі, спортивні школи, дитячо-юнацькі спортивні школи олімпій-

ського резерву, фізкультурно-оздоровчі клуби дітей з обмеженими можливостями, спеціалізовані дитячо-юнацькі спортивні школи, олімпійського резерву і т.д.

5. В умовах модернізації вищої освіти активно упроваджується феномен гуманізації та гуманітаризації освітнього процесу, де гуманітарний цикл навчальних дисциплін формує у здобувачів світогляд інтелектуальних, творчих особистостей, їх професійні, загальнокультурні, гуманітарні компетентності, громадянську позицію та етичні норми, критичне мислення та соціальні навички, розкриває утвердження людини як найвищої цінності, усвідомлюючи соціальну згуртованість та формування гуманістичних цінностей, суспільний зміст цієї діяльності і відповідальність перед суспільством за прийняті рішення [5; 16].

Основними складовими визначені:

– *фундаментальні навчальні дисципліни* (на бакалавраті – українська мова (за професійним спрямуванням), іноземна мова, історія України та українська культура, філософія, соціологія, політологія, мистецтво та ін.; для магістрів – педагогіка вищої школи, філософія освіти, філософія науки, актуальні проблеми професійної діяльності (за спеціальностями) та ін.);

– *соціально-гуманітарні курси* (етика, естетика, психологія, педагогіка, правознавство, корпоративна культура компаній та етика ділового спілкування тощо); у STEAM-освіті гуманітарні науки (риторика, етика, сторітелінг) і т.п.

Відкрита до наукової співпраці з усіма закладами освіти, науковими установами, релігійними організаціями і Церквами, державними органами влади, громадськими організаціями як в Україні, так і за її межами Міжнародна академія богословських наук/ International academy of theological sciences, як наукова освітня установа новітнього часу

(президент Віктор Бедь – Преосвященнійший єпископ Мукачівський і Карпатський, керуючий Мукачівсько-Карпатською єпархією Православної Церкви України, доктор юридичних наук, доктор богословських наук, професор, академік) [13].

Оглядово проведений аналіз ролі і місця освітніх закладів в Україні щодо питань розвитку духовної освіти і науки як складових формування духовної, національної, корпоративної безпеки дозволив змістити акцент на виокремлені компоненти гуманітарної підготовки в системі освіти через освітні програми гуманітарного напрямку, курси морально-духовного спрямування як *стрижнів потужного різновекторного інтелектуального потенціалу*. Це особливо важливо, заваживши на те, що Україна в сучасних умовах з 2014 року перебуває у стані довготривалої російсько-української війни, російської збройної агресії з її активними фазами гібридної війни проти нашої держави, її суверенітету та територіальної цілісності, що стала війною за Незалежність України і призвела до критичних демографічних та економічних викликів, зруйнованого господарства, високого рівня безробіття та водночас значної частки неформальної зайнятості, дисбалансу ринку праці, намагання реалізувати статус кандидата на членство в Європейському Союзі.

Невід'ємною складовою забезпечення стійкості українського народу в протистоянні з рашистською росією та майбутній розвиток України визначається через здійснення безпекової політики [14], де значну роль повинна відігравати *духовна освіта*, оскільки у воєнний час вона зміцнює національну ідентичність, формує стійкість та психологічну рівновагу громадян, необхідні для виживання та боротьби, підтримує моральний дух та сприяє об'єднанню суспільства перед обличчям агресії, надихає на перемогу й мир, від-

новлення та відродження держави, формування нового суспільства, заснованого на християнських та гуманістичних цінностях.

Особливо значимою стала богословська (теологічна), яка розглядається як спеціалізоване вивчення релігійних доктрин, священних текстів та традицій в розгалуженій мережі закладів різних конфесій і забезпечує підготовку дипломованих фахівців, перебуваючи у двох паралельних вимірах – конфесійному і богословському.

Нові реалії на основі духовної парадигми новітнього часу в сучасному світоглядно-філософському, науково-педагогічному, правовому контекстах розглядаються у дослідженнях провідних науковців, зокрема: В. Бедь, М. Басараба, М.Артёмової, А. Богданенка, Ю.Вестеля, А. Вусатюка, О. Гейченка, Р.Делятинського, Т. Добко, І. Дробота, С. Думенка, С. Зіорука, А. Колодного, О. Козероди, М. Кругляка, С. Курбатова, І. Ломачинської, М.Мельника, Є. Нікольського, Б. Огульчанського, Р. Офіцинського, О.Панича, Ю. Панаєтова, В. П. Светлова, В. Ужви, О.Філоненка, Г. Христокіна, В. Хромця, В. Чаплинського, Ю.Чорноморця, О. Шимко, Ю. Шульги, А. Юраша та ін.

Нормативно-правова база системи духовної освіти регламентується:

– На державному рівні Конституцією України (ст. 35), Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій (№3894-IX)», постановами Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 р. №652 «Про державне визнання документів про вищу духовну освіту, наукові ступені та вчені звання, виданих закладами вищої духовної освіти» (із змінами і доповненнями), Наказу МОНУ від 08 квітня 2016 р. № 981 та від 07 липня 2025 р. № 678/28808 про «Положення про Комісію з

державного визнання документів про вищу духовну освіту». Ґрунтовне дослідження щодо «Розвитку системи богословської освіти в Україні в контексті свободи віросповідання та віровизнання» проведено відомим науковцем В.Бедь [10];

– на рівні діючих Церков, зокрема, Макрохристичнського світу– Священним Синодом, Учбовим Комітетом при Синоді, управліннями навчальними закладами в системі вищої освіти Церкви, концепціями вищої духовної освіти, статутами.

Основним координаційними органами роботи закладів духовної світи в Україні визначені: профільні управління релігійних організацій та відповідні синодальні відділи/управління духовної і богословської науки Церков, Комісія з державного визнання документів про вищу освіту Міністерства освіти і науки України, Державна служба України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС), консультативно-дорадчий орган – Всеукраїнська Рада церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) та ін. При цьому *державний рівень* зареєстрованих закладів регулює МОНУ, визнаючи документи про вищу духовну освіту, *церковний рівень* – вищевказані органи управління у структурі Церков. Враховуючи європейський досвід – рівність всіх конфесій, з 2015 р. у структурі МОНУ діють дорадчі органи –Комісія з державного управління визнання документів, яка приймає рішення щодо визнання дипломів про вищу освіту бакалаврів і магістрів, виданих духовними навчальними закладами згідно діючого законодавства та Комісія з державного визнання документів про наукові ступені та вчені звання про вищу духовну освіту.

Автор дослідження зупиниться тільки на кількісному аналізі наявної розгалуженої мережі духовних навчальних закладів різних конфесій за наявністю впливу діючих в

Україні 36 195 релігійних громад і течій. За основу взяті дані Державної служби України з етнополітики та свободи совісті, постійного моніторингу церковно-релігійної ситуації в Україні за Інформаційними матеріалами Центру Разумкова, досліджень Українського кризового медіа-центру Державної служби України з етнополітики та свободи совісті, Української асоціації релігієзнавців та Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, фахової дискусії в інформаційному агентстві «Укрінформ» 28 січня 2025 року з питання «Українське суспільство, держава і церква під час війни. Церковно-релігійна ситуація», вікіпедії, III.

Порівняльний аналіз результатів досліджень дозволяє стисло зробити наступні констатації щодо наявної мережі духовних навчальних закладів різних конфесій.

У Макрохристиянському просторі можемо виділити:

1. Духовні навчальні заклади Православної Церкви України (ПЦУ), які здійснюють підготовку за освітніми програмами, пов'язаними з богослів'ям, церковною історією та пастирською практикою, регентством, іконописом, складають близько 26 духовних навчальних закладів, провідними серед яких 5 академій (Київська, Львівська, Волинська, Ужгородська, Івано-Франківська), один Івано-Франківський духовний інститут, 4 духовні семінарії (Дніпровська, Львівська, Рівненська, Чернівецька). Підготовку фахівців за освітньою програмою з «Богослов'я» здійснюють партнерські університети – Карпатський університет імені Авнустина Волошина, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Український державний університет науки і технологій (м. Дніпро). Фукціонують 1294 недільних шкіл.

Життя і діяльність ПЦУ висвітлюють на офіційному вебсайті, офіційних сторінках в

соцмережах, офіційній газеті «Моя Церква», журналі «Православний вісник», Єпархіяльних відомостях, Календарях та богослужбових виданнях, соціальних мережах і т.п.

2. Духовні навчальні заклади Української Православної Церкви (УПЦ), включають близько 20 духовних навчальних закладів (за даними на 2023 – 2024 рр.), які здійснюють підготовку священнослужителів, викладачів недільних шкіл, регентів та псаломщиків. До них належать 1 академія, 7 семінарій, 8 духовних училищ, 1 гімназія, понад 4 258 недільних шкіл. Життя і діяльність УПЦ висвітлюють більше 110 періодичних релігійних видань, соціальні мережі.

3. Духовні навчальні заклади Української греко-католицької церкви (УГКЦ) представлені провідним науковим та освітнім центром, що має ліцензовані програми з богослов'я, – Українським Католицьким Університетом (м. Львів), іншими – Івано-Франківською академією Івана Золотоустого, Ужгородською греко-католицькою богословською академією імені Теодора Ромжі, 5 духовними семінаріями (Київською Трьохсвятительською у с. Княжичі Київська обл., Львівською ім. Святого Духа, Івано-Франківською ім. свщмч. Йосафата, Дрогобицькою ім. блаженних свщмч. Северина, Віталія та Якима, Тернопільською ім. патріарха Йосифа Сліпого), духовними центрами «Зарваниця» (Тернопільська область), Учнівська Лавра (Львівська область). Діють 518 недільних шкіл.

Життя і діяльність УГКЦ висвітлює низка періодичних релігійних видань, що відіграють важливу роль у поширенні віри та інформації. УГКЦ, як церква східного обряду, що перебуває в єдності з Папою Римським, використовує власні ЗМІ для оприлюднення рішень соборів, новин церковного життя та богословських матеріалів. Серед них: Офіційні часописи; Інтернет-ресурси Релігійно-

інформаційної служби України (RISU); Єпархіяльні газети, соціальні мережі.

4. Духовні навчальні заклади Римсько-католицької церкви (РКЦ) представлені вищими духовними семінаріями для підготовки священників, а також науково-освітніми інститутами для мирян та богословів, що забезпечують 7-річну формацію духовенства 7 дієцезій (1 рік пропедевтичний, 2 роки філософії, 4 роки теології). Серед них: головний навчальний заклад Святого Йосифа Львівської архідієцезії (Львів – Брюховичі); ВДС Пресвятого Серця Ісуса (м. Ворзель) Київсько-Житомирської дієцезії; ВДС Святого Духа (м. Городок / Хмельницький-Шаровечка) Кам'янець-Подільської дієцезії; Місійна семінарія «Redemptoris Mater» (Ужгород / Київ / Вінниця) як спеціалізовані заклади неокатехуменального шляху.

Діє 521 недільна школа. Життя і діяльність РКЦ висвітлюють офіційні церковні структури, спеціалізовані медіаресурси та архівні джерела, зокрема; офіційний портал Святого Престолу «Vatican News»; офіційні медіаресурси в Україні: Католицький Медіа-Центр, Радіо «Марія», часопис «CREDO», телеканал Вічного Слова «EWTN Україна», інтелектуальний інтернет-журнал «Verbum», соціальні мережі.

5. Духовні навчальні заклади релігійної мережі протестантизму в Україні представлені зростаючими релігійними спільнотами, діючими на їх основі духовними освітніми закладами, а саме:

5.1. Духовні навчальні заклади реформатської церкви з XVI ст., як протестантської конфесії кальвіністського спрямування, в основі якої лежить вчення Жана Кальвіна та Ульріха Цвінглі, доктрини П Гельвецького символу віри (1564 р.), що засноване на авторитеті Біблії, концепції Божественного напередвизначення та простоті богослужіння (відсутність ікон, пишних ритуалів, вшану-

вання святих, де центральне місце в Богослужінні займає проповідь) з акцентом, що прощення гріхів досягається через віру. Поширена в основному серед угорського населення Закарпатської області. Доктринально-культовими традиціями Закарпатська реформатська церква (118 громад) споріднена з пресвітеріанами Євангельсько-пресвітеріанської церкви України, частина яких об'єднані в Союз євангельських реформатських церков України (до 75 громад), забезпечуючи, підготовку пасторів, теологів та церковних лідерів на базі:

- Євангельсько-реформатської семінарії України (ЄРСУ) з 2001 р. у м. Києві, що здійснює підготовку служителів для Української євангельської реформатської церкви та Євангельської пресвітеріанської церкви України;

- Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (м. Берегове), як світського закладу, що виступає базою для наукових та культурно-освітніх заходів Закарпаття та Угорщини, громади Закарпатської реформатської церкви з потужною мережею шкіл та навчальних закладів у регіоні;

- Української євангельської теологічної семінарії (УЄТС), як міжконфесійної, що активно співпрацює з різними протестантськими течіями, включаючи реформатські громади, пропонуючи програми з богослов'я, лідерства та консультування.

Через Закарпатську реформатську церкву діють біблійні школи для базової теологічної освіти, три гімназії, коледж у Шарашпатаку (Республіка Угорщина) – основний заклад для підготовки пасторів та релігійних діячів для українських реформатських громад; дитячий будинок у Мукачеві; перший на території колишніх країн СНД недержавний Дитячий будинок милосердя «Добрий самаритянин» (заснований нідерландською благодійною організацією «Фонд допомоги Схід-

ній Європі» у співпраці з Закарпатським обласним відділенням Дитячого фонду України та переданий у 1995 році Закарпатській реформатській церкві для дівчаток від 2 до 12 років незалежно від віросповідання чи етнічного походження з церебральним паралічем, порушенням опорно-рухового апарату, важкими розладами мовлення), де введено релігійний компонент виховання; дияконський центр у Береговому, що займається благодійною та освітньою діяльністю; оздоровчий заклад для літніх людей (м. Рахів).

5.2. *Євангельських християн-баптистів* з найвпливовішим та найчисельнішим протестантським згромадженням Всеукраїнського союзу об'єднань євангельських християн-баптистів (ВСО ЄХБ), де функціонує 41 духовний навчальний заклад, 1408 недільних шкіл. Внутрішнє та міжнародне життя церковної спільноти висвітлюється у 14 періодичних релігійних виданнях.

5.3. *Прихильників віровчення п'ятидесятників*, більша частина яких об'єднані у Всеукраїнський союз церков християн віри євангельської – п'ятидесятників (ВСЦ ХВЕП), де функціонує 17 духовних навчальних закладів, 1045 недільних шкіл. Питання розвитку церкви, її релігійне життя висвітлюють 24 періодичні видання.

5.4. Громади *Української уніонної конференції церкви адвентистів сьомого дня* (АСД), де діють 4 духовні навчальні заклади, 722 недільні школи. Внутрішнє та міжнародне церковне життя висвітлюють 10 періодичних видань

5.5. Прихильників *Свідків Єгови* (колишня назва «Дослідники Біблії»), діяльність яких здійснюється шляхом проповідування про Бога та його Царство (на вулиці, від дому до дому, на зібраннях збору, окремих зустрічах по ознайомленню з біблійними вченнями, безкоштовним розповсюджен-

ням Біблії та власної літератури на Біблійній основі).

Періодична й неперіодична література Свідків Єгови пишеться та друкується централізовано: спочатку англійською, згодом перекладається на інші мови, і відсилається у відповідні філіали. Окрім книг, журналів, брошур і буклетів, Свідки Єгови випускають також документальні та художні фільми (1007 мовами), посібники мовами жестів (100 мовами), книги шрифтом Брайля (40 мовами), а також аудіозаписи (пісні для зібрань в оркестровому, вокальному та інструментальному виконанні, аудіоверсії «Вартової башти» та «Пробудись!», записи біблійних драм для конгресів і особистого прослуховування). Література Свідків Єгови видається понад 1000 мовами.

5.6. У останній період освітньо-пропагандистську діяльність здійснюють *новітні протестантські деномінації, релігійні організації*, зокрема: Церква Христа (115 громад), Новоапостольська церква (58), Пресвітеріанська церква (72), Церква Ісуса Христа святих останніх днів – мормони (25), Українська лютеранська церква (82), харизмати (1380), релігійні організації Рідної української національної віри (59), інші релігійні організації, зокрема, язичників (63) що ще недостатньо проаналізовані і потребують додаткового вивчення.

Релігійне багатоманіття етноконфесійних утворень в Україні представляють й духовні заклади прихильників *ісламу, юдеїв, буддистів, бахаїв, кришнаїтів та інших східного походження течій, рідновірських груп*.

Так у зростаючому кількісно *мусульманському сегменті* в основному сунітського тлумачення при діючих 30 мусульманських громадах у 17 регіонах України функціонують ісламські освітні заклади, які представлені вищою, середньою та позашкільною освітою, зокрема:

– Ісламський університет з 1993 р.(м. Київ), який заснований Духовним управлінням мусульман України (ДУМУ) і визнаний багатьма міжнародними ісламськими центрами, забезпечуючи підготовку теологів, імамів, арабської мови;

– ВДНЗ «Східноєвропейський ісламський університет» з 2016 р;

– Гімназії «Наше Майбутнє», що діють під егідою Конгресу мусульман України у Києві, Харкові, Одесі, Вінниці, Запоріжжі, Дніпрі та Сумах;

– Загальноосвітня школа «Аль-Іршад», що пропонує навчання з вивченням традицій та культури Сходу;

– Спеціалізована та позашкільна освіта, яка представлена Школою хафізів та читців Кур'ану при мечеті «Ар-Рахма» у Києві; Ісламськими культурними центрами (ІКЦ), які діють як освітні та культурні осередки через близько 40 недільних шкіл, курсів арабської мови та ісламознавства для дітей і дорослих; Міжнародною літньою школою ісламознавства, як проєкту для науковців та студентів, що цікавляться ісламською культурою та філософією.

Своєрідною специфікою в умовах зростання *іудейських громад* характеризуються *юдейські духовні заклади* як центри релігійної освіти та виховання, спрямовані на вивчення Тори, Талмуду та іудейських традицій. Вони охоплюють місця для спільної молитви, релігійного навчання та громадського життя.

Основними типами таких установ є:

– *Єшива /Yeshiva /* Бейт-мідраш як вищий навчальний заклад для глибокого вивчення Талмуду, юдейського права (Галахи) та інших релігійних текстів;

– *Талмуд-тора /Talmud Torah* як початкові традиційні релігійні школи для хлопчиків з часів Середньовіччя, де вивчають письмову (П'ятикнижжя) та усну (Мішна, Гемара) Тори;

– *Синагоги/Synagogue /Бейт-кнесет*, що функціонують як молитовні та навчальні будинки, будучи головним центром релігійного життя юдеїв, призначений для громадських молитов, читання Тори та зборів громади, підготовлюючи молодь до повноліття та релігійного служіння;

– *Хедер/Cheder* як традиційна початкова релігійна школа для дітей (зазвичай для хлопчиків), де вони вивчають основи івриту та релігії, Тору та проводять молитви;

– *Колель* як навчальний заклад для одружених чоловіків, які продовжують поглиблене вивчення Талмуду після закінчення єшиви, часто отримуючи стипендію для утримання родини;

– *Міква* – басейн для ритуального обмивання, що має критичне значення для дотримання законів сімейної чистоти та духовного очищення.

Своєрідними є наявні у містах Києві, Дніпрі, Білій Церкві, Чернівцях ліцеї з технологічним ухилом, де у поєднанні з загальноосвітніми предметами учні різних національностей й релігійних уподобань вивчають іврит, єврейські традиції та звичаї.

У структурі вищої освіти на базі Національного університету «Києво-Могилянська аклемія», Українського католицького університету реалізовується Міжнародна міждисциплінарна сертифікована програма з юдаїки.

У загальній структурі духовних навчальних закладів своєрідне місце займають четвертої за чисельністю вірян після християнської, ісламської та юдейської буддистської релігії, відомою в Україні здавна завдяки контактам між українськими козаками та калмиками-буддистами ще з XVII ст. Справжній інтерес до філософських та етичних аспектів буддизму зародився серед української інтелігенції та наукової спільноти у XIX ст., а суттєве вкорінення та розповсюдження відбулось у другій половині XX ст.,

пройшовши чотири етапи української сангхи (sangha – «співтовариства», «общини») в буддизмі з 90-х років XX ст. та високій активності її членів у акціях на Майдані у 2013 – 2014 рр.

В Україні відсутні класичні буддистські університети або державні академії, проте навчання Дгармі (вченню Будди) здійснюється через мережу релігійних центрів, онлайн-інститутів та окремих освітніх проєктів, ретритних центрів та онлайн-платформ, фокусуючись на вивченні філософії та медитації. Ключовими напрямками є тибетський буддизм (Карма Каг'ю), японський буддизм (Ніппондзан Мьоходзі) та академічні дослідження. Навчання зазвичай включає вивчення основних понять (ніббана, карма), медитативні практики, вивчення філософських текстів тощо.

Основні освітні платформи та центри:

– Інститут азійської класики (ACI Ukraine), який пропонує систематичне вивчення тибетського буддизму українською мовою через серії онлайн-курсів;

– Буддизм Діамантового шляху (Карма Каг'ю), який представлений найбільшою мережею (Київ, Львів, Ужгород, Запоріжжя, Дніпро та ін.), де проводяться регулярні лекції, семінари та медитації для новачків і практиків;

– Український буддистський центр лінії Дрікунг Каг'ю, що організовує практичні курси, ретрити та онлайн-навчання з майстрами;

– Шамбала (Shambhala Online) як Міжнародна мережа, що надає доступ до записаних та живих онлайн-курсів з медитації та буддистської філософії українською мовою.

– Вчення RIPA Україна шкіл традиції Каг'ю Тибетського Буддизму, яка проводить освітні програми та практики, відкриті для всіх охочих, у межах традиції Ріпа.

– Храм «Білий Лотос» (м.Черкаси), де діє Школа бойових мистецтв «Ша-Фут-Фань», а

навчання поєднується з вивченням буддійської філософії та духовною практикою;

– Громади японського буддизму (Ніппондзан Мьоходзі) у м. Ірпіні;

– Незалежний онлайн-проект BudLab (Буддологічна Лабораторія), що спеціалізується на вступі до тибетської буддології та філософських студіях.

Академічне вивчення, курси з буддології та історії релігій доступні у світських навчальних закладах: Львівський національний університет імені Івана Франка, де викладається курс «Буддизм: релігійний та культурний виміри».

Духовні навчальні заклади функціонують також у поодиноких етноконфесійних громадах чехів, готів, корейців, шведів, караїмів та кримчаків у Криму, менонітів Херсонській та Запорізькій областях.

За наявності такого конфесійного розмаїття на теренах України і його впливу на становлення особистості у наш час важливо знайти оптимальний баланс між світською і конфесійною духовною освітою, враховувати потреби українського суспільства й сприяти розвитку критичного мислення. Це питання потребує широкого обговорення за участі представників різних конфесій, науковців, освітян і громадськості.

У часи великих випробувань в Україні, єднанні нації і народу на основі зростаючої ролі духовної освіти і науки як складової формування духовної, національної безпеки у цілому, наскрізним питанням в усіх закладах освіти, їх освітньої діяльності повинна бути збереження цивілізаційної ідентичності українства [7; 22; 24], із врахуванням активного проникнення у Макрохристиянський світ в Україні ісламської, індуїстської цивілізацій, іудаїму, виокремлених семи історико-культурних моделей української ідентичності [9], духовність особистості [8; 23, с. 5], ціннісне домобудівництво [15].

Сутність людини повинна розглядатися при цьому як цілісна триєдиність усього суцього (дух, душа, тіло), що дозволяє глибоко розвивати людські уявлення про світ.

Вищою метою у діяльності філософів, духовенства, освітян, науковців, мистецтвознавців, представників ЗМІ перш за усе Макрохристиянського світу повинно бути *прагнення гідно представляти свою націю, народ саме з могутнім духом, красним словом, потужною патріотичною енергією Віри Християнської, Надії Євангельської, Любові Христової, Софії Православної, явленої у Храмі Слова* (Прим. автора: школі, академії, університеті): *«Сам же Господь наш Ісус Христос і Бог Отець наш, що нас полюбив і дав у благодаті вічну потіху та добру надію, – нехай ваші серця Він потішить, і нехай Він зміцнить вас у всякому доброму ділі та слові!»* (II Сол. : 16, 17).

Це дозволяє побудувати такий *інтерпретаційно ідентифікаційний, структурно логічний ланцюг*: душа – це «енергетичний потенціал» людини, царица «прихованих здатностей»; *душевність, дух, духовність* – це «актуалізовані здатності», це якості, які душа набуває чи не набуває у бутті з дотриманням *принципу толерантності*, а, відтак, до *принципу розуміння*, наповненими новим змістом у XXI ст. – *принципами полісистемності, благоговіння перед буттям, справжнього гуманізму, несилового протистояння добра та зла, принципу ненасильства, миротворення*, рятувальними складовими особливо у наш драматичний та незвичайний час є Віра – Надія – Любов із суттєвими антропологічними параметрами – *людинодоштенність, одуховленість, універсальність*.

ВИСНОВОК. Проведене дослідження не претендує на вичерпне розв'язання проблеми. Перспективи її подальшого розв'язання пов'язуються з поглибленим аналізом складових нової архітектури світу, духовної осві-

ти й науки як складових формування духовної безпеки, одухотворення нації в Україні в сучасних умовах – в умовах воєнного стану, а особливо післявоєнного стану, що орієнтується на випереджаючий розвиток, нові цінності та партнерство, толерантність, демократичне врядування і культуру миру.

Найважливіше на цьому етапі є духовна позиція, яка повинна стати основою створення духовної спільноти у духовному просторі та здобуття Україною **духовного суверенітету**, що за будь-яких умов зберігає та відтворює духовний простір, доброзичливо ставиться до духовних людей та забезпечує духовність усіх сфер життя в процесі перетворень фундаментального рівня і протистоянні проти війни, насильства, тероризму, геополітичної перебудови. Джерельною складовою є загальнолюдські духовні цінностей, релігійна віра, національні культурні традиції, освіта, домобудівництво.

Системноформуючими в умовах сьогодення повинні стати:

- докринальні розробки та доповнення до чинного законодавства України щодо подальшого розвитку духовної освіти у мережі багаторівневої, світської й конфесійної богословської (теологічної);

- доповнення до Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року №392/2020 про духовну безпеку в умовах воєнного і післявоєнного станів на суспільному, державному, міжконфесійному, особистому, міждержавному рівнях, де важливим елементом може стати й релігійна складова, що потребує постійного моніторингу та важеного підходу щодо забезпечення стабільності та гармонійного розвитку суспільства;

- підготовка фахівців з високою освіченістю і науковим статусом, потужним духовно-моральним потенціалом й харизмою,

притаманною козацько-лицарською шляхетністю, неупередженістю, терпимістю, толерантністю, людяністю, почуттям милосердя й добродіяння, постійного пошуку проведення Форумів Духу й Серця, Розуму й Волі, Добрих справ й Благочестя на основі Христocентризму/чи інших світових релігій, Дитино-, Людиноцентризму, Сковородинських Кордоцентризму й «сродної праці», готовності служити священній й багатостраждальній Україні Вічній й українському народу, яких сьогодні віданно захищає наше героїчне **УКРАЇНСЬКЕ ВОЇНСТВО**;

- підготовка та випуск провідними науковцями, богословами, теологами багатотомного сучасного видання на основі змістових ліній означеного алгоритму духовної освіти й науки :

- Основних аспектах духовного життя людини, факторів формування духовного світу особи;

- Духовної парадигми новітнього часу;

- Цивілізаційної та міжцивілізаційної ідентичностей українства;

- Визначеної моделі цінностей суспільства, формування ціннісної системи державотворення, церковного будівництва, ціннісних домінантів гуманізації, толерантності освітнього простору;

- Духовності особистості, ціннісного домобудівництва;

- Особливостей розвитку духовної освіти у мережі багаторівневої, світської й конфесійної богословської (теологічної) освіти України.

Доцільно розробити і забезпечити **Програму партнерства та спільних дій держави та церков в Україні**, спрямовану на інституціоналізацію духовної освіти, зближення духовної та світської освіти попри відокремлення церкви від держави, через:

- створення спільних наукових майданчиків за співпраці державних інституцій, церк-

ви із залученням наукових установ, центрів для визначення спільних тем наукових, соціологічних досліджень, якими б могли стати Духовно-навчально-наукові комплекси (за взірцем ДННК «Ужгородська українська богословська академія – Карпатський університет імені Августина Волошина»), ресурсно-дослідницькі центри чи розгалужений Єдиний Науковий Центр/Академія;

– організація спільних Молебнів за мир і благополуччя в Україні, Молитовне ушанування пам'яті полеглих борців за Незалежність України, за національну і духовну єдність;

– проведення симпозіумів, науково-теоретичних, науково-публіцистичних, науково-педагогічних, науково-практичних конференцій, духовно-наукових читань, зустрічей за «круглим столом», усних журналів, дискусій, фестивалей, виставок, вернісажей тощо;

– співпраця з міжнародними та неурядовими організаціями, які борються за МИР (політичні та безпекові; спеціалізовані та гуманітарні; економічні та фінансові), у т.ч. й релігійними, які об'єднують представників різних конфесій для сприяння миру, запобігання конфліктам та підтримки демократичного розвитку;

– визнання дипломів теологічних закладів, упровадження спеціальності «Богослов'я» у світських ЗВО, розвиток недільних шкіл за

інтеграцію релігійних цінностей у вихованні молоді, забезпечуючи на державному рівні законодавчу базу (статус юридичної особи для громад), на церковному рівні – кадровий і змістовний виважений потенціал до духовного суверенітету України;

– легітимізацією документів про вищу духовну освіту (дипломів бакалаврів, магістрів богослов'я) на міжконфесійній основі та їх еквівалентністю світським;

– пошук шляхів упровадження теології у світських ЗВО на основі відкриття кафедр теології хоча б у базових університетах;

– підготовка військових та госпітальних капеланів;

– розробка/ адаптація навчальних планів і програм для дошкільної та учнівської молоді із сімей 5,9 млн. українських мігрантів та від 3 до 5 млн. внутрішньо переміщених осіб з часів повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року;

– взаємодію у сфері духовно-морального виховання дітей та молоді, що включає діяльність недільних шкіл, літніх таборів; проведення спільних уроків миру і героїзму, реквієм тощо;

– проведення спільних теоретичних, науково-методологічних, семінарів-практикумів, семінарів-тренінгів тощо;

– підготовка і видання спільних наукових праць, друкованої продукції, розповсюдження літератури тощо.

Список використаних джерел:

1. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України № 848-VIII від 26 листопада 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 3. Ст. 25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>; КОНЦЕПЦІЯ підтримки та розвитку кадрового потенціалу сфери наукової і науково-технічної діяльності «Національна система дослідників України» // Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2025 р. № 1389-р.
2. Закон України № 463-IX «Про повну загальну середню освіту». 16.01.2020. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#n984>; Щодо реформи старшої профільної школи: ключові питання ... Всеукраїнська Асоціація ОТГ> osvitaqa; Типова освітня

- програма закладів загальної середньої освіти III ...mon.gov.ua> sites > typova-osv-prohr-zzso-iii-stupenya-890 Формат файлу:PDF/Adobe Acrobat.
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1322 «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023 –2025 роках». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Про схвалення Стратегії утвердження української <https://www.kmu.gov.ua>
 4. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. Міністерство освіти і науки України – mon.gov.ua (ua). Архів оригіналу за 20 січня 2022.
 5. Актуальні питання гуманітарних наук: <http://www.aphn-journal.in.ua> > archi ve ; Гладких Г. В. Особливості гуманітарної підготовки здобувачів вищої освіти // Українські студії в європейському контексті. 2022. №5. С. 133 – 139. DOI: <https://doi.org/10.31110/2710-3730/2022-5>; Процеси гуманізації та гуманітаризації освіти: моногр. / А. Сакун, О. Кивлюк, М. Нестерова та ін. Київ: КНУТД, 2020. 176 с.; Українські студії в європейському контексті: зб. наук. пр. Google Scholar <https://scholar.google.com> >; Українські студії в європейському контексті: зб. наук. пр. Інноваційні обрії України: <http://obrii.org.ua> > usec
 6. Андрущенко В. Предмет філософії освіти крізь «дух епохи»; Нездолання енергетика розуму – освіти, науки і культури – в стратегії цивілізаційного розвитку людства. Філософсько-педагогічна думка України у контексті націєтворення: хрестоматія / Інститут педагогіки НАПН України; за наук. ред проф. Н. П. Дічек: [упорядники-автори: Дічек Н. П., Загородня А. А., Шевченко С. М.]. [Електронне видання]. Київ: Педагогічна думка, 2025. 487 с. – С.9 – 28.
 7. Артёмова Майя. Концептуальні складові цивілізаційної парадигми розвитку людства й визначення статусу України в системі міжцивілізаційних відносин. / Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина: збірник наукових праць. – Ужгород: ТОВ «Поліграфцентр «ЛІРА», 2021. – Випуск 3. – С. 7 – 23; Артёмова Майя. Національні аспекти філософії сучасної освіти України в контексті утвердження доктрини регіональної української цивілізації. / Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина: збірник наукових праць. – Ужгород: ТОВ «Поліграфцентр «ЛІРА», 2021. – Випуск 3. – С.24 – 28; Артёмова М.Г. Філософія освіти ХХІ століття у контексті впливу глобалізаційних та інтеграційних процесів. // Україна – Цивілізація. – 2018. – Т. 7. – С. 47 – 61.
 8. Артёмова Майя. Концептуальні засади формування духовності особистості засобами християнських моральних цінностей. //Богословська думка в Україні: науковий журнал Ужгородської української богословської академії, Карпатського університету імені Августина Волошина, Міжнародної академії богословських наук. – Ужгород: ТОВ «Спектраль ЛТД», 2022. – Випуск 3. – С.50 – 76.
 9. Артёмова Майя. Національна та українська громадянська ідентичності як складові цивілізаційної ідентичності українства. / Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина: збірник наукових праць. Карпатський університет імені Августина Волошина. – Ужгород: ТОВ «Спектраль ЛТД», 2024. – Випуск 7. – С.145 – 161; Грабовська І. М. «Українство» як категорія наукового

- аналізу.//Дні науки філософського факультету/ Міжн. наук. конф. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. – С.144 – 146.
2. Бедь В.В. Розвиток системи богословської освіти в Україні в контексті свободи віросповідання та віровизнання. // Актуальні питання богословської освіти в Україні. Колективна монографія: В.А.Бедь, М.М. Басараб та ін. (Рига, Латвія: Baltija Publishing, 2024. –152 с.; С. 1 – 24) / Видавничий дім «Гельветика». С. 1 – 24).
 3. Вознюк О.В, Знаннєва інтеграція як основа інтердисциплінарності педагогіки // *Interdyscyplinarnosc pedagogiki i jej subdyscypliny* / Pod red. Z.Szaroty, F. Szioska. – Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologi Eksploatacji, 2013. – S.707–717.
 15. Духовно-моральне виховання дітей та молоді. Жуковський Василь Миколайович. <https://tsinnosti.com › uploads › 2024/01 › teorety...>; Духовно-моральне виховання дітей та молоді <https://tsinnosti.com>; Духовно-моральне виховання дітей і молоді в сучасному ...Університет Григорія Сковороди в Переяславі <https://spf.uhsp.edu.ua › du...> 1 липня. 2024 р.
 4. Інформаційний довідник Міжнародної академії богословських наук станом на 3 червня 2025 р. Ред. колегія: голова ак., проф., єп. В.Бедь /Упорядник М.Артьомова. – Ужгород, МАБН, 2025 / ТОВ «Спектраль» – 122 с.; Інформаційно-довідниковий матеріал про наукову діяльність наукової установи « Міжнародна академія богословських наук» станом на 3 червня 2025 р. Ред. колегія: голова ак., проф., єп. В.Бедь /Упорядник М.Артьомова. – Ужгород, МАБН, 2025. / ТОВ «РІК-У» – 122 с.
 5. Когут Ю.І. Безпекова політика в сучасному світі/ Ю.І.Когут. – Київ: Консалтингова компанія «СІДКОН»; ВД «Дакор», 2026. – 472 с.
 6. Кримський С.Б. Заклики духовності ХХІ століття. – Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 32 с.; Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії [Текст]: [монографія] / С. Б. Кримський. – Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – 367 с.; Кримський С. Дім – поле – храм // Сучасність. –2005.–№3. – С. 139–145.
 7. Наука та освіта як основа суспільного розвитку: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції / Міжнародний гуманітарний дослідницький центр (Житомир, 28 квітня 2025 р.). Research Europe, 2025. 142 с.; Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: надбання, проблеми, перспективи: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції (м. Хмельницький, 27 – 28 жовтня 2022 року)/Ред. клегія: Бриндіков Ю. (голова) та ін./ М-во освіти і науки України, Хмельницький нац. ун-т., каф. соц. роб. і соц. педагог. – Хмельницький: ХНУ, 2022. – 200 с.
 8. Основні освітні статистичні дані Інститут освітньої аналітики ЕА |<https://iea.gov.ua › diyalnist>
 9. Професійно-технічна освіта 2024: особливості та ... Education.ua <https://www.education.ua> ...
 10. Савчин М. Духовна парадигма розвитку українського суспільства // Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті»,

- 11–12 червня 2020 року. – Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. – С. 477– 480; Пометун О. Українська школа – перехід до нової парадигми освіти. PDF Автор: О. Пометун. Сучасне cyDigital Library NAES of Ukraine <https://lib.iitta.gov.ua> > eprint> Пометун_36_кон...2022; Фазикош О. Духовна парадигма створює нову людину. Відео. // fenikxclovo. 03.04. 2021.
11. Сіданіч І.Л. Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку: проблеми і перспективи. Наукова доповідь загальним зборам НАПН України 19 листопада 2021 р. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-2-1-10>
 12. Структура позашкільної освіти– Позашкільна освіта України> struktura-ro; Інтеграція змісту позашкільної освіти та позаурочної діяльності в умовах війни та повоєнного відновлення країни: методичний посібник /А. Бойко, В. Вербицький, А. Корнієнко, О. Литовченко, В. Мачуський; за ред. О. Литовченко. Київ: Генеза, 2025. 132 с.
 13. Угрин Леся. Громадянська ідентичність в Україні: проблеми формування і становлення. Режим доступу: <http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua>> archive; e-mail: uhryn_l@ukr.net
 14. Франкл В. Десять тезисов о личности/ Перевод Е.Петяевой под. ред. Д.Леонтьева / Frankl V. Zehn Thesen über die Person (1950) // Frankl V. Der Wille zum Sinn: Ausgewählte Vorträge über Logotherapie.
 15. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О.Рафальський (керівник), Я. Калакура (науковий редактор), О. Калакура, М.Юрій. – К.: ПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. – 512 с.; Цивілізаційні моделі сучасності та їх історичні корені. С. Кримський, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, С. Сіденко, А. Шморгун. –К.: НАНУ. – 2002. – 630 с.

ДУХОВНА ОСВІТА Й НАУКА ЯК СКЛАДОВІ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Майя Артьомова, доктор філософських наук, професор кафедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук, директорка НДІ філософії, богослов'я та аналітики Карпатського університету імені Августина Волошина, академік, вчений секретар Міжнародної академії богословських наук, відмінниця освіти України..

ЛІНА КОСТЕНКО: ЖИТТЯ І СЛОВО, ЩО СТАЛО СОВІСТЮ НАЦІЇ

Антоніна ВЧОРАШНЯ

Анотація: У статті осмислено життєвий і творчий шлях Ліни Костенко як унікальний феномен української культури та морального авторитету нації. Проаналізовано формування громадянської позиції поетеси в умовах радянської репресивної системи, цензурних заборон і вимушеного «мовчання», її участь у дисидентському русі та послідовну відмову від співпраці з владною кон'юнктурою. Особливу увагу приділено актуалізації поетичного слова Ліни Костенко в умовах повномасштабної війни Росії проти України. Доведено, що творчість поетеси виконує функцію духовного, етичного й історичного орієнтира українського суспільства, утверджуючи модель митця як незалежного морального суб'єкта.

Ключові слова. Ліна Костенко, шістдесятництво, дисидентський рух, громадянська лірика, моральний авторитет, українська література XX–XXI ст.

Annotation: The article examines the life and creative legacy of Lina Kostenko as a unique phenomenon of Ukrainian culture and a moral authority of the nation. It analyzes the formation of the poet's civic position under conditions of Soviet repression, censorship, and enforced silence, as well as her participation in the dissident movement and consistent refusal to cooperate with political power. Special attention is paid to the actualization of Kostenko's poetic word during Russia's full-scale war against Ukraine. The study proves that her work functions as a spiritual, ethical, and historical guideline for Ukrainian society, affirming the image of the artist as an independent moral subject.

Keywords: Lina Kostenko; the Sixtiers; the dissident movement; civic lyric poetry; moral authority; Ukrainian literature of the twentieth and twenty-first centuries.

Постановка проблеми. У сучасному гуманітарному дискурсі постать Ліни Костенко часто осмислюється фрагментарно – або в межах літературознавчого аналізу окремих творів, або в публіцистичному ключі як символ громадянського спротиву. Натомість потребує цілісного наукового осмислення феномен поєднання художнього слова й моральної позиції поетеси в контексті історичних викликів другої половини XX – початку XXI століття. Актуальною залишається проблема інтерпретації творчості Ліни Костенко як форми етичної відповідальності митця перед нацією, особливо в умовах політичного тиску, цензури та війни.

Метою статті є комплексний аналіз життєвого і творчого шляху Ліни Костенко як морального феномена української культури, з'ясування ролі її поетичного слова у формуванні громадянської свідомості та визначення значення творчості поетеси як духовного й етичного орієнтира українського суспільства в умовах історичних випробувань.

Викладення основного матеріалу. Ліна Костенко – одна з найвизначніших постатей сучасної української культури, поетеса, мислителька, представниця покоління шістдесятників, чия творчість стала етичним і духовним орієнтиром для поколінь українців. Її слово – не лише художній феномен, а й фор-

ма громадянського чину, що утверджує цінності гідності, свободи й історичної пам'яті.

Актуальність дослідження творчості Ліни Костенко зумовлена її унікальною роллю в національному культурному процесі: поетеса свідомо дистанціюється від публічної кон'юнктури, відмовляється від офіційного визнання та державних нагород, однак залишається однією з найбільш цитованих і морально авторитетних постатей українського суспільства. Її художнє слово – цеї совість нації, що особливо важливо в умовах історичних випробувань.

Ліна Костенко народилася 19 березня 1930 року в місті Ржищеві на Київщині в родині педагогів. Формування її світогляду відбувалося в атмосфері високої інтелектуальної культури та моральної безкомпромісності. Батько поетеси, Василь Костенко, педагог і поліглот, який самотужки опанував дванадцять мов, викладав у місцевій школі майже всі предмети. Мати, Зінаїда Костенко, також була вчителькою.

Трагічним і визначальним для родини став 1936 рік, коли Василя Костенка було засуджено до десяти років ув'язнення в радянському концтаборі за критику радянської влади. Його слова, сказані під час суду: «Вашим червоним прапором тільки биків лякати», – засвідчують непохитну для того часу громадянську мужність, а відтак, і внутрішню свободу. Саме ці риси – принциповість, неприйняття фальші, відчуття власної гідності і свободи – стануть визначальними і в життєвій позиції його доньки.

Після арешту батька Ліна Костенко зазнала соціального таврування як «дочка ворога народу», що стало раннім досвідом зіткнення з репресивною тоталітарною радянською системою і сформувало її гостре відчуття несправедливості та моральної відповідальності. У творчості Ліни Костенко відчутний глибокий діалог із національною літератур-

ною традицією, зокрема вплив на її творчість пророка Тараса Шевченка. Йому присвячено низку поетичних творів, зокрема, поезію «Кобзарю, знов я до тебе приходжу...» є не лише поетичним зверненням, а й свідченням місії поета в українській культурі:

«Бо пам'ятайте, що на цій планеті,
відколи сотворив її пан Бог,
ще не було епохи для поетів,
але були поети для епох!»

Ці рядки чітко окреслюють концепцію митця, відповідального перед часом і народом. Саме в такому вимірі Ліна Костенко усвідомлює і власну роль – як внутрішнього голосу правди, а не носія офіційного статусу. Одним із ключових мотивів поезії Ліни Костенко є мова як основа національної ідентичності та духовної свободи:

«Віддайте мені все. Віддайте мені мову,
якою мій народ мене благословив.»

У цьому контексті мова постає не лише засобом художнього висловлення, а й сакральною цінністю, втрату якої поетеса прирівнює до втрати самої сутності буття народу. Сама Ліна Костенко іронізує над ажіотажем та будь – якої форми офіційного вшанування чи патетизації її постаті. Відкидає вислови на кшталт «королева поезії», «живий класик», які виникають поруч з її іменем: "Марудне діло – ювілей, всі пера вмочені в єлей".

З часом родина Ліни Костенко переїхала до Києва, де оселилася в робітничому селищі на Трухановому острові. Саме тут минули її дитячі роки, позначені трагічними подіями Другої світової війни. У 1943 році селище разом зі школою №100, в якій навчалась майбутня поетеса, було спалено. Війна, руйнації й втрати стали одними із глибинних чинників формування її світосприйняття, що згодом відобразилося в поетичних образах «дитинства, вбитого на війні» та метафорі «балетної школи» на замінованому полі.

Писати Ліна Костенко почала ще в підлітковому віці – в літературній студії при журналі «Дніпро», якою опікувався Андрій Малишко. Дебютні публікації з'явилися, коли їй було лише шістнадцять років. Після успішного закінчення школи вона вступила до Київського педагогічного інституту імені О. Горького (нині – Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова), а згодом продовжила навчання в Московському літературному інституті імені О. Горького. З юного віку вона глибоко цікавилася філософією, читала твори Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, Вольтера, І. Канта. Однак репресивний радянський режим, який мав вплив на особисті та професійні перспективи людини, закryw для неї вступ до філософського факультету Київського університету імені Тараса Шевченка через «неблагонадійність» родини.

Важливим епізодом раннього періоду становлення поетеси стала її зустріч із Павлом Тичиною. У школі вже тоді було відомо про її літературний талант, і вчителі, називаючи її «поетісткою», передали вірші Тичині. Як згадувала сама поетеса, він поставився до неї прихильно. Зустріч відбулася в день випускного іспиту, коли до школи несподівано приїхав Тичина, який на той час обіймав посаду міністра освіти УРСР. Проте попри зовнішню доброзичливість, Костенко відмовилася прийняти від нього рекомендацію вступу до Спілки письменників. Причиною стала внутрішня напруга під час розмови та відчуття контролю й ідеологічного тиску – зокрема натяки на можливе прослуховування і зауваження щодо відсутності у її творчості творів, які б прославляли радянську владу. Цей епізод є знаковим для розуміння моральної позиції Ліни Костенко вже на ранньому етапі її життєвого шляху. Відмова від кар'єрних привілеїв заради збереження внутрішньої свободи стала для неї принциповою

нормою, яка згодом визначила і її подальше місце в літературному процесі.

Особливо болісним для Ліни Костенко стало усвідомлення трансформації самого Павла Тичини – поета, який із символу художньої свободи перетворився на автора офіційних, ідеологічно заангажованих текстів. Вона згадувала, що подібна доля спіткала й інших митців – М. Бажана, М. Рильського, однак у шкільні роки це усвідомлення ще не було повним. Її ставлення до поезії Тичини «Партія веде», який уособлював для неї остаточний розрив між поетичним словом і внутрішньою свободою автора. Як зізнавалася Костенко, цей текст був сприйнятий молоддю з внутрішнім спротивом, адже вже тоді відчувалося, що змінився не лише стиль, а й сама сутність творчості поета.

Досвід війни, соціальна дискримінація, раннє входження в літературне середовище та зіткнення з феноменом ідеологічної трансформації митця сформували в Ліни Костенко глибоке переконання: поезія не може існувати без моральної автономії автора, його відповідальності за кожне слово в країні, де він мав щастя або нещастя народитись, бо лише тоді творчість має вагу. Саме ця установка згодом визначить її участь у русі шестдесятників, принципову позицію щодо влади та послідовне дистанціювання від офіційної культурної системи.

Поворотним у творчій і життєвій долі Ліни Костенко став 1956 рік. На той час вона – випускниця Київського педагогічного інституту та Московського літературного інституту, авторка трьох поетичних збірок, які здобули схвальні оцінки літературознавців і критиків. Їй пророкували стрімку кар'єру в радянському літературному процесі. Проте саме в цей момент втрутилася цензура: поетичну збірку «Зоряний інтеграл» було заборонено до друку з формулюванням «політична неблагонадійність авторки». Та поезію

Ліни Костенко почали друкувати, поширювати в самвидаві. Наступну збірку «Княжа гора» також було знято з верстки. За спогадами сучасників, причиною могла стати навіть одна поезія про Україну, яка виявилася «недостатньо радянською». Так на ім'я Ліни Костенко була накладено табу у видавничому просторі.

Цей період став для поетеси вимушеним шістнадцятирічним мовчанням у публічному літературному полі. Вона «писала в стіл», перетворивши мовчання на форму внутрішнього опору. Символом цього стану стали її слова в поезії:

«Страшні слова, коли вони мовчать».

Саме в цей час було створено історичний роман у віршах «Маруся Чурай», який пролежав у рукописі шість років і лише згодом був опублікований. У 1987 році він отримав Національну премію України імені Тараса Шевченка. На ідеологічний тиск поетеси відповідала словом, у якому закладено силу незламності духу, словом влучним і нещадним. У рядках з поетичного твору «Коректна ода ворогам» вона відповідає:

«Якщо мене ви й зігнете в дугу,

То ця дуга, напевно, буде вольтова».

У наступних рядках розгортається образ поета, якого неможливо знищити фізичним чи моральним тиском:

«Мене спалить у вас немає змоги.

Вогонь холодний, він уже погас».

Це опір, в якому слово постає сильнішим за репресивний механізм держави.

У 1960–1970-х роках Ліна Костенко стає активною учасницею дисидентського руху. Вона була однією з визначних постатей покоління шістдесятників і брала участь у судових процесах над українськими правозахисниками, звинуваченими в «антирадянській діяльності». За документальними спогадами свідків, знаковим став суд у Львові над братами Михайлом та Богданом Горинями.

На закриті засідання приїхала делегація української інтелігенції – Іван Драч, В'ячеслав Чорновіл, Микола Холодний, Ліна Костенко. Як згадував В'ячеслав Чорновіл, моральне значення їхньої присутності було надзвичайним. Після оголошення вироку Ліна Костенко кинула засудженим квіти – жест, що став символом відкритого протесту та непокори репресивній системі: «Квіти, звичайно, були негайно заарештовані... але урочиста церемонія завершення закритого суду була геть зіпсована» – В. Чорновіл. Окрім того, поетеса ініціювала звернення львівських письменників із проханням взяти на поруки Богдана Гориня. Після цього до неї завітав представник «компетентних органів» із пропозицією з'явитися на розмову до КГБ. Її відповідь – «Тоді дозвольте ним не скористатися» – стала ще одним прикладом безкомпромісної громадянської позиції.

Життєву і творчу позицію Ліни Костенко, позицію митця і його роль в суспільстві влучно окреслюють рядки:

«Блажен той муж, воістину блажен,

котрий не був ні блазнем, ні вужем...

І не схибнеться на дорогу зради».

Ці рядки – етичний кодекс митця, який відмовляється від пристосуванства, компромісів і зради.

Отже, цензура, вимушене мовчання, участь у дисидентському русі та принципова відмова від співпраці з репресивною радянською системою сформували Ліну Костенко як поета морального спротиву. Її творчість засвідчує, що слово може бути не лише естетичним явищем, а й формою історичної відповідальності.

Принциповість Ліни Костенко виявлялася не лише в поезії, а й у її ставленні до влади та офіційного визнання. У 2000 році, з нагоди 70-річчя поетеси, тодішній президент України Леонід Кучма ухвалив рішення нагородити її орденом Ярослава Мудрого V

ступеня. Ліна Костенко демонстративно відмовилася від участі в церемонії нагородження, прокоментувавши це словами, які згодом стали крилатими: «Політичної біжутерії не ношу».

Згодом, уже за президенства Віктора Ющенка, Ліна Костенко відмовилася і від найвищого державного звання – «Герой України». Свою позицію вона пояснювала критичним ставленням до механізмів нагородження: «Премії – часто результат “тусовок”, домовленостей, випадковостей».

Таким чином, поетеса послідовно утверджує – митець не потребує зовнішнього підтвердження власної значимості, коли це може призвести до компромісів, бо найважливішим є власна свобода і чисте сумління.

Громадянська лірика Ліни Костенко цього періоду постає як жорсткий, безжальний діагноз чи докір українському суспільству, його внутрішніх суперечностей, схильності до безвідповідального лідерства та маніпуляцій:

«Кричали ледарі: “Нам лідера!
Хоч поганенького! Аби!»

...

Не дай Бог, бути лідером юрби!»

Цими рядками поетеса засуджує не лише політичних діячів, а й саму свідомість мас, яка прагне простих рішень і готова поступитися відповідальністю за власну долю. Особливої сили набувають образи внутрішнього розбрату, продажності та історичної повторюваності трагедій:

«Україно, чи ти була колись
незалежною хоч на мить:
від чужих, що тебе скуповують,
і своїх, що тебе продають?!»

Ця поезія, що виходить за межі конкретного історичного моменту, набуває рис позачасового попередження.

У час повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році Ліна Костенко несподівано для багатьох з’явилася в публічному

просторі. Вона була нагороджена Орденом Почесного легіону Франції, що стало знаком міжнародного визнання не лише її літературного, а й морального авторитету. Вперше за останні дванадцять років поетеса дала інтерв’ю, в якому зізналася, що не припиняла працювати навіть тоді, коли під Києвом точилися бої: «Перший місяць, правда, не дуже писалося... А потім узяла себе в руки й почала писати. А інші люди кожен у своїй професії робить своє». Ці слова вкотре підтверджують її розуміння творчості як обов’язку, як форми служіння у важкі, критичні для нації часи. Реакцією Ліни Костенко на повномасштабну війну стали поетичні рядки, у яких зло назване прямо, без евфемізмів і напівтонів:

«І жах, і кров, і смерть, і відчай,
І клекіт хижої орди...
Куди ж ви дивитесь, народи?!
Сьогодні ми, а завтра – ви».

Ці рядки виходять за межі національного контексту. Вони апелюють до світової спільноти, попереджаючи про можливу загрозу, яку несе агресія чи байдужість.

Відмова від державних нагород, непохитна громадянська позиція в час війни та незмінна вірність слову та своєму народу засвідчують: Ліна Костенко – не лише поет своєї епохи, а моральний орієнтир, що не підлягає політичним чи часовим компромісам. Її слово залишається простором правди – гострої, незручної, але життєво необхідної.

Постать Ліни Костенко в українській культурі виходить далеко за межі літературного процесу другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Її життєвий і творчий шлях засвідчує рідкісну цілісність митця, для якого слово стало не лише естетичною формою, а й моральною позицією, способом опору, формою громадянської відповідальності.

Проаналізований матеріал дає змогу стверджувати, що поезія Ліни Костенко форму-

ється в тісному зв'язку з історичними викликами епохи: від сталінських репресій і цензурних заборон до сучасної російської агресії. Її художній світ – це простір духовної свободи, де відсутні компроміси з неправдою, ідеологією чи владною кон'юктурою.

Відмова поетеси від державних нагород і публічної патетики є продовженням її життєвої та творчої філософії. Вона послідовно утверджує образ митця як незалежного морального суб'єкта, для якого честь і відпові-

дальність перед народом важливіші за зовнішнє визнання.

Особливого значення набуває актуальність її слова в умовах повномасштабної війни. Поезія воєнного часу засвідчує незмінну силу художнього слова як інструменту осмислення трагедії, опору злу та звернення до світової спільноти. Таким чином, творчість Ліни Костенко постає як моральний і духовний код нації, що зберігає свою актуальність незалежно від історичних обставин.

Список використаних джерел:

1. Гундорова Т. Постчорнобильська бібліотека: український літературний постмодерн. – Київ : Критика, 2005. – 264 с.
2. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? – Київ : Смолоскип, 1998. – 276 с.
3. Дончик В. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління. – Київ : Смолоскип, 2005. – 304 с.
4. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. – Київ : Комора, 2018. – 672 с.
5. Інтерв'ю Ліни Костенко телеканалу «Київ» (2022).
6. Костенко Л. Берестечко. – Київ : Либідь, 2010. – 288 с.
7. Костенко Л. Записки українського самашедшого. – Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
8. Костенко Л. Маруся Чурай : роман у віршах. – Київ : Либідь, 2011. – 416 с.
9. Костенко Л. Поезії. – Київ : Либідь, 2010. – 640 с.
10. Пахльовська О. Українська культура у вимірі «пост»: постмодерн, постколоніалізм, посттоталітаризм. – Київ : Факт, 2008. – 320 с.
11. Сверстюк Є. Блудні сини України. – Київ : Знання, 1993. – 192 с.
12. Чорновіл В. Твори. Спогади. Документи / упоряд. О. Зінкевич. – Київ : Смолоскип, 2003. – 512 с.

ЛІНА КОСТЕНКО: ЖИТТЯ І СЛОВО, ЩО СТАЛО СОВІСТЮ НАЦІЇ

Антоніна Вчорашня, доктор педагогічних наук, професор кафедри психології, педагогіки та соціальної роботи, директор НДІ історії українських національно-визвольних змагань Карпатського університету імені Августина Волошина та Ужгородської української богословської академії.

МИТЕЦЬ-ПЕДАГОГ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: НОВІ РОЛІ ТА ФУНКЦІЇ

Аліна ВОЛОЩУК

Анотація: У статті розглядаються сучасні трансформації професійної ролі митця-педагога в умовах глобальних змін, цифровізації, воєнних викликів та переосмислення гуманістичних цінностей. Аналізуються ключові функції педагога як носія культурної спадщини, фасилітатора творчого розвитку студентів і провідника у цифровому культурному середовищі. Особливу увагу приділено поєднанню класичних мистецьких практик із новітніми технологічними та мультимедійними інструментами, розвитку комунікаційних компетентностей студентів, а також створенню безпечного та підтримуючого освітнього середовища. Стаття підкреслює соціальну, культурну та педагогічну значущість митця-педагога для формування свідомих і відповідальних громадян у сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: митець-педагог, мистецька освіта, педагогічні функції, інноваційність, методи навчання.

Annotation: The article examines contemporary transformations in the professional role of the artist-educator amid global changes, digitalization, wartime challenges, and the rethinking of humanistic values. It analyzes the key functions of the educator as a bearer of cultural heritage, a facilitator of students' creative development, and a guide within the digital cultural environment. Particular attention is paid to the integration of classical artistic practices with innovative technological and multimedia tools, the development of students' communicative competencies, and the creation of a safe and supportive educational environment. The article emphasizes the social, cultural, and pedagogical significance of the artist-educator in shaping conscious and responsible citizens in contemporary Ukrainian society.

Key words: artist-educator, arts education, pedagogical functions, innovation, teaching methods.

Постановка проблеми. Сучасні цивілізаційні зміни – цифровізація, глобалізаційні процеси, війна в Україні та переосмислення гуманітарних цінностей – істотно трансформують систему мистецької освіти, зумовлюючи потребу в оновленні її цілей, змісту та методів. У таких умовах роль митця-педагога помітно зростає: він уже не обмежується традиційною функцією викладача фахових дисциплін, а постає як багатовимірна постать, що вміло поєднує педагогічну, культурну, комунікаційну та інноваційну діяльність. **Виклад основного матеріалу.** Митець-педагог виступає культурним посередником, здатним

інтерпретувати мистецькі явища в широкому соціокультурному контексті та допомагати студентам формувати цілісне бачення сучасної культури [4]. Поряд із цим він виконує роль організатора творчої взаємодії, створюючи умови для співпраці, експерименту й міждисциплінарного діалогу, що стає дедалі важливішим у креативній педагогіці. Як наставник у сфері креативних методів навчання, педагог спрямовує студентів на розвиток гнучкого мислення, здатності до інновацій та авторського самовираження, поєднуючи класичні педагогічні підходи з інтерактивними, проєктними й технологічними рішеннями [1].

Водночас він залишається носієм національних культурних цінностей, забезпечуючи неперервність української художньої традиції та формуючи у студентів відповідальне ставлення до культурної спадщини [3]. Необхідність реагувати на швидкі, інколи кризові суспільні зміни природно розширює професійні функції митця-педагога та висуває нові вимоги до його діяльності, пов'язані з умінням працювати у цифровому середовищі, адаптувати навчальний процес до воєнних умов, підтримувати психологічну стійкість студентів і сприяти їхній готовності до професійних викликів сучасного світу.

У традиційній моделі мистецької освіти митець-педагог здебільшого виступав майстром, який передає студентам професійні навички, технічні прийоми та власний творчий досвід. Такий підхід будувався на ремісничій парадигмі взаємодії «майстер – учень», де головним було опанування практичних умінь. Однак сучасні глобальні зміни докорінно трансформують вимоги до педагогічної професії в мистецькій освіті й зумовлюють потребу у значно ширшому колі компетентностей. Швидкі культурні процеси, розвиток цифрових технологій, а також нові суспільні виклики формують багатовимірну професійну ідентичність митця-педагога.

Сьогодні митець-педагог одночасно постає як дослідник. Він працює з актуальними культурними явищами, аналізує сучасні художні практики та впроваджує інноваційні методи навчання. Він також виступає комунікатором, здатним поєднувати різні культурні традиції та забезпечувати міжкультурний діалог. Крім того, він є організатором змін, який уміє адаптувати освітній процес до суспільних, гуманітарних і воєнних викликів. Митець-педагог виконує функції менеджера творчих проєктів і наставника, формуючи у студентів навички самоорганізації, проєктного мислення та професійної автономії. Таким

чином, його професійна роль інтегрує педагогічні, методичні, комунікативні, культурологічні й організаційні аспекти. Це перетворює митця-педагога на центральну фігуру сучасного мистецького освітнього простору.

Особливої актуальності його діяльність набуває в умовах війни та цивілізаційних загроз, коли зростає потреба у збереженні культурної тяглості, підтриманні національної пам'яті та зміцненні ідентичності українського суспільства [3]. У цей період митець-педагог виконує розширену гуманітарну місію: він створює середовище, у якому студенти мають змогу переосмислювати історичний досвід, формувати моральні та ціннісні орієнтири, відкривати для себе значення української традиції в контексті сучасних подій. Через мистецькі практики та творче осмислення культурної спадщини педагог забезпечує передачу важливих культурних смислів новому поколінню, сприяє усвідомленню студентами власної належності до національної спільноти та підтримує їх у процесі формування стійкого світогляду. У такий спосіб митець-педагог не лише готує майбутніх фахівців мистецької сфери, а й бере участь у збереженні гуманітарної основи суспільства, що особливо важливо у періоди соціальних і політичних потрясінь.

Паралельно зі збереженням традиції митець-педагог має бути здатним ефективно працювати в умовах цифрової реальності, яка стрімко змінює способи сприймання, створення та поширення мистецтва. Сучасні студенти зростають у середовищі інтенсивних візуальних потоків, мультимедійних форматів, інтерактивного контенту та цифрових технологій, що формують нові моделі культурної взаємодії. Тому розвиток їхньої мистецької компетентності передбачає опанування не лише класичних художніх технік, а й інструментів цифрового мистецтва, зокрема 3D-графіки, цифрової ілюстрації, візу-

альних комунікацій. У такому середовищі викладач отримує завдання навчати студентів критично аналізувати візуальні образи, розуміти природу цифрових трендів.

У цьому контексті професійна діяльність митця-педагога значно виходить за межі традиційного викладання. Він стає провідником між історично напрацьованими художніми практиками та інноваційними медіа, забезпечуючи органічне поєднання традиції й сучасних технологічних можливостей [2]. Завдяки цьому студенти не лише освоюють нові технічні інструменти, а й отримують здатність переосмислювати культурні смисли, інтегрувати культурну спадщину у цифрові формати, створювати роботи на перетині мистецтва, технологій та соціальних контекстів.

Таким чином, роль митця-педагога в сучасному суспільстві набуває багатовимірного та стратегічно важливого характеру. Він одночасно виступає зберігачем культурної спадщини, навігатором у світі цифрової культури та фасилітатором індивідуального творчого розвитку студентів. Така багатовекторність професійної діяльності дозволяє забезпечити неперервність культурного розвитку, підтримати національну ідентичність, сприяти інтелектуальній і творчій автономії студентської молоді та формувати стійкість мистецької освіти до цивілізаційних викликів XXI століття.

Додатково на професійну діяльність митця-педагога суттєво впливають глибокі трансформації, що відбуваються в сучасній економіці. Оскільки художники дедалі частіше працюють у динамічному, гнучкому й висококонкурентному середовищі творчих індустрій, від викладача вимагається не лише передача мистецьких умінь, а й формування у студентів широкого спектра комунікаційних та проектних компетентностей. Сучасний педагог має навчати майбутніх фахівців ефективно презентувати власні роботи, вибудовувати індивідуальну професійну траєкторію,

створювати портфоліо, працювати з грантовими програмами, підготовкою заявок на участь у конкурсах, а також опановувати основи самопрезентації в цифровому середовищі. Це включає розуміння принципів арт-менеджменту, особливостей функціонування ринку мистецтва, механізмів культурних обмінів і міжнародної співпраці. Такий комплекс підготовки дозволяє студентам орієнтуватися в широкому спектрі можливостей професійної самореалізації – від індивідуальної творчої роботи до участі у професійних мистецьких проєктах та програмах.

Паралельно з цим особливої ваги набуває психологічний вимір педагогічної діяльності. В умовах воєнних загроз, підвищеної тривожності та постійного психоемоційного напруження студенти часто потребують підтримки, уваги до свого емоційного стану та створення безпечного навчального середовища. Доступ до мистецтва в таких обставинах стає не лише освітньою потребою, а й ресурсом стабілізації, самопізнання та внутрішнього відновлення. У цьому контексті митець-педагог виступає фасилітатором і наставником, який допомагає студентам опанувати стратегії саморегуляції, розвивати емоційну стійкість та відновлювати внутрішній баланс за допомогою мистецьких практик. Інтеграція елементів арт-терапії, творчих вправ, рефлексивних технік і практик емоційної підтримки сприяє зміцненню психологічної витривалості молоді та формує умови для їхнього цілісного особистісного й професійного розвитку.

Сучасний митець-педагог – це фігура, що поєднує в собі кілька професійних і соціокультурних ідентичностей. Він одночасно є творцем, наставником, культурним комунікатором, цифровим медіатором. У XXI столітті його діяльність виходить далеко за межі традиційної педагогічної роботи, оскільки мис-

тецька освіта сьогодні розгортається у складному середовищі соціальних трансформацій, цифровізації та глобальної культурної мобільності.

Паралельно зі збереженням художніх традицій митець-педагог має вміти працювати у цифровій реальності, що стрімко змінює форми сприймання, комунікації та створення мистецтва. Студенти сучасної мистецької школи живуть у світі візуальних потоків, коротких форматів, інтерактивних медіа й цифрової творчості, відтак, формування їхньої мистецької компетентності потребує синтезу класичних технік із новітніми цифровими інструментами. Педагог має навчати критично читати візуальні образи, інтерпретувати цифрові тренди, розуміти алгоритмічні механізми візуальної комунікації та оцінювати вплив цифрових медіа на суспільство.

У цьому контексті професійна функція викладача виходить за межі академічної аудиторії: він стає провідником між історично напрацьованим художнім досвідом і новими мультимедійними практиками, допомагаючи студентам інтегрувати традиційне мистецтво у широкі культурні й медіакомунікаційні контексти. Саме ця здатність до міжчасового та міжкультурного перекладу робить митця-педагога стратегічно важливою фігурою в процесі збереження та оновлення національної художньої традиції.

Художники дедалі активніше працюють у динамічному, інституційно різнорівневому та конкурентному середовищі творчих індустрій. Тому педагог повинен формувати у студентів підприємницькі, комунікаційні та проєктні компетентності: уміння працювати з портфоліо, презентувати авторські проєкти, писати грантові заявки, комунікувати з галереями та культурними інституціями, вибудувати персональний бренд, орієнтуватися у можливостях фрилансу, арт-менеджменту й міжнародних резиденцій. Такий підхід дозво-

ляє майбутнім митцям усвідомлено планувати власну професійну траєкторію та адаптуватися до вимог сучасного ринку праці.

Окремо варто підкреслити роль психолого-педагогічного супроводу. В умовах воєнної реальності, високого рівня стресу, тривожності й емоційної нестабільності студенти потребують чутливого й уважного наставництва. Митець-педагог виступає фасилітатором емоційної підтримки, творцем безпечного освітнього середовища, у якому за допомогою мистецьких практик, арт-терапевтичних методів та індивідуальних творчих вправ забезпечується відновлення внутрішніх ресурсів, розвиток стресостійкості й здатності до саморегуляції.

З огляду на зазначені суспільно-культурні зміни діяльність митця-педагога реалізується через низку ключових функцій: **педагогічна функція** – включає індивідуалізацію освітньої траєкторії, використання інтерактивних методів (творчі лабораторії, проєктні студії, майстер-рестудії, воркшопи), інтеграцію міждисциплінарних зв'язків та опору на активні форми навчання. **Методична функція** – охоплює розробку сучасних навчальних програм і силабусів, упровадження компетентнісного підходу, створення цифрових освітніх ресурсів, а також гармонійне поєднання формальної, неформальної та інформальної освіти в практиці ЗВО. **Художньо-творча функція** – передбачає активну творчу діяльність самого викладача: участь у виставках, арт-проєктах, симпозіумах, пленерах. Професійна практика є не лише показником його фахового рівня, а й виховним прикладом для студентів.

Комунікаційно-медіаційна функція – передбачає налагодження партнерств із музеями, галереями, культурними інституціями, художниками, організацію культурного діалогу, кураторську діяльність та популяризацію мистецької освіти в суспільстві. **Інноваційно-цифрова функція** –

охоплює використання цифрових платформ, інтеграцію VR/AR-технологій, розвиток цифрових майстерень, залучення студентів до мультимедійних проєктів і формування їхньої візуальної та цифрової грамотності.

Комплексність і багатовекторність цих функцій свідчить, що митець-педагог сьогодні – це не лише професіонал своєї галузі, а й культурний стратег, медіатор між традицією та інновацією, наставник і фасилітатор особистісного розвитку студентів. Саме завдяки такому багатовимірному професійному профілю забезпечується неперервність культурного розвитку, підтримується національна ідентичність та формується покоління молодих митців, здатних творчо й відповідально діяти у складному культурному полі XXI століття.

На формування сучасного образу митця-педагога суттєво впливають комплексні та багатовимірні виклики сучасності. До них належать воєнний контекст і міграційні процеси, що змінюють освітній ландшафт та створюють потребу в адаптивних педагогічних стратегіях; цифровізація, яка диктує необхідність опанування нових технологій та форм цифрової комунікації; посилення конкуренції у сфері креативних індустрій, що вимагає від студентів і викладачів підприєм-

ницьких, проєктних і самопрезентаційних навичок; а також інтенсивні глобальні культурні взаємодії, які потребують розвитку інтеркультурної комунікації, критичного осмислення культурного різноманіття та формування толерантного світогляду. Усі ці чинники не лише ставлять нові професійні вимоги, а й визначають стратегічні напрямки розвитку діяльності митця-педагога, підкреслюючи його роль як соціально відповідального фахівця, здатного інтегрувати мистецькі, педагогічні та культурні практики в сучасні умови.

Висновки. Отже, митець-педагог у сучасному українському суспільстві постає як багатофункціональний фахівець, який поєднує ролі творця, наставника, інноватора, комунікатора, культурного дипломата та психологічного фасилітатора. Його діяльність формується під впливом цивілізаційних змін, воєнних обставин, цифрової трансформації та переосмислення гуманістичних цінностей. Саме завдяки такій багатовимірній професійній позиції митець-педагог здатен виховати покоління візуально грамотних, культурно свідомих, творчо активних і соціально відповідальних громадян України, готових до конструктивної взаємодії у складному культурному та соціальному просторі XXI століття.

Список використаних джерел:

1. Данилюк, М. Мультимедійні технології в мистецькій освіті: класифікація інструментів і стратегії інтеграції. – «Імідж сучасного педагога», № 5(224) (2025), с. 141–150.
2. Кравцова, Н.; Василевська-Скупа, Л.; Швець, І. Виклики сучасної мистецької освіти: перспективи професійної підготовки майбутнього вчителя. – «Наукові записки. Серія: Педагогічні науки», (2025), с. 176–181.
3. Руденко-Краєвська, Н. Трансформація навчальної парадигми художньої освіти в сучасних умовах. – «Вісник ЛНАМ», № 53 (2024), с. 109–117.
4. Сидор, М. *Формат діяльності художника: на перетині майстерності, творчості та наставництва*. Український мистецтвознавчий дискурс, 2024, № 1, с. 189–194.

МИТЕЦЬ-ПЕДАГОГ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: НОВІ РОЛІ ТА ФУНКЦІЇ

Аліна Волощук, Аліна Волощук, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри культури та соціально-гуманітарних дисциплін Закарпатської академії мистецтв.

ДУХОВНІСТЬ ЯК ОСНОВА КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

(за концепцією педагогіки доброторення й доброчестя)

Василина ХАЙРУЛІНА

Майбутнє нашої держави залежить від Збройних сил України і освіти. У свою чергу освіта залежить від мотивованого вчителя, навченого вирощувати знання, пробуджуючи бажання знати, задавати питання, шукати відповіді на власні питання, шукати диво в прочитаному тексті, милуватися красою слова, робити власні учнівські відкриття в літературі, історії, математиці, фізиці, хімії і т.п. перевірено власним багаторічним педагогічним досвідом. Багато перечитано, переслухано, перебачено, проаналізовано, пережито пропускаючи все через власне серце і душу.

За всіх історичних часів школа існувала як місце і час зустрічі вчителя й учня. Якою буде ця зустріч – такий досвід і понесе у світ дитина, що приходить сюди маленькою. Сьогодні найбільшою небезпекою, яка насувається на наше суспільство, є не війна, не розлад економіки, не зміни політичної системи, а руйнація особистості.

Як врятувати людину? Як зберегти людське в людині? Потрібно плекати нове покоління, сподіваючись, що шкільний виховний і освітянський простір повернеться до традиційних засад високої моралі й духовності. Справді, потрібна **інша школа** – з новою філософією освіти, новою педагогікою, новим змістом програм та наповненням підручників, новими стосунками, новими учителями – школа олюднена, яка не призводить до руйнації особистості.

Головна місія школи: не просто дати молодому поколінню певну суму знань щоб

допомогти виробити в них певні вміння і навички, а освітити, просвітити їхнє життя, наповнити серця та душі сонцем життєтворчості та доброторення, шлях до духовного преображення людини. Преображення особистості вихованця під впливом особистості учителя – вихователя і виховного середовища, створюваного ними, результату кардинальної й незворотної зміни особистості.

Виховання на основі любові, а не примусу, необхідно здійснювати сьогодні. Якщо ми створимо атмосферу, в якій у дитини виникне бажання сприймати життя з благоговінням, стверджуючи у своїх діях Радість Буття, то з'явиться впевненість у майбутньому. Оскільки, з цивілізації, у всі сфери діяльності людини впроваджуються нові технології, це стосується також і сфери освіти, значно знижується роль особистісного компоненту. Відсутність нормального традиційного емоційного життя учня нерідко призводить до майже повної байдужості до зовнішнього світу, до пізнання взагалі. І розбудити свідомість, його активність, розбудити спрагу пізнання може тільки людина, а не тестові системи самі по собі і не дистанційне навчання на комп'ютері. На нашу думку шлях до нової школи лежить не у впровадженні нових різноманітних технологій, пов'язаних з ідеологією глобалізації, що перетворить людину на керовану біосистему, а у вихованні високодуховної особистості. Єдиною умовою й надією на побудову сучасної цивілізації на соціально-справедливій гуманістичній основі зали-

шається етика і мораль – головні показники людяності у людині.

Щасливим, вічним буде той **народ**, де відбувається діалог церкви і суспільства, держави і народу, який усім серцем, душею, розумом, волею живе за кращими традиційними цінностями, прагне соборності – духовно-моральної єдності, свято зберігаючи красу й унікальність кожного чистого серця, яке б'ється в унісон із серцем Держави, яке прагне добра, протистоїть пропаганді гріха. Виховання людини, що поважає себе, виховання любові, довіри, віри, поваги, заохочення, самооцінки в класі, де – багатство індивідуальностей, а не залежність і покора.

Колектив і особистість виховується у спільній діяльності! Всі уроки – це стимулювання до спостереження дітей над подіями життя, в текстах, матеріалах підручників, відео-сюжетах, дитячі роздуми, пошуки, висновки, успіхи, й помилки. Ми тільки на порозі, але «будемо стукати і нам відкриється».

Пам'ятаймо: виховання на декілька порядків складніше ніж навчання. 11 років ми навчаємо дитину математиці, і не можемо надати одну годину на тиждень для розгортання у вихованця роботи душі. Підкреслимо: сьогодні два світогляди повинні накладатися один на одного. Хай духовний світогляд супроводжує наш світський світогляд. Це найкраща форма нашої виховної взаємодії. За такої умови ми створимо не просто духовну людину, а людину одухотворену [2, с.105].

Педагогіка, в основі якої лежить любов до людини, ніколи не розглядає вихованця як доброго чи поганого. В кожному є схильність як до добра, так і до зла. Тому така виховна система, шануючи гідність дитини, допомагає їй переборювати у собі зло шляхом виховання почуттів і волі, допомагає сформувати моральні цінності й стосунки. Для цього необхідно:

– сприяти розвитку пізнавальних інтересів.

– навчити любити людей і життя, через залучення до духовних, національних і загальнолюдських цінностей;

– сформувати готовність і здатність захистити себе, своїх близьких, свою віру, свій народ і Батьківщину;

– індивідуально виховувати характер кожного, з урахуванням природо – відповідності та за допомогою програми духовного й морального вдосконалювання;

У педагогічну систему моєї авторської Школи Добротворення – Українського коледжу імені В.О.Сухомлинського, яку мала честь очолювати, як експериментальну школу – лабораторію педуніверситету Києва з 1988 року, в сукупності ідей виховання входила етика з її **духовними засадами**, як предмет «Етика: духовні засади» з 1999 по 2016 рр., упроваджений з 1 по 11 клас включно. Специфіка цього предмету – у світоглядно-формуючій функції, інтегруванні з іншими предметами та особливій дотичності до духовно-душевної сфери дитини. Це спроба в рамках шкільного курсу пробудити інтерес учнів до проблем, пов'язаних з традиційною національною культурою, допомогти їм у визначенні **власної життєвої позиції**.

Завдання етики – закріпити панування краси в серці дитини, де не випадково, за мудрістю християнських педагогів, виховання стоїть на першому місці, вміщуючи в собі навчання. Предмет «Етика: духовні засади» покликаний відновити єдність культури і життя [3, с.208 (с. 179 електронний варіант)].

Звичайно, позитивний результат у вихованні особистості учня великою мірою залежить і від вчителя, його розуміння психологічних особливостей, саме від учителя залежить і вміння створити ситуацію успіху, яка необхідна кожному вихованцю. Вихо-

вання як духовного Преображення особистості вихованця під впливом особистості вихователя і виховного середовища.

В основі – ознайомлення з історичною етичною думкою, етичним досвідом, із поглядами на існуючі проблеми сьогодення, філософів, педагогів, психологів. На уроках “вироснувалася” потреба учнів в осмисленні своїх намірів, вчинків, вміння міркувати, бажання аналізувати й спілкуватись на засадах довіри, щирості, поваги до думки іншої людини. Учням пропонувалося взяти участь у обговоренні питань, пов’язаних не тільки з досвідом історичних етичних шкіл, а й з практичним проживанням у сьогоденні. У шкільному середовищі створювався простір для приймання високих моральних ідеалів, дружби, чистоти перших почуттів, вдячності, мужності, відповідальності,...

У старших класах провідною темою була і має бути сім’я покликана допомагати створювати власну добротворчу, доброчесну програму. Ми цілком згодні з думкою професора Малахова, що “Етика не колекція повчань, а карта духовних мандрів людини у пошуках іншого Я”.

На нашу думку і переконання **етика** в школі повинна бути одним із основних предметів. Оскільки внутрішній світ дитини образний, яскравий, радісний – ми повинні обережно доторкатися до нього, а допоможуть нам – традиційна культура, література та мистецтво.

Спрямовуймо свою педагогічну діяльність на:

- пізнавання та цілісне сприйняття оточуючого світу;
- виховання учнів як доброчесних громадян, здатних усвідомити абсолютні цінності буття й необхідність втілення їх у своїй поведінці;
- встановлення особистісних зв’язків учня з традиційною культурою;

– усвідомлювати відповідальність за свої вчинки перед власною совістю і людьми,

Щоб досвід, отриманий дітьми на уроках, став життєздатним, необхідне осмислення дитиною своїх ціннісних орієнтацій на шляху самовдосконалення, що стане можливим, коли особистість вчителя сприйматиметься як старший наставник, порадник, цікавий співрозмовник, коли співтворчість учителя й учня відбувається в атмосфері довіри й любові.

Бажання вчитися у школяра сьогодні під загрозою. Його поглинає пропаганда з усіх боків індустрія розваг змінюючи мотивацію до навчання і взагалі до пізнання. На нашу думку актуальними є теми: «Дар учнівства», «Дар творчості», «Дари юності». Учити й учитися мистецтву жити серед людей і для людей, жити у світі добротворення, дружбі, злагоді, любові, що може бути прекраснішим і благороднішим від цієї мети! Значення впровадження нового предмета у школі виростає за рамки уроку і потребує іншого наповнення в освітньому просторі України. Це і зміни поглядів на дитину, зміна власних позицій та переконань всього освітянського загалу і педагогічного колективу зокрема.

Розуміння даної проблеми повинно стати активними роздумами, а горизонт дитини з року в рік повинен ставати все ширше, пам’ять повинна зміцнюватися і збагачуватися... Учитель має повідомляти правила і прийоми мислення, тренувати їх в застосуванні цих правил, виправляти помилки і давати поради на кожному уроці. Талановитий, творчий учитель спонукатиме своїх учнів до спраги пізнання; він додасть у викладанні свого предмету стільки щирого вогню, цікавих завдань, роздумів, пошуків дива, спонукатиме їх до перегляду своїх власних смаків, поглядів і переконань, що учні, самі того не помічаючи, почнуть жити активною силою мислєдіяльності та новими судженнями.

Узагальнення ідей та підходів педагогів минулого і сучасності до проблем одухотворення середовища й процесу виховання зумовлює висновок, що всі вони знаходяться в проблемно – змістовному полі аксіологічного та культурологічного підходів і відображають сутність виховання як духовного преображення особистості вихованця під впливом особистості вихователя і виховного

середовища, створюваного й одухотворюваного ними.

Метою виховання, з цих позицій, є перетворення «людини освіченої» на «людину культурну, носія морально-духовних загальнолюдських і національних цінностей».

Закликаю пам'ятати, що саме моральність, духовність, відповідальність є основою консолідації суспільства в умовах воєнного та післявоєнного стану,

Список використаних джерел:

1. Академик. (без дати).Толковий словарь Ушакова 1935 – 1940. Режим доступу: <https://u.to/-kILFQ>
2. Горизонт духовності виховання: колективна монографія / The Horizon of Spirituality of Education:collective monograph. Уклали й підготували Йонас Кевішас та Олена М. Отич. Вільнюс: Zuvedra, 2019. – 584 с.
3. Хайруліна В. М. Педагогіка добротостворення: наук.- метод. посіб. // Київ, 2018. – 416 с. Режим доступу: <http://vasylina.kiev.ua/>

**ДУХОВНІСТЬ ЯК ОСНОВА КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
(за концепцією педагогіки Добротостворення й Доброчестя).**

Василина Хайруліна, доктор філософії у галузі педагогіки, директор, засновник Українського коледжу імені В.О. Сухомлинського (1988 – 2016 рр.), член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, член-кореспондент Міжнародної академії богословських наук, заслужений працівник освіти України, Кавалер ордена Володимира Великого.

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ЗМІШАНОЇ (ГІБРИДНОЇ) ОСВІТИ

Марина ДУБ
Юрій ГАЛАС

Анотація: У статті проаналізовано психологічні чинники ефективності навчання студентів у системі змішаної освіти. На основі конструктивізму та конективізму розкрито трансформацію когнітивної та мотиваційної сфер особистості в умовах цифровізації.

Особливу увагу приділено теорії самодетермінації, згідно з якою успіх навчання залежить від задоволення потреб в автономії, компетентності та приналежності. Визначено роль особистісних рис моделі Big Five (зокрема сумлінності та відкритості досвіду) як предикторів адаптації до цифрового середовища та стійкості до техностресу.

Обґрунтовано значення самоорганізації та метакогнітивних навичок як ключових медіаторів подолання цифрової дистракції та академічного вигорання. Результати підкреслюють важливість інтеграції технологій із психологічними закономірностями розвитку суб'єктів освіти.

Ключові слова: змішана освіта, психологічна адаптація, теорія самодетермінації, саморегульоване навчання, цифрова компетентність, Big Five, технострес.

Abstract: The article analyzes the psychological factors of student learning effectiveness in the blended education system. Based on constructivism and connectivism, the transformation of the cognitive and motivational spheres of the personality in the conditions of digitalization is revealed.

Particular attention is paid to the theory of self-determination, according to which the success of learning depends on the satisfaction of the needs for autonomy, competence and belonging. The role of the personality traits of the Big Five model (in particular, conscientiousness and openness to experience) as predictors of adaptation to the digital environment and resistance to technostress is determined.

The importance of self-organization and metacognitive skills as key mediators of overcoming digital distraction and academic burnout is substantiated. The results emphasize the importance of integrating technology with the psychological patterns of development of educational subjects.

Keywords: blended education, psychological adaptation, self-determination theory, self-regulated learning, digital competence, Big Five, technostress.

Трансформація парадигми вищої освіти у ХХІ столітті зумовлена інтенсивною дифузійною цифрових технологій та стратегічною диверсифікацією форм організації освітнього процесу. Змішана (гібридна) модель навчан-

ня, що базується на синергії традиційної аудиторної взаємодії та онлайн-компонентів, набула статусу домінантної освітньої моделі сучасності. Даний формат не лише забезпечує гнучкість освітніх траєкторій та розвиток

цифрової компетентності, а й виступає когнітивною екосистемою, що потребує специфічних механізмів адаптації.

Сучасний науковий дискурс демонструє амбівалентність оцінок ефективності гібридного навчання. З одного боку, інтенсифікація доступу до мультимодальних інформаційних масивів розширює можливості пізнання. З іншого – дослідниками фіксується ризик «когнітивної скупості» та трансформація архітектури пам'яті за типом «ефекту Google». Емпіричні дані свідчать про існування фундаментальної дихотомії: попри технологічні переваги, значна частка студентства стикається з деградацією здатності до глибинної аналітичної обробки інформації та зниженням толерантності до тривалих когнітивних зусиль.

Перехід до змішаного формату навчання актуалізує проблему психологічної готовності особистості до нових умов інтелектуальної праці. На відміну від очної форми, гібридний формат висуває підвищені вимоги до системи виконавчих функцій: когнітивної гнучкості, робочої пам'яті та інгібіторного контролю. Необхідність розробки науково обґрунтованих стратегій психологічного супроводу студентів у цифровому середовищі є нагальною потребою для мінімізації ризиків когнітивної ригідності та цифрової дезадаптації.

Метою статті є комплексний теоретичний аналіз та систематизація психологічних чинників, що детермінують ефективність навчальної діяльності студентів в умовах змішаної освіти, а також визначення векторів психологічної підтримки освітнього процесу.

Завдання дослідження:

– Здійснити теоретико-методологічний аналіз концептуальних основ змішаного навчання крізь призму когнітивної психології.

– Охарактеризувати трансформацію мотиваційних установок та цілепокладання в умовах гібридної взаємодії.

– Дослідити специфіку нейропластичності та функціонування когнітивних процесів у цифровому освітньому середовищі.

– Ідентифікувати емоційні виклики (відчуття ізоляції, когнітивна втома) та ресурси стресостійкості студентів.

– Проаналізувати роль самоорганізації та метакогнітивних навичок як медіаторів успішності навчання.

– Вивчити значення цифрової компетентності та «цифрової гігієни» у структурі вищого навчального контролю особистості.

Змішане навчання – це підхід, що синергетично поєднує традиційну аудиторну роботу з електронними формами взаємодії. Його основні моделі (ротаційна, гнучкого розкладу, самостійного вибору та збагачена віртуальна) по-різному визначають баланс очних і дистанційних компонентів, що специфічно впливає на психологію навчання.

Теоретичний фундамент моделі становить конструктивізм, згідно з яким знання не репродукуються, а активно конструюються суб'єктом. Це забезпечує проактивну роль студента, який отримує можливість самостійно визначати темп, траєкторію та методи роботи з навчальним контентом, опираючись на власний попередній досвід.

Концепція конективізму, розроблена Дж. Сіменсом та С. Даунсом, додатково підкреслює значення створення мережі зв'язків між різними джерелами інформації та учасниками освітнього процесу. Конективізм як теорія навчання цифрової епохи стверджує, що знання розподілене в мережі зв'язків, а навчання полягає у здатності конструювати та проходити ці мережі. У контексті гібридного навчання студент виступає не пасивним реципієнтом інформації, а активним учасником освітнього процесу, який самостійно визна-

час темп, послідовність та глибину опанування навчального матеріалу, створює власні навчальні мережі, інтегрує різні джерела інформації.

Специфіка змішаного навчання вимагає від студента високої когнітивної гнучкості та метакогнітивних навичок для адаптації до постійної зміни форматів і техплатформ. Це створює як умови для розвитку, так і ризики когнітивного перевантаження.

Трансформація взаємодії:

–Перехід від переважно синхронної до асинхронної взаємодії (форуми, платформи) змінює динаміку формування академічної спільноти. Поруч із перевагами індивідуального темпу виникають виклики соціальної ізоляції та дефіциту емоційного контакту.

–Викладач трансформується з транслятора знань у фасилітатора та ментора. Це вимагає від педагога навичок проєктування цифрового середовища, а від студента – прийняття відповідальності за власну освіту, що неможливо без високого рівня самоорганізації та внутрішньої мотивації.

Мотивація є вирішальним чинником ефективності навчання, особливо в гібридному форматі. Відповідно до теорії самодетермінації Е. Дісі та Р. Райана, ключову роль відіграє внутрішня (інтринсивна) мотивація – прагнення до пізнання заради власного інтересу. На відміну від зовнішньої (екстринсивної) мотивації, орієнтованої на винагороду чи контроль, внутрішня мотивація забезпечує вищу академічну успішність у змішаному навчанні, оскільки безпосередньо корелює з необхідним рівнем автономності та самостійності студента.

Теорія самодетермінації виділяє три базові психологічні потреби, задоволення яких є необхідною умовою для розвитку внутрішньої мотивації: потребу в автономії (відчутті вибору та самовизначення), потребу в компетентності (відчутті ефективності та майс-

терності) та потребу в приналежності (відчутті зв'язку з іншими). В умовах змішаного навчання створення умов для задоволення цих потреб набуває специфічних особливостей та вимагає цілеспрямованих зусиль з боку організаторів освітнього процесу.

В умовах гібридної освіти студенти стикаються з меншою кількістю зовнішніх регуляторів поведінки порівняно з традиційним аудиторним навчанням. Відсутність постійного контролю з боку викладача, можливість самостійно планувати час роботи над завданнями, гнучкість у виборі темпу навчання створюють простір для реалізації внутрішньої мотивації. Студенти, які володіють високим рівнем внутрішньої мотивації, сприймають таку автономію як можливість для самореалізації, отримують задоволення від процесу навчання, демонструють вищу академічну успішність та краще психологічне благополуччя.

Водночас ці ж самі чинники можуть призводити до зниження мотивації у студентів, які залежать від зовнішнього контролю та структурування навчального процесу. Для таких студентів відсутність чіткої зовнішньої регуляції може стати джерелом тривожності та дезорієнтації, що призводить до прокрастинації, зниження продуктивності та, зрештою, погіршення академічних результатів. Ця різниця в реакції на автономію підкреслює важливість врахування індивідуальних особливостей студентів при організації змішаного навчання.

Важливим мотиваційним чинником у змішаному навчанні є відчуття компетентності, тобто впевненості студента у своїй здатності успішно виконувати навчальні завдання. У цифровому освітньому середовищі це відчуття формується не лише на основі академічних успіхів, але й через володіння технічними навичками роботи з освітніми платформами, здатність орієнтуватися в онлайн-

ресурсах, ефективно організовувати власну навчальну діяльність. Студенти з низьким рівнем цифрової грамотності можуть відчувати фрустрацію та зниження мотивації навіть при достатньому рівні предметної компетентності, оскільки технічні труднощі перешкоджають реалізації їхнього академічного потенціалу.

Формування відчуття компетентності в умовах змішаного навчання вимагає забезпечення студентів своєчасним та конструктивним зворотним зв'язком, створення можливостей для демонстрації досягнень, поступового ускладнення завдань відповідно до зростання навичок студента. Особливо важливим є забезпечення успішного досвіду на початкових етапах роботи з новими цифровими інструментами, оскільки негативний початковий досвід може тривало впливати на мотивацію та готовність студента використовувати ці інструменти в подальшому.

Соціальний аспект мотивації також трансформується в умовах гібридного навчання. Потреба в приналежності та зв'язку з іншими, яка є однією з базових психологічних потреб згідно з теорією самодетермінації, може задовольнятися менш повно у віртуальному середовищі. Обмеження безпосередньої соціальної взаємодії може негативно впливати на мотивацію студентів, особливо тих, хто потребує постійної підтримки та визнання з боку однолітків. Відчуття відірваності від академічної спільноти, відсутність неформального спілкування, обмеження можливостей для спонтанної взаємодії можуть призводити до зниження залученості та мотивації.

З іншого боку, онлайн-формат відкриває нові можливості для співпраці, зокрема через спільні проекти, віртуальні групи, форуми обговорення, що може позитивно впливати на формування академічної спільноти. Асинхронний характер багатьох форм онлайн-

комунікації дозволяє студентам, які відчують труднощі з безпосереднім спілкуванням, більш впевнено висловлювати свої думки та брати участь у дискусіях. Використання різноманітних інструментів для візуалізації прогресу, гейміфікації навчального процесу, створення віртуальних спільнот за інтересами може сприяти підтримці мотивації та відчуття приналежності.

Цілепокладання та орієнтація на результат є важливими мотиваційними конструктами, що визначають ефективність навчання. У змішаному форматі студенти повинні самостійно визначати короткострокові та довгострокові навчальні цілі, планувати етапи їх досягнення, оцінювати власний прогрес. Здатність до постановки реалістичних, конкретних та вимірюваних цілей корелює з вищою академічною успішністю. При цьому важливу роль відіграє тип мотиваційної орієнтації: студенти з орієнтацією на майстерність, які прагнуть до глибокого розуміння матеріалу та розвитку компетентності, демонструють вищу навчальну ефективність, більшу наполегливість при зіткненні з труднощами та краще довготривале запам'ятовування порівняно зі студентами з орієнтацією на результат, які зосереджені лише на оцінках та зовнішньому визнанні.

Когнітивні процеси, що забезпечують обробку, засвоєння та застосування інформації, зазнають специфічних трансформацій в умовах змішаного навчання. Особливості цифрового освітнього середовища впливають на механізми уваги, пам'яті, мислення та створюють як нові можливості, так і додаткові виклики для когнітивного функціонування студентів.

Увага є первинним когнітивним процесом, що визначає ефективність сприйняття та обробки навчальної інформації. В умовах онлайн-навчання студенти стикаються з численними відволікаючими факторами: соціа-

льні мережі, повідомлення, інші відкриті вкладки браузера, домашнє оточення. Феномен цифрової дистракції значно знижує здатність до концентрації уваги та глибокої обробки інформації. Дослідження показують, що середній час концентрації уваги під час роботи за комп'ютером становить лише 40 секунд, після чого відбувається перемикання на інші завдання. Це явище, відоме як цифрове багатозадачність, насправді представляє собою швидке перемикання між задачами, що призводить до когнітивного виснаження та зниження продуктивності.

Проблема уваги в цифровому середовищі ускладнюється феноменом "інформаційного перевантаження", коли кількість доступної інформації перевищує здатність людини її обробити. Студенти можуть відчувати паралізуючий ефект від надмірної кількості ресурсів, посилань, матеріалів, що призводить до труднощів з визначенням пріоритетів та фокусуванням на найбільш релевантних джерелах. Ця ситуація вимагає розвитку навичок інформаційного менеджменту та здатності до селективної уваги.

Водночас цифрове середовище пропонує інструменти для підтримки уваги: інтерактивні елементи, мультимедійні презентації, короткі навчальні відео, гейміфіковані завдання. Теорія когнітивного навантаження Дж. Свеллера підкреслює необхідність оптимального дозування інформації та використання принципів інструкційного дизайну для мінімізації зайвого когнітивного навантаження. Згідно з цією теорією, робоча пам'ять має обмежену ємність, і навчальні матеріали повинні бути організовані таким чином, щоб мінімізувати зайве навантаження та максимізувати ресурси, доступні для власне навчання.

У змішаному навчанні важливо враховувати баланс між різноманітністю представлення матеріалу та можливим переванта-

женням когнітивних ресурсів студента. Ефективні цифрові навчальні матеріали повинні використовувати принципи мультимедійного навчання, такі як принцип модальності, принцип сегментації, принцип узгодженості, що дозволяє оптимізувати когнітивне навантаження та покращити навчальні результати.

Процеси пам'яті також трансформуються в умовах цифрового навчання. З одного боку, постійна доступність інформації в онлайн-ресурсах може призводити до феномену цифрової амнезії, коли зменшується потреба в запам'ятовуванні інформації через впевненість у можливості швидко її знайти. Це явище, відоме також як "ефект Google", означає, що люди схильні запам'ятовувати не саму інформацію, а місце, де її можна знайти. З іншого боку, змішаний формат дозволяє багаторазово переглядати лекції, робити нотатки в зручному форматі, використовувати цифрові інструменти для організації інформації, що може сприяти кращому запам'ятовуванню при правильному використанні.

Дослідження ефекту тестування показують, що регулярне активне відтворення інформації через онлайн-квізи та тести сприяє кращому довготривалому запам'ятовуванню порівняно з пасивним переглядом матеріалів. Цей ефект пояснюється тим, що активне відтворення вимагає більш глибокої обробки інформації та створює додаткові шляхи для її вилучення з пам'яті. У контексті змішаного навчання регулярне використання різноманітних форм активного відтворення, таких як практичні завдання, обговорення, взаємне навчання, може значно покращити процеси запам'ятовування та засвоєння матеріалу.

Критичне мислення та здатність до аналізу інформації набувають особливої важливості в цифровому освітньому середовищі, де студенти мають доступ до величезної кількості різноманітних джерел, якості та досто-

вірність яких може значно варіюватися. Навички інформаційної грамотності, здатність оцінювати джерела, відрізняти факти від думок, розпізнавати маніпулятивні техніки, виявляти упередження стають невід'ємною частиною когнітивної компетентності в умовах гібридного навчання. При цьому поверхневе читання та сканування тексту, типове для цифрового споживання інформації, може перешкоджати формуванню глибокого розуміння складних концепцій та розвитку аналітичного мислення.

Метакогнітивні навички, тобто здатність до рефлексії над власними когнітивними процесами, планування та регуляції навчальної діяльності, виявляються критично важливими для успішності в змішаному навчанні. Студенти повинні самостійно оцінювати рівень свого розуміння матеріалу, визначати, які стратегії навчання є найбільш ефективними для конкретного типу завдань, коригувати свій підхід до вивчення різних дисциплін, моніторити власний прогрес. Розвиток метакогнітивної компетентності передбачає формування навичок самоспостереження, самооцінки та саморегуляції, що потребує цілеспрямованої педагогічної підтримки та створення відповідних умов у навчальному середовищі.

Емоційна сфера студентів значною мірою визначає їхню здатність ефективно навчатися та адаптуватися до умов змішаної освіти. Психологічне благополуччя, рівень стресу, тривожності та емоційного виснаження безпосередньо впливають на академічну успішність, мотивацію, когнітивне функціонування та загальну задоволеність освітнім процесом.

Змішаний формат навчання створює специфічні емоційні виклики для студентів. Технологічний стрес, пов'язаний з необхідністю постійно працювати з цифровими платформами, може викликати відчуття фрустра-

ції та безпорадності, особливо у студентів з низьким рівнем цифрової компетентності. Технічні проблеми під час онлайн-занять, труднощі з доступом до платформ, незрозумілий інтерфейс навчальних систем, несумісність різних програм створюють додаткове емоційне навантаження та відволікають від власне навчального процесу. Постійне очікування можливих технічних збоїв може призводити до хронічної тривожності та зниження впевненості у власних силах.

Соціальна ізоляція є одним з найсерйозніших емоційних викликів дистанційного компоненту змішаного навчання. Відсутність безпосереднього контакту з однокурсниками та викладачами, обмеження спонтанної соціальної взаємодії, яка є невід'ємною частиною студентського життя, можуть призводити до почуття самотності, відчуження та соціальної депривації. Студенти можуть відчувати, що вони "навчаються в порожнечі", без підтримки та розуміння з боку інших, що негативно впливає на їхнє емоційне благополуччя та мотивацію до навчання.

Дослідження показують, що студенти, які відчують високий рівень соціальної підтримки в онлайн-середовищі, демонструють кращі академічні результати та вищий рівень психологічного благополуччя. Створення віртуальних спільнот, організація онлайн-групових проєктів, використання синхронних форматів спілкування, впровадження неформальних онлайн-активностей можуть частково компенсувати дефіцит соціальної взаємодії. Важливу роль відіграє також підтримка з боку викладачів, їхня доступність для консультацій, емпатійне ставлення до труднощів студентів, персоналізований підхід до комунікації.

Академічний стрес в умовах змішаного навчання може посилюватися через невизначеність вимог, труднощі з плануванням часу, необхідність балансувати між різними фор-

матами роботи, накопичення невиконаних завдань. Особливо вразливими є студенти-перфекціоністи, які прагнуть до абсолютного контролю над навчальним процесом та відчують високий рівень тривожності при виникненні непередбачуваних ситуацій або при неможливості досягти ідеальних результатів.

Синдром емоційного вигорання, що характеризується емоційним виснаженням, депersonалізацією та зниженням особистих досягнень, може розвиватися у студентів, які не мають адекватних копінг-стратегій та підтримки. Постійне перебування в онлайн-режимі, розмивання меж між навчальним та особистим часом, неможливість повноцінно відпочити від екранів може призводити до хронічної втоми та емоційного виснаження.

Водночас змішане навчання створює можливість для кращого емоційного самоврядування. Гнучкість розкладу дозволяє студентам вибирати оптимальний для себе час занять відповідно до власних біологічних ритмів, робити перерви відповідно до потреб, створювати комфортне навчальне середовище. Можливість переглянути запис лекції знижує тривожність, пов'язану зі страхом пропустити важливу інформацію. Асинхронний формат спілкування надає більше часу на обдумування відповідей, що особливо важливо для інтровертованих студентів та тих, хто потребує додаткового часу на обробку інформації.

Емоційний інтелект, тобто здатність розпізнавати, розуміти та регулювати власні емоції та емоції інших людей, виявляється важливим предиктором успішності в змішаному навчанні. Студенти з високим рівнем емоційного інтелекту краще справляються з стресовими ситуаціями, ефективніше будують стосунки в онлайн-середовищі, демонструють більшу стійкість до академічних труднощів, здатні підтримувати позитивний

емоційний стан навіть в умовах викликів. Розвиток емоційної компетентності через тренінги, індивідуальне консультування, впровадження практик майндфулнес може значно покращити психологічне благополуччя студентів та їхню навчальну ефективність.

Здатність до самоорганізації є ключовим психологічним чинником успішності в умовах змішаного навчання, оскільки значна частина навчального процесу відбувається в режимі самостійної роботи без безпосереднього контролю викладача. Самоорганізація включає комплекс навичок: планування діяльності, розподіл часу, контроль виконання завдань, саморегуляцію поведінки, здатність протистояти відволікаючим факторам, управління ресурсами.

Саморегульоване навчання, концепція якого розроблялася Б. Циммерманом та його колегами, передбачає активну роль студента у встановленні цілей, виборі стратегій навчання, моніторингу власного прогресу та адаптації підходів відповідно до ситуації. Модель саморегульованого навчання включає три фази: фазу передбачення, яка включає аналіз завдання та самомотивацію; фазу виконання, що включає самоконтроль та самоспостереження; фазу саморефлексії, яка передбачає самооцінку та самореакцію.

Студенти з високим рівнем саморегуляції демонструють кращі академічні результати в умовах онлайн та змішаного навчання, оскільки здатні самостійно організовувати свою діяльність навіть за відсутності зовнішньої структури та контролю. Вони активно використовують різні стратегії навчання, такі як постановка питань до матеріалу, створення конспектів та ментальних карт, самотестування, пошук додаткових ресурсів, встановлення зв'язків між новою інформацією та попереднім досвідом.

Тайм-менеджмент є критично важливою складовою самоорганізації в умовах гібридного навчання. Гнучкість розкладу, яка є перевагою змішаного формату, може перетворитися на проблему для студентів, які не вміють ефективно планувати свій час. Прокрастинація, тобто схильність відкладати виконання важливих завдань, є поширеною проблемою в онлайн-навчанні. Відсутність чітких дедлайнів, можливість постійно переносити завдання, брак зовнішнього контролю створюють сприятливі умови для відтягування роботи.

Психологічні дослідження виділяють різні типи прокрастинації: академічну прокрастинацію, що пов'язана з навчальними завданнями; прокрастинацію прийняття рішень; компульсивну прокрастинацію. В умовах змішаного навчання студенти можуть відкладати як виконання навчальних завдань, так і перегляд лекцій, участь у дискусіях, що призводить до накопичення невиконаної роботи та зростання стресу.

Дослідження показують, що студенти, які використовують конкретні техніки тайм-менеджменту - створення розкладу, встановлення чітких часових меж для роботи, використання таймерів, ведення списку завдань, пріоритизацію завдань за принципом матриці Ейзенхауера - демонструють значно вищу продуктивність та менший рівень стресу. Техніка помідора, яка передбачає чергування періодів концентрованої роботи (зазвичай 25 хвилин) та коротких перерв (5 хвилин), виявляється особливо ефективною в умовах цифрового навчання, де існує високий ризик когнітивного виснаження.

Здатність до самоконтролю та саморегуляції поведінки визначає спроможність студента протистояти відволікаючим факторам та дотримуватися запланованої навчальної активності. У цифровому середовищі, насиченому стимулами та можливостями для ро-

зваг, сила волі та самодисципліна стають вирішальними факторами успіху. Формування навичок самоконтролю потребує цілеспрямованих зусиль та може підтримуватися через впровадження конкретних стратегій: створення окремого робочого простору для навчання, використання додатків для блокування відволікаючих сайтів, встановлення ритуалів початку та завершення навчальної роботи, використання технік візуалізації та самонавіювання.

Важливим аспектом самоорганізації є здатність до адаптивного планування, тобто гнучкої корекції планів відповідно до змін обставин та власного стану. Студенти, які жорстко дотримуються первинно складеного плану без врахування реальної ситуації, можуть відчувати фрустрацію та зниження мотивації при виникненні непередбачуваних обставин. Натомість адаптивний підхід передбачає регулярний перегляд цілей та планів, що дозволяє підтримувати баланс між структурованістю та гнучкістю навчального процесу, адекватно реагувати на виклики та зміни.

Цифрова компетентність студентів є важливим психологічним чинником, що опосередковує їхню здатність ефективно навчатися в умовах змішаної освіти. Вона включає не лише технічні навички роботи з комп'ютером та програмним забезпеченням, але й здатність критично оцінювати цифрову інформацію, ефективно комунікувати в онлайн-середовищі, дотримуватися норм цифрової етики та безпеки, використовувати цифрові інструменти для творчості та співпраці.

Технологічна готовність, або технологічна прийнятність, визначається ставленням студента до використання цифрових технологій у навчанні, його впевненістю у власній здатності опановувати нові інструменти, а також сприйняттям корисності та легкості викорис-

тання освітніх платформ. Згідно з моделлю прийняття технологій, сприймана корисність та сприймана легкість використання є ключовими факторами, що визначають готовність студентів активно використовувати цифрові освітні ресурси. До цих факторів додаються також суб'єктивні норми та умови використання.

Студенти з високим рівнем цифрової компетентності відчують більшу впевненість у своїх силах, швидше адаптуються до нових платформ та інструментів, ефективніше використовують можливості цифрового середовища для навчання. Вони здатні самостійно знаходити та оцінювати додаткові освітні ресурси, організовувати власне цифрове навчальне середовище, використовувати різноманітні інструменти для співпраці та комунікації, вирішувати технічні проблеми самостійно або з мінімальною підтримкою. Натомість студенти з низьким рівнем цифрової компетентності можуть відчувати технологічний стрес, фрустрацію при виникненні технічних проблем, уникати використання складних функцій освітніх платформ, що обмежує їхні можливості навчання та призводить до погіршення академічних результатів.

Інформаційна грамотність є важливою складовою цифрової компетентності, особливо в контексті роботи з великими обсягами онлайн-інформації. Здатність формулювати інформаційні запити, ефективно шукати релевантну інформацію, критично оцінювати достовірність джерел, синтезувати інформацію з різних джерел, цитувати джерела відповідно до академічних стандартів є необхідними навичками для успішного навчання в цифровому середовищі. Дослідження показують, що багато студентів переоцінюють свій рівень інформаційної грамотності та стикаються з труднощами при виконанні завдань, що вимагають глибокого аналізу та

критичної оцінки інформації, розрізнення наукових та ненаукових джерел, виявлення упереджень та маніпуляцій.

Комунікативна компетентність в онлайн-середовищі передбачає володіння специфічними навичками цифрової комунікації. Асинхронне спілкування через форуми, електронну пошту, коментарі вимагає здатності чітко та структуровано викладати думки в письмовій формі, дотримуватися правил етикету, враховувати особливості сприйняття текстової інформації без невербальних сигналів, адекватно інтерпретувати повідомлення інших. Синхронна комунікація через відеоконференції потребує інших навичок: здатності тримати увагу аудиторії у віртуальному форматі, ефективно використовувати камеру та мікрофон, координувати групову роботу онлайн, управляти технічними аспектами віртуальної презентації.

Розвиток цифрової компетентності повинен бути інтегрованою частиною освітнього процесу. Це передбачає не лише проведення спеціальних тренінгів та курсів з цифрової грамотності, але й систематичне впровадження завдань, що вимагають використання різноманітних цифрових інструментів, надання своєчасної технічної підтримки, створення ресурсів для самостійного навчання роботі з платформами, заохочення експериментування з новими технологіями. Важливо враховувати різний стартовий рівень цифрової компетентності студентів та забезпечувати індивідуалізовану підтримку тих, хто відчуває труднощі з технологіями, створюючи безпечне середовище для навчання та помилок.

Соціальний аспект навчання відіграє фундаментальну роль у формуванні освітнього досвіду студентів та визначає їхню академічну успішність, мотивацію, психологічне благополуччя. Відчуття приналежності до академічної спільноти, якості стосунків з

однокурсниками та викладачами, можливість для співпраці та обміну ідеями створюють соціальний капітал, що підтримує мотивацію та сприяє глибшому навчанню.

Змішаний формат освіти суттєво трансформує характер соціальної взаємодії в навчальному процесі. Обмеження безпосередніх контактів, відсутність неформального спілкування, яке природно виникає в аудиторії або в перервах між заняттями, можуть призводити до відчуття соціальної ізоляції та фрагментації академічної спільноти. Студенти можуть почуватися менш залученими до життя університету, відчувати слабший зв'язок зі своєю навчальною групою, що негативно впливає на їхню ідентифікацію себе як частини академічної спільноти та може призводити до зниження мотивації та почуття відчуження.

Теорія соціальної присутності підкреслює важливість відчуття реальності інших учасників комунікації в онлайн-середовищі. Соціальна присутність визначається як ступінь усвідомлення іншої людини в комунікаційній взаємодії та відчуття міжособистісних стосунків. У змішаному навчанні створення високого рівня соціальної присутності досягається через використання відеозв'язку, заохочення студентів до вмикання камер під час онлайн-занять, створення можливостей для неформального спілкування, використання інтерактивних інструментів, що дозволяють студентам виражати емоції та реакції, організацію віртуальних кафе та неформальних зустрічей.

Колаборативне навчання, яке передбачає спільну роботу студентів над навчальними проектами та завданнями, є потужним інструментом для підтримки академічної спільноти в гібридному форматі. Групові проекти, онлайн-дискусії, взаємне оцінювання робіт створюють можливості для інтелектуальної взаємодії та обміну ідеями. При цьому

важливо враховувати специфіку організації групової роботи в онлайн-середовищі: необхідність чіткого розподілу ролей, використання інструментів для координації діяльності, створення умов для рівноправної участі всіх членів групи, встановлення норм онлайн-комунікації, забезпечення можливостей для синхронної та асинхронної взаємодії.

Стосунки між студентом і викладачем також трансформуються в умовах змішаного навчання. Викладач перестає бути єдиним джерелом знань та перетворюється на фасилітатора навчального процесу, який направляє самостійну роботу студентів, надає зворотний зв'язок, створює умови для активного навчання. Якість педагогічної комунікації, своєчасність та конструктивність зворотного зв'язку, доступність викладача для консультацій стають критично важливими для підтримки мотивації та академічної успішності студентів. Дослідження показують, що студенти цінують персоналізований підхід викладача, його готовність допомагати в онлайн-форматі, емпатійне ставлення до труднощів адаптації до нового формату навчання, швидкість відповіді на запитання та проблеми.

Індивідуальні психологічні характеристики студентів значною мірою визначають їхню здатність ефективно навчатися в умовах змішаної освіти. Різні студенти по-різному реагують на специфіку гібридного формату залежно від своїх когнітивних стилів, особистісних властивостей, типу темпераменту та попереднього досвіду навчання.

Когнітивні стили, тобто стійкі індивідуальні способи сприйняття, обробки та організації інформації, впливають на переваги студентів щодо форматів навчання. Студенти з аналітичним когнітивним стилем, які схильні до послідовної обробки інформації та деталізованого аналізу, можуть успішно працювати з текстовими матеріалами та структурова-

ними онлайн-курсами, віддають перевагу системному підходу до навчання. Натомість студенти з холістичним стилем, які сприймають інформацію більш цілісно та інтуїтивно, можуть віддавати перевагу інтерактивним форматам, відеоматеріалам, груповим дискусіям, потребують бачення загальної картини перед зануренням у деталі.

Особистісні риси, зокрема ті, що входять до моделі Великої п'ятірки, корелюють з академічною успішністю в умовах змішаного навчання. Сумлінність, яка включає організованість, відповідальність, орієнтацію на досягнення, планованість, виявляється найсильнішим предиктором успіху в онлайн та гібридному навчанні. Студенти з високим рівнем сумлінності краще планують свій час, дотримуються дедлайнів, систематично виконують завдання навіть за відсутності постійного контролю, більш наполегливі при зіткненні з труднощами.

Екстраверсія-інтроверсія впливає на переваги студентів щодо форматів взаємодії. Екстраверти можуть відчувати дефіцит соціальної стимуляції в онлайн-форматі та потребувати більше синхронних занять, групових активностей, можливостей для вербальної взаємодії, енергетично підзаряджаються від спілкування з іншими. Інтроверти, навпаки, часто цінують асинхронний формат, який дає їм час на обдумування відповідей та зменшує соціальний тиск безпосередньої комунікації, можуть відчувати більший комфорт у письмовій комунікації. Гібридний формат може бути оптимальним, оскільки дозволяє поєднувати різні форми взаємодії та задовольняти потреби різних типів студентів.

Нейротизм, або емоційна нестабільність, пов'язаний з підвищеною вразливістю до стресу та тривожності. Студенти з високим рівнем нейротизму можуть особливо гостро переживати труднощі адаптації до змішаного формату, технічні проблеми, невизначеність

вимог, соціальну ізоляцію. Вони потребують додаткової психологічної підтримки, чіткої структури навчального процесу, регулярного зворотного зв'язку від викладачів, можливостей для висловлення своїх переживань та отримання підтримки.

Відкритість досвіду, яка включає інтелектуальну цікавість, креативність, готовність до нових переживань, уяву, позитивно корелює з успішністю в змішаному навчанні. Студенти з високою відкритістю легше адаптуються до нових технологій та форматів роботи, сприймають гібридне навчання як цікаву можливість для експериментування з різними підходами до навчання, активно досліджують додаткові ресурси та можливості цифрового середовища, виявляють креативність у використанні цифрових інструментів.

Попередній досвід навчання також формує очікування та готовність студентів до змішаного формату. Студенти, які мають позитивний досвід онлайн-навчання або використання цифрових технологій у попередній освіті, легше адаптуються до гібридного формату, мають сформовані стратегії роботи в цифровому середовищі. Натомість для тих, хто звик виключно до традиційного аудиторного навчання, перехід до змішаного формату може бути більш стресовим та потребувати додаткового часу та підтримки для адаптації, формування нових навичок та звичок.

Висновки. Аналіз психологічних чинників ефективності навчальної діяльності студентів в умовах змішаної освіти дозволяє зробити ряд важливих висновків щодо специфіки організації та психологічного супроводу освітнього процесу.

Мотиваційна сфера студентів зазнає суттєвих трансформацій в умовах гібридного навчання. Успішність навчання значною мірою залежить від переважання внутрішньої мотивації, здатності до автономного цілепокладання та підтримання мотивації за відсу-

тності постійного зовнішнього контролю. Критично важливими є відчуття компетентності у цифровому середовищі та задоволення потреби в соціальній приналежності через створення віртуальної академічної спільноти. Педагогічні стратегії мають бути спрямовані на підтримку внутрішньої мотивації через забезпечення автономії, формування відчуття компетентності та створення можливостей для соціальної взаємодії.

Когнітивні процеси в цифровому освітньому середовищі функціонують специфічним чином, створюючи як нові можливості, так і виклики для навчання. Проблеми концентрації уваги та цифрової дистракції потребують цілеспрямованого формування навичок управління увагою та самодисципліни. Водночас мультимедійні можливості цифрового середовища можуть сприяти кращому запам'ятовуванню при правильному використанні принципів інструкційного дизайну. Розвиток метакогнітивних навичок та критичного мислення є необхідною умовою успішності в умовах доступу до великих обсягів різноякісної інформації.

Емоційне благополуччя студентів є важливим чинником, що опосередковує їхню академічну успішність. Технологічний стрес, соціальна ізоляція, академічна тривожність можуть значно знижувати ефективність навчання та призводити до емоційного виснаження. Необхідним є створення системи психологічної підтримки студентів, що включає консультативні послуги, тренінги з розвитку копінг-стратегій, програми профілактики емоційного вигорання. Розвиток емоційного інтелекту та навичок саморегуляції має бути інтегрованою частиною освітнього процесу.

Самоорганізація та навички саморегульованого навчання виявляються критично важливими для успішності в змішаному форматі. Здатність до планування, тайм-

менеджменту, самоконтролю, протистояння прокрастинації визначає спроможність студента ефективно використовувати переваги гнучкості гібридного навчання. Формування цих навичок потребує систематичної роботи та може підтримуватися через спеціальні тренінги, використання цифрових інструментів для організації діяльності, створення структури та чітких очікувань з боку викладачів.

Цифрова компетентність є не просто технічною навичкою, але комплексним психологічним конструктом, що включає ставлення до технологій, впевненість у власних можливостях, володіння інформаційними та комунікативними навичками. Розвиток цифрової компетентності має бути пріоритетом освітньої політики та включати як навчання конкретним технічним навичкам, так і формування критичного ставлення до цифрової інформації, етичної поведінки в онлайн-середовищі.

Соціальна взаємодія та відчуття приналежності до академічної спільноти залишаються фундаментальними потребами студентів навіть у цифровому освітньому середовищі. Створення високого рівня соціальної присутності, організація колаборативного навчання, підтримка якісної педагогічної комунікації є необхідними умовами для забезпечення психологічного комфорту та академічної успішності студентів.

Індивідуально-психологічні особливості студентів вимагають диференційованого підходу до організації змішаного навчання. Когнітивні стилі, особистісні риси, рівень попередньої підготовки визначають різні потреби студентів у структурованості навчального процесу, форматах взаємодії, типах навчальних активностей. Гібридна модель освіти має використовувати свою гнучкість для максимальної індивідуалізації освітніх траєкторій.

Загалом, ефективність навчальної діяльності в умовах змішаної освіти визначається складною взаємодією множини психологічних чинників: мотиваційних, когнітивних, емоційних. Успішна реалізація потенціалу

гібридного навчання потребує комплексного підходу, що враховує всі ці аспекти та забезпечує системну психологічну підтримку студентів на всіх етапах освітнього процесу.

Список використаних джерел:

1. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: Монографія. Київ: Атіка, 2008. 684 с.
2. Власова О. І. Педагогічна психологія: навч. посіб. Київ: Либідь, 2005. 400 с.
3. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю., Козяр М. М. Інформаційно-комунікаційні технології в професійній освіті майбутніх фахівців. Львів: Сполом, 2012. 380 с.
4. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: Монографія. Київ: Інформ.-аналіт. агентство, 2012. 200 с.
5. Кухаренко В. М., Березенська С. М., Бугайчук К. Л. та ін. Теорія та практика змішаного навчання. Харків: КП «Міськдрук», 2016. 284 с.
6. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія: навч. посіб. Київ: МАУП, 2008. 272 с.
7. Bandura A. Self-efficacy: The exercise of control. New York: W. H. Freeman, 1997. 604 p.
8. Chickering A. W., Gamson Z. F. Seven principles for good practice in undergraduate education. *AAHE Bulletin*. 1987. Vol. 39. № 7. P. 3-7.
9. Davis F. D. Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*. 1989. Vol. 13. № 3. P. 319-340.
10. Deci E. L., Ryan R. M. Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development, and health. *Canadian Psychology*. 2008. Vol. 49. № 3. P. 182-185.
11. Flavell J. H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist*. 1979. Vol. 34. № 10. P. 906-911.
12. Garrison D. R., Anderson T., Archer W. Critical inquiry in a text-based environment: Computer conferencing in higher education. *The Internet and Higher Education*. 2000. Vol. 2. № 2-3. P. 87-105.
13. Garrison D. R., Kanuka H. Blended learning: Uncovering its transformative potential in higher education. *The Internet and Higher Education*. 2004. Vol. 7. № 2. P. 95-105.
14. McCrae R. R., Costa P. T. Personality in adulthood: A five-factor theory perspective. New York: Guilford Press, 2003. 268 p.
15. Pintrich P. R. The role of goal orientation in self-regulated learning. *Handbook of self-regulation*. San Diego: Academic Press, 2000. P. 451-502.
16. Rovai A. P. In search of higher persistence rates in distance education online programs. *The Internet and Higher Education*. 2003. Vol. 6. № 1. P. 1-16.
17. Schunk D. H., Zimmerman B. J. Motivation and self-regulated learning: Theory, research, and applications. New York: Routledge, 2008. 434 p.
18. Short J., Williams E., Christie B. The social psychology of telecommunications. London: John Wiley & Sons, 1976. 195 p.

19. Siemens G. Connectivism: A learning theory for the digital age. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*. 2005. Vol. 2. № 1. P. 3-10.
20. Steel P. The nature of procrastination: A meta-analytic and theoretical review of quintessential self-regulatory failure. *Psychological Bulletin*. 2007. Vol. 133. № 1. P. 65-94.
21. Sweller J. Cognitive load theory, learning difficulty, and instructional design. *Learning and Instruction*. 1994. Vol. 4. № 4. P. 295-312.
22. Zimmerman B. J. Becoming a self-regulated learner: An overview. *Theory Into Practice*. 2002. Vol. 41. № 2. P. 64-70.

Марина Дуб, доктор педагогічних наук, професор, ректор Карпатського університету імені Августина Волошина, завідувач кафедри психології, педагогіки та соціальної роботи Карпатського університету імені Августина Волошина та Ужгородської української богословської академії.

Юрій Галас, здобувач вищої освіти 4 курсу першого бакалаврського рівня (спеціальність 053 Психологія) Карпатського університету імені Августина Волошина.

ВИЗНАЧНА РОЛЬ МИСТЕЦТВА У ФОРМУВАННІ ДУХОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

Марія ЖАБЛЯК

Оксана БУТА

Анотація: У статті розкрито значення мистецтва як провідного чинника формування духовної особистості дитини. Проаналізовано вплив різних видів мистецької діяльності (образотворче мистецтво, ліплення, декоративно-ужиткове мистецтво, музика) на розвиток моральних якостей, творчого мислення, емоційної сфери та інтелектуальних здібностей учнів. Обґрунтовано роль учителя у створенні сприятливого освітнього середовища, що стимулює творчу активність, внутрішню мотивацію та духовне зростання дитини. Наголошено на необхідності інтеграції мистецтва в навчально-виховний процес як засобу формування ціннісних орієнтирів і життєвої позиції молодого покоління.

Ключові слова: мистецтво, духовність, творча особистість, художньо-естетичне виховання, образотворча діяльність, творче мислення, моральне виховання.

Abstract: The article highlights the significant role of art in shaping a child's spiritual personality. It analyzes the influence of various artistic activities (visual arts, modeling, decorative and applied arts, music) on the development of moral qualities, creative thinking, emotional sphere, and intellectual abilities of students. The role of the teacher in creating a supportive educational environment that stimulates creativity, internal motivation, and spiritual growth is substantiated. The necessity of integrating art into the educational process as a means of forming value orientations and life positions of the younger generation is emphasized.

Key words: art, spirituality, creative personality, artistic and aesthetic education, visual activity, creative thinking, moral education.

Постановка проблеми. У сучасних умовах соціальних трансформацій, інформаційного перевантаження та зміни ціннісних орієнтирів особливої актуальності набуває проблема формування духовної особистості дитини. Освітній процес потребує ефективних засобів впливу, здатних забезпечити гармонійний розвиток моральних, емоційних і творчих якостей учнів. Одним із таких засобів виступає мистецтво, яке поєднує інтелектуальну та емоційну сфери й сприяє становленню цілісної особистості.

Метою статті є обґрунтування ролі мистецтва у формуванні духовності дитини, ви-

значення його впливу на розвиток творчих здібностей, моральних цінностей та інтелектуального потенціалу особистості в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. Духовний розвиток дитини – це процес формування її внутрішнього світу, системи цінностей, моральних орієнтирів та естетичних почуттів. Мистецтво, у всій своїй багатогранності (музика, живопис, література, театр, танець) є одним із найбільш потужних і природних засобів впливу на цей процес. Воно звертається не лише до розуму, а й безпосередньо до серця та душі дитини, допомагаю-

чи їй пізнавати світ і саму себе. З упевненістю можна сказати, що кожна дитина народжується з природними творчими задатками, але творчими людьми виростають лише ті, умови виховання яких дозволили розвинути ці здібності вчасно. Багато залежить від того, хто опиниться поруч із дітьми, коли вони робитимуть перші кроки у складний та багатогранний світ мистецтва. Мистецька діяльність має важливе значення для всебічного розвитку особистості. У процесі створення малюнку в дитини формуються спостережливість, естетичне сприйняття, художній смак, творчі здібності. Образотворча діяльність надає можливість доступними засобами висловити емоційний стан дитини, її ставлення до навколишнього світу, вміння самостійно створювати прекрасне, а також бачити його у творах мистецтва. Найважливішою умовою розкриття творчої активності дітей є створення загальної атмосфери доброзичливості, свободи, можливості досягти успіху для кожної дитини. Таке завдання вимагає особливої уваги. Під час виконання дітьми завдань їм необхідно надавати допомогу. Слід намагатися організувати спілкування таким чином, щоб кожна дитина могла відкрито радіти результатам як власної, так і спільної творчості. Для того щоб намалювати, або зліпити будь-який предмет, попередньо потрібно добре з ним ознайомитись. Формування уявлень про предмети потребує засвоєння знань про їхні властивості та якості, форму, колір, величину, положення в просторі. Діти знаходять ці якості, порівнюють предмети, знаходять схожість та відмінність, тобто виконують розумові дії. Таким чином, зображувальна діяльність сприяє сенсорному вихованню, розвитку наочно-образного мислення. Навчання мистецької діяльності сприяє формуванню таких розумових операцій, як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення. Розвивається мовлення дітей: засвоєння назв

форм, кольорів та їх відтінків; висловлювання в процесі спостережень за предметами та явищами, при обстеженні предметів, а також при розгляданні ілюстрацій, репродукцій картин художників позитивно впливають на розширення словникового запасу та формування зв'язного мовлення. Використання образних порівнянь, віршів для естетичної характеристики предметів сприяє розвитку виразного мовлення. Під час уроків інтегрованого курсу «Мистецтво» виникають сприятливі умови для формування таких якостей, як ініціативність, допитливість, розумова активність та самостійність, цікавість. Надзвичайне значення мають уроки мистецтва для морального виховання. А саме, що в процесі цих занять у дітей виховуються морально-вольові якості: потреба та вміння доводити розпочату справу до кінця, зосереджено та цілеспрямовано займатися, допомагати товаришу, долати труднощі і т. п. Зображувальна діяльність на уроках мистецтва у загальноосвітніх закладах повинна використовуватися для виховання доброти, співчуття, доброзичливості і справедливості, для поглиблення тих благородних почуттів, які у них виникають.

Основним засобом вираження себе вже на ранніх стадіях життя є малювання. Заняття малюванням розвивають дитину в цілому, залучають її до найголовнішого – процесу творчості. Тільки в малюванні і вмінні творити діти із самого початку вільні від обмежень (знання нотної грамоти у музиці, вміння виразити свою думку в літературі), і тому малювання з усіх видів художньої творчості їм найближче. Гранично обмежені в художніх засобах, щоб розвинути свою думку, діти, спираючись на свій творчий інстинкт, знаходять дивовижні рішення, самостійно відкривають образотворчі закони. Мобілізуючи розумову діяльність, малювання прискорює процеси розвитку просторового мислення,

образного бачення, розвиває розумові здібності, спостережливість дітей, відчуття гармонії.

Оволодіння техніками малювання, сам процес художнього зображення є школою підготовки руки дитини до письма, пізнання навколишнього середовища, формування основ математики, розвитку психічних процесів, є лікувальною терапією психіки дитини, підґрунтям для діагностування інтелекту та психічного здоров'я дитини, розвитку мовлення. Тож малювання для дитини дошкільного віку – школа інтелектуального розвитку. Малювання – природна і приємна діяльність для дитини.

На заняттях із ліплення емоційні переживання викликає скульптура, хоча вона переважно позбавлена барвистості, зате більше діє формою, лінією, фактурою. Скульптура має велике значення для навчання. Вона сприяє розвитку зорового сприйняття, пам'яті, образного мислення. Скульптура, як і інші види зображувальної діяльності, формує естетичний смак, розвиває почуття прекрасного.

У родині образотворчих мистецтв ліплення відіграє таку саму роль, як і арифметика в математичних науках. Це абетка уявлень про предмет. У малюванні предмет зображується відносно. Через перспективу часто зменшується, а іноді й зовсім втрачається справжність властивостей предмета, головний його зміст. Правильне співвідношення частин, відмінність головного від другорядного – тіла від приставних частин – усе це ясно передається при зображенні предмета за допомогою ліплення. Скульптура надає тривимірне зображення предмета. Частіше за все предметом скульптурного зображення виявляється людина, рідше – тварини, неживі предмети. Скульптуру можна спостерігати з різних сторін, тому дуже важливо поставити її так, щоб добре сприймався силует фігури, її жест, рух.

Великий естетичний вплив мають твори декоративного мистецтва. Краса вишиваних узорів, візерунки різьби, барвистість народного розпису, філігранна техніка писанкових орнаментів – невичерпні джерела насолоди.

Важливий засіб у формуванні творчої активності дітей – це використання творів образотворчого мистецтва в оформленні побуту, в процесі навчання та самостійної діяльності. З цією метою підбираються твори усіх жанрів побутового і казкового живопису (портрети, натюрморти, пейзажі), графіки (естампи, гравюри, книжкові ілюстрації), малі форми скульптури (вироби з фаянсу, гіпсу, дерева), твори декоративно-ужиткового мистецтва (кераміка, художнє скло, народні декоративні вироби та ін.).

Національна Доктрина розвитку освіти України в XXI ст. визначає головною метою освіти «створення умов для розвитку й самореалізації кожної особистості як громадянина України, формування покоління, здатного навчатися впродовж життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства». Саме тому в національній системі освіти пріоритетним напрямом є особистісний розвиток, який пов'язаний з формуванням творчого потенціалу, розвитку творчих здібностей.

В українському педагогічному словнику поняття «творчість» визначається як продуктивна людська діяльність, здатна продовжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення.

Креативність і вміння творити – головні вимоги до сучасної людини, що живе у світі глобальних змін та інтеграційних процесів, надзвичайно стрімкого розвитку техніки та інформаційних ресурсів. У контексті таких підходів особливої актуальності набувають дисципліни художньо-естетичного циклу, оскільки їх впровадження в освіту є перетво-

ренням виховання й навчання на творчий процес. Учитель завжди у пошуку сучасних педагогічних технологій, оптимальних, дієвих шляхів впливу на дитину.

Основна ідея досвіду, її інноваційна значущість. Сьогодення спонукає педагога до внесення змін у систему виховання, одухотворення дитячих душ, формування й розвитку особистості новими формами та методами, бо лише творчий вчитель може розвинути творчі здібності учнів.

Творчість – це процес народження нового у природі чи в людині, необхідна умова інтелектуального та духовного зростання особистості.

Чи кожна дитина здатна до творчості? Безумовно. І шкода, що, народившись із природною здатністю творити, дитина поступово втрачає її. Нажаль, це відбувається нерідко тоді, коли вчасно не формуються творчі здібності, не знаходяться стимули для їхнього розвитку. Саме тому учням молодшого шкільного віку легше вдається виконати завдання творчого характеру, ніж учням старших класів.

Однією з найголовніших ознак творчої людини дослідники вважають наявність здібностей, які розглядаються як індивідуально-психологічні надбання людини, що відповідають вимогам творчої діяльності і є умовою її успішного виконання; це – синтез властивостей людини, її рис характеру, які характеризують ступінь їх відповідності вимогам певного виду діяльності та обумовлюють рівень результативності цієї діяльності. Творчий підхід до життя закладається в дитинстві та успішно розвивається впродовж життя в художній діяльності.

Наукові та практичні дослідження, на яких ґрунтується досвід. Процеси творчого мислення досліджували вчені-психологи Б.Г. Ананьєв, А.З. Рахімов та ін. Проблеми творчості присвятили свої праці З. Фрейд, Е. То-

рренс та ін. Індивід, який мислить творчо, – головна рушійна сила соціальних та духовних трансформацій. Творча особистість значно краще адаптується до соціальних, побутових, виробничих умов, ефективно їх використовує, удосконалює, змінює.

Протягом тривалого часу творчі здібності вважалися притаманними лише обранцям долі. Батьком української творчої думки вчені називають Феодосія Печерського, девізом творчості якого стали слова: «Віруй і пізнай». Проблеми розвитку творчого потенціалу дитини, дорослої людини були в центрі уваги першого філософа України Г.С. Сковороди. Він у своїх працях підкреслював: «Єдність думок, вчинків, слова і діла, розуму й волі сприяють розвитку всебічно розвиненої, духовної особистості, яка в подальшому буде працювати наполегливо, творчо».

Учитель має постійно працювати над розвитком творчого потенціалу учнів. Цю ідею продовжували у своїй педагогічній спадщині Б.Д. Грінченко, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський. Слід зазначити, що деякі вчителі загальноосвітніх шкіл уже багато років працюють над проблемою формування творчих здібностей учнів. Так, наприклад, учитель праці й малювання І.П. Волков зазначає, що «найефективніший шлях розвитку індивідуальних здібностей – залучення всіх школярів до продуктивної творчої діяльності з першого класу», адже «розвинути здібності – це значить озброїти дитину способом діяльності, дати їй до рук ключ, принцип виконання роботи, створити умови для виконання й розквіту її обдарованості». З його ініціативи у школі почала працювати «Творча кімната», у якій кожна дитина може знайти собі справу до вподоби.

У науково-педагогічних дослідженнях останніх десятиліть розглядаються проблеми формування творчої особистості Дослідники

наголошують, що особливого значення у творчому процесі набуває творча уява, яку потрібно формувати в учнів у процесі навчально-виховної роботи.

Проте життя весь час ставить перед людиною завдання, які, здається, ніхто до неї ще не вирішував. Такі завдання, навіть нескладні, належать до творчих. Для їх вирішення потрібні особливі якості розуму – спостережливість, вміння спів ставляти й аналізувати, комбінувати, знаходити зв'язки й залежності, закономірності тощо – в сукупності все це складає *творчі здібності*. А за дослідженнями П. Торренса, діти до 5 років дають до 90% оригінальних відповідей, до 7 років уже до 20%, дорослі – 2 %.

У цілому, існуючі недоліки навчально-виховного процесу пов'язані з тією командно-адміністративною авторитарною системою, в якій людина була «гвинтиком», і як наслідок її – недоліки в самій системі освіти, які суттєво ускладнюють розвиток творчих здібностей учнів.

Здатність до творчості є однією з найважливіших умов для успішного самовираження особистості її всебічної самореалізації та адаптації в сучасному світі.

Активне формування орієнтації учнів на досягнення життєвого успіху відбувається в спеціально створеному освітньому просторі – навчальній діяльності в класі, у гуртковій роботі, на пленері. Простір ми розуміємо і орієнтуємося на взаємодію як усередині нього, так і поза ним.

Отже, ми намагаємося створити *«поле успіху»*. Результатом побудови «поля успіху» є розвиток у дітей орієнтації на досягнення життєвого успіху (настанова, мотивація, спрямованість, потреба), набуття досвіду мислення, поведінки й емоційного реагування, включення досягнень успіху до життєвих планів. Ми добираємо для учнів посильні завдання, оцінюємо їх виконання, забезпечу-

ємо належний мікроклімат, у якому учень позбувся б почуття невпевненості. Схвальні оцінні судження викликають в учнів позитивні емоції, які відіграють роль вольового мотивую. Творчий процес розглядається у вигляді трьох взаємозалежних етапів: постановка завдань і збір необхідної інформації, розмаїття власних ідей, доведення роботи до завершення.

Багаторічний досвід роботи, щодо стимулювання творчої активності у дітей переконав, що сприятлива атмосфера, доброзичливість вчителя, відмова від критики на адресу дитини сприяють вільному мисленню. Збагачення навколишнього середовища дитини новими для неї предметами стимулюють розвиток допитливості, а заохочення допомагає висловлювати оригінальні ідеї. Неабияке значення має використання особистого прикладу творчого підходу до вирішення проблем.

Дитячий мозок всмоктує різноманітну інформацію, як губка, тому добираємо матеріал, який би мав виховну спрямованість, естетичний вигляд, відповідав нормам кольорового зображення. Наприклад, наочність найповніше, найточніше розкриває суть явищ, які вивчаються, сприяє запам'ятовуванню, привертає увагу до матеріалу, забезпечує емоційний вплив та якісне засвоєння матеріалу. Враховуючи високу активність учнів, проводимо різні рольові та дидактичні ігри, використовуємо художні тексти, художнє слово. Вони забезпечують певний емоційний рівень занять, адже сама по собі праця позбавлена емоційного заряду. Одноманітні операції швидко набридають дітям і щоб

активізувати їх, використовуємо прислів'я, приказки, віршовані загадки, інтерактивні методи: гра «Мікрофон», «Мозковий штурм», «Асоціативний кущ». Залюбки діти сприймають на уроці музичний супровід, це допомагає їм творити.

Переосмислюючи наукові досвідчення та досвід учителів-практиків ми змогли побудувати модель формування творчих здібностей учнів працюючи за якою ми змогли досягти певних успіхів як у навчанні, так і творчій діяльності дитини.

Формуючи творчі здібності організовуємо взаємодію з учнем так, щоб вона включає в себе:

- відсутність критики невдалих творчих спроб;
- можливість для учня вибору та самостійної постановки задачі;
- врахування інтересів учня;
- підтримка творчої ініціативи;
- безумовне позитивне відношення до учня;
- емоційний контакт з учнем.

Така взаємодія дозволяє створити в учнів у процесі навчання внутрішню мотивацію, що сприяє творчому самовираженню та розвитку їх творчості.

Відомо, що авторитет та визнання не даються враз, до вершин педагогічної майстерності ведуть круті сходи. Ми піднімаємося цими сходами, зростаємо, дістаємо високого рівня професіоналізму, розвиваємо інтелект, інноваційний стиль педагогічної діяльності, плекаємо творчість та працездатність учнів.

Залучення дитини до мистецтва – це інвестиція у формування гармонійної, духовно багатой та творчої особистості.

Історія стверджує. Що загибель усіх минулих цивілізацій починалася з деградації морального і духовного світу людей. Рівень досягнутих нами знань. Цілком достатній, щоб не допустити в нинішньому стані розвитку людства. Здійснювати це не просто, особливо сьогодні, коли ідеалом розвитку людини вважають не її духовне, культурне вдосконалення, а прибуток, гроші, капітал, зарплати придбання яких людина розтоптує все на своєму шляху їхнього досягнення. Здавна

наші пращури склали символічну систему духовних цінностей, яка передається від покоління до покоління. З часом вона дещо змінюється, доповнюється, але головними завжди залишаються людська доброта. Порядність, почуття гідності. Любов до рідної землі та її народу. Працелюбність, лагідне піклування про малих і старих, протистояння злу тощо.

В українському педагогічному словнику, духовність визначається як «індивідуальна вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, «діяти для інших». З категорією «духовність» співвідноситься потреба пізнання світу, себе, смислу і призначення свого життя. Людина духовна тією мірою. Якою вона замислюється над цими питаннями і прагне дістати на них відповідь. Формування духовних потреб особистості є найважливішим завданням виховання».

Вчителю слід пам'ятати, що кожен предмет має своє «естетичне поле» – М.Лещенко. І входження до нього має наповнювати душу дитини відчуттям радості і насолоди. Тільки позитивні емоції спонукатимуть її до навчання, до нової пізнавальної діяльності, і саме предмети мистецького циклу стають на допомогу вчителю, бо дають дитині цілісне уявлення про художню картину світу, встановлюють зв'язок мистецтва з життям, наповнюють його емоційним змістом.

Отже, формування духовності і духовної культури дітей, підлітків та молоді – найважливіше завдання навчальних закладів будь-якого типу. Сьогодні нашої країні потрібен потужний потенціал високодуховної молоді, яка приносила б реальну користь власній державі. Сучасні зміни в різних сферах суспільства мають тісний зв'язок з духовною культурою та ціннісною організацією особистості. Від інтересів, потреб, мотивів, ієрархії ціннос-

тей залежить вектор спрямованості діяльності людини. Опанування змісту накопиченого людського досвіду, загальнолюдськими та абсолютними цінностями є надійним підґрунтям становлення особистості. Знайомство з величезним потенціалом ідей, досягнень, сприяє усвідомленню власної особистісно обґрунтованої життєвої позиції кожної особистості, взаємопов'язано з позитивним самосприйняттям, усвідомленням власної значущості, місця й ролі в плинності життєвих процесів.

Висновки. Отже, мистецтво є потужним засобом формування духовної культури та творчої активності дитини. Воно сприяє роз-

витку морально-вольових якостей, емоційної чутливості, образного мислення та інтелектуальних здібностей. Важливу роль у цьому процесі відіграє педагог, який створює сприятливу атмосферу підтримки, довіри та творчої свободи. Інтеграція мистецьких практик у навчально-виховний процес забезпечує формування внутрішньої мотивації, позитивного самосприйняття й ціннісних орієнтирів учнів. Таким чином, залучення дитини до мистецтва є необхідною умовою виховання гармонійної, духовно багатой та соціально відповідальної особистості.

Список використаних джерел:

1. Бутенко В. Г. Вплив естетичного фактору на формування духовних цінностей особистості. Гуманітарна освіта: Серія Психологія і педагогіка. Київ, 2000. Вип. 1. С. 113-124.
2. Виготський Л. С. Психологія мистецтва. Москва: Педагогіка, 1982. Т. 1.
3. Пономарьова Г. Ф. Системні підходи до організації виховної роботи в педагогічному навчальному закладі. Система виховної роботи як важливий чинник формування особистості вчителя, вихователя: зб. наук. праць. ХГПІ. Харків, 2008. С. 5-8.
4. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ, 1977. 269 с.
5. Шевченко Г. П. Духовно-культурні цінності виховання: сутність та основні змістовні характеристики. Духовно-культурні цінності виховання Людини: монографія. Луганськ, 2013. 332 с.

ВИЗНАЧНА РОЛЬ МИСТЕЦТВА У ФОРМУВАННІ ДУХОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

Марія Жабляк, доктор педагогічних наук, професор кафедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук, директор НДІ «Українська духовна культура» Карпатського університету імені Августина Волошина, старший викладач кафедри дошкільної, початкової та інклюзивної освіти Комунального закладу «Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти» Закарпатської обласної ради.

Оксана Бута, вчителька образотворчого мистецтва інтегрованого курсу «Мистецтво» Березниківського закладу загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів Керецьківської ТГ, Хустського району, Закарпатської області.

ТВОРЧИСТЬ ЯК СПОСІБ САМОПІЗНАННЯ ТА ДУХОВНОГО ЗРОСТАННЯ ШКОЛЯРІВ У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

Марія ЖАБЛЯК,
Олена ПЕТРИЩЕ

Анотація: У статті розкрито значення творчості як способу самопізнання та духовного зростання школярів у контексті української духовної культури. Проаналізовано вплив творчої діяльності на формування емоційної зрілості, моральних орієнтирів, самоідентичності та ціннісного світогляду учнів. Обґрунтовано роль української духовної культури як джерела символіки, традицій і мистецьких практик, що сприяють гармонійному розвитку особистості. Визначено педагогічні умови впровадження творчості в освітній процес та окреслено роль учителя як наставника й провідника духовних цінностей. Доведено, що творчість у поєднанні з національною культурною спадщиною формує духовно багату, соціально відповідальну та внутрішньо цілісну особистість.

Ключові слова: творчість, самопізнання, духовне зростання, українська духовна культура, школярі, особистісний розвиток, естетичне виховання.

Annotation: The article reveals the significance of creativity as a means of self-knowledge and spiritual growth of schoolchildren within the context of Ukrainian spiritual culture. The influence of creative activity on the formation of emotional maturity, moral values, self-identity, and value-based worldview is analyzed. The role of Ukrainian spiritual culture as a source of symbolism, traditions, and artistic practices contributing to the harmonious development of personality is substantiated. Pedagogical conditions for integrating creativity into the educational process are defined, and the teacher's role as a mentor and guide of spiritual values is emphasized. It is proven that creativity combined with national cultural heritage fosters a spiritually rich, socially responsible, and internally integrated personality.

Key words: creativity, self-knowledge, spiritual growth, Ukrainian spiritual culture, schoolchildren, personal development, aesthetic education.

Постановка проблеми. В умовах сучасних соціокультурних трансформацій особливої актуальності набуває проблема формування духовно зрілої особистості школяра, здатної до самопізнання, морального вибору та відповідального ставлення до власного життя і культури свого народу. Інформаційне перевантаження та глобалізаційні процеси потребують ефективних педагогічних засобів, які сприятимуть

внутрішній рівновазі та духовному розвитку дітей. Одним із таких засобів є творчість, що у поєднанні з українською духовною культурою стає важливим чинником гармонійного становлення особистості.

Метою статті є теоретичне обґрунтування творчості як способу самопізнання та духовного зростання школярів у контексті української духовної культури та визначення

практичних аспектів її впровадження в освітній процес.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі, який стрімко змінюється під впливом технологій, інформаційних потоків та глобальних культурних процесів, школяреві особливо важливо мати внутрішні орієнтири, здатність розуміти себе та свій внутрішній світ. Дитина щодня стикається з великою кількістю зовнішніх стимулів, новин, думок і вимог. У такому середовищі творчість стає не просто приємним заняттям, а справжнім інструментом емоційної рівноваги, самопідтримки та саморозвитку.

Творчий процес дозволяє учням зупинитися, прислухатися до себе, відчувати власні емоції й перетворити їх у щось матеріальне – малюнок, виріб, мелодію, текст. Через творчість школяр отримує можливість зрозуміти, хто він є, що його хвилює, що надихає, а що засмучує. Це відкриває шлях до самопізнання й формування цілісного внутрішнього «я».

Особливо цінним є те, що творчість у навчальному процесі не просто розвиває уяву чи креативність. Вона допомагає закладати фундамент духовності – важливої складової особистісного розвитку. Духовність не зводиться лише до релігійних понять; це ширше поняття, що охоплює моральні цінності, емпатію, здатність відчувати красу, шукати сенси, будувати гармонійні стосунки з людьми та природою.

У цьому контексті українська духовна культура відіграє особливу роль. Вона є багатою, глибокою та емоційно насиченою системою символів, традицій, ремесел, мистецьких практик і моральних настанов, які передаються від покоління до покоління. Школяр, який знайомиться з цією культурою через творчість, не лише розвиває художні здібності, а й відкриває для себе національну ідентичність, відчуває зв'язок із предками,

рідною землею та духовними цінностями українського народу.

Таким чином, творчість у контексті української духовної культури стає потужним засобом виховання цілісної особистості. Вона поєднує емоційний, естетичний, інтелектуальний і духовний розвиток, допомагаючи школярам відкривати свій потенціал, знаходити внутрішню рівновагу та будувати власний шлях до самопізнання й духовного зростання. Це не просто частина навчального процесу – це важливий крок до формування гармонійної, свідомої та духовно багатой людини.

Значення творчості у формуванні особистості школяра

Творчість є однією з ключових складових формування гармонійної, емоційно зрілої та соціально активної особистості. У шкільний період, коли дитина активно пізнає світ, вчиться взаємодіяти з оточенням і визначати власні межі, творчість допомагає відчувати внутрішню свободу, розкрити потенціал та зрозуміти себе. Це унікальний простір, де учень має можливість діяти самостійно, обирати, помилятися, виправляти, вдосконалюватися й радіти результату своєї роботи. По-перше, творчість сприяє розвитку критичного та гнучкого мислення. Коли школяр створює малюнок, модель, казку чи музичний твір, він стикається з необхідністю приймати рішення: який колір обрати, який образ передати, як краще поєднати елементи. Це тренує здатність аналізувати, порівнювати, комбінувати й знаходити нові рішення. Такий досвід особливо важливий у сучасному світі, де цінуються креативність і нестандартність. По-друге, творчість розвиває емоційний інтелект. У процесі створення художнього образу дитина вчиться розуміти власні емоції: радість, відчуття гармонії, розчарування, страх помилки. Вона вчиться реагувати на ці емоції усвідомлено, а не імпульсивно.

Творчість стає безпечним способом проживати внутрішні переживання та емоційні стани. Це дуже важливо для дітей, які інколи не можуть висловити свої почуття словами, але легко роблять це через колір, лінію чи символ. По-третє, творча діяльність формує впевненість у власних силах. Коли школяр бачить результат своєї праці, відчуває, що може створити щось своє, унікальне, він поступово росте у самооцінці. Уміння реалізувати задум, довести справу до кінця, презентувати результат однокласникам або батькам – це важливий досвід самоствердження. Дитина усвідомлює: «Я можу», «У мене виходить», «Мій голос важливий». Це фундамент особистісної зрілості.

Творчість також є простором розвитку самостійності та відповідальності. Учень вчиться планувати роботу, думати про послідовність дій, піклуватися про матеріали, організовувати свій час. Це навички, які згодом стають основою для успішного навчання, професійного розвитку та життєвої активності. Ще один важливий аспект – формування комунікативних навичок. Багато видів творчої діяльності передбачають співпрацю: створення колективних проєктів, спільні композиції, виступи, групові майстер-класи. У процесі такої діяльності діти вчать слухати одне одного, приймати ідеї інших, домовлятися, брати участь у спільному прийнятті рішень. Це формує навички командної роботи, толерантності й взаємоповаги.

Крім того, творчість сприяє розвитку уваги, терплячості та посидючості. Робота над складною композицією чи виробом вимагає концентрації, акуратності та здатності працювати довго. Учні вчать не здаватися при перших труднощах, а шукати шляхи вдосконалення. Це виховує наполегливість і стійкість до стресу.

Творчий процес також надає дитині можливість відчути красу світу та навчитися

сприймати її серцем. Естетичне виховання – це не просто знання про мистецтво, а здатність бачити гармонію, помічати деталі, відчувати колір, форму й зміст. Це робить людину більш чутливою, уважною та відкритою до прекрасного. У майбутньому такі діти частіше проявляють емпатію, гуманізм і здатність до саморефлексії.

Нарешті, творчість допомагає формувати внутрішній світ дитини, її систему моральних орієнтирів. Через образи, сюжети, символи школяр знайомиться з поняттями добра, краси, чесності, любові, свободи. Вона впливає на світогляд, стимулює роздуми про важливі життєві питання, сприяє становленню самосвідомості та духовності.

Таким чином, творчість є універсальним засобом розвитку особистості школяра. Вона об'єднує інтелектуальні, емоційні, моральні й соціальні аспекти, формуючи цілісну, гармонійну та вільну людину, здатну творити власний шлях і впевнено будувати своє майбутнє.

Українська духовна культура як джерело творчого розвитку

Українська духовна культура – це не лише сукупність традицій, звичаїв і мистецьких форм. Це цілісний духовний світ, що формувався протягом століть, увібравши в себе світогляд, мораль, естетику та життєву філософію українців. Для школярів вона є унікальним простором, який поєднує історичну пам'ять із творчим натхненням, допомагає краще розуміти себе й світ, розширює горизонти уяви та художнього мислення.

Українська культура особлива тим, що в ній органічно поєднується побутове й сакральне, земне й духовне. Кожен елемент – орнамент, пісня, легенда, хата, вишиванка, писанка, народна скульптура – має глибоку символіку, що відкриває дитині можливість не лише сприймати форму, а й розуміти зміст. Це дозволяє школярам у творчій дія-

льності не просто створювати красиві речі, а відчувати їх внутрішню енергію, сенс і традицію.

Важливим джерелом творчого розвитку є орнаментальна культура українців. Геометричні та рослинні мотиви у вишивці, петриківському розписі, писанкарстві допомагають школярам опановувати навички композиції, ритму, симетрії та кольорознавства. Водночас діти вчаться читати приховані значення символів: дерево життя як знак роду й неперервності, хвиля – як символ руху та часу, сонце – як джерело світла й радості. Це не лише образи, а морально-етичні орієнтири, які формують ціннісне мислення. Ще одним важливим складником духовної культури є українське народне ремесло. Гончарство, ткацтво, різьба по дереву, лозоплетіння, лялька-мотанка – усі ці види творчості вчать дітей працювати руками, відчувати матеріал, розвивати терпіння, уважність і повагу до праці. Робота з глиною чи тканиною сприяє сенсорному розвитку, формує образне мислення та стимулює креативність. До того ж ремесла мають духовну складову: вони передають традиції роду, села, регіону, зберігають зв'язок між поколіннями.

Окреме місце займає українська музична та пісенна культура. Народні мелодії, колядки, веснянки, думи розкривають дітям емоційний світ українців – їхню щирість, смуток, радість, гумор, співчуття. Спів або створення музичних композицій на народні мотиви допомагає школярам розвивати слух, ритм, емоційну виразність, а головне – здатність відчувати красу через звук. Пісенна традиція сприяє емоційному розвитку, виховує чуйність і внутрішню гармонію.

Не менш важливою складовою духовної культури є фольклор і міфологія. Українські казки, легенди, перекази, думи та билини знайомлять дітей зі змістами, що формують уявлення про добро і зло, справедливість,

честь, родинні цінності, повагу до природи. Робота з фольклорними сюжетами у творчих проєктах – написання казки, створення ілюстрацій, інсценізація – дає змогу школярам розвивати логіку, фантазію та художнє мислення.

Українська духовна культура також сприяє творчому розвитку через естетику побуту та природи. Традиційна українська хата, краєвиди, народні свята, сезонні звичаї – усе це формує в дітей відчуття краси, гармонії та зв'язку з навколишнім світом. Вони вчаться помічати деталі, бачити символіку в природних явищах, відтворювати образи в малюнках, аплікаціях, декоративних композиціях.

Важливо й те, що українська культура завжди була культурою спільності й взаємодії. Народні свята, колективні види творчості – розпис хати, створення великодніх дерев, виготовлення масок, святкові виставки – допомагають дітям працювати в команді, відчувати відповідальність і радість від спільної праці.

Таким чином, українська духовна культура є багатовимірним, глибоким і невичерпним джерелом творчого розвитку школярів. Вона дає можливість не лише здобути художні навички, а й сформувати світогляд, моральні орієнтири, емоційну чутливість та духовну зрілість. Через знайомство з мистецтвом і традиціями діти відкривають для себе красу рідного краю, розуміють значення власних коренів і отримують натхнення для створення нового – щирого, оригінального і внутрішньо наповненого.

Творчість як засіб самопізнання школярів

Самопізнання – один із найважливіших процесів становлення особистості, адже дитина, яка розуміє свої емоції, інтереси, таланти й потреби, здатна впевненіше взаємодіяти з навколишнім світом, приймати виважені рішення та будувати здорові стосунки. Для школярів творчість є унікальним шляхом до цього внут-

рішнього відкриття, оскільки саме в мистецькій діяльності дитина може вільно виражати себе, не боячись оцінювання чи осуду.

Передусім творчість дає можливість школяреві висловлювати свої почуття непрямым способом. Дитині часто складно описати словами свої переживання – сором, страх, радість, смуток, здивування, образу чи гнів. Але вона може передати це у малюнку, через вибір кольорів, характер ліній, форму, сюжет, образ. Малювання, ліплення, музика чи поетичні рядки стають для школяра мовою, якою він «говорить» те, що інколи боїться або не вміє сказати вголос. Це допомагає справлятися з емоційною напругою і вчить здорових способів вираження почуттів.

Крім того, творчість сприяє глибокому осмисленню власного внутрішнього світу. Коли учень створює щось нове, він робить вибір: який настрій передати, який художній образ обрати, що саме для нього важливо в цей момент. Усе це – прояви індивідуальності. Творчість стає своєрідним дзеркалом, у якому дитина може побачити свої інтереси, страхи, мрії, цінності. Вона навчається ставити собі запитання: «Чому я намалював саме це?», «Що цей образ означає для мене?», «Що я хотів би змінити?». Це цінний досвід рефлексії, що сприяє формуванню зрілої самосвідомості.

Важливим елементом є й те, що творча діяльність допомагає учням усвідомлювати свої сильні та слабкі сторони. У процесі роботи дитина стикається з тим, що одні техніки у неї виходять легко, інші – потребують зусиль, ще інші – викликають захоплення або труднощі. Це формує реалістичне ставлення до себе, вчить приймати власні здібності і водночас мотивує до розвитку. Самопізнання через творчість нерозривно пов'язане з особистісним ростом: дитина вчиться ставити цілі, долати труднощі, сприймати помилки як частину шляху.

Ще один цінний аспект полягає у розвитку внутрішньої свободи та індивідуальності. Творчість дозволяє школярам не підлаштовуватися під шаблони чи стандарти, а шукати власний стиль, власний голос. Вона вчить сміливо пропонувати нові рішення, відстоювати власне бачення, не боятися бути «іншим». Це надзвичайно важливо в підлітковому віці, коли дитина формує самоідентичність і йде шляхом від залежності до самостійності.

Творчість також сприяє розвитку внутрішньої уваги, або здатності бути присутнім у моменті. Під час малювання, ліплення чи гри на музичному інструменті школяр концентрується на процесі, відчуває рух руки, фактуру матеріалу, звучання нот. Така зосередженість допомагає дитині краще чути себе, розвиває здатність до медитативного стану, знижує тривожність і сприяє психологічному благополуччю.

Окремо варто згадати про роль творчості у формуванні ціннісного та морального самовизначення. Працюючи з художніми образами, дитина вчиться розрізняти, що для неї є красивим, важливим, добрим, справедливим. Вона відкриває для себе теми, які її хвилюють: родина, любов, дружба, природа, мрії, духовність. Через творчі завдання школярі замислюються над власними поглядами, порівнюють себе з іншими, шукають відповіді на життєві запитання. Це формує основу для усвідомленого особистісного вибору.

Не менш важливо, що творчість допомагає дитині будувати позитивне ставлення до себе. Похвала вчителя, визнання однокласників, успіх у створенні гарної роботи зміцнюють відчуття власної значущості. У дитини формується переконання, що її думки та почуття варті уваги, що вона має право творити й проявляти себе. Це основа психологічної стійкості та здорової самооцінки.

Таким чином, творчість є не просто захопленням чи навчальним інструментом – це глибокий шлях до пізнання власного «я». Вона допомагає школярам зрозуміти свої емоції, побачити внутрішні мотиви, відкрити таланти, прийняти себе та впевнено рухатися до духовного й особистісного розвитку.

Творчість робить дитину не лише вмілою чи креативною, а й більш свідомою, гармонійною та щасливою.

Практичні аспекти впровадження творчості в освітній процес

Упровадження творчості в навчальне середовище потребує системного підходу, уваги до індивідуальних потреб учнів та створення атмосфери, де кожна дитина відчуває себе важливою й здатною на самовираження. Для ефективного розвитку самопізнання й духовного зростання необхідно продумати освітній простір, вибір видів діяльності та ролі педагога як наставника й співтворця.

Створення сприятливого творчого середовища

Творчість розквітає там, де панує довіра, свобода думки й психологічна безпека. Учні мають відчувати, що їхні ідеї, емоції та спосіб бачення світу цінні. Важливо організувати простір так, щоб діти мали доступ до різноманітних матеріалів: фарб, глини, природних ресурсів, музичних інструментів, тканин, паперу. В оформленні кабінету корисно використовувати елементи української культури: орнаменти, репродукції картин, традиційні символи, вишивку, зразки ремесел. Це допомагає школярам природно занурюватися у свою культурну спадщину й надихатися її духовною глибиною.

Використання різноманітних творчих технік

Щоб кожна дитина змогла обрати свій спосіб самовираження, потрібно пропонувати різні види творчої діяльності:

- **Образотворче мистецтво:** малювання, акварель, аплікації, декоративний розпис.

- **Ліплення та робота з глиною:** розвиток тактильності, уважності, глибинне заспокоєння через контакт із природним матеріалом.

- **Писанкарство та витинанка:** традиційні українські техніки, які мають символічне та духовне навантаження.

- **Музична та театральна творчість:** постановки, інсценізації, імпровізації, спів, гра на інструментах.

- **Творче письмо:** есе, казки, щоденники емоцій, поезія.

Різнomanітність допомагає дитині знайти саме той вид діяльності, який найбільше сприяє її внутрішньому зростанню.

Інтеграція української духовної культури

Творчі уроки, пов'язані з українською культурою, дають можливість школярам не лише навчитися новим технікам, а й усвідомити духовні цінності народу. Практичні приклади:

- створення орнаментів із традиційною символікою (дерево життя, солярні знаки, обереги);

- виготовлення глиняних іграшок за мотивами народної кераміки;

- прослуховування українських народних мелодій під час творчої роботи;

- вивчення ремесел різних регіонів України з подальшим творчим відтворенням;

- робота над проєктами про українських майстрів, художників, музикантів.

Такі практики допомагають школярам відчувати глибину й унікальність української духовності через власну діяльність.

Роль учителя як наставника та провідника

Учитель не просто навчає техніки, а й створює атмосферу, де кожен учень може відкритися.

Педагог має:

- підтримувати ініціативу учнів;
- заохочувати нестандартне мислення;
- ставити відкриті запитання, які стимулюють роздуми;
- не оцінювати творчий продукт як «правильний» чи «неправильний»;
- спрямовувати увагу дітей на емоції, що виникають під час творчості.

Учитель у такому процесі виступає другом, партнером і співтворцем, допомагаючи учням краще зрозуміти себе.

Колективні творчі проєкти

Спільна діяльність учить дітей взаємодії, емпатії, поваги до думки інших. Це може бути:

- створення великої спільної картини;
- виготовлення інсталяції чи арт-об'єкту;
- театральна постановка;
- проєкт «Моє коріння», де діти створюють творчі роботи про свою родину й традиції.

Колективні проєкти формують відчуття єдності, що є важливою складовою духовного зростання.

Емоційно-творчі практики

Корисно впроваджувати:

- хвилини творчої рефлексії;
- вправи на усвідомлення («Намалюй свій настрій», «Створи символ свого дня»);
- арт-терапевтичні прийоми для зняття стресу й напруги.

Це допомагає дітям формувати звичку слухати себе та розуміти свої внутрішні стани.

Висновки. Творчість у житті школяра відіграє значно більшу роль, ніж просто розвиток художніх умінь чи виконання навчальних завдань. Це глибинний процес, який допомагає дитині відкривати власний внутрішній світ, знаходити відповіді на важливі жит-

тєві питання та формувати духовну основу, що супроводжуватиме її протягом усього життя. У поєднанні з українською духовною культурою творчість перетворюється на потужний інструмент виховання цілісної особистості, здатної не лише до самопізнання, а й до осмисленого розвитку.

Систематичне впровадження творчих практик у навчальний процес сприяє емоційній стабільності, розвитку уяви, формуванню естетичного смаку та моральних орієнтирів. Через народні символи, традиційні ремесла, музику, декоративне мистецтво школярі отримують нагоду долучитися до духовної спадщини свого народу, відчувати її красу, мудрість та цінність. Це робить процес навчання неформальним – він стає життєвим досвідом, який торкається серця.

Учитель у цій системі відіграє роль провідника, який допомагає учням не боятися власних ідей, сміливо висловлювати думки та осягати сенсові пласти культури. Завдяки сприятливому творчому середовищу школа стає місцем, де кожна дитина може знайти свій спосіб самовираження – чи то через глину, фарби, слово, музику або інші форми мистецтва. Саме ці досвіди формують внутрішній стрижень, духовність та здатність будувати гармонійні стосунки з собою і світом.

Таким чином, творчість у контексті української духовної культури не лише розвиває естетичні здібності школярів, а й вчить їх бачити красу у повсякденному, цінувати свої корені, берегти власну культуру та відкривати в ній джерела натхнення. Це – шлях до формування зрілої, духовно багатої, вільної особистості, яка здатна творити власну долю та відповідально ставитися до майбутнього своєї країни.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Особистісно орієнтоване виховання: теорія і технологія. – Київ: Либідь, 2003.
2. Кремень В. Г. Філософія освіти. – Київ: Грамота, 2008.
3. Олексюк О. М. Педагогіка духовного потенціалу особистості. – Київ: Знання України, 2004.
4. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. – Київ: Радянська школа, 1977.
5. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. – Київ: Освіта, 1998.

**ТВОРЧІСТЬ ЯК СПОСІБ САМОПІЗНАННЯ ТА ДУХОВНОГО ЗРОСТАННЯ
ШКОЛЯРІВ У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ**

Марія Жабляк, доктор педагогічних наук, професор кафедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук, директор НДІ «Українська духовна культура» Карпатського університету імені Августина Волошина, старший викладач кафедри дошкільної, початкової та інклюзивної освіти Комунального закладу «Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти» Закарпатської обласної ради.

Олена Петрище, заслужений учитель України, учитель-методист, заступник директора з навчально-виховної роботи Міжгірського ліцею № 1 Міжгірської селищної ради Хустського району Закарпатської області.

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Марія ЖАБЛЯК,
Марія КУРУЦ

Анотація: У статті розглядається музичне мистецтво як важливий чинник формування духовно-моральних цінностей особистості в умовах особистісно орієнтованої освіти. Проаналізовано зміст, мету та завдання сучасної музичної освіти відповідно до законодавчих і концептуальних засад розвитку освіти в Україні. Розкрито роль музичного мистецтва у вихованні емоційної культури, художнього смаку, духовності та розвитку творчих здібностей учнів. Обґрунтовано значення принципів гуманізації, культуровідповідності, діалогічності та інтеграції мистецтв у музично-освітньому процесі. Наголошено на важливості музики як засобу формування цілісної, морально зрілої та духовно багатой особистості.

Ключові слова: музичне мистецтво, духовно-моральні цінності, особистісно орієнтована освіта, музична культура, естетичне виховання, музична освіта, гуманізація навчання.

Annotation: The article examines musical art as an important factor in the formation of spiritual and moral values of the individual within the framework of personality-oriented education. The content, purpose, and objectives of modern music education are analyzed in accordance with the legislative and conceptual foundations of educational development in Ukraine. The role of musical art in fostering emotional culture, artistic taste, spirituality, and the development of students' creative abilities is revealed. The significance of the principles of humanization, cultural conformity, dialogical interaction, and integration of arts in the music educational process is substantiated. The study emphasizes the importance of music as a means of shaping a holistic, morally mature, and spiritually enriched personality.

Key words: musical art, spiritual and moral values, personality-oriented education, musical culture, aesthetic education, music education, humanization of learning.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування української освіти особливої актуальності набуває проблема формування духовно-моральних цінностей особистості. Глобалізаційні процеси, цифровізація та трансформація суспільних орієнтирів зумовлюють потребу у вихованні особистості, здатної до відповідального вибору, духовного саморозвитку та збереження національних культурних традицій. У цьому контексті музичне мистецтво виступає важливим засобом формування моральної куль-

тури, емоційної чутливості та естетичної свідомості учнів.

Метою статті є обґрунтування ролі музичного мистецтва як фактора формування духовно-моральних цінностей особистості та визначення змісту, завдань і принципів особистісно орієнтованої музичної освіти.

Виклад основного матеріалу. Особистісний підхід в сучасній музичній освіті: зміст, мета, завдання та духовно-моральне виховання. Згідно нинішнім європейським освітнім реаліям, Законам України «Про вищу

освіту», «Про загальну середню освіту», Концепції «Нова українська школа», напрям галузі «Музична (мистецька) освіта» має особистісну орієнтацію. Під особистісно орієнтованим змістом музичної освіти слід розуміти перехід від авторитарного навчання і виховання до особистісно орієнтованого та духовного. Це надає індивіду можливість прогнозувати і контролювати свою музичну діяльність, вчинки, особисте мистецьке життя, сприяє утвердженню гуманних суб'єктних стосунків між учасниками освітнього процесу. Основною функцією музичного навчання і виховання при цьому стає не стільки формування високого рівня мистецького інтелекту, скільки виховання людини культури та духовності. Пізнання, яке відбувається у процесі музичного навчання, не може зводитися лише до навчальної діяльності здобувачів освіти, а неодмінно має становити єдність емоцій і розуму, свідомості і почуття. Якщо така єдність відсутня, то музика стає дисципліною, що вивчається так само, як хімія, математика, історія тощо. Зміст музичної освіти дітей шкільного віку також передбачає:

- оволодіння узагальненими ключовими знаннями, що сприяють формуванню навичок сприйняття творів музичного мистецтва. Вони характеризують природу музики, її роль у громадському житті, дають уявлення про музичну і мовну інтонації, про жанрові та стильові особливості музики тощо;
- вивчення основних засобів музичної виразності (мелодія, лад, темп, ритм, динаміка, регістр, гармонія і т.д.), біографічних відомостей про визначних композиторів і виконавців;
- освоєння учнями творів народної творчості, духовної музики, класичної спадщини, кращих зразків сучасних композиторів, що є основою становлення музичної культури дітей;
- діяльнісне засвоєння музичного мистецтва через оволодіння навичками сольного, хорового та ін-

струментального виконавства, творчості та імпровізації, пластичного інтонування музики та музичного руху. Одним із визначальних компонентів будь-якого освітнього процесу, в тому числі й музичного, є мета, тобто те, до чого прагне педагог, чого намагається досягти у роботі з учнями, студентами. Це наперед визначені результати в мистецькому, культурному розвитку особистості. При цьому педагог і учень є рівноправними суб'єктами музично-освітнього процесу (учень не стає суб'єктом навчання, а він ним уже є первісно як носій суб'єктивного досвіду). Основою спілкування має бути толерантне відношення учителя і учня один до одного.

Метою уроків музичного мистецтва є передача цінного духовного досвіду поколінь, сконцентованого в музичному мистецтві, розвиток, на цій основі, високогуманних рис і якостей у кожного індивіда та оволодіння ключовими предметними компетентностями. В кінцевому результаті це дає можливість досягнути глобальної мети усього мистецько-освітнього процесу тобто – формування духовно моральних цінностей особистості.

Також сучасна загальна музична освіта ставить ряд важливих завдань. Це, перш за все, формування в учнів слухацької та діяльнісної музичної культури, потреб у спілкуванні з кращими творами українських, європейських композиторів-класиків; української народно-музичної творчості та передовими творчими здобутками сучасних авторів музики, різних за стилем, жанром і формою; важливо що завдання загальної музичної освіти поділяються на виховні, навчальні та розвивальні. До виховних завдань ми відносимо: виховання художнього смаку, емоційно-ціннісного ставлення до музичного мистецтва; виховання здатності учнів до сприймання та інтерпретації музичних творів, прояв особистого ставлення до них з аргумента-

цією своїх думок і висловлюванням почуттів; виховання музично-естетичних інтересів, потреб у художнотворчій самореалізації та духовному самовдосконаленні відповідно до індивідуальних можливостей і вікових особливостей дітей щкільного віку; виховання в учнів розуміння зв'язків музичного мистецтва з природним середовищем, життєдіяльністю людини, засобами масової інформації. Навчальні завдання передбачають: засвоєння знань, понять, вироблення уявлень про види та жанри музичного мистецтва, особливості його художньообразної мови; опанування практичними вміннями та навичками в різних видах музичної діяльності, розширення загальної обізнаності з кращими зразками музичного мистецтва та їх авторами; ознайомлення з основними елементами музичної грамоти; набуття початкових умінь створення інтонаційно-художніх образів у процесі власної музичної творчості. Розвивальні завдання зводяться до збагачення емоційнопочуттєвої сфери учнів, розвитку загальних і спеціальних музичних здібностей, формування навичок художньообразного мислення, стимулювання проявів їх творчої уяви та інтуїції. До завдань загальної музичної освіти у контексті особистісної орієнтації слід також віднести: формування музичної культури учнів, що включає ціннісне відношення до творів різних за стилем, жанром, характером і змістом та вдосконалення їх емоційної сфери; набуття дітьми усіх вікових категорій умінь і навичок самостійного знайомства з музичними творами та їх авторами через використання інтернету, засобів масової комунікації, довідкової та іншої спеціальної літератури; забезпечення високого рівня активності та самоактивності дітей, що сприяє розвитку їх потенційних можливостей, музичних здібностей, як успадкованих, так і тих, що набуваються в процесі індивідуальної музичної дія-

льності, у творчому оволодінні музичними цінностями, самовдосконаленні. Одним із важливих завдань особистісно орієнтованої музичної освіти є цілеспрямована і послідовна організація самоосвіти. Вона передбачає використання наступних факторів: музичної інфраструктури школи, закладів культури з їх естетико-виховним потенціалом та можливостями забезпечення учнів мистецькою інформацією; можливостей педагогічного колективу щодо вибору напрямів загальної музичної освіти на основі врахування місцевих етнічно-культурних традицій; взаємодії школи та родини в реалізації музичного самонавчання та самовиховання. Основними організаційно-педагогічними умовами розвитку самоосвіти є: розширення знань про музичне мистецтво, його жанри та стилі у процесі залучення учнів до різних видів активної музичнотворчої діяльності, як на уроці, так і в позаурочний час із урахуванням їх потреб, інтересів, здібностей та вікових особливостей; формування самостійного критичного мислення дітей у ході аналізу, інтерпретації музичних творів, аргументації своїх поглядів, оцінки, використання діалогічної форми спілкування між учасниками виховного процесу на основі партнерських взаємостосунків, що сприяють прояву зміст особистісно орієнтованої музичної освіти базується на класичних принципах (лат. *prīncipīum* – першооснова) педагогіки. Це вихідні положення, основні вимоги до діяльності педагога, що впливають із охарактеризованих закономірностей освітнього процесу. Коротко основні з них: гуманізації та демократизації процесу навчання і виховання, (співробітництво вчителя та учнів, рівноправність, відповідальність, повага до інтересів та потреб дитини з боку педагога); природовідповідності (врахування вікових особливостей дітей); культуровідповідності (забезпечення культурної спадкоємності по-

колінь, взаємозв'язку змісту музичної освіти та існуючих національно-культурних традицій, навчальної та позаурочної музично-освітньої роботи в закладі загальної середньої освіти, школі мистецтв); єдності навчання, виховання та розвитку особистості (ефективності); синергетики (постійний розвиток, саморозвиток на основі традицій та інновацій, творчої діяльності дитини); інтеграції (зв'язок процесу музичного навчання з іншими видами мистецтва); систематичності, доступності навчального матеріалу та послідовності його викладу; емоційної та духовної насиченості музично-освітнього процесу; самодіяльності (прагнення розвивати дитячу творчу активність); самостійності, творчості та саморозвитку учнів у освітній діяльності; переважачого значення діалогічності між учителем і учнями в музично-освітньому процесі; самоактивності та саморегуляції учнів у навчання й поведінці, які сприяють розвитку самокритичності, здатності до прийняття самостійних рішень; полікультурності, яка спрямована на інтегрованість національної культури у європейські та світові цінності, загальнолюдську культуру, усвідомлення процесів діалогу культур; принцип довіри і підтримки, що передбачає відмову від авторитаризму, підтримку прагнень до самореалізації та самоствердження; креативності, де творча діяльність дозволяє розвивати індивідуальні здібності, сприяє формуванню позитивної концепції особистості учня; національної спрямованості освітнього процесу; системності та систематичності навчання; самостійності й активності учнів у навчанні творів. Як свідчить практика, дітям легше зосередитися на музиці голосній і ру-

хливій, з чіткою метричною та ритмічною пульсацією. Важче сприймати музичні зразки протилежного характеру, яка у фізіологічному аспекті виступає слабким подразником і тому вимагає більше вольових зусиль для виникнення й утримання слухової зосередженості.

Висновки. Для правильної організації морального виховання засобами музики треба від самого початку ясно уявити собі цілі і можливості такого виховання. Музика насамперед виховує дисципліну, прагнення до досконалості, яке приносить велике емоційне задоволення. Другий важливий аспект – стимулювання розумового розвитку з допомогою музики. Третім аспектом є емоційне виховання, без якого не можна досягти повної зрілості. Для досягнення цих та низки інших цілей виховання треба мати на увазі деякі додаткові міркування. Перш за все потрібно постійно піклуватися про інтереси всіх дітей, прагнути до того, щоб кожен отримував повноцінні музичні знання в процесі занять у освітньому закладі та після його закінчення. Як тільки діти почнуть знаходити радість у заняттях музикою, вони захочуть більше про неї дізнатися: як вона записується, як прочитати нотні позначення, щоб перетворити їх на звуки, задумані композитором. Збагнувши радість музичних занять, діти стануть охоче займатися музикою.

Отже, музика по-справжньому виховує, бо вона не тільки розвиває розум, але й розвиває і ушляхетнює почуття. Якщо в процесі навчання ми не будемо виховувати людину в цілому, тобто її тіло, мозок і душу, ми не виконаємо свого обов'язку стосовно тих, кого ми вчимо.

Список використаних джерел:

1. Михайличенко О.В. Музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні (ретроспективно-теоретичний аспект) : моногр. / О.В. Михайличенко. – 2-ге вид., допов. і перероб. – Суми : ВАТ «Сумська обласна друкарня», Козацький вал, 2007. – 356 с.

2. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В.О. Огнев'юк. – К. : Знання України, 2003. – 450 с.
3. Олексюк О.М. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва : навч. посіб. / О.М. Олексюк, М.М. Ткач. – К. : Знання України, 2004. – 264
4. Табачек І.В. Формування та розвиток особистості сучасного вчителя : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.10 «Філософія науки» / І.В. Табачек ; Ін-т вищ. освіти АПН України. – К., 2005. – 20 с.
5. Філософія : підруч. для вищ. шк. / за заг. ред. В.Г. Кременя, М.І. Горлача. – Х. : Прапор, 2004. – 736 с.

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Марія Жабляк, доктор педагогічних наук, професор кафедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук, директор НДІ «Українська духовна культура» Карпатського університету імені Августина Волошина, старший викладач кафедри дошкільної, початкової та інклюзивної освіти Комунального закладу «Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти» Закарпатської обласної ради.

Марія Куруц, заступник директора з виховної роботи, вчитель методист, вчитель мистецтва Березниківського ЗЗСО I-III ступенів.

ДУХОВНА БЕЗПЕКА В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Василь ОМЕЛЬЧУК,
Олександр КАЛІНІЧЕНКО,
Іван МЕЛЬНИК

Анотація: У статті розглядаються історичні і соціально-правові витоки духовної безпеки і її взаємозв'язок із категоріями «безпека» та «національна безпека». Здійснюється аналіз поглядів науковців – фахівців сфери духовної безпеки, політиків, посадовців, які розглядають ці проблеми, та висловлюються певні пропозиції подальших напрямів їх вирішення.

Ключові слова: людини, потреби, духовність, безпека, національна безпека, ментальність, фактори впливу, держава, суспільство, релігія, церква, проблеми.

Abstract: The article examines the historical and socio-legal originals spiritual security and its relationship with the categories «security» and «national security».an analysis of the views of scientists is being carried out-specialists in the field of spiritual security, politicians, officials, which consider these problems and make certain suggestions further directions for their solution.

Key words: a person, needs, spirituality, security, national security, mentality, influencing factor, state, society, religion, church, problems.

За відомим визначенням духовна безпека розглядається як: стан захищеності духовності особи, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз потенційного і реального характеру; оптимальне, з точки зору підтримки соціальної і політичної стабільності, досягнення стійкого і гармонійного соціального, економічного, політичного розвитку і стану духовної сфери життєдіяльності суспільства; характеристика стану суспільства в аспекті його духовно-моральної і світоглядної спроможності, потенціалу базових цілей і цінностей, балансу індивідуальних, групових і соціальних інтересів, функціональної узгодженості політичних інститутів, ідеології та культури [1].

В умовах сьогодення духовна безпека у нашій державі і суспільстві, на узгоджену думку авторів цієї статті, насамперед є важ-

ливою складовою національної безпека України. Її проблеми безсумнівно потребують уваги і фахової вирішеності у різних сферах життєдіяльності, як науковців, так і практиків. При розгляді цієї проблематики нами передусім застосовується прийнятний метод наукового дослідження – від загального до конкретного. Цей методологічний принцип, дасть можливість відстежити витоки сьогоденних безпекових проблем духовної безпеки, спричинених війною на основі генезису самої категорії «безпека» і місця у ній безпеки духовної.

Отже безпека людини, як і її фізіологічні потреби, що відображено у відомій піраміді Маслоу, є базовим елементом, що визначає потреби людини для її існування [2].

Абрахам Маслоу, американський вчений ХХ століття, батьки якого – вихідці із

України, ще у 1943 році, коли на планеті вивувала друга світова війна, сформулював цю ідею, яка свідчить, що безпека очевидно є обов'язковим елементом життя людини. Але уважний погляд на елементи цієї ієрархії потреб, дає підстави до роздумів і про явні ознаки духовної складової цих людських потреб, які містяться на різних їх етапах, що вказані у цій пірамідальній структурі [3].

Очевидно, що тут йдеться передусім про природні потреби, які не визначені правовими нормами. Хіба що ті елементи, що визнаються природним правом, яке більше ґрунтується на звичаях, проявах людської психології, на відміну від позитивістського державного, унормованого законами права. А. Маслоу є видатним американським психологом, засновником гуманістичної психології. Хоча, як свідчить інформація про нього, спочатку він навчався у юридичному коледжі [4].

Проте звернемо увагу на безпеку людини загалом і її духовну безпеку зокрема саме як правову і більше того конституційну категорію, Саме тому у цьому зв'язку важливо навести норму стаття 3 Конституції України, за якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і БЕЗПЕКА (виділено авт.) визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [5]. Коментуючи цю статтю автори нового науково-практичного коментаря Конституції України підкреслюють значимість таких цінностей як життя і здоров'я, недоторканості і безпеки, що розглядається як первинна вихідна передумова існування життєдіяльності кожного із нас, а також саме таких факторів, що забезпечують фізичне існування людини [6]. Тобто, крім фізичного існування на інші важливі цінності для життєдіяльності людини, а саме на її духовну безпеку акцент цими авторами не ставиться.

Також звернемось до змісту чинного нині Закону України «Про національну безпеку

України», прийнятому у 2018 році [7]. У ст. 1 Закону йдеться про національні інтереси України як життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян. А у Законі України «Про основи національної безпеки України» 2003 року, який, щоправда втратив чинність після прийняття зазначеного вище закону 2018 року, чинною була інша норма щодо духовності. Там зазначалось, що національні інтереси – життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і **духовні цінності** (виділено авт.) Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток [8].

Варто також зазначити, що у нині чинній Стратегії національної безпеки України, назва якої викладена у такій редакції «Стратегія національної безпеки України БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ – БЕЗПЕКА КРАЇНИ» про духовність чи духовну безпеку також не йдеться. Щоправда ураховуючи фундаментальні національні інтереси, визначені Конституцією України і Законом України "Про національну безпеку України", серед визначених пріоритетів національних інтересів України та забезпечення національної безпеки зазначений суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу та захист прав, свобод і законних інтересів громадян України. А реалізація цих пріоритетів забезпечуватиметься у числі інших і за такими напрямками як: розвиток людського капіталу України, зокрема через модернізацію освіти і науки, охорони здоров'я, культури, соціального захисту; захист особи, суспільства та держави від правопорушень, зокрема коруп-

ційних, забезпечення відновлення порушених прав, відшкодування заподіяної шкоди; забезпечення екологічної безпеки, створення безпечних умов життєдіяльності людини, зокрема на територіях, що постраждали внаслідок бойових дій, розбудова ефективної системи цивільного захисту [9].

На підставі положень зазначеної чинної Стратегії національної безпеки України у переліку деталізуючих її стратегій є також Стратегія людського розвитку, яка затверджена указом Президента України у червні 2021 року [10]. У її нормах зазначені дійсно важливі проблеми людського розвитку в Україні, як то демографічні проблеми, питання охорони здоров'я і освіти та культури, але конкретно про духовність чи духовну безпеку також не йдеться. Певне можна полегізувати, що зазначені проблеми впливають на духовність і це, на думку авторів, реально відповідає дійсності. Ці питання дійсно дотичні до аспектів духовності. Проблема, на думку авторів, не у наявності чи відсутності у тексті слів «духовність» чи більше того «духовна безпека». Важлива ще й конкретна спрямованість саме на цей спектр безпеки.

До речі, для порівняння звернемо увагу на такий нині знаковий документ, як прийнята у 2025 році Стратегія національної безпеки США, який очевидно є предметом підвищеної уваги політиків, аналітиків у доступному інформаційному просторі. У його змісті щодо духовності у довільній редакції посилання у інтернет-ресурсі зазначено наступне: «Адміністрація Трампа прагне відновлення та оновлення духовного та культурного здоров'я Америки» [11].

У чому причина такого ставлення наших вітчизняних політиків, законотворців, авторитетних науковців до духовної безпеки та її місця у національній безпеці людини, суспільства і держави? Питання скоріше рито-

ричне. На одностайну думку авторів цієї статті проблема певне у тому, що вони, політики, законодавці, самі за своїм світоглядом, ментальністю не бачать великої значимості проблем духовності і духовної безпеки щодо сучасної української реальності.

Для пошуку шляхів вирішення цих проблем і, власне, її усвідомлення, значимості розглянемо цю проблематику через призму аналізу сутності і змісту безпеки загалом і безпеки людини як ціннісних категорій, що відображається у спектрі генезису цих категорій тобто їх становлення і розвитку у історичній ретроспективі, а потім, у урахуванням отриманих результатів перейдемо до реалій сьогодення.

За науковими даними, ще в давнину, у стародавньому Єгипті, значимість безпеки була досить вагомою. Але забарвленість, змістовна складова тодішньої безпеки в Єгипті у нашому нинішньому розумінні, як стверджують науковці, носила релігійний відтінок, оскільки релігійними оракулами Єгипту – жрецькими, в інтересах безпеки держави був організований суворий режим контролю за життям і діяльністю кожної людини. У стародавній Греції, в Афінах поліцейські функції із забезпечення безпеки зводилися до будівництва приміщень, площ, планування доріг. Така оцінка змісту безпеки, як підкреслюють наші сучасники, свідчить, що ці заходи тоді були найбільш важливими для забезпечення безпеки і благополуччя громадян. Державними органами нагляд здійснювався за дотриманням лише моральності громадян. Давньогрецький філософ Арістотель уже в той час розглядав безпеку громадян, що методологічно значимо для сучасного сприйняття безпеки, як мірило ефективності функціонування тодішнього грецького суспільства і держави. У стародавньому Римі поняття безпеки, як зазначається науковцями, ґрунтувалось на більшій

порівняно з Грецією самостійності громадян у відношеннях з державою і зміст безпеки більше ототожнювався з матеріальним і духовним благополуччям особи, єдності її інтересів з суспільними. У заповідях ранньохристиянських теорій також обумовлювались питання безпеки і благополуччя людини в суспільстві і державі. У історичній ретроспективі ранньої середньовічної Європи за словником Робера 1190 року поняття «безпека» вживалося в значенні «спокійний стан духу людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки». Надалі, у більш пізні середні віки та в період зародження нових економічних відносин, зміст терміну поняття «безпека» вже пов'язується з діяльністю держави як стан спокою за відсутності реальної небезпеки (фізичної і моральної), а також як матеріальні, економічні, політичні умови [12]. З погляду нинішнього традиційного ставлення до безпеки повчальним для нас є її сприйняття давньо-східними цивілізаціями. Так, К. Поланьї констатує, що людина в східному суспільстві захищала не особисті інтереси у володінні матеріальними благами, а зосереджувалась на захисті свого соціального статусу та громадських чеснот як члена певної спільноти [13].

Заслуговує на нашу увагу й національний етимологічний аналіз сприйняття і розуміння категорії «безпека». Так, О. С. Бодрук розглядаючи етимологію українського слова «безпека», з посиланням на фахівців-філологів, висловлює, на наш погляд, досить оригінальну та нетрадиційну для юристів думку. За його твердженням, в основі українського слова «безпека» може бути дохристиянське вірування в духа-домовика Пека, потреба у якому була саме для забезпечення охорони житла. Тому відсутність потреби в такому захисникові й визначало розуміння тодішньої безпеки. У такому разі англомовне «security», що за наведеним

О. С. Бодруком розширеним перекладом власне і є безпека, тобто те, що гарантує, захищає, і внутрішній стан людини, що піднімає її над стражданнями [14].

Розглядаючи очевидний, на одностайний, думку авторів статті, взаємозв'язок національної безпеки і духовної безпеки через сферу забезпечення прав і свобод людини, простежується, що людина як потребуюча, оцінююча сторона, фактично реалізує своє право, на певний моніторинг безпеки. Це може здійснюватися окремою людиною безпосередньо, і тоді рівень такої безпеки та її сприйняття досить примітивний, низький. Оскільки за такої модельованої, умовно спрощеної ситуації, ця особа, крім функції потреби, неминуче виконує і функцію реалізатора, сторони, що забезпечує свою безпеку загалом, а також і свою духовну безпеку, адже інших варіантів у неї немає. За нинішнього життя таку ситуацію певне можна собі уявити, коли окрема людина опинилась в екстремальній ситуації, у замкненому просторі, на обмеженій території, на зразок художнього персонажа Робінзона Крузо. Однак сучасна людина – це не окремо існуюча особа, а соціальна істота, яка живе в суспільстві й державі та пов'язана з їхніми інтересами і реальними обставинами та умовами існування. Це формує зміст її сприйняття безпеки фізичної і духовної вже як соціального продукту. Як посередник чи реалізатор, «постачальник» цієї безпеки виступають інші суб'єкти. В першу чергу це держава, яка і є продуктом творення спільноти людей задля передусім саме безпеки. Але суб'єктами забезпечення безпеки виступають також і громада, суспільство, суспільні структури, у тому числі й церква, яка по суті є масштабованою міждержавною організацією. Роль церкви, в основі якої віра у Бога, де духовність набуває особливого сакрального значення сприйняття Святого Ду-

ха як першооснови духовності, незалежно від віросповідання, є особливою. Поряд із релігійними організаціями в умовах війни важливу роль відіграють різні структури громадянського суспільства, що нині, також суттєво впливають на духовність людини і суспільства і формують їх духовну безпеку.

Тоді якісне наповнення такої духовної безпеки стає багатограним, пов'язаним із свідомістю людини її ментальністю і спільноти загалом. З одного боку, підвищується зміст якості духовної безпеки і такої свідомості. А з іншого, оскільки мова вже йде про систему, виникають проблеми забезпечення інтересів і безпеки також цих громадянських, державних структур, оскільки за наявності багатьох таких суб'єктів їх інтереси можуть бути й далеко неузгодженими між ними. У такому разі ключову роль має відігравати держава, як регулятор правовідносин передусім у сфері національної безпеки. За аналізом її змісту, з урахуванням геостратегічних та геополітичних чи територіально-регіональних особливостей вибудовуються відповідні рівні такої безпеки: міжнародна глобальна безпека, міжнародна регіональна безпека, наприклад для Європи, а також національна безпека, як безпека людини суспільства і держави в рамках території України, яка в умовах цієї кривавої неспровокованої війни перебуває під реальною загрозою з боку агресора. Об'єктом цієї агресії є як територія держави, її суверенітет, так і люди, що проживають на цій території, незалежно від громадянства, національності, віросповідання, їх життя і, що важливо для нас у рамках цього наукового дослідження, саме духовна безпека як кожної окремої людини, так і суспільства та держави.

Тому далі буде доречним звернути увагу на ті фактори, що впливають визначають формують особливості щодо реального стану саме суспільної свідомості та духовної без-

пеки в сьогоденних умовах війни та проблем, що виникають на шляху забезпечення національної безпеки загалом і духовної безпеки зокрема. В подальшому розгляді наведемо окремі показові позиції науковців, певні обставини, що виділяють практики, політики, які дають можливість визначити зміст, розуміння і, головне, значимість духовності, духовної безпеки людини, суспільства і української держави на сьогодні.

Так, мають певну рацію дослідники української ментальності (похідне від латинського «mens», що означає зв'язок із духовним), підкреслюючи, такі позитивні риси українського національного характеру, як працьовитість, миролюбність, толерантність, гумор, відчуття гармонії, повага до приватної власності, почуття господаря, самостійність особистості, ощадливість [15]. Проте, з огляду реалій 2025 року, коли саме ці чинники української духовності підкреслювались науковцями, наскільки актуальними для нашої сьогоденної української ментальності і власне духовності є на сьогодні такі риси як миролюбність, почуття гумору?

Думаємо, що нині більш доречними і акцентованими на сьогоденну реальність є дослідження науковців, розглядають особливості духовності окремої особистості, певної спільноти чи навіть суспільства у цілому а відтак і держави пов'язаної із війною. При цьому актуальними є порівняння повоєнної, воєнної та й післявоєнної духовності [16]. Наскільки вплинули на нашу ментальність, духовність, а в результаті і на духовну безпеку такі болючі реалії як втрати близьких, друзів, побратимів.

У цьому ракурсі доречно буде наголосити на наукових позиціях авторитетних науковців – дослідників проблем духовної безпеки України В. Ф. Баранівського [17] і О. Є. Пилипенко, які, приділивши у своїх

публікаціях увагу сутності та змісту цих категорій, ще у 2018 році акцентували увагу на проблемних питаннях, із загрозами духовній безпеці, її проблемами, вирішення, яких українське суспільство і держава зіштовхнулись під час нинішньої російсько-української війни. Так, О. Є. Пилипенко зазначав, що причинами проблем духовності криються у складності економічної, соціальної, політичної та культурно-релігійної ситуації в країні, несформованості правової бази, низькому рівні життя населення України, безконтрольному перебуванню на її теренах іноземних агресорів. А це призводять до зростання масштабів втручання у внутрішні справи нашої держави, намагання впровадження чужих цінностей, які далекі від української національної культури й традицій, дестабілізації у міжконфесійній ситуації, руйнування системи народної освіти, суттєвого ускладнення ситуації в державі [18]. Шляхами подолання вказаних проблем він розглядав останні досягнення науки та використання інноваційних методів навчання майбутніх поколінь. На нашу думку, вказаний інструментарій вирішення проблем духовності і забезпечення духовної безпеки в Україні у мовах війни очевидно недостатній.

Командир підрозділу ЗСУ Ю. Федоренко, який є популярним блогером, в інтерв'ю 4 січня 2026 року журналісту телеканалу «Фабрика новин» на питання про участь у бойових діях у лавах українських воїнів іноземців, у контексті предмету, що розглядається у цій статті, досить влучно, на наш погляд, висловився, назвавши наше суспільство «.. трошки аморфне, оскільки не хоче воювати...». Чи це не характеристика духовності певної частини нашого суспільства, яка на погоджену думку авторів статті, не далека від реальної оцінки стану духовності і відповідного рівня духовної захищеності так

званого цивільного суспільства в Україні [19].

Разом з тим за офіційними даними Офісу Генерального Прокурора України від початку повномасштабного вторгнення РФ до України в лютому 2022 року до липня 2025 року було відкрито понад 200 тисяч справ про самовільне залишення частини та понад 50 тисяч – про дезертирство в українській армії [20]. Ці дані характеризують певну частину військовослужбовців ЗСУ також впливають на загальний стан духовності і духовної безпеки українського суспільства і нашої держави. Інші відомі факти про кількість українців, які здатні захищати державу від агресії ворога але виїхали у різний спосіб за кордон і не повертаються в Україну щоб стати до лав ЗСУ. А непоодинокі факти конфліктів цивільного населення з представниками ТЦК в процесі виконання ними своїх обов'язків по залученню громадян до лав Збройних сил держави чине є це ознакою рівня духовності суспільства і стану його духовної безпеки. Такі акти докорінно відрізняються від прикладів патріотизму українців у перші дні війни 2022 року. У чому причина таких явищ, чи тільки у втомі суспільства від війни, поширенню пацифістських антивоєнних настроїв у середовищі українства. Так, до речі ведуть себе нині і деякі пацифістські налаштовані представники політичних рухів європейських демократичних держав.

Такі оцінки духовності і духовної безпеки не приховуються, вони відомі громадському загалу, політикам і робити вигляд, що вони у нинішній час війни тимчасові, а з довгоочікуваним настанням миру все пройде, є помилкою як з боку суспільства так і влади. Проте стійкість наших позицій з боку військових підрозділів ЗСУ на лінії протистояння з ворогом є також очевидною. Факти героїзму, відданості військових захисту українсь-

кої території є незаперечними. У такому разі, з огляду предмету розгляду цієї статті очевидним є факт наявності різного змісту і рівня духовності українських громадян. І необхідно оцінювати і враховувати представників часом таких різноспрямованих забарвлень духовності від самовідданого патріотизму і героїзму воїнів до дезертирів, СЗЧ чи пацифістських, тобто антивоєнних настроїв цивільних осіб, які постраждали від війни, чи втратили близьких. Не йдеться про кримінально-правові, адміністративно-правові механізми оцінювання і притягнення винних до відповідальності, а саме моральні критерії оцінки духовності таких категорій наших співвітчизників.

Звернемо увагу і на майбутнє, повоєнний час. Показовою у цьому ракурсі є наступна інформація. Так, колишній Головнокомандувач ЗСУ, нині посол України у Великобританії В. Ф. Залужний в кінці 2025 року у своїх публікаціях привернув увагу до безпрецедентної за його висловом, кількості ветеранів війни в Україні, яка сформується після її закінчення. За його словами, після завершення активної фази війни ця цифра може зрости до приблизно 2,5 млн осіб. Він наголосив, що одночасне повернення від 800 тисяч до 1 мільйона захисників стане одним із найбільших соціальних викликів для держави. Разом із членами родин кількість людей, дотичних до ветеранської спільноти, може сягнути 5–6 мільйонів, що становить близько 20% населення країни [21].

Свідченням назрівання цих проблем є також інформація, яку озвучив генеральний директор директорату вищої освіти та освіти дорослих МОН України Олег Шаров під час наради, присвяченої презентації проекту Порядку прийому до вишів у 2026 році. За його інформацією система вступу, яка формувалась у довоєнні роки, ледве «перетравлює» ту кількість вступників, які мають пільги для

участі у вступній кампанії поточного року [22]. Очевидним, на нашу думку, постає завдання держави, а також і передусім суспільства та безпосередньо певних громадських організацій правильно використати потенціал ветеранської спільноти в інтересах забезпечення духовної безпеки України, а не «перетравлювати» її. З огляду освітніх проблем чи не очевидним постає питання перегляду нині існуючих регулятивних механізмів ліцензування, акредитування цих процесів спрямованих не на забезпечення якісного змісту освіти із духовною складовою, а не надмірно формалізованих її процедурних елементів.

На завершення розгляду сьогоденних проблем не можна обійти увагою таку специфічну для сучасних суспільних інформаційних процесів сферу як все більш поширювані соціальні мережі, ІНТЕРНЕТ, штучний інтелект як очевидний чинник впливу і на забезпечення духовної безпеки України. Відомий український науковець, колишній Посол України в Японії С.В. Корсунський у своїй публікації проводить думку, що сучасні інформаційні технології і особливо ШІ мають використовуватись державою в інтересах забезпечення безпеки, а не навпаки, держава протидіяти цим процесам [22].

На наш погляд, така ідея має використовуватись також і в інтересах забезпечення духовної безпеки української держави, суспільства, і особливо молоді. Ця ідея ніяк не має бути протиставлена тому, що історичні витоки української духовності протирічать, як стверджується деякими науковцями, ідеям, які проповідуються у соціальних мережах. Шкідливим ідеям, зрозуміло, необхідно протистояти, але сам ресурс інформаційних технологій варто використовувати на благо духовності і забезпечення безпеки суспільства і держави.

Отже, проведений аналіз дає підстави дійти висновку, що завдання держави, суспільства, громадських організацій, а також і громадян України, як безпосередніх творців і носіїв духовності, мають бути скореговані, враховуючи сьогоденні реалії, в інтересах забезпечення духовної безпеки України.

Список використаних джерел:

1. Термінологічний словник. // Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – Київ : ВЦ «Академія», 2007. // Карлова В.В.. <https://www.bing.com/search>.
2. Піраміда потреб Абрагама Маслоу <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
3. Теорія людської мотивації А. Г. Маслоу (1943)..., опубліковано в Psychological Review, 50, 370 – 396. Інтернет-ресурс, розроблений Університетом Крістофера Д. Гріна Йорка, Торонто, Онтаріо ISSN 1492-3713 <https://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>.
4. Абрагам Маслоу Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії <https://uk.wikipedia.org>
6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main>.
7. Конституція України. Науково-практичний коментар / [редкол. Р.О. Стефанчук, (співголова), О.В. Петришин (співголова), Ю.Г. Барабаш та ін.. : вступ. сл. В. Зеленського]; за заг. ред. Р.О. Стефанчука й О.В. Петришина ; Нац. акад. прав. Наук України; Конст. Суд України. – Харків : Право, 2024. – 1176 с. С. 28–29.
8. Закон України « Про національну безпеку України», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>.
9. Закон України «Про основи національної безпеки України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>.
10. Стратегія національної безпеки України БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ – БЕЗПЕКА КРАЇНИ <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
16. Стратегія людського розвитку <http://kyiv-heritage.com/sites/default/files/%D0%A3%>
17. Стратегія національної безпеки США 2025 року <https://fakty.com.ua/svit/20251205-ssha-uhvalyly-novu-strategiyu-naczbezpeky-sered-priorityativ-nato-rf-ta-vijna-v-ukrayini>.
18. Омельчук В. А. Теоретичні та правові основи реалізації прав і свобод людини у сфері забезпечення державної безпеки України : Дис. ... д-ра юрид. наук: 21.01.01 К., 2011. – 450 арк. С.. 130 – 140.
19. Polay K. Primitive, Archaic and Modern Economics. – Boston, 1971. – P. 7.
20. Бодрук О. С. Системи національної та міжнародної безпеки в умовах формування нового світового порядку: 1991–2001 роки: Дис. ... д-ра політ. наук: 21.01.01 / Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. – К., 2003. – 415 арк. С. 27.
21. Шевчук С. Українська ментальність, спроба систематизації особливостей у контексті євроінтеграції. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с.221–227
22. Формування духовної безпеки особистості: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції / упоряд. А. А. Волосюк; за ред. А. Л. Черній. Рівне: РОППО, 2023. – 63 с.

23. Баранівський В. Ф. Духовна безпека України: Визначення, загрози та фактори забезпечення. Духовна безпека України: погляд суспільствознавства і богослов'я : матеріали XVII науково-практичної конференції. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. – 152 с. С. 35–27
24. Пилипенко О. Є. Державна політика України в галузі забезпечення духовної безпеки. Духовна безпека України: погляд суспільствознавства і богослов'я : матеріали XVII науково-практичної конференції. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. – 152 с. С. 37– 40
25. Телеінтерв'ю військовослужбовця Ю. Федоренка 4 січня 2026 року https://www.youtube.com/watch?v=HEt_sfueILY.
26. Половина – у 2025 році: у генпрокурора озвучили кількість справ про СЗЧ і дезертирство в ЗСУ <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/721188-szch-i-dezertirstvo-v-zsu-ponad-250-tisyach-sprav-vidkrito-z-2022-roku>.
27. «Можуть стати головним активом держави»: Залужний спрогнозував кількість ветеранів в Україні після війни <https://today.ua/485071-mozhut-stati-golovnim-aktivom-derzhavi-zaluzhnij-sprognozuvav-kilkist-veteraniv-v-ukrayini-pislya-vijni>.
28. Система вступу ледве «перетравлює» наявну кількість пільговиків, – МОН https://osvita.ua/news/96122/#google_vignette.
29. С. Корсунський 2026: рік, коли Україні доведеться зламати власні економічні граблі. <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/2026-rik-koli-ukrajini-dovedetsja-zlamati-vlasni-ekonomichni-hrabli.html>

ДУХОВНА БЕЗПЕКА В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Василь Омельчук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права, професор кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету (за сумісництвом), дійсний член (академік), заступник академіка-секретаря Київського регіонального наукового центру Міжнародної академії богословських наук, академік Національної академії наук вищої освіти України, академік Академії адміністративно-правових наук України.

Олександр Калініченко, кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент Академії адміністративно-правових наук, професор кафедри конституційного права Навчально-наукового інституту права та психології НАВС.

Іван Мельник, викладач кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету.

РОЛЬ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Ірина ПОП

Анотація: У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми ролі емоційного інтелекту у забезпеченні освітнього процесу студентів закладів фахової передвищої освіти. Розкрито сутність емоційного інтелекту як інтегрального особистісного утворення, що поєднує когнітивні, емоційні та соціальні компоненти й визначає ефективність навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти. Обґрунтовано значення емоційного інтелекту для формування професійних компетентностей, побудови індивідуальної освітньої траєкторії та забезпечення психоемоційного благополуччя студентів передвищої освіти. Проаналізовано передумови розвитку емоційного інтелекту (біологічні, педагогічні, соціальні), охарактеризовано рівні його сформованості та їх вплив на академічну успішність і міжособистісну взаємодію. Визначено психолого-педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту в освітньому середовищі закладів передвищої освіти як важливого ресурсу професійного становлення майбутніх фахівців.

Ключові слова: емоційний інтелект, студенти закладів передвищої освіти, освітній процес, професійні компетентності, емоційна регуляція, психолого-педагогічні умови, соціально-психологічний мікроклімат.

Annotation: The article provides a theoretical analysis of the role of emotional intelligence in ensuring the educational process of students of professional pre-higher education institutions. The essence of emotional intelligence is revealed as an integral personal construct that combines cognitive, emotional, and social components and determines the effectiveness of students' learning and cognitive activities. The importance of emotional intelligence for the formation of professional competencies, the development of an individual educational trajectory, and the psychological well-being of pre-higher education students is substantiated. The biological, pedagogical, and social prerequisites for the development of emotional intelligence are analyzed, and its levels of formation and their impact on academic performance and interpersonal interaction are characterized. The psychological and pedagogical conditions for developing emotional intelligence in the educational environment of pre-higher education institutions are defined as an important resource for students' professional growth.

Key words: emotional intelligence, students of professional pre-higher education institutions, educational process, professional competencies, emotional regulation, psychological and pedagogical conditions, socio-psychological climate.

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні трансформації українського суспільства актуалізують необхідність підготовки конкурентоспроможних фахівців, здатних до професійної мобільності, ефективної

комунікації та емоційної саморегуляції. У цьому контексті особливого значення набуває розвиток емоційного інтелекту студентів закладів передвищої освіти як складової їхньої професійної компетентності та особис-

тісної зрілості. Незважаючи на зростання кількості досліджень у галузі емоційного інтелекту, проблема його системного впливу на організацію та результативність освітнього процесу у закладах передвищої освіти потребує подальшого наукового осмислення та узагальнення.

Метою статті є теоретичне обґрунтування ролі емоційного інтелекту у забезпеченні ефективності освітнього процесу студентів закладів фахової передвищої освіти, визначення його структурних компонентів, рівнів сформованості та психолого-педагогічних умов розвитку як чинника професійного становлення майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу. Сучасні трансформаційні процеси, що відбуваються в українському суспільстві, формують принципово нові орієнтири щодо якості професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема студентів закладів передвищої освіти, які є важливою складовою кадрового потенціалу держави. Під впливом соціально-економічних і політичних змін зростають вимоги до рівня сформованості їхніх професійних компетентностей, мобільності, адаптивності та здатності ефективно діяти в умовах невизначеності. Саме система вищої та фахової передвищої освіти покликана створювати підґрунтя для становлення конкурентоспроможного фахівця, забезпечуючи не лише оволодіння спеціальними знаннями, а й розвиток емоційного інтелекту студентів передвищої освіти як важливого чинника їхньої професійної успішності.

У даному контексті особливої актуальності набуває підготовка висококваліфікованих психологів, здатних супроводжувати освітній процес студентів закладів передвищої освіти та сприяти їхній особистісній і професійній самореалізації. Майбутні психологи мають бути готовими забезпечувати психологічну підтримку в умовах динаміч-

них суспільних трансформацій, швидких соціально-економічних і політичних змін, що впливають на емоційний стан і мотивацію здобувачів освіти. Відтак, формування емоційної компетентності як у самих студентів передвищої освіти, так і у фахівців, які з ними працюють, постає необхідною умовою стабільного розвитку освітнього середовища та підвищення якості професійної підготовки.

Можемо підтримати точку зору М. Безуголої, що емоційний інтелект доцільно розглядати як невід'ємний складник повсякденної життєдіяльності особистості, зокрема студентів закладів передвищої освіти, адже він функціонує як комплекс взаємопов'язаних інтелектуальних здібностей, що забезпечують глибше самопізнання та усвідомлення власних внутрішніх переживань. Йдеться не лише про здатність розпізнавати й називати свої емоції, а й про вміння аналізувати їхній вплив на поведінку, навчальну діяльність і професійне становлення. Для студентів передвищої освіти це має особливе значення, оскільки період їхнього навчання супроводжується активним особистісним розвитком, формуванням ціннісних орієнтацій та професійної ідентичності. Крім того, емоційний інтелект забезпечує адекватне розуміння емоційних станів інших людей – одногрупників, викладачів, наставників – що сприяє побудові ефективної міжособистісної взаємодії в освітньому середовищі. Завдяки розвиненій емоційній компетентності студенти закладів передвищої освіти здатні не лише коректно інтерпретувати емоційні реакції співрозмовників, а й обирати конструктивні способи реагування в різноманітних навчальних і життєвих ситуаціях. Таким чином, емоційний інтелект виступає важливим ресурсом гармонізації міжособистісних відносин, підвищення ефективності освітнього процесу та забезпечення успішної соціально-

професійної адаптації студентів передвищої освіти [2, с.84].

У межах досліджуваної проблематики роль емоційного інтелекту в освітньому процесі студентів закладів передвищої освіти доцільно трактувати як багатовимірне й системно організоване утворення, що має інтегральний та ієрархічний характер. Йдеться про цілісну структуру, у якій поєднуються когнітивні, емоційні, адаптаційні та соціальні компоненти, взаємодія яких забезпечує ефективне функціонування як внутрішньоособистісних, так і міжособистісних механізмів. Така система передбачає здатність студентів передвищої освіти розпізнавати й адекватно оцінювати власні та чужі емоційні стани, використовувати емоції як ресурс для активізації мисленнєвих процесів, глибоко розуміти їхню природу та свідомо регулювати прояви у різних навчальних і соціальних ситуаціях. Водночас емоційний інтелект виступає чинником гармонізації взаємодії в академічному середовищі, сприяє розвитку емоційної зрілості, стресостійкості та професійної мобільності студентів закладів передвищої освіти, а також забезпечує динамічний розвиток їхнього інтелектуального потенціалу й особистісного зростання в умовах сучасних освітніх трансформацій [1, с.29].

Питання формування й розвитку фахових компетентностей студентів у процесі організації освітньої діяльності закладів вищої та фахової передвищої освіти нормативно врегульовано низкою законодавчих і стандартизуючих документів, зокрема Законом України «Про освіту» [4], Законом України «Про вищу освіту» [3], Законом України «Про фахову передвищу освіту» [5], а також державними стандартами відповідних галузей знань і спеціальностей. У цих документах визначено стратегічні орієнтири підготовки майбутніх фахівців, окреслено перелік загальних і спеціальних компетентностей, якими мають

оволодіти студенти закладів передвищої освіти для успішної професійної діяльності та подальшого навчання. Особлива увага приділяється результатам навчання, практичній спрямованості підготовки, інтеграції теоретичних знань із професійними вміннями та розвитку особистісних якостей здобувачів освіти. Зміст зазначених нормативних актів також акцентує на необхідності впровадження сучасних методів і форм організації освітнього процесу, що забезпечують формування конкурентоспроможного фахівця, здатного адаптуватися до динамічних змін суспільства. Таким чином, нормативно-правова база створює концептуальні засади для цілісного розвитку студентів закладів передвищої освіти, підкреслюючи значущість їхніх професійних компетентностей як ключового ресурсу сталого розвитку держави.

Відповідно до Закону України «Про фахову передвищу освіту» № 2745-VIII від 06.06.2019, визначено основні правові, організаційні та фінансові засади функціонування системи фахової передвищої освіти, а також створення умов для поєднання освітньої діяльності з виробничою практикою з метою підготовки конкурентоспроможних фахівців для потреб суспільства й держави. У змісті зазначеного нормативного акта підкреслюється значущість практикоорієнтованої підготовки, що безпосередньо стосується студентів закладів передвищої освіти як активних суб'єктів освітнього процесу та майбутніх учасників ринку праці. Закон акцентує увагу на забезпеченні якості освіти, формуванні професійних компетентностей і відповідності підготовки сучасним соціально-економічним викликам. Таким чином, нормативна база закріплює стратегічні орієнтири розвитку системи фахової передвищої освіти, спрямовані на всебічний професійний і особистісний розвиток студентів передви-

щої освіти та підвищення їхньої готовності до ефективної професійної діяльності [5].

Узагальнюючи сучасні підходи до розуміння впливу емоційного інтелекту на забезпечення ефективності навчання студентів закладів передвищої освіти, варто підкреслити, що освітній процес у цій системі ґрунтується на багатовекторних механізмах сприймання, осмислення та інтерпретації інформації. Засвоєння навчального матеріалу відбувається не лише на рівні раціонального аналізу, а й через емоційне переживання, що створює підґрунтя для формування індивідуальної когнітивно-емоційної бази особистості. У процесі навчальної діяльності студенти передвищої освіти надають інформації власного смислового наповнення, співвідносять її з особистими цілями, цінностями, нормами поведінки та професійними орієнтирами. Іншими словами, під час опрацювання змісту дисциплін вони не просто засвоюють факти, а інтерпретують їх крізь призму власного досвіду, пояснюють причини власних досягнень чи труднощів, оцінюють зовнішні впливи, власні думки, емоції та внутрішні відчуття. Саме така інтеграція когнітивних і емоційних процесів зумовлює розвиток емоційного інтелекту студентів закладів передвищої освіти, що, своєю чергою, сприяє підвищенню їхньої академічної успішності, усвідомленості навчання та готовності до майбутньої професійної діяльності [7, с. 104].

У змісті дослідження ролі емоційного інтелекту в забезпеченні ефективності освітнього процесу студентів закладів передвищої освіти особливої уваги заслуговує науковий доробок, присвячений вивченню психоемоційних станів здобувачів освіти. Вагомим теоретичним підґрунтям для нашого магістерського дослідження стала монографія М. А. Кузнєцова «Психічні стани студентів у процесі навчально-пізнавальної діяльності»,

у якій автор обґрунтовує, що психоемоційні стани, які виникають у студентів під час освітнього процесу в закладах вищої та фахової передвищої освіти, не є хаотичними, а мають упорядкований характер і формуються у вигляді специфічних функціональних систем, зорієнтованих на досягнення певного результату навчальної діяльності. Учений зазначає, що характер організації таких систем зумовлюється формою навчальної роботи (лекційні, семінарські заняття, самостійна робота вдома) та рівнем академічної успішності студентів. До структури цих систем входять як стани, що сприяють реалізації навчальних цілей (зокрема працездатність, зосередженість, позитивний емоційний фон, упевненість), так і ті, що можуть гальмувати пізнавальну активність (страх, напруженість, стан психологічної скутості). При цьому найбільш інтенсивні прояви тривожності та напруження, за спостереженнями автора, фіксуються саме під час семінарських занять. З огляду на це розвиток емоційного інтелекту студентів передвищої освіти постає як важливий ресурс регуляції їхніх психоемоційних станів і підвищення результативності навчально-пізнавальної діяльності [8, с. 211].

У сучасній науково-психологічній літературі розвиток емоційного інтелекту розглядається як багатофакторний процес, що зумовлюється сукупністю біологічних, педагогічних і соціальних передумов, які безпосередньо впливають на становлення особистості студентів закладів передвищої освіти. До біологічних чинників дослідники відносять особливості міжпівкульної асиметрії мозку, зокрема домінування правої півкулі, яка пов'язана з образним мисленням, інтуїцією, творчістю та здатністю тонко сприймати емоційні сигнали, у тому числі інтонаційні й невербальні прояви. Важливу роль також відіграють властивості темпераменту та рі-

вень сформованості емоційного інтелекту батьків, адже вищий рівень емоційної компетентності в сім'ї сприяє більш гармонійному розвитку відповідних здібностей у дітей, що згодом позначається на успішності студентів передвищої освіти.

Педагогічні передумови охоплюють емоційну культуру викладача, створення атмосфери психологічного комфорту в освітньому середовищі, налагодження партнерської взаємодії між студентами, педагогами та батьками, а також використання активних форм і методів навчання. Зокрема, групові та парні форми роботи, тренінги, ігрові технології, дискусії, практичні завдання, що викликають емоційний відгук, сприяють глибшому усвідомленню власних переживань і розвитку здатності розуміти емоції інших. Емоційно насичений зміст навчального матеріалу, наочність і застосування мультимедійних засобів також стимулюють формування емоційної чутливості студентів закладів передвищої освіти та підвищують їхню мотивацію до навчання.

Соціальні чинники включають рівень розвитку самосвідомості, впевненість у власній емоційній компетентності, особливості сімейного виховання, стабільність міжособистісних стосунків у родині, освітній і соціально-економічний статус батьків. Дослідники також наголошують на значенні так званої «винагороджуючої соціалізації емоцій», за якої дитина отримує підтримку в процесі вираження почуттів, а також на впливі гендерних аспектів виховання, андрогінності, локусу контролю, релігійності та інших соціокультурних характеристик. Сукупна дія зазначених передумов створює основу для формування зрілого емоційного інтелекту студентів передвищої освіти, що є важливим ресурсом їхньої академічної успішності, соціальної адаптації та професійного становлення [9, с. 213].

Аналіз сучасних досліджень щодо впливу емоційного інтелекту на освітній процес студентів закладів вищої та фахової передвищої освіти дозволяє зробити висновок, що рівень розвитку емоційного інтелекту відіграє ключову роль у формуванні успішної індивідуальної освітньої траєкторії здобувача. Високі показники емоційного інтелекту позитивно впливають на фізичне та психічне благополуччя молодшої особистості, її ефективність у життєдіяльності, здатність до міжособистісної взаємодії та соціальної адаптації, сприяючи формуванню позитивної комунікації, емоційного комфорту, схильності до компромісів та відповідальної поведінки. При цьому дослідники виділяють три рівні сформованості емоційного інтелекту у студентів: низький, який характеризується страхом, самотністю, нестабільністю, агресією, почуттям провини та фрустрацією, де переважає емоційне реагування за механізмом умовного рефлексу та активність на сенсорно-перцептивному рівні; середній, що поєднує довільну зовнішню активність на основі мислення з певними вольовими зусиллями, високим самоконтролем, відчуттям психологічного благополуччя та позитивним ставленням до себе; та високий рівень, який передбачає здатність до адекватного вибору поведінки, самомотивування, самоконтролю, самооцінювання, переживання внутрішньої свободи, відповідальності, доброзичливості, чутливості у міжособистісних стосунках та формування гармонійних емоційно благополучних взаємин із собою та іншими. Таким чином, розвиток емоційного інтелекту студентів передвищої освіти виступає важливим ресурсом їхньої академічної успішності, соціальної адаптації та особистісного становлення [6, с.50].

Треба зазначити, що сьогоднішня підготовка фахівців у закладах фахової передвищої освіти базується на поєднанні численних

педагогічних стратегій і технологій. Це зумовлює виникнення багатогранної та гнучкої освітньої реальності, що інтегрує варіативні методики виховання й навчання. У межах цієї парадигми критично важливим є впровадження антропологічного підходу, який розглядає студента як цілісну сутність. Ключовим фактором стає створення середовища для становлення емоційного інтелекту майбутніх фахівців, що дозволяє їм свідомо керувати власним психоемоційним станом. Завдяки акценту на міжособистісній комунікації та емоційній стійкості зростає рівень залученості студентів, їхня професійна адаптивність та якість оволодіння фаховими компетентностями.

Формування емоційного інтелекту у студентів закладів передвищої освіти розглядається як процес надання здобувачам освіти реальних можливостей впливати на перебіг власної життєдіяльності у межах певної освітньої системи. Це не лише сприяє розвитку особистісного самоствердження, а й дозволяє максимально розкривати здібності та потенціал студента у ключових сферах навчальної та соціальної активності. У цьому контексті велике значення має створення емоційного поля взаємовідносин у навчальному закладі, яке забезпечує взаємну повагу й підтримку на різних рівнях: «педагог – студент», «студент – студент», «педагог – педагог», «студент – батьки», «педагог – батьки». Крім того, розвиток емоційного інтелекту передбачає організацію навчального процесу з високим рівнем складності матеріалу, адаптованого до індивідуальних

здібностей кожного студента, та застосування інтегрованого підходу у викладанні навчальних дисциплін, що забезпечує комплексне поєднання теоретичних знань із практичними навичками. У рамках такої концепції емоційний інтелект тісно пов'язаний із соціально-психологічним мікрокліматом у педагогічних колективах, адже його розвиток формує здатність до ефективної комунікації, емоційної регуляції та конструктивного вирішення конфліктів, що є важливим аспектом сучасного управління навчальною діяльністю та підвищення якості освітнього процесу для студентів передвищої освіти [6, с.86].

Висновки. Отже, емоційний інтелект виступає важливим інтегративним чинником забезпечення якості освітнього процесу студентів закладів фахової передвищої освіти. Його розвиток сприяє підвищенню академічної успішності, формуванню професійних компетентностей, зміцненню психоемоційного благополуччя та ефективній соціалізації здобувачів освіти. Визначені біологічні, педагогічні та соціальні передумови формування емоційного інтелекту дозволяють розглядати його як результат комплексного впливу освітнього середовища та індивідуальних особливостей особистості. Створення сприятливого соціально-психологічного мікроклімату, впровадження інтерактивних методів навчання та забезпечення емоційної підтримки студентів передвищої освіти є необхідними умовами їхнього особистісного й професійного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Августюк М. М. Емоційний інтелект студентів у контексті метакогнітивного моніторингу. / Текст : дис....докт. псих. наук : 19.00.07 / М.М. Августюк // Національний університет «Острозька академія». – Острог, 2023.– 548 с.
2. Безугла М. В. Духовно-культурні цінності освіти і духовна безпека особистості. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2017. No 4 (79). С. 34–45.

3. Закон України «Про вищу освіту»
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
4. Закон України «Про освіту»
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
5. Закон України «Про фахову передвищу освіту» URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text>
6. Зелюк В. В. Формування емоційного інтелекту в контексті педагогіки А. С. Макаренка. Витоки педагогічної майстерності. Серія: Педагогічні науки, 2012. Вип. 9. С. 84–87.
7. Кузнецов М. А., Діомідова Н. Ю. Емоційний інтелект як чинник психоемоційних станів студентів в умовах іспиту : монографія. Харків : «Діса плюс», 2017. 189 с.
8. Кузнецов М.А. Психічні стани студентів у процесі навчально-пізнавальної діяльності / М.А. Кузнецов, К.І. Фоменко, О.І. Кузнецов. – Харків: ХНПУ, 2015. – 338 с.
9. Назарук Н. В. Онтогенетичні аспекти розвитку емоційного інтелекту. Теорія і практика сучасної психології, 2018. Вип. 3. С. 211–215.

РОЛЬ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Ірина Поп, викладач української мови та літератури, зарубіжної літератури ВСП «Ужгородський торговельно-економічний фаховий коледж Державного торговельно-економічного університету».

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР ЯК НОСІЙ ДУХОВНОСТІ ТА ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ: ВІД ВЕРТЕПНОЇ ДРАМИ ДО СУЧАСНИХ СЦЕНІЧНИХ ПРАКТИК

Оксана ШИП

Анотація: Стаття досліджує український театр як носія духовності, морально-етичних цінностей та культурної пам'яті від періоду вертепної драми до сучасних сценічних практик. Простежується тяглість традицій, зокрема на Закарпатті, – від ритуальних форм народного театру до психологічних, документальних та філософських тенденцій сучасної сцени. Особливу увагу приділено висвітленню ідей, окреслених у працях Василя Андрійця, літературознавця Олекси Мишанича, зокрема щодо ролі народного театру як коду національної ідентичності та його духовно-виховної місії. У статті аналізуються моральні архетипи української драматургії, просвітницька функція театру XIX століття, концепції XX століття, а також актуальні тенденції театрального мистецтва періоду війни як інструменту етичного діалогу та збереження духовних орієнтирів. Робиться висновок про органічну спадкоємність українського театру, що поєднує духовність, гуманізм та культурну пам'ять у різноманітних формах сценічної виразності.

Ключові слова: український театр; духовність; етичні цінності; вертеп; народна драма; сценічні практики; режисура; культурна пам'ять; документальний театр; сучасний театр війни.

Annotation: The article examines Ukrainian theatre as a carrier of spirituality, ethical values, and cultural memory from the period of the vertep drama to contemporary stage practices. It traces the continuity of traditions – from ritual folk performances to psychological, documentary, and philosophical approaches in modern theatre. Special attention is given to concepts outlined in the works of Vasyl Andriiets, particularly his views on folk theatre as a code of national identity and its spiritual and educational mission. The paper analyzes moral archetypes in Ukrainian dramaturgy, the enlightenment function of 19th-century theatre, the directorial innovations of the 20th century, and contemporary theatrical trends during wartime as tools of ethical dialogue and preservation of national spirit. The study concludes that Ukrainian theatre maintains an organic continuity, uniting spirituality, humanism, and cultural memory through diverse forms of performance expression.

Key words: Ukrainian theatre; spirituality; ethical values; vertep; folk drama; Vasyl Andriiets; stage practices; directing; cultural memory; documentary theatre; wartime theatre.

Постановка проблеми. Український театр упродовж століть відігравав провідну роль у формуванні національної свідомості, духовного світогляду та етичних орієнтирів суспільства. Витоки вітчизняної сценічної

культури сягають різдвяного вертепу, народних і обрядових вистав, що поєднували сакральні смисли з соціальною сатирою, фольклорними образами та морально-повчальними моделями поведінки. Саме народний театр

став тим культурним ґрунтом, на якому згодом розгорнулася професійна драматургія XIX століття, а у XX–XXI ст. – інтелектуальні, психологічні та документальні форми сценічного мистецтва.

Метою статті є осмислення українського театру як важливого носія духовності та етичних цінностей у національному культурному просторі, зокрема в Закарпатті, а також виявлення тих художніх, ідейно-сміслових і світоглядних орієнтирів, які формувалися й утверджувалися в театральній традиції в різних історичних періодах. У межах однієї статті неможливо охопити весь спектр театральних явищ, тому дослідження має вибіркового характеру і зосереджується на найбільш показових прикладах, що засвідчують роль українського театру у збереженні, трансляції та переосмисленні духовних і морально-етичних засад суспільства.

Вертепна драма сформувала основу українського сценічного мислення, поєднавши сакральний вимір Різдва історії з реаліями народного життя. Двоятірність вертепу – небесне / земне – утвердила модель морального вибору, притаманну українській драматургії. У працях Василя Андрійця вертеп трактовано як феномен народної педагогіки, що формує духовні та соціальні настанови громади. У наукових працях О. Мишанича та Ю. Шерегія подано переконливі докази поширення на Закарпатті вертепного й аматорського театру з XVII–XVIII ст., хоча письмові згадки про ляльковий театр датуються лише початком XX ст. Вертеп як одна з найдавніших форм народного театру мав фрагментарний, переважно святковий характер і поєднував релігійні мотиви з гумористично-сатиричними елементами, що відображали суспільні відносини та побут. Активізація аматорського театального руху припадає на середину XIX ст. й пов'язується з діяльністю О. Духновича, який розглядав театр як засіб

національно-культурного просвітництва. В умовах асиміляційної політики аматорський театр відіграв важливу роль у збереженні етнічної ідентичності, традицій та рідної мови, компенсуючи обмеження національної освіти й культури. Обрядові вистави, інтермедії, фольклорні сцени зберігають систему архетипів: Берегиня, Хранитель роду, Сміховий герой, Мандрівний мудрець. Аматорські театральні колективи Закарпаття відігравали важливу роль у національному вихованні та формуванні національної свідомості в умовах тривалого колоніального тиску, що призвів до втрати частиною населення мовно-культурної ідентичності. Усвідомлення суспільної функції театру особливо посилювалося наприкінці 1930-х років, у період становлення Карпатської України, коли театр розглядався як ефективний засіб культурного просвітництва та входження національної ідеї в повсякденне життя. Показовим є надання 1938 року статусу державного театру аматорській учительській трупі «Нова сцена» в Хусті, яка, попри короткий період існування, здійснила активну гастрольну діяльність і здобула значну популярність, особливо серед молоді. Це підтверджує потужний педагогічний і виховний потенціал аматорського театру в регіоні. Через них народний театр передавав гуманістичні та етичні цінності, що згодом трансформувалися у професійній драматургії. Василь Андрійцю наголошує, що саме народні образи «кодують національний емоційно-ціннісний досвід». Моральні архетипи народної драми в п'єсах драматургів Закарпаття – це не просто художні образи, а концентрований досвід громади, її уявлення про добро і зло, честь і зраду, гріх і спокуту. Закарпатська драматургія органічно виростає з фольклорної традиції (вертеп, коляда, народна комедія, обрядове дійство), тому архетипи тут легко впізнавані й водночас глибоко національно забарвлені. Мора-

льні архетипи народної драми в п'єсах драматургів Закарпаття:

- формують етичний кодекс громади;
- зберігають фольклорну спадкоємність;
- адаптуються до нових історичних і соціальних умов;
- залишаються дієвими для сучасного глядача.

Саме тому закарпатська драматургія звучить позачасово: змінюються епохи, але архетипи – живі, впізнавані й глибоко людські. Театр стає інструментом націотворення. Його моральна спрямованість виростає з фольклорного коріння – елемент, на якому також наголошує Василь Андрійцю. В умовах утисків рідної мови символічного значення набуло звернення обох драматичних гуртків до постановки п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка», зафіксоване в архівних джерелах. Саме з цієї вистави дослідники ведуть відлік всеукраїнської історії професійного театру на Закарпатті, що надає їй особливого значення в контексті розвитку регіонального театрального мистецтва.

Лесь Курбас є однією з ключових постатей українського театру ХХ століття, чия творча діяльність визначила новий етап розвитку національного сценічного мистецтва. Його режисерська концепція ґрунтувалася на поєднанні естетичних пошуків європейського модернізму з глибинними духовно-етичними традиціями української культури. Курбас розглядав театр не лише як мистецьку інституцію, а як простір інтелектуального й морального діалогу між сценою та глядачем. Особливе місце у творчості митця посідало осмислення духовної відповідальності особистості перед суспільством. У постановках театру «Березіль» він послідовно утверджував ідею активного, мислячого глядача, здатного до саморефлексії та етичного вибору. Через складну сценічну форму, ритм, символіку й

узагальнені образи Лесь Курбас прагнув розкрити внутрішні конфлікти людини, проблему свободи, морального компромісу та духовного спротиву. Курбас привніс філософську глибину та символізм; Данченко – психологічний гуманізм; Юра – національну театральну традицію. Режисерські пошуки цієї доби спрямовані на розкриття внутрішнього світу людини, її духовних прагнень, трагедій та моральних дилем. Корифеї театру (Старицький, Кропивницький, Карпенко-Карий) розвинули традицію етноцентричної етики, вводячи теми гідності, справедливості, правди та свободи. Особливу роль у формуванні та трансляції культурної пам'яті відіграє **театральне мистецтво ХІХ–ХХІ століть**, яке в різні історичні періоди виступало не лише формою художнього відтворення дійсності, а й важливим соціокультурним інструментом осмислення історичного досвіду.

У **ХІХ столітті** театр став простором національного самоствердження, збереження мовної та культурної ідентичності, актуалізації фольклорних джерел і історичних сюжетів. Сценічні образи, драматургія та акторська традиція сприяли закріпленню колективних уявлень про минуле, формуючи стійкі архетипи народної пам'яті та моральні цінності спільноти.

У **ХХ столітті**, в умовах соціальних потрясінь, воєн, ідеологічних трансформацій та тоталітарних впливів, театр набуває функції критичної рефлексії історії. Він стає місцем художнього діалогу між пам'яттю і травмою, офіційним наративом і особистісним переживанням. Через нові режисерські форми, експеримент із мовою сцени, символікою та пластикою театральне мистецтво не лише зберігало культурну пам'ять, а й переосмислювало її, відкриваючи можливості для альтернативних інтерпретацій минулого.

У **ХХІ столітті** театр функціонує як динамічний простір актуалізації культурної

пам'яті в умовах глобалізації та цифрової культури. Сучасні сценічні практики активно поєднують традиційні форми з мультимедійними засобами, документальним матеріалом, елементами перформансу та інтерактиву, що сприяє переосмисленню історичної спадщини крізь призму сучасного досвіду. Театр постає як комунікативна платформа, де культурна пам'ять не лише зберігається, а й живе, трансформується та залучає глядача до процесу співпереживання і співтворення.

У ХХІ столітті український театр посилює свій зв'язок з історичною пам'яттю, національною ідентичністю та цінностями свободи. Важливими напрямками стають:

- документальний театр;
- театр свідчення;
- постдраматичні форми;
- вистави про війну та реальні історії

(Майдан, Донбас, сучасний фронт).

Ці вистави виконують роль «етичного дзеркала сучасності». Сучасний український театр, реагуючи на повномасштабну війну, формує нову етичну місію – збереження людської гідності, пам'яті, внутрішньої сили народу. Театр стає місцем колективної рефлексії, переживання травми та утвердження надії. За В. Андрійцем, такі форми сценічності є «сакральною функцією сучасного театру». Василь Андрійцю, кандидат мистецтвознавства, здійснив ґрунтовну наукову роботу, увівши до наукового обігу низку раніше маловідомих джерел. Спираючись на матеріали двотомника української діаспори США «Наш театр», архіви бібліотеки товариства Просвіта в Ужгороді, фонди Львівської національної бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (ф. 146) та Центральний державний історичний архів України у Львові (ф. 314), зокрема неопубліковані спогади М. Садовського «Підкарпатчина», дослідник професійно проаналізував і актуалізував цінні архівні

матеріали, значно розширивши джерельну базу театрознавчих студій.

Попри зміни форм і засобів виразності, український театр зберігає:

- духовний вимір;
- гуманістичну спрямованість;
- увагу до внутрішнього світу людини;
- синтез фольклорного та модерного.

Саме ця тяглість від вертепу до сучасних практик дозволяє театрові залишатися носієм духовних та етичних цінностей.

Український театр упродовж своєї історії зберігав і трансформував духовні й етичні цінності народу. Від вертепної драми до сучасного документального театру в ньому простежується тяглість моральних ідей, символів, архетипів і фольклорних мотивів. Народні форми театру стали основою професійної сцени, а режисерські концепції ХХ–ХХІ століть поглибили духовно-філософський зміст сценічного мистецтва. У час війни український театр виконує надзвичайно важливу місію – формує духовну стійкість нації, зміцнює моральні орієнтири, зберігає історичну пам'ять і сприяє відновленню суспільної єдності. Використані у статті ідеї Василя Андрійцю дозволяють побачити український театр як живий механізм передачі культурного коду та цінностей між поколіннями, як простір духовного діалогу й етичної відповідальності.

Висновки. Український театр упродовж століть розвивається як безперервна духовно-культурна традиція, що поєднує народні ритуальні форми з сучасними сценічними практиками. Від вертепної драми до документального театру простежується тяглість моральних архетипів, національних символів і гуманістичних цінностей. Народний театр став основою формування етичного коду та культурної пам'яті, а професійна сцена ХІХ–ХХ століть поглибила філософський і психологічний вимір театрального мистецтва. У

XXI столітті, особливо в умовах війни, театр виконує важливу місію колективної рефлексії, збереження історичної пам'яті та утвердження людської гідності. Таким чином, український театр постає як живий механізм передачі духовних і етичних цінностей між поколіннями та як простір формування національної ідентичності.

Список використаних джерел:

1. Андрійцьо В. М. Народний театр як феномен національної культури. Ужгород: Гражда, 2014.
2. Андрійцьо В. М. Українська обрядовість і драматургія традиційних свят. Ужгород: ЗакДУ, 2011.
3. Курбас Л. Статті, листи, виступи. Київ: Мистецтво, 1991.
4. Кропивницький М. Драматичні твори. Київ: Наукова думка, 1989.
5. Старицький М. Вибрані твори. Київ: Дніпро, 1980.
6. Карпенко-Карий І. Твори в 2 т. Київ: Дніпро, 1989.
7. Данченко С. Режисура: мистецтво осмислення. Київ: Мистецтво, 2005.
8. Український документальний театр: антологія / ред. О. Сидоренко. Київ: Сфера, 2020.
9. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка» №10, ст. 52
10. Мишанич О. Українська драма і театр XX століття: проблеми жанру і стилю // Наукові записки. – Київ, 1990. (стаття часто цитується у театрознавчих і літературознавчих роботах)

**УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР ЯК НОСІЙ ДУХОВНОСТІ ТА ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ:
ВІД ВЕРТЕПНОЇ ДРАМИ ДО СУЧАСНИХ СЦЕНІЧНИХ ПРАКТИК**

Оксана Шип, заслужений працівник культури України.

ЕКОНОМІКА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

=====

УДК 330.341.2:351.746

ВПЛИВ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ

Лариса ЛУГОШ

Анотація: У статті досліджено вплив тіньової економіки на рівень економічної безпеки держави. Визначено основні причини та наслідки поширення тіньової економічної діяльності в Україні, зокрема вплив корупційних практик, неефективного податкового адміністрування та структурних дисбалансів на ринку праці. Проаналізовано тенденції мінімізації національної економіки із застосуванням сучасних методів її оцінювання, зокрема інтегрального підходу та моделі МІМІС Ф. Шнайдера, що дозволяє отримати більш точні та порівняльні результати щодо обсягів тіньової економіки. Встановлено обернену залежність між рівнем тіньової економіки та показниками економічної безпеки, що підтверджує, що зростання неформальної діяльності негативно впливає на фінансову стабільність держави, обсяги ВВП, податкові надходження та прозорість розподілу національного доходу. Особливу увагу приділено проблемі легалізації тіньових економічних процесів в Україні та пошуку ефективних механізмів їх мінімізації, включно з податковою амністією, стимулюванням детінізації та запровадженням комплексних заходів державного регулювання. Робота має практичне значення для розробки політики детінізації економіки та підвищення рівня економічної безпеки держави.

Ключові слова: тіньова економіка, економічна безпека, корупція, легалізація доходів, державне управління, фінансові злочини.

Abstract: *The article investigates the impact of the shadow economy on the level of state economic security. The main causes and consequences of the spread of shadow economic activity in Ukraine are identified, including the influence of corruption practices, inefficient tax administration, and structural imbalances in the labor market. Trends in the shadowization of the national economy are analyzed using modern assessment methods, including the integral approach and the MIMIC model by F. Schneider, which allows for more accurate and comparable estimates of the shadow economy's size. An inverse relationship between the level of shadow economy and economic security indicators is established, confirming that the growth of informal activities negatively affects the financial stability of the state, GDP volumes, tax revenues, and the transparency of national income distribution. Special attention is given to the issue of legalizing shadow economic processes in Ukraine and finding effective mechanisms for their minimization, including tax amnesty, incentives for de-shadowing, and the implementation of comprehensive state regulatory measures. The study has practical significance for developing policies aimed at reducing the shadow economy and enhancing the country's economic security.*

Keywords: *shadow economy, economic security, corruption, income legalization, public administration, financial crimes.*

Постановка проблеми: Подолання зазначених проблем тінізації економіки вимагає системного підходу, спрямованого на підвищення прозорості економічних процесів, удосконалення інституційного середовища, реформування податкової системи, а також зміцнення антикорупційних механізмів. Ефективна легалізація тіньових економічних процесів можлива лише за умови поєднання адміністративних, фінансових та правових інструментів, що стимулюватимуть вихід бізнесу з тіні та підвищуватимуть рівень економічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблеми тінізації економічної діяльності зумовила інтенсивне наукове дослідження цього явища провідними вітчизняними фахівцями, серед яких В. Базилевич, І. Мазур [1], В. Бородюк [2], З. Варналій [3], О. Власюк [4], Т. Тищук, Ю. Харазішвілі, О. Іванов, Я. Жаліло [5], А. Базиліук, С. Коваленко [6], Т. Ковальчук [7], В. Мунтіян [8].

Виклад основного матеріалу дослідження.

Тіньовий сектор економіки України сформувався і набув значного поширення за

сприяння корумпованих владних структур, діяльність яких спричинила виникнення низки економічних злочинів. До них належать незаконне використання бюджетних коштів, зокрема фондів заробітної плати й пенсійного забезпечення; вивезення матеріальних цінностей за кордон; легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом; незаконна приватизація державного та комунального майна; фінансові махінації з цінними паперами та валютними активами.

Особиста зацікавленість окремих посадових осіб зумовлює ухвалення нормативно-правових актів, які є неефективними та економічно збитковими для суспільства, проте вигідними для окремих приватних структур. Такі дії сприяють формуванню тіньових схем отримання надприбутків, що у подальшому використовуються для підкупу державних службовців і представників правоохоронних органів.

Внаслідок цього зростає рівень тінізації економіки, посилюються негативні соціально-економічні наслідки, сповільнюється інноваційний та технологічний розвиток держави, а також знижується рівень її економіч-

ної безпеки. Наявність масштабного тіньового сектору ускладнює реалізацію державної економічної політики, зменшує обсяги надходжень до бюджету та підриває довіру громадян до інститутів влади.

Поширення тіньової економіки, макроекономічна нестабільність та обмеженість ресурсів визначені Всесвітнім економічним форумом як одні з ключових глобальних ризиків найближчого десятиріччя [9].

Ось деякі останні оцінки стану тіньової/неформальної економіки за **2024 рік у світі**:

- За даними International Labour Organization (ILO) та інших джерел, понад **60 % глобальної робочої сили** зайняті в неформальному секторі.

- Відповідно до Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), працівники у неформальному секторі складають близько **60 % світової робочої сили**.

- Щодо обсягів нелегальної торгівлі: за оцінкою International Coalition Against Illicit Economies (ICAIE) у 2024 році масштаби незаконної торгівлі можуть становити **3-5 трлн дол. США на рік**.

Деякі оцінки рівня тіньової економіки в Україні станом на 2024 рік:

- Згідно з дослідженням **Поплюйка (2025)**, рівень тіньової економіки за **монетарним методом** знизився до **21,86 % ВВП у 2024 році** (було ~32 % у 2021 році).

- За даними видання «The shadow economy of Ukraine – what is its size ...», обсяг тіньової економіки оцінюється нині на рівні **25–30 % ВВП**, хоча через воєнні умови оцінки мають велику невизначеність.

- Експертні оцінки й аналітичні публікації зазначають, що частка «тіні» в Україні може становити **30–40 % ВВП** із щорічними втратами бюджету у **450-500 млрд грн**.

- Згідно з повідомленнями, тіньова економіка вартує **21,7 млрд дол. США** щорічно

(що еквівалентно приблизно 800-900 млрд грн) за оцінками деяких політиків.

- Компанія **Ernst & Young (EY)** у своєму звіті наводить дані, що частка тіньової економіки в Україні становить **19,3 % ВВП**.

Узагальнюючи основні теоретичні підходи, тіньову економіку можна визначити як сукупність економічних операцій, що здійснюються суб'єктами господарювання на власний ризик з метою отримання прибутку незаконним шляхом, із порушенням установлених законодавством норм – податкових, трудових, адміністративних, санітарних, етичних тощо. Така діяльність завдає шкоди державі, суспільству та економічному розвитку загалом.

Подібно до легальної економічної діяльності, тіньова економіка має свій життєвий цикл – від етапу формування тіньових доходів, отриманих у результаті нелегальних операцій, до їх подальшої легалізації. Остання передбачає проведення фінансових операцій, спрямованих на надання злочинно здобутим коштам вигляду законних активів з метою мінімізації ризику їх виявлення правоохоронними чи контролюючими органами.

Серед ключових чинників, що зумовлюють розвиток тіньової економічної діяльності в Україні, можна виділити такі [3; 12]:

- **недосконале функціонування ринкового середовища** та монопольне становище окремих компаній і пов'язаних із ними афілійованих структур, які мають привілейований доступ до державних ресурсів і замовлень. Зрощення бізнесу з владою гальмує інституційні, структурні та економічні реформи, сприяє зловживанням і створює розрив між державною економічною політикою та інтересами суб'єктів господарювання;

- **неефективне податкове адміністрування**, що проявляється у надмірному податковому навантаженні, великій кількості збиткових підприємств, частих змінах і су-

перечливості податкового законодавства. Це не стимулює бізнес до легалізації капіталів і участі в офіційній економіці;

– **незбалансована регуляторна політика держави**, яка характеризується частими змінами правил ведення бізнесу, відсутністю цілісної стратегії економічного розвитку та неузгодженістю галузевих програм. Така ситуація сприяє ухиленню від оподаткування й виведенню капіталів за кордон;

– **недосконалість бюджетної політики** та слабкий контроль за використанням державних коштів, особливо у сфері державних закупівель. Непрозорість процедур, завищення вартості контрактів, нецільове використання бюджетних ресурсів формують тіньові фінансові потоки;

– **структурні проблеми на ринку праці**, зумовлені низькою привабливістю офіційного працевлаштування, високим рівнем безробіття та відсутністю ефективного контролю за неформальною зайнятістю й ухиленням від сплати податків із заробітної плати;

– **недоліки судової та правоохоронної систем**, що проявляються у неправомірних рішеннях, відсутності персональної відповідальності посадових осіб та високому рівні безкарності. Це сприяє поширенню економічних злочинів, зокрема рейдерства, і знижує довіру громадян до державних інституцій;

– **високий рівень корупції**, який водночас виступає причиною, наслідком і складовою частиною непрозорої системи суспільно-економічних відносин, підтримуючи умови для розвитку тіньової економіки.

Отже, наведені вище чинники, що зумовлюють існування та поширення тіньової економіки, призводять до низки негативних наслідків, серед яких:

– **скорочення податкових надходжень** до державного бюджету, що послаблює фі-

нансову спроможність держави виконувати соціально-економічні функції;

– **ускладнення процесу управління економікою**, оскільки відсутність достовірних статистичних даних про реальні обсяги господарської діяльності не дає змоги ухвалювати обґрунтовані управлінські рішення;

– **зниження інвестиційної привабливості країни**, що проявляється у скороченні внутрішніх інвестицій та зменшенні зацікавленості іноземних інвесторів через непрозорість економічних процесів і високі ризики ведення бізнесу;

– **зростання рівня корупції** внаслідок зрощення державного апарату з бізнес-структурами, що сприяє формуванню неформальних зв'язків і тіньових схем поза межами правового поля.

Узагальнення теоретичних підходів до вивчення причин і механізмів функціонування тіньової економіки дає підстави стверджувати, що вона становить **серйозну загрозу економічній безпеці держави**, лежить в основі більшості макроекономічних ризиків і впливає на всі сфери господарської діяльності. Тому для визначення масштабів цього впливу доцільно здійснити **оцінювання рівня тінізації економіки** у співвідношенні до офіційного валового внутрішнього продукту.

Оцінка рівня тіньової економіки в Україні здійснюється Міністерством економіки України за допомогою інтегрального показника, який обчислюється на основі чотирьох основних методів:

1. **Метод «витрати населення – роздрібний товарооборот»**
2. **Монетарний метод**
3. **Електричний метод**
4. **Метод збитковості підприємств**

Ці методи дозволяють оцінити різні аспекти тіньової економіки, такі як споживчі витрати, грошові потоки, споживання електро-

енергії та фінансові результати підприємств. Інтегральний показник обчислюється шляхом зведення оцінок за кожним методом із застосуванням відповідних коефіцієнтів, що враховують стабільність оцінок за попередні роки.

Згідно з оцінками Міністерства економіки України:

- **2022 рік:** рівень тіньової економіки становив близько 48% від офіційного ВВП, що на 15% більше порівняно з попереднім роком. Значний приріст спостерігався в галузях операцій з нерухомим майном, фінансової та страхової діяльності, а також у переробній промисловості.

- **2023 рік:** рівень тіньової економіки знизився до 30% від ВВП, що є нижчим за рівень 2022 року.

- **2024 рік:** за даними Міністерства економіки України, рівень тіньової економіки за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот» становив **31%** від обсягу офіційного валового внутрішнього продукту (ВВП).

Зазначені дані свідчать про значні коливання рівня тіньової економіки в Україні, що можуть бути зумовлені різними факторами, зокрема економічною ситуацією, змінами в законодавстві та ефективністю державного контролю.

Найбільш точним і визнаним способом оцінки масштабів тіньової економіки є методика **МІМІС Ф. Шнайдера** [15; 16], яка широко використовується на міжнародному рівні, зокрема за замовленням Світового банку. Для перехідних економік, до яких належить і Україна, модель МІМІС враховує такі екзогенні фактори, як розмір державного сектору, рівень фіскальної та економічної свободи, безробіття, відкритість економіки та темпи інфляції.

Крім того, модель передбачає використання індикаторів тіньової економічної ді-

яльності: наприклад, темп зростання ВВП на душу населення, підвищення якого свідчить про скорочення тінізації, та темп приросту робочої сили, де збільшення показника відображає процес детінізації ринку праці.

Останні масштабні дослідження Фрідріха Шнайдера щодо тіньової економіки були опубліковані у 2024 році. У співавторстві з Албаном Асслаані та Роберто Делл'Анно, Шнайдер представив нові оцінки неформальної економіки для 110 країн за період з 1997 по 2022 рік, використовуючи вдосконалену модель МІМІС, вони оцінюються в 31,9% від офіційного валового внутрішнього продукту (ВВП). Зокрема, в Україні рівень тіньової економіки за методом МІМІС у 2020 році становив 32,74% від офіційного ВВП, що є вищим за світовий середній показник.

Це дослідження враховує попередні обмеження, зокрема проблеми з відсутніми даними та часово-стійкими характеристиками країн, і включає фіксовані ефекти для специфічних характеристик неформальної економіки кожної країни, що дозволяє отримати більш надійні оцінки.

Країни з найвищим рівнем тіньової економіки

Згідно з оцінками, країни з найбільшим рівнем тіньової економіки за цей період включають:

- **Сьєрра-Леоне:** 64,5% ВВП.
- **Болівія:** 63,9% ВВП.
- **Перу:** 59,0% ВВП.
- **Панама:** 66,9% ВВП.

Ці країни характеризуються високим рівнем неформальної економічної діяльності, що може бути зумовлено різними факторами, такими як слабка інституційна структура, високий рівень бідності та обмежений доступ до формальних ринків праці.

Країни з найнижчим рівнем тіньової економіки

На противагу, країни з найнижчим рівнем тіньової економіки включають:

- **Швейцарія:** 6,4% ВВП.
- **США:** 7,6% ВВП.
- **Нова Зеландія:** менше 10% ВВП.
- **Японія:** менше 10% ВВП.

Ці країни мають розвинену економіку, ефективні інституції та високий рівень довіри до державних структур, що сприяє низькому рівню неформальної економічної діяльності.

Варто зазначити, що рівень тіньової економіки може змінюватися з часом під впливом різних факторів, таких як економічна політика, соціальні умови та глобальні економічні тенденції. Ці результати підкреслюють необхідність розробки специфічних і адаптованих політик для формалізації неформальних діяльностей у країнах з різними рівнями доходу. Зокрема, дослідження виявило значну варіацію в основних чинниках неформальної економіки між країнами з високим та низьким рівнем доходу, що свідчить про різні причинно-наслідкові зв'язки залежно від економічного розвитку.

Аналізуючи динаміку тіньової економіки України за методом Ф. Шнайдера та зміни рівня економічної безпеки у період 2000–2022 рр., можна зробити висновок про **обернену залежність** між цими показниками: зі зростанням тіньової економіки знижується

рівень економічної безпеки, і навпаки. Таким чином, тінізація господарської діяльності становить реальну загрозу економічній безпеці України, негативно впливає на всі сфери суспільного життя, значно змінює обсяги та структуру ВВП, спотворює офіційну статистику, призводить до втрати податкових надходжень та стимулює несправедливий і непрозорий розподіл національного доходу.

Світова практика демонструє, що одним із ефективних інструментів детінізації економіки є **амністія тіньових капіталів**, яка дозволяє легалізувати їх у межах офіційної економіки. Згідно з експертними даними, в умовах кризових ситуацій дедалі більше країн, зокрема держав пострадянського простору, прагнуть повернути втрачені активи шляхом проведення амністії капіталів [20].

Під час такої амністії держава надає можливість легалізувати тіньові активи одноразово або протягом визначеного періоду, а також запроваджує заходи для запобігання подальшому виведенню капіталу за кордон і стимулює повернення коштів, вже переведених у закордонні банки. Одночасно рекомендується проводити **податкову амністію**, що дозволяє платникам сплатити заборговані податки з минулих періодів. Експерти радять встановлювати плату за легалізацію у вигляді відсотка від суми не більше 8%, а оптимальним стимулюючим рівнем вважають 4–5%.

Список використаних джерел:

1. Базилевич В., Мазур І. Методичні аспекти оцінки масштабів тіньової економіки. Економіка України. 2004. № 8. С. 36–44.
2. Бородюк В. Оценка масштабов теневой экономики и ее влияние на динамику макроэкономических показателей. Економіка України. 1996. № 11. С. 4–16.
3. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія / ред. З. Варналія. Київ: НІСД, 2006. 576 с.
4. Власюк О. Система економічної безпеки держави / ред. А. Сухоруков. Київ: видавничий дім «Стилос», 2010. 684 с.
5. Тищук Т., Харазішвілі Ю., Іванов О. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналіт. доп. / за заг. ред. Я. Жаліла. Київ: НІСД, 2011. 96 с.

6. Базилюк А., Коваленко С. Тіньова економіка в Україні: монографія. Київ: НДЕІ, Мінекономіки України, 1998. 206 с.
7. Ковальчук Т. Детінізація економіки – фактор фінансової безпеки України. Банківська справа. 2001. № 2. С. 3–11.
8. Мунтіян В. Економічна безпека України. Київ: КВІЦ, 1999. 462 с.
9. Global Risks Report 2011: An initiative of the Risk Response Network. January 2011. World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2011>.
10. Deep-Dives into Five Global Risks. World Economic Forum. URL: <http://reports.weforum.org/globalrisks-2016/deep-dives-into-five-global-risks-1>.
11. Jütting J., Perlevliet J., Xenogianni T. Informal Employment Re-loaded. OECD Development Centre Working Papers. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/18151949>.
12. 12.Бочі А., Поворозник В. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання. Міжнародний центр перспективних досліджень. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf.
13. 13.Тенденції тіньової економіки. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=Tendentsi iTinovoiEkonomiki>.
14. 14.Ukraine Data. The World Bank. URL:<https://data.worldbank.org/country/ukraine>.
15. 15.Глущенко С. Тінізація української економіки: сучасні оцінки. Стратегії розвитку України: економічний та гуманітарний виміри: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 17 жовтня 2016 р.). Київ: Інформ.-аналіт. агентство, 2016. С. 38–42.
16. 16.Подмазко О. Тіньова економіка: аналіз основних теоретико-методичних підходів до її вимірювання. Вісник Університету банківської справи Національного банку України. 2013. № 1. С. 244–250.
17. 17.Schneider F., Medina L. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? URL:
18. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/01/25/Shadow-Economies-Around-the-World-What-DidWe-Learn-Over-the-Last-20-Years-45583>.
19. 18.Schneider F. Shadow Economies around the World: New Results for 158 Countries over 1991–2015. URL: <http://www.econ.jku.at/papers/2017/wp1710.pdf>.
20. 19.Тимошенко О. Економічна безпека національної економіки в умовах глобалізації: монографія. Київ: ТОВ «Наш формат», 2016. 384 с.
21. 20.Амністія капіталу: світовий досвід та уроки для країн СНД. URL:
22. <http://www.unn.com.ua/uk/news/1572789-amnistiya-kapitalu-svitoviy-dosvid-ta-uroki-dlya-krayin-snd>.

ВПЛИВ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ

Лариса Лугош, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, фінансів та інформаційних технологій, проректор з економічних питань Карпатського університету імені Августина Волошина та Ужгородської української богословської академії, член–кореспондент Міжнародної академії богословських наук.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ РОЗВИТКУ МАРКЕТИНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СУЧАСНОМУ ВІТЧИЗНЯНОМУ НАУКОВОМУ ПРОСТОРІ

Тетяна БАСАРАБ

Анотація: У статті здійснено комплексний аналіз сучасних напрямів розвитку маркетингових технологій у вітчизняному науковому просторі. Розглянуто еволюцію теоретичних підходів до маркетингових досліджень в умовах цифровізації економіки, глобалізації ринків та трансформації поведінкових моделей споживачів. Узагальнено наукові підходи українських дослідників до вивчення цифрового маркетингу, аналітичних методів, стратегічного маркетингового управління, інноваційних технологій, соціально відповідального маркетингу та психології споживчої поведінки. Встановлено, що сучасна маркетингова наука в Україні характеризується міждисциплінарністю, інтеграцією цифрових інструментів і посиленням ролі поведінкових досліджень. Особливу увагу приділено аналізу наукових праць, у яких обґрунтовується необхідність використання штучного інтелекту, Big Data, автоматизованих систем аналізу даних та психологічних методів прогнозування поведінки споживачів. Доведено, що формування нової наукової парадигми маркетингу пов'язане з переходом від описових моделей до аналітико-прогностичних. Визначено ключові проблеми сучасних досліджень, зокрема розрив між теоретичними розробками та практичними можливостями бізнесу. Обґрунтовано значення інтеграції психологічних підходів у маркетингові дослідження як чинника підвищення ефективності стратегічних рішень підприємств.

Ключові слова: маркетингові технології, цифровий маркетинг, поведінка споживачів, маркетингові дослідження, штучний інтелект, Big Data, стратегічний маркетинг, психологія маркетингу, інновації.

Annotation: The article presents a comprehensive analysis of current research directions in the development of marketing technologies within the Ukrainian scientific environment. The evolution of theoretical approaches to marketing research under conditions of economic digitalization, market globalization, and transformation of consumer behavior patterns is examined. The study systematizes scientific approaches of Ukrainian scholars to digital marketing, analytical methods, strategic marketing management, innovative technologies, socially responsible marketing, and consumer psychology. It is established that contemporary marketing science in Ukraine is characterized by interdisciplinarity, integration of digital tools, and the growing importance of behavioral research. Particular attention is paid to scientific works substantiating the necessity of applying artificial intelligence, Big Data technologies, automated analytics systems, and psychological forecasting methods. It is proved that the formation of a new marketing research paradigm is associated with a shift from descriptive models to analytical and predictive ones. Key challenges of modern studies are identified, including the gap between theoretical developments and business practice capabilities. The importance of integrating psychological approaches into marketing research as a factor of improving strategic decision-making efficiency is substantiated.

Keywords: marketing technologies, digital marketing, consumer behavior, marketing research, artificial intelligence, Big Data, strategic marketing, marketing psychology, innovation.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економіки характеризується прискореною цифровою трансформацією, глобалізаційними процесами та зростанням ролі інформаційно-аналітичних технологій у діяльності підприємств. У цих умовах маркетинг перестає бути лише інструментом просування продукції й набуває статусу стратегічної системи управління взаємодією між бізнесом і споживачем. Водночас у науковому дискурсі спостерігається значна диференціація підходів до дослідження маркетингових технологій, що зумовлює необхідність їх систематизації та концептуального узагальнення. Попри значну кількість наукових праць, відсутній цілісний аналіз сучасного стану розвитку маркетингових досліджень в Україні, що ускладнює формування узгодженої теоретичної бази та впровадження інноваційних інструментів у практику управління підприємствами. Отже, актуалізується потреба в комплексному дослідженні наукових підходів до розвитку маркетингових технологій у сучасному вітчизняному науковому просторі.

Метою статті є системний аналіз сучасних досліджень розвитку маркетингових технологій у вітчизняному науковому просторі, виявлення провідних наукових напрямів, концептуальних підходів та теоретико-методологічних тенденцій їх формування, а також визначення ключових проблем і перспектив подальшого розвитку маркетингової науки в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розвиток маркетингової науки в Україні в умовах сучасних викликів характеризується інтенсивною трансформацією методологічних підходів, розширенням предметного поля досліджень та активною інтеграцією міждисциплінарних концепцій. Формування цифрової економіки, глобалізація ринків і зростання ролі поведінкових чинників споживання зу-

мовлюють необхідність комплексного осмислення маркетингових технологій як складної системи інструментів управління взаємодією між виробником і споживачем. У сучасному науковому просторі простежується тенденція до поєднання класичних теоретичних положень маркетингу з новітніми аналітичними, психологічними та цифровими методами дослідження. Це свідчить про формування нової парадигми маркетингового знання, яка орієнтована на глибоке розуміння поведінкових механізмів ринку та стратегічне управління комунікаціями. Вітчизняні науковці активно розробляють питання цифровізації маркетингу, аналітичних методів дослідження, стратегічного управління брендами, соціально відповідального маркетингу та психології споживчої поведінки. Сукупність цих напрямів формує цілісну систему сучасних досліджень, що визначає теоретичні та прикладні орієнтири розвитку маркетингових технологій. Саме міждисциплінарність і прикладна спрямованість є визначальними характеристиками сучасної української маркетингової науки. Такий підхід забезпечує синтез теоретичного аналізу й практичного інструментарію, необхідного для ефективної діяльності підприємств у конкурентному середовищі.

Сучасний етап розвитку маркетингу в Україні характеризується активною цифровізацією комунікацій і трансформацією інструментів взаємодії з аудиторією. Дослідження вітчизняних учених фокусуються на аналізі інструментів інтернет-маркетингу, таких як SEO, контент-маркетинг, чат-боти, мобільний та email-маркетинг. Встановлено, що розвиток інтернет-технологій сприяє поширенню персоналізованих маркетингових стратегій і автоматизованих систем комунікації. Саме Інтернет створив принципово нові можливості для взаємодії між виробником і цільовою аудиторією. Сьогодні саме

онлайн-середовище виступає ключовим інструментом залучення потенційних клієнтів, формування довготривалих відносин із ними та підтримки їхньої лояльності до бренду. Важливою перевагою застосування інтернет-маркетингових технологій є також оптимізація витрат і зниження кінцевої вартості товарів та послуг, що пояснюється відсутністю потреби у значних витратах на фізичну інфраструктуру або безпосередню присутність продавця. Крім того, сучасна практика маркетингової діяльності засвідчує, що такі цифрові інструменти, як онлайн-аукціони, електронні торговельні платформи, інтернет-банкінг, цифрова реклама та інтерактивні сервіси просування, уже стали невід’ємними елементами професійного інструментарію маркетолога та важливими складниками конкурентної стратегії підприємств [7].

Проблематика досліджень полягає у визначенні ефективних механізмів інтеграції цифрових інструментів у систему маркетингового управління підприємством. Українські дослідники приділяють увагу питанням адаптації глобальних цифрових трендів до локального бізнес-середовища. Зокрема, у працях Т. Черниш узагальнено актуальні тренди інтернет-маркетингу та підкреслено значення аналітики, А/В-тестування та оптимізації конверсій.

Наукові статті аналізують вплив штучного інтелекту та віртуальної реальності на поведінку споживачів і комунікаційні стратегії брендів. Дослідниця наголошує, що комплексне використання сучасних аналітичних інструментів у поєднанні з регулярним проведенням А/В-тестування дозволяє підприємствам не лише оперативно адаптуватися до динамічних запитів цільової аудиторії, а й суттєво підвищувати економічну ефективність рекламних бюджетів. Це досягається завдяки глибокій оптимізації показників

конверсії на кожному етапі взаємодії з клієнтом, що перетворює маркетингову стратегію на керований процес, заснований на реальних даних, а не на припущеннях [9].

У даному контексті важливим аспектом є оцінювання рентабельності цифрових кампаній та їх впливу на конкурентоспроможність підприємств. Окремі дослідження присвячені інтеграції традиційних маркетингових концепцій у цифрове середовище. Формується теоретична база цифрового маркетингу як окремої наукової підгалузі маркетингової науки.

Одним із ключових напрямів є розроблення методології маркетингових досліджень і ринкового аналізу. Українські науковці доводять, що застосування сучасних дослідницьких методів знижує ризик прийняття управлінських рішень і підвищує точність стратегічного планування.

У працях О. Думи та М. Мельника систематизовано сучасні підходи до трактування поняття «маркетингові дослідження» та класифіковано новітні методи аналізу ринку. Автори наголошують, що в сучасних умовах цифрової трансформації, коли підприємства накопичують колосальні обсяги неструктурованої інформації, які значно перевищують їхні традиційні можливості щодо якісного опрацювання, технології Big Data, штучного інтелекту та алгоритми машинного навчання стають критично незамінними інструментами аналізу. Ці технологічні рішення дозволяють не просто накопичувати дані, а й системно та ефективно управляти складними інформаційними потоками про мікросегменти споживачів та їхню специфічну поведінку в режимі реального часу. Це, своєю чергою, забезпечує бізнесу стратегічну перевагу – можливість побудови глибоко лояльних та максимально індивідуалізованих стосунків із клієнтами навіть у масштабах сучасного масового ринку [4].

Г. Лозовська та О. Голубьонкова у своїх наукових розвідках обґрунтовують критичну необхідність впровадження комплексної багаторівневої системи моніторингу маркетингового середовища, яка б забезпечувала наскрізне охоплення макро-, мікро- та внутрішнього рівнів функціонування підприємства. Автори аргументовано доводять, що якісна інформаційна підтримка управління сьогодні виступає не просто допоміжним елементом, а ключовим фундаментом для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Саме такий підхід гарантує організації стратегічну гнучкість, формуючи високий рівень резистентності та здатність до оперативної адаптації в умовах перманентної ринкової турбулентності й непередбачуваних зовнішніх викликів. Значну увагу в дослідженні приділено питанням тотальної цифровізації та автоматизації аналітичних процесів, що дозволяють мінімізувати суб'єктивізм у прогнозуванні. Водночас науковиці виокремлюють гостру практичну проблему: значний розрив між теоретичними досягненнями маркетингової науки та реальністю, що проявляється у складності адаптації високовартісних інтелектуальних систем і громіздких математичних моделей до обмежених ресурсних можливостей та специфічних практичних запитів суб'єктів малого та середнього бізнесу [4].

Окремий і надзвичайно динамічний напрям сучасних наукових пошуків становлять комплексні дослідження багатогранного впливу інноваційних технологій на маркетингову діяльність підприємств у контексті глобальної цифровізації. Українські науковці дедалі частіше розглядають штучний інтелект не просто як допоміжний цифровий інструмент, а як фундаментальний чинник докорінної трансформації маркетингових стратегій і переходу до концепції маркетингу 5.0. У публікаціях обґрунтовується, що інтеграція алгоритмів нейронних мереж та ма-

шинного навчання в аналітичні системи підприємства дозволяє суттєво підвищити точність сегментації цільової аудиторії за рахунком опрацювання масивів неструктурованих даних у режимі реального часу. Такий підхід забезпечує якісно новий рівень персоналізації комерційних пропозицій, де комунікація з клієнтом базується на предиктивному аналізі його майбутніх потреб. Окрім цього, увага дослідників зосереджена на автоматизації рутинних маркетингових операцій, що звільняє ресурс для стратегічного креативу та дозволяє компаніям гнучко реагувати на найменші коливання ринкової кон'юнктури, забезпечуючи високу конкурентоспроможність у довгостроковій перспективі.

Зокрема, Ю. Городецький акцентує увагу на тому, що системне впровадження інструментів штучного інтелекту в маркетингову діяльність виступає каталізатором суттєвого зростання показників конверсії та загальної результативності рекламних кампаній. Автор обґрунтовує, що цифрова автоматизація маркетингових процесів не обмежується лише технологічними змінами, а провокує глибоку трансформацію організаційних структур підприємств. Це призводить до формування принципово нових гібридних управлінських моделей, які гармонійно поєднують креативний потенціал персоналу з аналітичною потужністю автоматизованих платформ[4].

Суттєву частку сучасних наукових розвідок становлять комплексні дослідження стратегічного маркетингу підприємств, адаптовані до специфіки різних секторів національної економіки. Зокрема, у працях О. Телетова та В. Григоренка здійснено ґрунтовний аналіз особливостей формування та реалізації маркетингових стратегій суб'єктів малого та середнього підприємництва (МСП) в Україні в умовах інституційних трансформацій. Автори акцентують увагу на тому, що стратегічний маркетинг для сегмента МСП

володіє унікальними характеристиками, які суттєво відрізняють його від моделей управління великими корпораціями, передусім через обмеженість фінансових ресурсів, вищу операційну гнучкість та специфічний набір інструментів ринкового позиціонування. Дослідники підкреслюють, що ключовим фактором виживання та розвитку таких підприємств є синергія регіональної політики та механізмів кластерної взаємодії, які створюють сприятливе екосистемне середовище для маркетингової діяльності та підвищення загальної конкурентоспроможності локального бізнесу[8].

Інший напрям галузевих досліджень представлений роботами М. Корж, В. Со-ви та І. Фоміченко щодо маркетингових стратегій українських ІТ-компаній на світових ринках. Автори визначають, що сучасні процеси глобалізації та стрімкі технологічні зміни вимагають впровадження принципово нових підходів до формування міжнародного маркетингу, адаптованих до специфіки цифрового середовища. У своїх розвідках дослідники детально аналізують інноваційні рекламні засоби у B2B-комунікаціях, акцентуючи увагу на тому, що результативність стратегій просування ІТ-продукції безпосередньо залежить від здатності компанії інтегрувати цифрові інновації у систему взаємодії із закордонними контрагентами. Значну увагу приділено подоланню бар'єрів під час виходу вітчизняних розробників на висококонкурентні зовнішні ринки, що дозволило авторам сформувати ґрунтовну теоретичну базу для проведення галузевого маркетингового аналізу в секторі інформаційних технологій [5].

Сучасна українська наука активно досліджує соціальний вимір маркетингових технологій. Соціально відповідальний та публічний маркетинг перестають бути лише інструментами формування позитивного іміджу,

перетворюючись на стратегічний механізм гармонізації інтересів бізнесу, споживачів та суспільства загалом. У працях Л. Василишиної, К. Ягельської, Г. Алданкової та К. Ляшук детально розглянуто розвиток технологій маркетингових досліджень як фундамент для побудови цілісної стратегії соціально відповідального маркетингу. Автори наголошують на тому, що синергія передових цифрових технологій та системних соціальних ініціатив зумовлює появу принципово нової моделі маркетингової діяльності, де кожна бізнес-операція оцінюється через призму її етичного впливу на суспільний розвиток. У межах цього напрямку аналізується не лише комерційна ефективність, а й довгостроковий вплив маркетингових інструментів на соціально-економічний добробут, що дозволяє формувати вищу ступінь довіри між підприємством та його аудиторією [2].

Окремим і надзвичайно актуальним піднапрямом сучасних наукових розвідок є комплексне дослідження специфіки застосування маркетингових інструментів у системі державного управління та надання публічних послуг. У науковому дискурсі всебічно обґрунтовується об'єктивна необхідність інтеграції сучасних маркетингових підходів у повсякденну діяльність державних органів, що дозволяє трансформувати традиційні бюрократичні процедури в динамічні сервісоорієнтовані процеси.

На основі аналізу вітчизняного досвіду стверджується, що перехід до клієнтоорієнтованої моделі публічного управління критично підвищує загальну ефективність державних інституцій, забезпечуючи високу якість взаємодії між владою та суспільством. Значна увага дослідників зосереджена на вирішенні складної проблеми методологічного забезпечення аналітичних процедур у сфері публічного маркетингу, зокрема у кон-

тексті моніторингу задоволеності громадян та оцінки соціальної результативності державних програм. У результаті цих теоретичних пошуків активно формується цілісна концепція маркетингової держави як принципово нового типу управлінської архітектури, де державне управління базується на принципах прозорості, конкурентоспроможності публічних сервісів та постійної адаптації до суспільних потреб.

Одним із ключових напрямів розвитку сучасних маркетингових досліджень є психологія маркетингу та реклами як міждисциплінарна галузь, що поєднує теоретичні засади психології, маркетингу, комунікацій і поведінкової економіки. Її актуальність зумовлена потребою формування у фахівців цілісного уявлення про психологічні механізми, які визначають споживчу поведінку та ефективність маркетингового впливу.

Зокрема, Левицька О. та Луців Н. у праці «Аналіз поведінки споживачів» акцентують увагу на необхідності адаптивного підходу до дослідження споживчої поведінки в умовах воєнного стану, економічної кризи та динамічних змін ринкового середовища. Автори зазначають, що традиційні мікроекономічні, психологічні й соціологічні підходи мають переважно теоретико-описовий характер і не забезпечують можливості кількісної оцінки впливу ключових чинників на обсяг споживання, тому треба втілювати моделі аналізу, засновані на концепції «внутрішньої» та «зовнішньої» адаптації споживача, що визначає їхню здатність гнучко реагувати на нестабільність. Окремо розглянуто підходи до оцінювання рівня гнучкості сучасного споживача й окреслено чинники, що формують його поведінку, підкреслюючи, що адаптивна модель аналізу сприяє підвищенню ефективності споживчих рішень і зміцненню стабільності ринку в умовах частих трансформацій[6].

У сучасному бізнес-середовищі психологічний компонент розглядається як фундамент стратегічного планування та розроблення брендovих концепцій. Дисципліна спрямована на опанування студентами базових теорій, методологічних підходів і прикладних інструментів аналізу поведінки споживачів. Вона забезпечує розуміння ролі когнітивних процесів, емоційних реакцій і мотиваційних чинників у прийнятті купівельних рішень. Так, у навчальному посібнику «Поведінка споживача» автори акцентують увагу на тому, що «для того щоб зрозуміти, чому люди в ролі споживачів ведуть себе по-різному, слід зосередити увагу на самому процесі купівлі. Люди не завжди купують товари і оплачують послуги, які самі ж і будуть використовувати (дитячі товари, товари для домашніх улюбленців, подарунки знайомим і близьким людям). Однак, в момент покупки вони звертають увагу на ті ж самі показники, що й споживачі, які роблять покупки безпосередньо для себе (бренд, ціна, якість, упаковка і т.д.). Тому виробникам важливо знати не тільки хто саме купує їх товари і послуги, але й для кого вони призначені, хто буде їх кінцевим споживачем» [1, с. 5].

Особливе значення сьогодні приділяється дослідженню психологічних моделей вибору та оцінювання альтернатив, що формують основу поведінкових стратегій споживача. Таким чином, вступ до психології маркетингу формує теоретичну базу для подальшого вивчення прикладних аспектів маркетингового впливу. Це створює наукове підґрунтя для підготовки спеціалістів, здатних інтегрувати психологічні знання у практику маркетингового управління.

Важливим структурним компонентом на пряму є дослідження психологічних аспектів споживчої поведінки, що передбачає аналіз мотивів, потреб і детермінант купівельних

рішень. Наукові розвідки демонструють, що поведінка споживача формується під впливом комплексу факторів – від особистісних характеристик до соціокультурного середовища. Значна увага приділяється етапам процесу прийняття рішення про купівлю, включаючи усвідомлення потреби, пошук інформації, оцінювання альтернатив і посткупівельну реакцію. Дослідники підкреслюють роль емоційних станів і системи цінностей у формуванні ставлення до товару або бренду. Соціальні ролі, статусні орієнтації та групові норми також виступають важливими чинниками поведінкового вибору. У цьому контексті вивчається вплив референтних груп і лідерів думок на формування споживчих уподобань. Культурні та субкультурні особливості визначають специфіку сприйняття маркетингових повідомлень і стратегій позиціонування. Сукупність цих досліджень формує теоретичну модель психологічного аналізу ринку.

Окремий блок становлять дослідження психології впливу в маркетингових комунікаціях, які зосереджені на принципах переконання, формування довіри та стимулювання поведінкових реакцій. Науковці аналізують класичні й сучасні техніки психологічного впливу, що застосовуються у рекламі, брендингу та PR-стратегіях. Важливим предметом вивчення є механізми формування споживчих уподобань через символи, образи та семантичні конструкції рекламних повідомлень. Особлива увага приділяється дослідженню етичних меж маніпулятивних технологій і ризиків їх використання. Значущим чинником ефективності комунікації визнається довіра до бренду та його автентичність у сприйнятті аудиторії. У межах цього напрямку також аналізуються психологічні аспекти дизайну реклами, включаючи вплив кольору, композиції та типографіки на підсвідомі реакції споживачів. Досліджується

роль емоційного контенту як інструменту підвищення залученості аудиторії. Результати таких досліджень формують теоретичну основу для розроблення ефективних маркетингових комунікаційних стратегій.

Не менш важливим напрямом є застосування психологічних методів у маркетингових дослідженнях і стратегічному плануванні. У науковій літературі обґрунтовується ефективність використання фокус-груп, глибинних інтерв'ю та спостережень для виявлення прихованих мотивацій споживачів. Аналіз психологічних даних дозволяє прогнозувати реакції ринку та моделювати поведінкові сценарії цільових аудиторій. Значну роль відіграє використання психологічних тригерів і поведінкових «гачків» у процесі просування продуктів і послуг. Дослідники підкреслюють вплив візуального дизайну, символіки та елементів айдентики на формування лояльності до бренду. Окрему увагу приділено психологічним механізмам створення організаційного та персонального іміджу. Практичний вимір напряму пов'язаний із розробленням психологічно обґрунтованих маркетингових стратегій і комунікаційних кампаній. Узагальнення результатів досліджень засвідчує, що інтеграція психологічних підходів у маркетинг підвищує ефективність стратегічних рішень і конкурентоспроможність брендів.

Висновки. Проведений аналіз засвідчив, що розвиток маркетингових технологій у сучасному вітчизняному науковому просторі характеризується міждисциплінарністю, цифровою орієнтацією та посиленням ролі поведінкових і аналітичних підходів. Встановлено, що ключовими тенденціями досліджень є інтеграція штучного інтелекту, Big Data та психологічних методів у систему маркетингового управління, що сприяє підвищенню ефективності стратегічних рішень підприємств. Разом із тим ви-

явлено наявність методологічного та практичного розриву між теоретичними напрацюваннями науковців і можливостями їх впровадження в діяльність бізнесу, особливо в секторі малого та середнього підприємства. Отже, подальший розвиток нау-

кових досліджень має бути спрямований на прикладну адаптацію інноваційних маркетингових технологій до реальних умов функціонування національної економіки та формування цілісної концепції їх практичного використання.

Список використаних джерел:

1. Бабко Н.М., Мандич О.В., Квятко Т.М., Сєвідова І.О., Романюк І.А., Поведінка споживача: навч. посібник. Харків: ХНТУСГ, 2020. 170 с.
2. Василишина Л., Ягельська К., Алданкова Г., Ляшук К. Розвиток технологій маркетингових досліджень як основа стратегії соціально відповідального маркетингу // Східноєвропейський журнал передових технологій. – 2024. – Т. 5, № 13 (131). – С. 76–85.
3. Городецький Ю., Куртєєв В. Цифрові платформи та автоматизація в сучасному маркетингу: вплив на ефективність та структуру управління. Цифрова економіка та економічна безпека. 2023. № 5 (05). С. 72–77.
4. Дума О. І., Мельник М. С. Новітні технології маркетингових досліджень та аналізу ринку. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2021. Т. 3, № 2. С. 29–39.
5. Корж М. В., Сова В. Г., Фоміченко І. П. Маркетингова стратегія виходу українських ІТ-компаній на світовий ринок / М. Корж, В. Сова, І. Фоміченко // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2022. – № 6. – С. 37-54.
6. Левицька О., Луців Н. Аналіз поведінки споживачів // *Менеджмент і підприємництво: тенденції розвитку*. 2025. № 3 (33). С. 126–136.
7. Родіонов, С. О. (2022). iInternet marketing in Ukraine: modern trends and tools. *Journal of Strategic Economic Research*, (3), 2022. 110–118.
8. Телетов О. С., Григоренко В. Ю. Маркетингові стратегії малих і середніх підприємств у контексті регіонального розвитку. Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка». 2021. № 3. С. 45–52.
9. Черниш Т., Салімон О. Контекстна реклама як інструмент інтернет-маркетингу. Міжнародний науково-практичний журнал «Товари і ринки». 2023. № 4 (48). С. 31–43.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ РОЗВИТКУ МАРКЕТИНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СУЧАСНОМУ ВІТЧИЗНЯНОМУ НАУКОВОМУ ПРОСТОРІ

Тетяна Басараб, старший викладач кафедри менеджменту, фінансів та інформаційних технологій, директор НДІ маркетингових досліджень Карпатського університету імені Августина Волошина, викладач кафедри бізнес-адміністрування, маркетингу та менеджменту факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

ПРАВОЗНАВСТВО ТА КАНОНІЧНЕ ПРАВО

=====

УДК 342.1

КОНВЕРГЕНЦІЯ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ДОКТРИНИ ТА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Сергій КУЗНІЧЕНКО

Анотація: У статті автор розкриває змістовні положення конвергенції християнської доктрини та права в Україні в контексті неперервного історичного процесу, що забезпечив спадкоємність духовних і правових традицій у розвитку національної правової системи.

Ключові слова: конвергенція, християнської доктрина, правова системи, теологія, норми права, релігійні норми, канонічне право.

Формування правової системи України, як і більшості європейських країн, є результатом складної конвергенції історичних, культурних та релігійних чинників. Одним із найважливіших напрямів цієї конвергенції стала взаємодія права з християнською доктриною, що забезпечила проникнення біблійних принципів у сферу суспільних відносин і державного управління. Християнство, утвердившись на українських землях з перших століть нашої ери, зумовило глибинні трансформації моральних і правових

уявлень, започаткувало процес зближення духовних і юридичних цінностей. Конвергенція християнської етики та правових норм виявилася у формуванні засад справедливості, свободи, рівності та гідності людини, що стали фундаментальними категоріями українського права. Важливу роль у цьому процесі відіграла християнська церква, яка, спираючись на канонічне право, сприяла становленню правопорядку й нормативної культури. У результаті багатовікової конвергенції релігійних і правових традицій сфор-

мувалася сучасна українська правова система, в якій християнська доктрина продовжує впливати на морально-етичні засади правотворчості та правозастосування. Історичні етапи конвергенції християнської доктрини та права в Україні відображають поступовий процес інтеграції духовно-релігійних принципів у правову культуру та державне законодавство. Починаючи з хрещення Русі у 988 році, християнство стало основою морально-етичних норм суспільства, закріплюючи у свідомості людей уявлення про справедливість, милосердя та відповідальність. У період Київської Русі канонічне право церкви співіснувало зі звичаєвим і князівським правом, утворюючи синтез духовних та правових норм. Подальша конвергенція проявилася в добу Литовсько-Руської держави та козацької доби, коли християнські цінності впливали на формування судових процедур, норм поведінки та принципів управління громадою. У XIX–XX століттях, в умовах модернізації права, християнська етика трансформувалася в основи гуманізму, верховенства права та поваги до людської гідності.

Відзначимо, що взаємозв'язок права та релігії дуже «непростий», про що засвідчують відомі вчені-бібліїсти. Для прикладу хочу процитувати цікаві думки професора канонічного права Рудольфа Зоме, він доводив, що «Церква, – за його вченням, – не може бути ні сама юридичною організацією, ні носієм якогось «божого права». Бо право – за своєю природою гідко сутності Церкви; сутність Церкви – духовна; сутність права – мирська. Церква хоче бути керованою пануванням божественного Духа; право в змозі зробити тільки людське панування, за природою земне, погрішне... Церква тримається реальної істини... Право, навпаки, тримається основним чином форми, тому що тільки таким чином воно виявляється в змозі до-

сягти рішення, що примушує обидві сторони, незважаючи на протилежність інтересів, визнавати його справедливість... З цим пов'язано те, що хоча право на своє поняття і не вимагає примусу однак прагне примусового здійснення, тим часом, як сутності Церкви ненависний будь-який примус, тому що тільки вільне засвоєння божественного має духовну цінність» [1, с.247].

Але навіть на основі поверхневого аналізу положень чинного законодавства України можна виокремити низку нормативних конструкцій, які мають безпосередню кореляцію з морально-етичними приписами Святого Письма. Такий міждисциплінарний аналіз є актуальним у контексті поглиблення правосвідомості, формування правової культури та відновлення моральних основ правової держави.

Цивільне законодавство України закріплює засаду справедливості як фундаментальний принцип, на якому ґрунтуються всі правовідносини: «Цивільне законодавство ґрунтується на засадах: справедливості, добросовісності, розумності» (Цивільний кодекс України, ст. 3) [2]. Водночас у біблійному каноні засвідчено категоричну вимогу до правосуддя: «Не чиніть неправди на суді: не будь упередженим до вбогого і не догоджай сильному, по правді суди ближнього свого» (Левіт 19:15) [5, с. 154]. Обидві норми фіксують принцип неупередженого судочинства як основу соціальної гармонії. Християнська етика, яка вимагає справедливого ставлення незалежно від статусу особи, вплинула на формування сучасного концепту рівності перед законом. Сімейне законодавство України містить норму, яка зобов'язує батьків до належного виховання дітей: «Батьки зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я та освіту» (Сімейний кодекс України, ст. 150) [3]. У книзі Притч проголошується моральний

орієнтир: «Настав юнака на початку дороги його: він не зійде з неї і в старості своїй» (Притчі 22:6) [5, с. 857]. Законодавча вимога виховання гармонізується з релігійним вченням про обов'язок передавати дітям моральні цінності та життєві орієнтири. Українське законодавство гарантує кримінально-правову охорону права власності, так: Таємне викрадення чужого майна (крадіжка) – карається штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від вісімдесяти до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або пробачійним наглядом на строк до п'яти років, або обмеженням волі на той самий строк. Частина 1 ст.185 (Кримінальний кодекс України) [4]. Однією з Десяти заповідей є: «Не вкради» (Вихід 20:15) [5, с. 123]. Як у праві, так і у Святому Письмі, визнано недопустимість посягання на чуже майно. Юридична норма набуває додаткового морального змісту в релігійному контексті.

Правова доктрина континентальної Європи, що спирається на римсько-германську правову традицію, формувалась не лише як сукупність позитивних юридичних норм, але й як філософсько-етична система. Серед чинників, що вплинули на її становлення, християнська доктрина посідає особливе місце. Її внесок полягає не лише в трансляції морально-етичних цінностей, а й у розвитку системи правових понять, моделей правотворення та концепцій справедливості. Після занепаду Західної Римської імперії римське право втратило значення як жива система, однак збереглося у канонічному праві Церкви. Християнство стало було головним носієм інтелектуальної традиції, а отже – і правової культури. Церковні школи, монастирі й університети стали осередками збереження та трансляції правового знання.

Корпус Юстиніана, укладений у Візантії, мав фундаментальний вплив на розвиток римського права, яке є основою континентальної правової системи [6]. Хоча Візантія інтерпретувала римське право через призму православ'я, саме її редакція класичного римського права стала одним із джерел європейського правового відродження. У XI–XII ст. у Болонії виникає глосаторська школа, яка започаткувала відродження римського права в Європі – однак уже в контексті християнської етики [7]. Таким чином, навіть «світське» право починає сприйматись як похідне від вищого, морального порядку. У християнській традиції, зокрема в творчості Фоми Аквінського, розвивається вчення про природне право як відображення вічного (Божого) закону [8]. Цей підхід легітимізує право не лише з позицій державної волі, а з позицій моральної доцільності та справедливості. Право, таким чином, не є суто людським продуктом, а частиною морального порядку світу. Християнська антропологія стверджує унікальність людини як образу Божого (*imago Dei*) [9]. Саме ця ідея стала філософською основою концепції прав людини, яка в подальшому, зокрема у XX ст., отримала світське наповнення, але не втратила свого християнського кореня. Церква виробила систему канонічного права (*Corpus Iuris Canonici*) [10], яка була: однією з перших кодифікацій після римського права; джерелом інституційної логіки для майбутніх цивільних кодексів; моделлю для формування галузей, таких як шлюбне право, процесуальне право, кримінальне право. Це право не тільки регулювало внутрішнє життя Церкви, а й активно застосовувалось у світських судах, особливо в питаннях сім'ї, моральності, волі, договорів. Християнство розширило античну концепцію справедливості новими вимірами: Милосердя – як етична межа суворості закону; Прощення – як можливість

трансформації правопорушника; Каяття – як альтернатива або доповнення до покарання. Ці принципи збереглися в модерних концепціях реабілітаційного правосуддя, права помилування, гуманізації кримінального покарання [11].

Завершуючи цей аналітичний огляд, пов'язуючи зі сферою розуміння релігії та тлумачення правового «смыслу», як категорії, терміну, упровадження та поглибленого збагачення наукової думки, можна зробити ще кілька висновків методологічного характеру. Зокрема слід дослідити та оцінити відносини держави та релігії. Адже всюди і завжди існували держава і церква. Ці інституції вимагають ентузіазму, самовіддачу та любов.

Ми свідомі того, що розвиток релігії Давнього Риму, приймаючи до уваги суттєві заходи безпеки і небезпеку націоналістичної реакції, коли в кожній державі може виникнути п'ята колона для реалізації ідеї спокуси вторгнення у будь-яку малу державу. Люди на території вільного інтелектуального і патріотичного напрямку у цивільному прошенні ставлять запитання: Яким чином ми можемо надалі подолати небезпеку яка іде зі Сходу однієї великої держави, як світова небезпека? Наявність релігій, які прийшли до зрозумілих постулатів, «організованих релігій» К. Юнг вважає, що прототипами має бути виключно релігія, яка має опору саме сильнішого за наявність у державі мракобісся, яка схиляє численні маси своєю організованістю, маючи найсильнішу зброю – існуванням зв'язків людини з Богом. В цей час застаріла концепція «руського миру» яка не може оперувати прикладом боротьби за владу, демократію, віру в святих Церкви, коли захищаються колективні переконання, будівництва державності не на їх минулих переконаннях, а у наявності сили зброї у новій армії з талановитими керманічами. Але

продовжуючи цю тему неможна оминати сакральні гармонічні висновки вченого і практика К. Юнга. Адже він прийшов до висновку «...що всі соціополітичні течії, які рухаються у цьому напрямку суверенної Держави, незмінно намагаються позбавити підґрунтя з під ніг релігії» [12]. Таким чином попри смислу релігії та ірраціональних фактів К. Юнг висловлює думку та створює резерв проти реальної та невідворотної сили обставин перед якою беззахисна будь яка людина.

Висновки. У сучасній Європі, незважаючи на світський характер більшості держав, простежується стійка конвергенція християнських етичних принципів і правових норм. Її прояви помітні у правових дебатах (щодо еутаназії, абортів, шлюбів), у моделі взаємин «держава – особа», де ключовими цінностями залишаються гідність і свобода совісті, а також у системі юридичної освіти, де зберігається вивчення морально-філософських основ права.

Християнська доктрина не лише сприяла формуванню європейської правової системи, а й забезпечила їй моральну й антропологічну основу. Конвергенція релігійних і правових засад виявилася у становленні ідей природного права, гідності особи, справедливості та милосердя, які стали фундаментальними як для канонічного, так і для сучасного світського права. Таким чином, навіть у секуляризованій моделі європейське право зберігає свій християнський «генетичний код», що продовжує впливати на його зміст, інтерпретацію та еволюцію.

Здійснений аналіз дає підстави стверджувати, що біблійна морально-етична традиція є не лише релігійним чи культурним феноменом, а й результатом тривалої конвергенції духовних і правових цінностей. Християнські ідеї справедливості, гідності, добросовісності та милосердя стали концеп-

туальними орієнтирами для правотворення в Україні. Подальший розвиток цієї конвергенції сприятиме поглибленню правосвідомості, моральному зміцненню правової системи та утвердженню гуманістично орієнтованої правової держави.

Список використаних джерел:

1. Zohm R. Die geschichtliche Grundlagen. Leipzig : BI, 1892. 700 с.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356. С. 3, 23, 297, 316, 509.
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22. – С. 135; С. 150.
3. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.05.2025).
4. Біблія. Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту: у перекл. І. Хоменка. Рим : Вид-во оо. Василіян, 1963. 1600 с.
5. Козюбра М. І. Філософія права, правознавство і наука: спільні риси та відмінності / М. І. Козюбра // Філософія права і загальна теорія права. 2019. № 2. С. 128–142.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. / П. М. Рабінович. 9-те вид., переробл. і допов. Львів : Світ, 2006. 176 с. С. 34–36.
7. Thomas Aquinas. Summa Theologiae. – II–IIae, q. 57–58.
8. Козлов М. Ю. Право і релігія: сучасні тенденції взаємодії / М. Ю. Козлов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2016. Вип. 38. – С. 58–62.
9. Потехін О. О. Релігія як джерело права: історико-правові аспекти / О. О. Потехін // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2011. № 88. – С. 12–15.
10. Berman H. J. Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition / Harold J. Berman. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1983. 657 p. P. 165–170.
11. Юнг К. Г. Синхроністичність : акаузальний об'єднуючий принцип / К. Г. Юнг ; пер. С. Л. Удовик, О. О. Чомяків, Г. А. Бутузов. – Київ : Рефл-бук, Ваклер, 1997. – 320 с. – С. 65

КОНВЕРГЕНЦІЯ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ДОКТРИНИ ТА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Сергій Кузніченко, доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік), заступник керівника Відділення державно-церковних відносин Міжнародної академії богословських наук, член-кореспондент Національної академії правових наук України; провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, «Кращий працівник МВС України».

ПІДГОТОВКА КАДРІВ ДЛЯ СИСТЕМИ ОРГАНІВ ПРАВОСУДДЯ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ ДОРОЖНЬОЇ КАРТИ З ПИТАНЬ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Олександр ШАМАРА,
Володимир КОМАШКО

Анотація: Наукова стаття містить аналіз законодавства України, зокрема законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру», «Про Вищу раду правосуддя», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», європейського досвіду організації та здійснення спеціальної підготовки та підвищення кваліфікації органів правосуддя (суд, прокуратура, адвокатура), а також пропонує шляхи реалізації положень Дорожньої карти з питань верховенства права «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером І «Основи процесу вступу до ЄС», схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.05.2025 № 475-р, у сфері організації спеціальної підготовки та підвищення кваліфікації кадрів для органів правосуддя.

За результатом проведеного дослідження констатовано функціонування в системі правосуддя України декількох ключових учасників (державних органів/освітніх (навчальних) закладів), які відповідно до чинного законодавства здійснюють спеціальну підготовку та підвищення кваліфікації представників системи правосуддя України: Національна школа суддів України, Тренінговий центр прокурорів України та Вища школа адвокатури. Констатовано, що статус та напрями роботи Національної школи суддів України та Тренінгового центру прокурорів України визначено в спеціальних законах України «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру», а статус Вищої школи адвокатури на законодавчому рівні не визначено, що ставить в не рівні умови суд, прокуратуру та адвокатуру, об'єднаних Конституцією України в єдину інституційну систему правосуддя. За результатом проведеного дослідження констатовано, що статтею 104 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено Національну школу суддів України державною установою із спеціальним статусом у системі правосуддя, яка забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для системи правосуддя та здійснює науково-дослідну діяльність, що дає підґрунтя стверджувати про наявність підстав для існування єдиного навчального закладу з підготовки та підвищення кваліфікації представників системи органів правосуддя України. За результатом проведеного дослідження констатовано, що за умови єдиного статусу органів системи правосуддя заробітна плата працівників Національної школи суддів України та Тренінгового центру прокурорів України унормована різними постановами Уряду України із різними підходами щодо алгоритму оплати праці осіб, що там працюють.

Ключові слова: органи правосуддя, прокуратура, суд, адвокатура, Тренінговий центр прокурорів України, Національна школа суддів України, Вища школа адвокатури, підвищення кваліфікації, спеціальна підготовка, Національна школа правосуддя України.

Abstract: *The scientific article contains an analysis of the legislation of Ukraine, in particular the laws of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges», «On the Prosecutor’s Office», «On the High Council of Justice», «On the Bar and Advocacy», European experience in organizing and implementing special training and advanced training for justice bodies (court, prosecutor’s office, bar), and also suggests ways to implement the provisions of the Roadmap on the rule of law «Some issues of ensuring the negotiation process on Ukraine’s accession to the European Union under cluster 1 «Fundamentals of the EU accession process», approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 14.05.2025 №475, in the field of organizing special training and advanced training for personnel for justice bodies.*

The results of the study revealed the functioning of several key participants in the justice system of Ukraine (state bodies/educational (training) institutions), which, in accordance with the current legislation, carry out special training and advanced training of representatives of the justice system of Ukraine: the National School of Judges of Ukraine, the Training Center for Prosecutors of Ukraine and the Higher School of Advocacy. It was found that the status and areas of work of the National School of Judges of Ukraine and the Training Center for Prosecutors of Ukraine are defined in special laws of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges», «On the Prosecutor’s Office», and the status of the Higher School of Advocacy is not defined at the legislative level, which puts the court, the prosecutor’s office and the bar, united by the Constitution of Ukraine into a single institutional system of justice, on unequal terms. The study concluded that Article 104 of the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» defines the National School of Judges of Ukraine as a state institution with a special status in the justice system, which provides training of highly qualified personnel for the justice system and carries out scientific and research activities, which gives grounds to assert that there are grounds for the existence of a single educational institution for the training and advanced training of representatives of the justice system of Ukraine. The study concluded that, given the single status of the justice system bodies, the salaries of employees of the National School of Judges of Ukraine and the Training Center for Prosecutors of Ukraine are regulated by various resolutions of the Government of Ukraine with different approaches to the algorithm for the remuneration of persons working there.

Key words: *justice bodies, prosecutor’s office, court, bar, Training Center for Prosecutors of Ukraine, National School of Judges of Ukraine, Higher School of Advocacy, advanced training, special training, National School of Justice of Ukraine.*

Вступ. У науковій публікації продовжено наукову дискусію щодо ефективних шляхів удосконалення освіти у сфері спеціальної підготовки прокурорів, суддів та підвищення кваліфікації адвокатів, прокурорів та суддів, організації діяльності таких навчальних закладів, а також розгляд шляхів реалізації Дорожньої карти з питань верховенства права «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи про-

цесу вступу до ЄС», схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.05.2025 №475-р [3], в контексті організації діяльності єдиного навчального закладу Національної школи правосуддя України із здійснення спеціальної підготовки прокурорів та суддів, а також підвищення кваліфікації адвокатів, прокурорів, суддів [1; 2].

У дописах на офіційних сторінках Facebook Урядового офісу координації європей-

ської та євроатлантичної інтеграції та офісу Віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції та електронного ресурсу комунікаційної команди офісу Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції зазначено [4], що під час Форуму «Вступ України до ЄС: формування трансформаційного порядку денного» представники органів державної влади, Європейського Союзу та експертної спільноти обговорили план трансформацій України у сфері верховенства права. Зокрема, представлена одна з трьох дорожніх карт, зокрема у сфері верховенства права, що стануть ключовим орієнтиром на найближчі роки для досягнення Україною критеріїв членства в ЄС.

Документ визначає процес подальших трансформацій усіх напрямків за сферою верховенства права та виконання зобов'язань України в контексті євроінтеграції. Затвердження дорожньої карти є умовою для відкриття Кластера 1 «Основи процесу вступу до ЄС» (Fundamentals), що охоплює розділи 23 «Судова влада та основоположні права» і 24 «Юстиція, свобода та безпека».

Прогрес у виконанні цієї дорожньої карти визначатиме динаміку переговорного процесу України. Зокрема, документ передбачає серед ключових напрямів реформу судової системи:

- посилення судової системи та прокуратури;
- якість та ефективність правосуддя;
- незалежність та неупередженість судової системи та системи прокуратури;
- вдосконалення правничої освіти;
- навчання суддів, прокурорів та адвокатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим підґрунтям досліджуваної теми стали чинне законодавство України, праці вітчизняних вчених право-

знавців, які досліджували питання організації діяльності навчальних закладів у сфері спеціальної підготовки та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів та адвокатів, а також вивчення європейського досвіду у цій сфері. До науковців, праці яких використано при написанні цієї статті слід віднести: А.Моносян, О.Сафонова, І.Козьякова, С.Подкопаєва, П.Васильєва, Ю.Ірху, Я.Шехавцова, Д.Шпенова та інших науковців України. Водночас більшість питань піднятих у науковій статті досліджено ґрунтовно не було у вітчизняній юридичній науці.

Постановка завдання. Мета статті полягає у викладенні результатів наукових розвідок за напрямом удосконалення організації діяльності у сфері здійснення спеціальної підготовки прокурорів та суддів, а також підвищення кваліфікації адвокатів, прокурорів, суддів, як єдиної системи органів правосуддя України, за результатами аналізу законодавства України, в рамках реалізації Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку та прокуратури як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, схваленого Указом Президента України від 11.05.2023 року №273/2023 [5] та Дорожньої карти з питань верховенства права «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС», схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.05.2025 №475-р.

Результати дослідження. Розділом VIII Конституції України суд, прокуратуру та адвокатуру віднесено до системи органів правосуддя. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.05.2025 № 475-р схвалено Дорожню карту з питань верховенства права «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до

Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС» [3].

Дорожня карта з питань верховенства права є *всеохоплюючим стратегічним документом, що визначає комплекс реформ у межах переговорного процесу щодо членства України в ЄС* за переговорними Розділом 23 «Судова влада та основоположні права» та Розділом 24 «Юстиція, свобода і безпека». Цей документ є однією з ключових передумов відкриття офіційних переговорів про вступ України до ЄС у межах Кластера 1 «Основи процесу вступу до ЄС», що відкривається першим і закривається останнім. Його розробка та подальше виконання свідчать про готовність України відповідати стандартам ЄС, зміцнюють довіру з боку держав-членів та підсилюють статус України як надійного партнера [3].

При розробці Дорожньої карти з питань верховенства права Україна керувалася *acquis* ЄС, а у сферах, де воно відсутнє, – документами та стандартами Ради Європи, а також найкращими практиками держав-членів ЄС, адаптованими до національного контексту та реалій війни. Документ визначає широкий спектр заходів, спрямованих на посилення правових інституцій, подальше вдосконалення судової системи, підвищення ефективності антикорупційної політики, покращення захисту прав людини та зміцнення безпеки й правопорядку. Розробка Дорожньої карти відбувалася в інклюзивний та прозорий спосіб. Документ визначає 124 стратегічних результатів, яких прагне досягти Україна, а також 529 основних заходів, спрямованих на їх реалізацію, із чіткими строками виконання та відповідальними державними органами. Її впровадження стане важливим кроком на шляху до членства України в Європейському Союзі, посилить довіру міжнародних партнерів і забезпечить сталість демократичних перетворень.

Зокрема у I розділі «Правосуддя», пункту 1.1 «Основні реформи» підпунктом б) «реформування системи судів та прокуратури» передбачено *розроблення та затвердження Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2025-2029 роки*, а також **реформування** адвокатури, **юридичної освіти та системи підготовки суддів**.

У I розділі «Правосуддя» у *пункті 1.4 «Навчання суддів та прокурорів»* передбачено комплекс заходів щодо поліпшення системи підготовки суддів та прокурорів модернізованої відповідно до їх освітніх потреб, а також навчальних програм з права ЄС, гендерної рівності, доброчесності, лідерства інтегровані до системи підвищення кваліфікації прокурорів. У I розділі «Правосуддя» у *пункті 1.5 «Реформа правничої освіти»* передбачено комплекс заходів щодо покращення якості юридичної (правничої) освіти.

У цьому зв'язку доцільно згадати, що Указом Президента України 21.06.2019 року №421/2019 утворено Комісію з питань правової реформи як *консультативно-дорадчий орган при Президентові України*. **П'ятим пунктом цього Указу було ліквідовано Раду з питань судової реформи та Конституційну Комісію**. Основними завданням Комісії з питань правової реформи є сприяння подальшому розвитку правової системи України на основі конституційних принципів верховенства права, пріоритетності прав і свобод людини і громадянина, з урахуванням міжнародних зобов'язань України. Пріоритетними напрямками роботи Комісії з питань правової реформи було визначено підготовку та подання Президентові України пропозицій щодо внесення змін до Конституції України і законів України, спрямованих на забезпечення реалізації конституційних норм і принципів, а саме пріоритетності за-

хисту фундаментальних прав і свобод людини і громадянина, удосконалення територіальної організації влади та адміністративно-територіального устрою, подальший розвиток законодавства про організацію судової влади та здійснення правосуддя, удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність та кримінального процесуального законодавства України, реформування органів правопорядку, а також створення умов для реінтеграції в єдиний конституційний простір України тимчасово окупованих територій України та населення, що на них проживає.

Указом Президента України від 07.08.2019 року № 584/2019 затверджено Положення про Комісію з питань правової реформи та її персональний склад. У складі Комісії з числа її членів утворено серед інших робочу групу з питань розвитку юридичної освіти.

Положеннями Конституції України, визначено єдину систему органів правосуддя, до якої віднесено зокрема, суд, прокуратуру та адвокатуру (*статті 124 – 131² Конституції України*).

Відповідно до закону в системі правосуддя утворюються органи та установи для забезпечення добору суддів, прокурорів, їх професійної підготовки, оцінювання, розгляду справ щодо їх дисциплінарної відповідальності, фінансового та організаційного забезпечення судів (*частина 10 ст. 131 Конституції України*).

У свою чергу, згідно з приписами Конституції України, її норми є *нормами прямої дії*. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (*частина 2 статті 8 та 19 Основного Закону України*).

В системі органів правосуддя України діє декілька ключових учасників (державних органів/освітніх(навчальних) закладів), які відповідно до чинного законодавства України здійснюють спеціальну підготовку та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів та адвокатів:

1. Національна школа суддів України;
2. Тренінговий центр прокурорів України;
3. Вища школа адвокатури.

Тренінговий центр прокурорів України відповідно до статті 80 Закону України «Про прокуратуру» є державною установою, що здійснює підвищення кваліфікації прокурорів, державних службовців органів прокуратури та первинну підготовку прокурорів – стажистів окружних прокуратур. На Тренінговий центр прокурорів України не поширюється законодавство про вищу освіту. Тренінговий центр прокурорів України функціонує при Офісі Генерального прокурора і може мати регіональні відділення.

Із ліквідацією Національної академії прокуратури України у 2020 році [6], яка вже понад п'ять років перебуває в стані ліквідації, органи прокуратури при наявності відомчого навчального закладу позбавлені наукового та науково-методичного забезпечення своєї діяльності. Натомість частиною першою статті 104 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено, що Національна школа суддів України є державною установою із спеціальним статусом у системі правосуддя, яка забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для системи правосуддя та здійснює науково-дослідну діяльність [7].

Держава повинна бути послідовною щодо підходів та принципів побудови, визначення статусу, роботи, організації оплати праці та соціального захисту в державних навчальних закладах системи органів правосуддя (прокуратури та суду).

У цьому зв'язку з метою уніфікації підходів Парламенту України у процесі побудови навчальних закладів системи органів правосуддя доцільно передбачити у статті 80 (Тренінговий центр прокурорів України) Закону України «Про прокуратуру», що Тренінговий центр прокурорів України здійснює науково-дослідну діяльність [8].

Виходячи з наведеного вище, доцільно звернути увагу на той факт, що чинна редакція статті 80 Закону України «Про прокуратуру», визначає, що Тренінговий центр прокурорів України функціонує при Офісі Генерального прокурора. З метою уникнення маніпуляцій та трактування питання умов оплати праці працівників Тренінгового центру прокурорів України є виправданим підхід визначити в Законі, що розміри посадових окладів працівників Тренінгового центру прокурорів України не можуть бути меншими, ніж відповідні розміри посадових окладів працівників Офісу Генерального прокурора.

Національна школа суддів України відповідно до статті 104 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» є державною установою із спеціальним статусом у системі правосуддя, яка забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для системи правосуддя та здійснює науково-дослідну діяльність. На Національну школу суддів України не поширюється законодавство про вищу освіту. Національна школа суддів України утворюється при Вищій кваліфікаційній комісії суддів України і здійснює свою діяльність відповідно до цього Закону та статуту, затвердженого Вищою кваліфікаційною комісією суддів України. За приписами ст.105 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Національна школа суддів України здійснює: початкову підготовку судді, передбачену статтею 89 цього Закону; *підготовку суддів, у тому числі об-*

раних на адміністративні посади в судах; періодичне навчання суддів з метою підвищення рівня їхньої кваліфікації; проведення курсів навчання, визначених кваліфікаційним або дисциплінарним органом, для підвищення кваліфікації суддів, які тимчасово відсторонені від здійснення правосуддя; підготовку працівників апаратів судів та підвищення рівня їхньої кваліфікації; підготовку працівників Служби судової охорони та підвищення рівня їхньої кваліфікації; проведення наукових досліджень з питань удосконалення судового устрою, статусу суддів і судочинства; вивчення міжнародного досвіду організації та діяльності судів; науково-методичне забезпечення діяльності судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради правосуддя.

Національна школа суддів України також проводить підготовку суддів для підтримання кваліфікації відповідно до досвіду роботи суддів, рівня і спеціалізації суду, в якому вони працюють, а також з урахуванням їхніх індивідуальних потреб. З цією метою Національна школа суддів України організовує тренінги, що є обов'язковими в межах підготовки, а також тренінги, які суддя має право обрати залежно від своїх потреб (*ст. 89 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»*).

Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не визначено процедуру підвищення кваліфікації та орган або установу, яка здійснює підвищення кваліфікації адвокатів.

Статтею 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» серед обов'язків адвоката визначено підвищувати свій професійний рівень [9]. У статті 48 цього Закону визначено лише те, що рада адвокатів регіону сприяє підвищенню їх кваліфікації, у статті 45 згаданого Закону визначено, що Національна асоціація адво-

катів України забезпечує високий професійний рівень адвокатів України. Відповідно до Статуту Національної асоціації адвокатів України, у пункті 2.2.8 серед завдань, є зокрема, і сприяння вдосконаленню системи підготовки та підвищення кваліфікації адвокатів.

Тобто, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат не обмежується в праві вибору місця здійснення підвищення свого професійного рівня. Проте, у цьому зв'язку слід згадати *Вищу школу адвокатури Національної асоціації адвокатів України, статус якої не визначено Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»*. Відповідно до Порядку підвищення кваліфікації адвокатів України, затвердженого рішенням Ради адвокатів України від 03.07.2021 року №63, Національна асоціація адвокатів України забезпечує високий професійний рівень адвокатів України. Організація та реалізація процесу підвищення кваліфікації адвокатів в Україні здійснюється Вищою школою адвокатури Національної асоціації адвокатів України за сприяння рад адвокатів регіонів та сторонніми операторами підвищення кваліфікації адвокатів, що акредитовані згідно з цим Порядком.

За таких обставин проглядається існування ймовірної монополії з боку Національної асоціації адвокатів України (всеукраїнською недержавною некомерційною неприбутковою професійною організацією) в процесі підвищення кваліфікації адвокатів Вищою школою адвокатури Національної асоціації адвокатів України. У разі відсутності сторонніх операторів Вища школа адвокатури Національної асоціації адвокатів України фактично стає монополістом з підвищення кваліфікації адвокатів, чим може обмежити можливість адвокату у відповідності до Конституції України, законів України «Про

освіту», «Про вищу освіту», статі 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» підвищувати свій професійний рівень в іншій установі/навчальному закладі, у тому числі іноземному.

Отже, в Україні має місце наявність трьох різних центрів підвищення кваліфікації кожного окремого «процесуального» суб'єкта органів системи правосуддя.

У контексті розглянутого, слід звернути увагу на існування Європейської мережі судових тренінгів (European Judicial Training Network – EJTN) [10], яка є основною платформою для підготовки та обміну знаннями європейської судової системи. EJTN представляє інтереси понад 120.000 європейських суддів, прокурорів по всій Європі та втілює досвід країн Європи де підготовка та підвищення кваліфікації прокурорів та суддів в одній установі (*наприклад, такі країни європейської спільноти, як Республіка Польща, Словаччина, Республіка Чехія, Королівство Бельгія, Франція, Болгарія, Румунія, Португалія, Королівство Іспанія тощо*).

Заснована у 2000 році Бордоською хартією, EJTN – це міжнародна некомерційна асоціація, що регулюється положеннями бельгійського законодавства. EJTN об'єднує установи з підготовки суддів з усіх держав-членів ЄС для досягнення мети, що становить загальноєвропейський інтерес: розробки та впровадження навчальних заходів та обміну для представників європейської судової влади. Ці заходи охоплюють як початкове, так і безперервне навчання та проводяться у тісній співпраці з членами EJTN, асоційованими членами EJTN, спонсорів EJTN та партнерами.

EJTN розробила широкий спектр стратегічного партнерства, щоб забезпечити європейську судову систему можливостями навчання в таких галузях, як права людини та основні права, судова співпраця у сфері

цивільного права, спільні слідчі групи, розслідування злочинів проти фінансових інтересів Європейського Союзу чи воєнних злочинів, в інших сферах. Мандат EJTN полягає у сприянні побудові справжнього європейського простору правосуддя та поширенні знань про правові системи, тим самим покращуючи розуміння, довіру та співпрацю між суддями та прокурорами в державах ЄС. Маючи цей мандат, EJTN сприяє навчальним програмам зі справжнім європейським виміром для суддів та прокурорів Європи. Це включає аналіз та визначення потреб у навчанні, розробку програм і методів спільного навчання, розвиток обмінів та поширення досвіду у сфері судової підготовки, підготовки прокурорів, координацію програм та надання навчальної експертизи.

Слід наголосити, що Національна школа суддів України та Тренінговий центр прокурорів України мають статус спостерігача у Європейській мережі судових тренінгів.

Доречним є і врахування питання фінансування функціонування державних навчальних закладів, які здійснюють спеціальну підготовку та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів в умовах скрутного матеріального становища держави у зв'язку із скеруванням значних ресурсів на оборону України та оптимізації діяльності таких навчальних закладів. Беручи до уваги наведене, вбачається за доцільне створення єдиної державної установи, яка буде здійснювати спеціальну підготовку суддів та прокурорів та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів та адвокатів.

Окремої уваги у зв'язку з цим слід надати постановам Кабінету Міністрів України «Деякі питання матеріального забезпечення працівників Національної школи суддів України» від 9 жовтня 2020 року № 935 та «Деякі питання матеріального забезпечення праців-

ників Тренінгового центру прокурорів України» від 23 грудня 2020 р. №1307 [11; 12], які доцільно привести у відповідність до єдиної системи оплати праці працівників Тренінгового центру прокурорів України та Національної школи суддів України, як елементів єдиної системи органів правосуддя України. *Станом на сьогодні зазначеними підзаконними актами по-різному унормовано оплату праці працівників навчальних закладів, які здійснюють спеціальну підготовку та підвищення кваліфікації суддів та прокурорів, які є представниками єдиної системи органів правосуддя України, визначеною Конституцією України.* Підходи, застосовані в рішеннях Уряду України є різними та певною мірою є дискримінаційними по відношенню до працівників Тренінгового центру прокурорів України.

Враховуючи, що державні навчальні заклади (Тренінговий центр прокурорів України та Національна школа суддів України) відносяться до системи органів правосуддя, тож підходи, які визначають умови оплати праці їх працівників повинні бути уніфіковані на рівні Закону та єдиного підзаконного акту, із прив'язкою до посадових окладів органів, при яких їх було утворено на підставі законів України «Про прокуратуру» та «Про судоустрій і статус суддів» відповідно.

Окрему увагу звертає на себе статус Національної школи суддів України, як державної установи із спеціальним статусом у системі правосуддя, **яка забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для системи правосуддя.** Слід констатувати, що у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» зроблено передумови щодо *створення єдиної державної установи, яка буде здійснювати спеціальну підготовку суддів і прокурорів та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів та адвокатів.*

Така державна установа повинна бути автономною, з власним бюджетом, яка буде здатна у взаємодії із суддями, прокурорами та адвокатами виробляти навчальні програми та забезпечувати їх реалізацію під час спеціальної підготовки та підвищенні кваліфікації. По-перше, це надасть можливість тим, хто відповідальний за навчання суддів, прокурорів та адвокатів, не бути причетним до призначення або службового просування суддів, прокурорів та адвокатів. По-друге, належно розмежувати ролі між органом, який безпосередньо несе відповідальність за підготовку та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів, адвокатів, та органів, які здійснюють дисциплінарну практику щодо них.

Створення Національної школи правосуддя України повинна передбачати її статус як єдиної державної установи із спеціальним статусом у системі органів правосуддя, яка забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для системи органів правосуддя та підвищення їх кваліфікації. Національна школа правосуддя України повинна мати право здійснювати науково-дослідну діяльність у відповідності до Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність». На Національну школу правосуддя України не поширюватиметься законодавство про вищу освіту.

Утворення Національної школи правосуддя України слід передбачити при Вищій раді правосуддя і здійснювати свою діяльність відповідно до законів «Про судоустрій і статус суддів», «Про Вищу раду правосуддя», «Про прокуратуру», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про освіту» та статуту, затвердженого Вищою радою правосуддя. Відповідно до статті 131 Конституції України Вища рада правосуддя здійснює повноваження, визначені Конституцією та законами України [13; 14]. Національну школу право-

суддя України пропонується очолювати ректору, якого призначає на посаду і звільняє з посади Вища рада правосуддя на підставі відкритого конкурсу. Проректорів Національної школи правосуддя України пропонується призначати на посади і звільняти з посад Вищій раді правосуддя за поданням ректора Національної школи правосуддя України. Ректор Національної школи правосуддя України надає Вищій раді правосуддя пропозиції щодо кандидатур на заміщення відповідних вакантних посад проректорів. Розміри посадових окладів працівників Національної школи правосуддя України не можуть бути меншими, ніж відповідні розміри посадових окладів працівників Вищої ради правосуддя. Національна школа правосуддя України передбачатиме статус юридичної особи, що матиме печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням, самостійний баланс і рахунки в органах Державної казначейської служби України та може мати регіональні відділення.

Пропонується, що серед основних завдань **Національна школа правосуддя України здійснюватиме:**

1) початкову підготовку судді передбачену статтею 89 Закон України «Про судоустрій і статус суддів», спеціальну підготовку прокурора та первинну підготовку, у порядку та на умовах визначених України «Про судоустрій і статус суддів» та Законом України «Про прокуратуру»;

2) підготовку суддів, у тому числі обраних на адміністративні посади в судах;

3) періодичне навчання суддів, прокурорів та адвокатів з метою підвищення рівня їхньої кваліфікації;

4) проведення курсів навчання, визначених кваліфікаційним або дисциплінарним органом, для підвищення кваліфікації суддів, які тимчасово відсторонені від здійснення правосуддя;

5) підготовку працівників апаратів судів, державних службовців органів прокуратури, працівників Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів та підвищення рівня їхньої кваліфікації;

6) підготовку працівників Служби судової охорони та підвищення рівня їхньої кваліфікації;

7) проведення наукових досліджень з актуальних питань діяльності системи органів правосуддя;

8) вивчення міжнародного досвіду організації та діяльності судів, адвокатури та прокуратури;

9) науково-методичне забезпечення діяльності судів, прокуратури, адвокатури, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів.

Висновок. Резюмуючи викладене, слід наголосити, що впровадження функціонування єдиної державної установи, яка буде здійснювати спеціальну підготовку суддів, прокурорів та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів та адвокатів відповідатиме сталій європейській практиці, уніфікованій організації із здійснення спеціальної підготовки та підвищення кваліфікації представників системи правосуддя, визначених Конституцією України (частина десята статті 131 Основного Закону України).

Створення єдиної державної установи, що буде здійснювати спеціальну підготовку суддів, прокурорів та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів та адвокатів буде відповідати приписам Конституції України, відповідно до яких суд, прокуратура та адвокатура визначені як єдина система органів правосуддя, в якій впроваджувати комплекс заходів передбачених розділом І «Правосуддя» Дорожньої карти з питань верховенства права:

– підпунктом б) «реформування системи судів та прокуратури» пункту 1.1 «Основні реформи» – в рамках розроблення та затвердження Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2025-2029 роки, а також реформування адвокатури, юридичної освіти та системи підготовки суддів;

– пунктом 1.4 «Навчання суддів та прокурорів», в рамках реалізації комплексу заходів щодо поліпшення системи підготовки суддів та прокурорів, відповідно до їх освітніх потреб, а також поліпшення навчальних програм з права ЄС, гендерної рівності, доброчесності, лідерства інтегровані до системи підвищення кваліфікації прокурорів;

– пунктом 1.5 «Реформа правничої освіти», в рамках реалізації комплексу заходів щодо покращення якості юридичної (правничої) освіти.

За результатом проведеного дослідження пропонуємо законодавчо закріпити:

– права вільного вибору адвокатом установи/навчального закладу (у тому числі іноземного) з підвищення свого професійного рівня;

– статусу Вищої школи адвокатури Національної асоціації адвокатів України та/або підвищення адвокатами свого професійного рівня у єдиній державній установі з добору судів, прокурорів, їх професійної підготовки системи правосуддя України.

Кабінету Міністрів України, з метою приведення до єдиного алгоритму оплати праці працівників системи органів правосуддя, слід переглянути постанови:

Деякі питання матеріального забезпечення працівників Національної школи суддів України від 9 жовтня 2020 року № 935;

Деякі питання матеріального забезпечення працівників Тренінгового центру прокурорів України від 23 грудня 2020 р. №1307.

Список використаних джерел:

1. Shamara O.V., Komashko V.V. The unified state institution for advanced training of the justice system of Ukraine. Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the VI International Scientific and Practical Conference, Cambridge, March 29, 2024. Cambridge: P.C. Publishing House, 2024. – С.121 – 127;
2. Shamara Oleksandr. Special training of personnel and advanced training of the system of justice bodies of Ukraine, through the prism of the construction and functioning of the military justice system of Ukraine // Law & Society. Scientific journal. Vol. 9 (2024). – С.236-241.
3. Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС». Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.05.2025 №475-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text> (дата звернення: 23.10.2025).
4. Офіційний сайт Урядового офісу координації європейської та євроатлантичної інтеграції та офісу Офісу Віцепрем'єра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/ukrayina-gotuye-try-dorozhni-karty-v-mezhah-vstupu-do-yes-shho-peredbachayut-tsi-dokumenty-i-chomu-vony-vazhlyvi/> (дата звернення: 23.10.2025);
5. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки. Указ Президента України 11.05.2023 року №273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text> (дата звернення: 23.10.2025).
6. Деякі питання реалізації законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури. Постанова Кабінету Міністрів України 03.03.2020 р. №175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.10.2025).
7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 23.10.2025).
8. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року №1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 23.10.2025).
9. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року №5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 23.10.2025).
10. Офіційний сайт Європейської мережі судових тренінгів (European Judicial Training Network). URL: <https://ejtn.eu/> (дата звернення: 23.10.2025).
11. Деякі питання матеріального забезпечення працівників Тренінгового центру прокурорів України. Постанова Кабінету Міністрів України від 23.12.2020 р. №1307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.10.2025).
12. Деякі питання матеріального забезпечення працівників Національної школи суддів України. Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 р. № 935. URL:

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/935-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.10.2025).
13. Конституція України. Основний Закон України від 28.08.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 23.10.2025).
14. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 року №1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> (дата звернення: 23.10.2025).

**ПІДГОТОВКА КАДРІВ ДЛЯ СИСТЕМИ ОРГАНІВ ПРАВОСУДДЯ
В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЯ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ ДОРОЖНЬОЇ КАРТИ
З ПИТАНЬ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА**

Олександр Шамара, доктор філософії в галузі права, кандидат юридичних наук, старший дослідник, доцент кафедри права. радник директора Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», дійсний член-кореспондент, радник Міжнародної академії богословських наук, відмінник освіти України

Володимир Комашко, доктор філософії в галузі права, старший дослідник, завідувач відділу правової та антикорупційної політики центру безпекових досліджень Національного інституту стратегічних досліджень, заслужений юрист України.

**ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛІВ у науковому збірнику праць
«НАУКОВИЙ ВІСНИК КАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені Августина Волошина» (КаУ, Ужгород, Україна)**

за напрямками: історія, економіка (Фінанси, банківська справа та страхова діяльність), право, політологія, державне управління, філософія, педагогіка, психологія, ІТ-технології.

Стаття подається **виключно в електронному варіанті** на адреси відповідальних осіб й повинна відповідати покроково таким вимогам:

- 1) текст українською, англійською, німецькою, французькою, грецькою, чеською, словацькою, польською, болгарською, російською мовами;
- 2) набір в текстовому редакторі Word for Windows 98 або 2000 шрифтом

Times New Roman, font 12, інтервал 1,15, у режимі автоматичної розстановки переносів, абзацний відступ – 0,5, поля – 2 см, посилання у квадратних дужках, опис згідно з вимогами (Див. пункт 8);

- 3) назва статті мовою оригіналу (великими літерами, по центру, жирним);

4) ім'я, прізвище (малими літерами, жирним, справа по тексту, мовою оригіналу, в кінці знак * для посторінкової розширеної інформації про автора, яка подається font 10, нежирним, за таким прикладом: **Антоніна Вчорашня**, доктор педагогічних наук, професор, Карпатський університет імені Августина Волошина м. Ужгород Україна, e-mail: antoninavchorashya@ukr.net;

5) анотації українською та англійською мовами (по ширині сторінки, ім'я, прізвище автора, назва статті (малими літерами, жирним); 5-6 речень про зміст статті (курсив, нежирним); ключові слова (структурне означення – з абзацу, жирним, курсив, двокрапка; далі до 10 ключових слів із тексту (курсив, нежирним);

- 6) текст статті (повний обсяг 8-10 сторінок);

- 7) джерела (структурне означення – малими літерами, жирним, зліва – **Джерела:**);

8) перелік використаних джерел (по ширині сторінки, нежирним, курсив, пронумеровано підряд, в алфавітному порядку, наприклад: 1 – для монографій; 2 – для статей; 3 – для електронного джерела:

1. Вчорашня А., Жабляк М., Закарпатська Україна в контексті українського державотворення: навчальний посібник. Ужгород: КаУ імені Августина Волошина, 2019. 150 с.
2. Вчорашня А. «Петро Скунець – поет, громадянин, політичний діяч». *Науковий вісник КаУ імені Августина Волошина*. Ужгород, 2018. Вип. 16. С. 256 – 259.
3. Вчорашня А. «До питання українських національно-визвольних змагань у XX столітті» Інформаційний сайт «Срібна Земля» URL: sz.uzgorod.ua/

Стаття надсилається **виключно в електронному варіанті** на електронні адреси відповідальних осіб basarabmm@ukr.net Файл із матеріалом позначається із вказаним прізвищем, ініціалом та напрямом публікації за таким зразком: **KaU_RomanM_istoria**, **KaU_RomanM_pravo**, **KaU_RomanM_filosofia**, **KaU_RomanM_ekonomika** і т.д. за спеціальністю.

За науковий зміст викладеного матеріалу, термінологію та граматику відповідають автори. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без узгодження з автором. **Останній термін подачі** статей у чергові збірники: 10 червня і 10 грудня кожного року. Статті, що не відповідають зазначеним вимогам, не розглядаються.

ЗАПРОШУЄМО ДО СПІВПРАЦІ!

Редколегія видання

КАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені Августина Волошина

Підготовка бакалаврів і магістрів:

- Педагогіка: початкова освіта та дошкільна освіта;
- Філософія: міждисциплінарні програми;
- Богослов'я: пастирське богослов'я, військове капеланство, медичне капеланство, місіологія, педагогіка, церковне музичне мистецтво, релігієзнавство, психологічне консультування, соціальна робота; міждисциплінарні програми;
- Право;

- Фінанси: фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок;
- Комп'ютерні науки: комп'ютерне програмування, моделювання та дизайн;
- Психологія: практичний психолог, клінічний психолог, психотерапевт, психологічне консультування та соціальна робота;
- Інші спеціальності: станом на актуальний рік вступу.

Післядипломна та додаткова освіта:

- Друга вища освіта з усіх спеціальностей;
- Підвищення кваліфікації;
- Підготовка офіцерів запасу.

Аспірантура/Докторантура

Підготовка здобувачів:
доктора філософії (PhD) // доктора наук

Можливість вступу без ЗНО (згідно законодавства)

ПРИ УНІВЕРСИТЕТІ ДІЄ АСПІРАНТУРА ТА ДОКТОРАНТУРА
м. Ужгород, вул. Ю. Гойди, 4; тел.: + 38 067 478 55 29; + 38 099 369 33 77; e-mail: kau7av@gmail.com; www.kau.com.ua; vstup.kau.com.ua

Ужгородський гуманітарно-економічний коледж Карпатського університету імені Августина Волошина

Підготовка фахових молодших бакалаврів:

- на базі 9-х класів із одночасним здобуттям профільної середньої освіти;
- на базі 11-х класів.
- Педагогіка: початкова та дошкільна освіта;
- Секретарська та офісна справа: правознавство та офісна комунікація;
- Фінанси: фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок;
- Комп'ютерні науки: комп'ютерне програмування, моделювання та дизайн;
- Богослов'я: за власними освітніми програмами у поєднанні з однією світською спеціальністю;
- Інші спеціальності: актуальні на рік вступу.

Випускники коледжу мають право на продовження навчання в
бакалавраті закладів вищої освіти за скороченим терміном навчання.

Можливість вступу без ЗНО (згідно законодавства)

м. Ужгород, вул. Ю. Гойди, 4; тел.: + 38 067 478 55 29; + 38 099 369 33 77; e-mail: kau7av@gmail.com; www.kau.com.ua

УЖГОРОДСЬКА УКРАЇНСЬКА БОГОСЛОВСЬКА АКАДЕМІЯ

Підготовка бакалаврів і магістрів:

- Богослов'я: пастирське богослов'я; військове капеланство; медичне капеланство; місіологія; педагогіка;
- Історія церкви;
- Церковне сакральне мистецтво;
- Церковне музичне мистецтво (регент церковного хору);
- Релігієзнавство;
- Право: державне та канонічне право;
- Соціальна робота;
- Психологія релігії та психологічне консультування;
- Економіка і фінанси релігійних та неприбуткових організацій;
- Міждисциплінарні освітні програми;
- Інші спеціальності та освітні програми актуальні на рік вступу.

Дипломи академії визнаються ЗВО для зарахування на навчання до закладів вищої освіти
(згідно законодавства)

ПРИ АКАДЕМІЇ ДІЄ АСПІРАНТУРА ТА ДОКТОРАНТУРА

м. Ужгород, вул. Ю. Гойди, 4; тел.: + 38 067 478 55 29; + 38 099 369 33 77; e-mail: kau7av@gmail.com; www.uuba.org.ua

УЖГОРОДСЬКИЙ БОГОСЛОВСЬКИЙ КОЛЕДЖ УЖГОРОДСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ БОГОСЛОВСЬКОЇ АКАДЕМІЇ

Підготовка фахових молодших бакалаврів:

- на базі 9-х класів із одночасним здобуттям повної середньої освіти;
- на базі 11-х класів:
- Богослов'я;
- Місіологія;
- Педагогіка;
- Право: державне та канонічне право;
- Соціальна робота;
- Церковне мистецтво;
- Церковне музичне мистецтво (регент церковного хору);
- Економіка і фінанси релігійних та неприбуткових організацій.

З одночасним здобуттям другої світської фахової передвищої освіти за спеціальностями:

- Богослов'я; Педагогіка: початкова та дошкільна освіта; Секретарська та офісна справа: правознавство та офісна комунікація;
- Фінанси, банківська справа та страхування; Комп'ютерні науки: комп'ютерне програмування, моделювання та дизайн;
- Інші спеціальності та освітні програми станом на актуальний рік вступу.

Випускники коледжу мають право на продовження навчання в бакалавраті закладів вищої духовної
освіти та закладів вищої освіти за скороченим терміном навчання.

Можливість

м. Ужгород, вул. Ю. Гойди, 4; тел.: + 38 067 478 55 29; + 38 099 369 33 77; e-mail: kau7av@gmail.com; www.uuba.org.ua

Наукове періодичне видання
Збірник наукових праць
«Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина»
(м. Ужгород, Україна)

Випуск 9, 2025

Правління редколегії:

Віктор БЕДЬ,
проф., д-р. богослов. наук, д-р. юрид. наук, єпископ (голова редколегії) / Ужгород, Україна;
Михайло БАСАРАБ,
проф. кафедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук КаУ ім. Августина Волошина,
д-р. філософії в галузі історії (відповідальний редактор) / Ужгород, Україна;
(відповідальний секретар) / Ужгород, Україна
Валерій БЕБИК,
проф., д-р. політ. наук (головний редактор) / Київ, Україна;

Засновник та видавець: Карпатський університет імені Августина Волошина
(рішення Вченої ради КаУ імені Августина Волошина 31 жовтня 2019 року, протокол № 3).

Збірник наукових праць «Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина» висвітлює зміст авторських наукових доробків (статей, повідомлень, рецензій) учених, педагогів, дослідників-практиків, докторантів, аспірантів, студентів різних типів навчальних закладів за спеціальностями «Історія», «Право», «Економіка», «Політологія», «Менеджмент», «Філологія», «Педагогіка», «Психологія», «ІТ-технології», «Філософія», «Богослов'я», ін.

Упорядкування: **Михайло Басараб.**
Виготовлення оригінал-макету: **Станіслав Жуков.**
Коректура авторська.

Видруковано з оригінал-макету:

Підп. до др. 18.12.2025. Наклад 100 прим.
Віддруковано у ТОВ «Спектраль ЛТД», 88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36.

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції:
Серія ЗТ № 14 від 09.07.2001 р.*

УДК 001.89(477.87)

Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина: збірник наукових праць. Випуск 9 / Карпатський університет імені Августина Волошина. Редкол.: гол. ред. проф. В. Бедь, відп. ред. проф. М.Басараб, чл.: проф. В. Бебик, проф. Р. Офіцинський, проф. Я. Ковальчик (Польща), проф. О. Шимко та ін. Ужгород, 2025. 270 с.

Реєстрація в міжнародній базі даних періодичних видань: ISSN 2707-3017

КАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені Августина Волошина (м. Ужгород, Україна) ЗАПРОШУЄ ДО СПІВПРАЦІ

Додаткова інформація
для зацікавлених у навчанні та співробітництві
(абітурієнтів, студентів, педагогів, науковців, службовців)
на офіційному сайті:
[www: http://kau.com.ua/](http://kau.com.ua/)

Наукове періодичне видання:

збірник «**НАУКОВИЙ ВІСНИК КАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені Августина Волошина**»

Засновник: Карпатський університет імені Августина Волошина

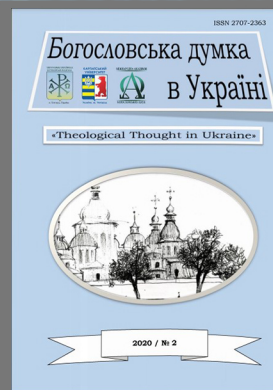
Дата створення: засноване на засіданні Вченої ради Карпатського університету імені Августина Волошина 31 жовтня 2019 року, протокол № 3

Спрямованість: збірник наукових статей та повідомлень висвітлює зміст авторських наукових доробків учених, педагогів, дослідників-практиків, докторантів, аспірантів, студентів різних спеціальностей (Філософія; Богослов'я; Історія; Право; Економіка; Політологія; Державне управління; Педагогіка; Психологія; Філологія; IT-технології) Мови видання: українська, англійська, французька, грецька, чеська, польська, словацька, болгарська, російська

Регулярність виходу: 2 рази на рік (орієнтовно - червень, грудень)

Регістрація в міжнародній базі даних періодичних видань: ISSN 2707-3017

Електронні адреси: kau7av@gmail.com

Наукове періодичне видання:

Журнал «**БОГОСЛОВСЬКА ДУМКА В УКРАЇНІ**»

Засновники: Карпатський університет імені Августина Волошина,

Ужгородська українська богословська академія, Міжнародна академія богословських наук

Дата створення: засноване на засіданні Вченої ради Карпатського університету імені Августина Волошина 31 жовтня 2019 року, прот окол № 3

Спрямованість: збірник наукових статей та повідомлень висвітлює зміст авторських наукових доробків учених, педагогів, дослідників-практиків, богословів, священнослужителів, докторантів, аспірантів, студентів різних спеціальностей (Філософія; Богослов'я; Теологія; Історія релігії та церкви; Церковне право; Педагогіка; Психологія)

Мови видання: українська, англійська, німецька, французька, грецька, чеська, словацька, польська, болгарська, російська

Регулярність виходу: 2 рази на рік (орієнтовно - червень, грудень)

Регістрація в міжнародній базі даних періодичних видань: ISSN 2707-236

Електронні адреси: kau7av@gmail.com

Науково-популярне періодичне видання:

Альманах «**УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ**»

Засновник: НДІ «Центр досліджень проблем державотворення»

Карпатського університету імені Августина Волошина

Дата створення: засноване рішенням Вченої ради Карпатського університету імені Августина Волошина 31 жовтня 2019 року, протокол № 3

Спрямованість: науково-популярний та інформаційно-аналітичний журнал висвітлює проблеми суспільно-політичного життя, національного державотворення в Україні, історичної пам'яті та національної культури.

Мови видання: українська, англійська, німецька, французька, словацька, польська

Регулярність виходу: щоквартальник: 4 рази на рік (березень, червень, вересень, грудень)

Регістрація в міжнародній базі даних періодичних видань: ISSN 2706-8323

Електронна адреса: kau7av@gmail.com

